

ISSN 1563-0285; eISSN 2618-1215

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия международные отношения и международное право

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

INTERNATIONAL RELATIONS AND INTERNATIONAL LAW JOURNAL

№1 (113)

Алматы
«Қазақ университеті»
2026

ХАБАРШЫ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ №1 (113) наурыз

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Күәлік № 16503-Ж

*Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)*

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР:

Байқушикова Г.С., Ph.D. (Қазақстан)
E-mail: iriljournal@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к., доцент – ғылыми редактор (Қазақстан)
Кукеева Ф.Т., т.ғ.д., профессор – ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)
Байзақова К.И., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ермекбаев А.А., Ph.D. (Қазақстан)
Деловарова Л.Ф., Ph.D. (Қазақстан)
Алтаева К.Ж., Ph.D. (Қазақстан)
Чукубаев Е.С., т.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Абжаппарова Л.Ж., Ph.D. (Қазақстан)
Симтиков Ж.К., саясат.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Грегори Глиссен (Gregory Gleason), Ph.D., профессор (АҚШ)
Эдвард Уостнидж, Ph.D. (Ұлыбритания)
Пьер Шабаль (Pierre Chabal), саяс.ғ.д., профессор (Франция)
Курылев К.П., т.ғ.д., профессор (Ресей)

Абдежалил Аккари (Abdeljalil Akkari), Ph.D., профессор (Швейцария)
Себ Берни (Sebe Berny Christophe Hubert), Ph.D., профессор (Ұлыбритания)
Тимур Дадабаев (Timur Dadabaev), Ph.D., профессор (Жапония)
Рязанцев С.В., э.ғ.д., профессор (Ресей)
Чунг Тайик (Chung Tayik), профессор (Корея)
Шрикант Кондапалли (Srikanth Kondapalli), Ph.D., профессор (Үндістан)
Пол Фраер (Paul J. Fryer), Ph.D., доцент (Йоэнсуу, Финляндия)
Фабьен Боссайт (Fabienne Bossuyt), Ph.D., қауымд. профессор (Гент, Бельгия)
Ма Бин (Ma Bin), Ph.D., қауымд. профессор (Қытай)

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР:

Парпиев С.М., Ph.D. (Қазақстан)

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясында қазіргі кездегі халықаралық қатынастар мәселелері, әлемдік интеграциялық үдерістер, халықаралық қауіпсіздік мәселелері, халықаралық қатынастар және сыртқы саясат тарихы, халықаралық құқықтың өзекті мәселелері, мемлекетшілік құқық, халықаралық экономикалық қатынастар бағыттары бойынша мақалалар жарияланады.

Жоба менеджері

Гульмира Шаққозова
Телефон: +7 701 724 2911
e-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 17081. Тапсырыс № 3680.
Пішімі 60x84/8. Көлемі 12.5 б.т.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

Баспа журналдың ішкі мазмұнына жауап бермейді.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2026

1-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Section 1
**CONTEMPORARY PROBLEMS
OF INTERNATIONAL RELATIONS**

Раздел 1
**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

М.О. Иембекова

К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Алматы, Қазақстан
e-mail: iembek@mail.ru

«ПАНТЮРКИЗМ» ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ТҮРКІ ЕЛДЕРІ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Қазіргі таңда Еуразия кеңістігінде орналасқан түркі елдерінің қарым-қатынасы қарқынды дамып, стратегиялық әріптестік деңгейіне көтерілгені белгілі. 2021 жылы Түркі кеңесінің «Түркі мемлекеттері ұйымына» айналуы бұл елдердің өз арасындағы ынтымақтастықты одан әрі дамытуға мүдделі екенін көрсетті. Түркі мемлекеттерінің ынтымақтастығы жаңа деңгейге көтерілген сайын белді державалар «пантюркизм» идеологиясының қайта жандануы мүмкін деп алаңдайды. Бұл жағдай әсіресе Түркия және түркі елдері арасында болып жатқан ынтымақтастық қатынастардан үнемі саяси астар іздеп отыратын Ресей зерттеушілерінен байқалады.

Мақалада «пантюркизм», «түрікшілдік» және «Ұлы Тұран» ұғымдарының шығу тегі мен мәні зерттеліп, осы ұғымдарға қатысты отандық және шетелдік авторлардың пікірлері жан-жақты талданады. Бұл ұғымдардың қазіргі қолданыстық мәні мен саяси астарына ерекше назар аударылады. Автор қазіргі «пантюркизмнің» қауіп төндірмейтіні туралы өз көзқарасын негіздеп, осы уақытқа дейін түркі елдерінің өзара ынтымақтастықта қол жеткізген табыстарына сүйене отырып, бұл елдер арасындағы қарым-қатынастың ешкімге қауіп төндірмейтін әлемдік ықпалдасудың бір көрінісі екендігін негіздейді.

Зерттеу жұмысында автор түркі елдері арасындағы өзара ынтымақтастықтың қазіргі мәні қандай да бір қауіп төндіретін жағдай емес, керісінше әлемдік өркениетті жан-жақты дамытуға, әлемдік бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге үлкен үлес қосатын өзара ынтымақтастық ерекше қатынастар екендігін түйіндейді.

Түйін сөздер: Түркия, түбі бір түркі елдері, пантюркизм, түрікшілдік, Ұлы Тұран, Түркі Мемлекеттерінің Ұйымы, Ресей.

M.O. Iyembekova

K. Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan
e-mail: iembek@mail.ru

Pan-Turkism and the Peculiarities of Cooperation between Modern Turkic Countries

It is currently known that the Turkic countries located in the Eurasian space have developed their relations and raised them to the level of strategic partnership. The transformation of the Turkic Council into the Organization of Turkic States in 2021 showed the interest of these countries in further developing cooperation between these countries. Every time the mutual cooperation of the Turkic states moves to a new stage, major powers fear the revival of the idea of «pan-Turkism». Especially Russian researchers are constantly looking for political implications from cooperation between Turkey and the Turkic states.

The article examines the emergence of the concepts «Pan-Turkism», «Turkism», «Great Turan», comprehensively analyzes the opinions of domestic and foreign authors regarding these concepts, analyzes the essence and political background of these concepts today and the author comprehensively proves from his point of view and makes there is a clear conclusion that today's «pan-Turkism» is not a dangerous phenomenon for anyone. The achievements of mutual cooperation relations between modern Turkic countries are also noted from the point of view of the need for relationships between them.

In the research work, the author substantiates that mutual cooperation between Turkic countries does not pose a danger; on the contrary, huge achievements in the relations between these countries make a great contribution to the comprehensive development of world civilization, ensuring universal peace and security.

Keywords: Turkey, Turkic countries, pan-Turkism, Turkism, Great Turan, Organization of Turkic States, Russia.

М.О. Иембекова

Университет международного бизнеса имени К. Сагадиева, Алматы, Казахстан
e-mail: iembek@mail.ru

«Пантюркизм» и особенности сотрудничества современных тюркских стран

В настоящее время известно, что тюркские страны, расположенные на евразийском пространстве, развивали свои отношения и подняли их на уровень стратегического партнерства. Преобразование Тюркского совета в Организацию тюркских государств в 2021 году показало заинтересованность этих стран в дальнейшем развитии сотрудничества. Всякий раз, когда сотрудничество между тюркскими государствами переходит на новый уровень, крупные державы беспокоятся о возможном возрождении идеологии «пантюркизма». Этот тревожный момент замечен в отношении российских исследователей, которые ищут политические подоплеку за сотрудничеством Турции и тюркских государств.

В данной статье исследуется происхождение и смысл понятий «пантюркизм», «тюркизм» и «Великий Туран», а также проводится всесторонний анализ взглядов отечественных и зарубежных авторов на эти концепции. Особое внимание уделяется их современной сущности и политическим мотивациям. Автор представляет собственную точку зрения, утверждая, что современный «пантюркизм» не представляет опасности, и делает вывод о необходимости укрепления взаимоотношений между тюркскими странами на основе достигнутых успехов в сотрудничестве.

В своем исследовании автор обосновывает, что сотрудничество между тюркскими странами не только не представляет опасность, но и является значительным фактором в прогрессе мировой цивилизации, способствуя обеспечению всемирного мира и безопасности.

Ключевые слова: Турция, тюркские страны, пантюркизм, тюркизм, Великий Туран, Организация тюркских государств, Россия.

Кіріспе

КСРО ыдырап, оның құрамындағы түркі тілдес елдер тәуелсіздігін алғаннан бері Түркия Республикасы мен посткеңестік кеңістіктегі түркі тілдес елдердің арасындағы өзара ынтымақтастық қатынастардың қалыптасуы және даму тенденциясы оған көрші жатқан алпауыт мемлекеттер Ресей, Қытай мен қатар Батыс елдерінің де ерекше назарында екені белгілі.

Оның себебі белді мемлекеттердің өткен ғасырда пайда болған «пантюркизм», «түрікшілдік» идеяларының кейінгі кезде қайтадан бас көтеріп, түркі елдері өзара бірігіп, қандай да қауіп төндіретін одаққа айналама деген қорқынышынан туындап отырғаны сөзсіз. Ресей тіпті өзінің құрамындағы түркі халықтарымен Түркияның кез-келген жақындасуын өзінің территориялық тұтастығына төнген қауіп ретінде көретіні анық. Бұған кейінгі кезде әсер еткен жағдай әсіресе, XX ғ. 90-шы жылдары бұл елдің құрамындағы түркі тілдес халықтар мен басқа да федералдық құрылымдардың (Шешенстан) өздерінің тәуелсіздігін алуға, өз алдына дербес саясат жүргізуге ұмтылған әрекеттерінен көруге болады. Бізге белгілі болғандай Б. Ельциннің тұсында 1994 жылы түркі елдерінің ішінде Татарстан Мәскеумен федерация құрамында өкілеттіктерді бөлісу туралы мерзімсіз уақытқа келісім жасаған болатын. Осыдан соң Татарстан шетел мемлекеттерімен кедергісіз экономикалық, гуманитарлық қатынастарды жалғастырған еді. Алайда В. Путиннің билік басына келуімен бұл келісім одан әрі өмір сүруін тоқтатты, ендігі жерде федералдық құрылымдардың басшысын Мәскеу тағайындайтын болды және шетелмен байланыс әрекеттері шектелді. Сонымен бірге Мәскеу осы уақытқа дейін өз құрамындағы халықтар мен ұлттардың қандай да бір дербестікке, егемендікке ұмтылу әрекетін болдырмауға тырысып отырғанын байқауға болады.

Сонымен бірге Орталық Азияның түркі тілдес елдерінің тәуелсіздігін алысымен Түркия Республикасымен тез арада достық қатынастарды орнатып, түбі бір түркі елдерінің арасындағы өзара ынтымақтастық қатынастардың стратегиялық серіктестік деңгейіне дейін көтерілуі және осы елдер арасындағы ықпалдасу үдерісінің тұрақты дамып, интеграцияланудың түрлі тетіктерінің қалыптасуы да бұл елдерді алаңдатып, Орталық Азияда өздерінің саяси, экономикалық мүдделері бар Ресей мен Қытай үшін үнемі алаңдатушылық тудырған жағдай орын алғаны белгілі.

Тағы бір ескерерлік жағдай 2021 жылы Түркі Кеңесі «Түркі мемлекеттерінің Ұйымы» мәртебесіне өтіп, оның құрамындағы елдер «Түркі әлемінің болашағы – 2040» стратегиясын қабылдағанда әсіресе Ресей ерекше алаңдатушылық көрсетті.

Тағы бір ескерерлік жағдай 2021 жылы Түркі Кеңесі «Түркі мемлекеттерінің Ұйымы» мәртебесіне өтіп, оның құрамындағы елдер «Түркі әлемінің болашағы – 2040» стратегиясын қабылдағанда әсіресе Ресей ерекше алаңдатушылық көрсетті.

Сондықтан бұл елдерді алаңдатып отырған пантюркизм, Ұлы Тұран мемлекетін құру сияқты идеялар ешқандай бір қауіп төндіретін күрделі мәселе емес, бар болғаны әлемдік ықпалдасу үдерісінің бір көрінісі екендігін, түркі тілдес елдердің өздерінің ортақ мәдениетін, салт-дәстүрін бірігіте отырып жаңғырта дамытып, түбі бір, тілі бір, діні бір елдердің экономикалық жағынан бір-біріне көмектесе отырып, адамзаттың даму үдерісіне ерекше үлес қосу, жер бетінде бейбітшілік пен өзара ынтымақтастықты дамыту екендігін ғылыми жағынан негіздеу қажеттігі туып отыр. Мақаланы жазудағы мақсатымыздың өзі осы аталғандар, былайша айтқанда, түркі елдері ынтымақтастығының әлемдік интеграциялық даму үдерісінің жалғасы, әлем халықтарының әлеуметтік-экономикалық және мәдени жағынан дамуына қомақты үлес қосу екендігін көрсету болып отыр. Түркі халықтарының өз арасындағы байланыстарды дамытуға деген ұмтылысы пантюркизм да, түрікшілдік те емес және ешбір ел Ұлы Тұран мемлекетін құруға ұмтылып отырмағандығын дәлелдеу болып табылады.

Өзімізге белгілі түркі тілдес халықтар Еуразия континентінде сонау Балқан түбегінен Сібірге дейінгі кең аймақты қоныстанған. Бүгінгі күні әлемде түркі халықтары 300 миллионнан астам адамды құрайды. Мұның өзі әлем тарихында үлкен із қалдырған 17 империя мен жүздеген мемлекеттердің ұрпақтары болып табылады (Asseby, 2023). Әрине ендігі жерде осындай орасан күш біріксе әлемдік саясатқа ықпалы басқаша болуы мүмкін. Дегенмен қазіргі әлемдік саясаттың барысы, қазіргі геосаяси жағдайлар мұндай бір күшті саяси құрылымның болуына мүмкіндік бермейтіні сөзсіз.

Қазіргі әлемдік саясаттағы жаһандану, интеграциялану, аймақтану құбылыстары барлық елдердің бұдан былай жеке дара өмір сүре алмайтындығын көрсетті және олардың қандай да бір мақсатта өздерінің өсіп-өркендеуі үшін бірігуді қажет ететін үдерістерді жүзеге асыруға мәжбүрлеуде. Осындай жағдайда түбі бір, тілі бір, тарихы мен мәдениеті, дәстүрлері бір түркі халықтарының бірігуі, өзара ынтымақтаса отырып дамуға деген ұмтылысы әлемдік даму үдерісінің бір көрінісі екендігі анық.

Әдебиеттерге шолу

Түркі елдерінің қазіргі кездегі ынтымақтастығы, оған қатысты Ресей, Қытай және Батыс елдерінің ұстанымдары мен саясаты шетел ғы-

лымында да, отандық ғылыми зерттеулерде де кеңінен қарастырылуда. Әсіресе біз зерделеп отырған «пантюркизм», «түрікшілдік», «Ұлы Тұран мемлекетін» құру сияқты тақырыптар да назар аудартып отыр. Кейінгі кезде түркі мемлекеттерінің арасындағы қатынастар жаңа деңгейге көтерілген сайын Ресей зерттеушілері С.А. Васильева, Я. Бутаков, А. Сваранц, В.А. Надеин-Раевский, М.М. Шумилов, т.б. тарапынан «пантюркизм» қайтадан бас көтерді деп әсерлеп жазып, бұл идеяның жандануы Ресейдің территориялық тұтастығына қауіп төндіруі мүмкін деген пікірлерін білдіреді.

Сонымен бірге түркі зерттеушілері Дж. Токлуоглу, Пинар Уре, американдық Гирне университетінің докторы Озан Ормечи, Ф. Хекимоглу сияқты ғалымдардың пантюркизм идеясының қалай пайда болғандығы және оның Ресей патшалығы, КСРО кезеңіндегі орны мен рөлін пайымдаған еңбектерінің маңызы айтарлықтай. Пинар Уре «пантюркизмнің» пайда болуы мен оның жандануына бірінші дүние жүзілік соғыс ықпал жасағандығы, сол кезде Түркияның Кавказ бен Орта Азиядағы түркілерді біріктіруге ұмтылғаны туралы жазады.

Мақалада көтеріліп отырған түсініктердің мәнін жан-жақты ашып көрсетуде осы «пантюркизм», «түрікшілдік» идеясын жан-жақты зерттеген түріктанушы ғалым Я. Ландаудың да еңбектерінің маңызы зор екендігі сөзсіз. Сондай-ақ ағылшын зерттеушілері К. Мамоның, Дж. Бифолктың еңбектері пантюркизмнің қазіргі кезде Ресей мен Қытайды алаңдататындықтары туралы пікірлерін салыстыра пайдалануда маңызы зор болды.

Қазақстандық зерттеушілердің ішінде түркі тілдес елдер ынтымақтастығының мәселелері мен «пантюркизм» идеологиясы туралы талдау жасаған Қ.Телебаевтың еңбегінің маңызы айтарлықтай.

Зерттеу әдістері

Тақырыпты зерттеу барысында жалпы ғылыми және салыстырмалы-тарихи талдау, эмпирикалық әдістер кеңінен қолданылды. Пантюркизм идеясының пайда болып таралуы және қазіргі кезеңде оның қайтадан жанданып даму үдерісін ашып көрсетуде жүйелі талдау әдісі арқылы бұл идеяның пайда болу алғышарты мен қалыптасуы және қайтадан жаңғыру үдерісі тарихи-саяси жағдайлармен ұштастыра, яғни КСРО-ның ыдырауы және түркі тілдес елдердің тәуелсіздік

алуымен Түркия сияқты алдыңғы қатарлы елдің сыртқы саясатында түркі елдерін біріктіру мақсатының пайда болуымен ұштастыра отырып, кешенді түрде тарихи жүйелілік әдісі негізінде зерделенді.

«Пантюркизм», «түрікшілдік», «Ұлы Тұран» түсініктерін анықтап, сипаттама беруде әр түрлі авторлардың пікірлеріне салыстыру, талдау, жалпылау әдістерін қолдана отырып, қорытынды жасауға мүмкіндік туды.

Талдау

Жаһандану үдерісі үздіксіз жүріп жатқан заманда, мемлекеттердің қандай да бір одаққа, ұйымға біріге отырып дамуы заңды құбылыс. Бұл ешкімді алаңдатпайтындай жүріп жатқан үдеріс болуы керек еді. Алайда түбі бір түркі елдерінің өзара ынтымақтастық әрекеттері үнемі алаңдатушылық жағдай тудырып отыр. Дегенмен Ресей және Батыс елдерінің түркі елдерінің бірігуіне деген қарсылығы негізсіз емес. Оның себебі өткен ғасырлардың тарих қойнауында, атап айтқанда – VI-VII ғғ. Ұлы Түрік қағанаты, IX-XIII ғғ. өмір сүрген Қарахан мемлекеті, Қыпшақ хандығының түркі халықтарының сол заманда ірі құрылым, күшті мемлекет болғандығын және түркілердің сол кезде сонау Қара теңізден Байкал көлі, Алтай тауларына дейін үлкен алқапта билеп-төстеген мықты күш болғаны және осы айтып отырған Ресей, Қытай сияқты елдер территориясының едәуір бөлігі осы мемлекеттердің құрамында болғаны деректерден белгілі. Осыған қарап, осындай ұлы күш, ұлы биліктің қайтадан жандануы, қайтадан бас көтеруі – түркі халықтарының бірігуі қандай да бір қорқыныш тудыратындай жағдай екендігін байқатады.

Одан кейінгі кезеңде әсіресе XIX ғ. соңынан бастап Ресей патшалығының құрамындағы түркі халықтарының өздерінің тәуелсіздігіне деген ұмтылысы сол кездің өзінде «түрікшілдік»-«пантюркизм», «Ұлы Тұран» деп аталған идеялардың пайда болуына алып келгендігі. Сонымен бірге Ресейдегі 1917 жылғы төңкерістен кейін Орталық Азия елдерінің азаттыққа, өздерінің тәуелсіз мемлекеттерін құруға деген ұмтылысының орын алуы бұл елдердің жеке, өз алдына дербес мемлекет болуын қажет еткендігін көрсетті. Осының бәрі большевиктік Ресейге ұнамады және қазіргі кезеңде құрамында түркі халықтары орналасқан Ресей Федерациясына да ұнамайтыны анық. Өйткені Ресейдің құрамында

зерттеуші С.А. Сухининнің көрсетуі бойынша, 2010 жылғы жыл санағы көрсеткендей, елдің халқының 8% (11,6 млн.) түркі тілдес халықтар екендігі белгілі болды. Ресей түркі тілдес халықтардың орналасуы, саны бойынша Қазақстан, Өзбекстан, Түркия, Ираннан кейін 5-ші орынды иеленеді екен. Ресейдің өз территориясында ежелден тұрып келе жатқан 12 түркі тілдес халықтар бар, атап айтқанда татарлар, башқұрттар, ноғайлар, якуттар, тувалар, хакастар, алтайлықтар, қарашайлар, балкарлар, қумықтар, чуваштар (Suhinin, 2023). Сондай-ақ олардың өзіндік республикалық құрылымдары бар: Дағыстан Қарашай-Шеркеш, Қабардин-Балқар, Татарстан, Башқұртстан, Саха, Алтай, Тыва, Хакасия, Шувашия республикалары. Осындай жағдайда түркі тілдес халықтардың бірігуге ұмтылуы Ресейдің территориялық тұтастығына төндіретін қауіп екендігі анық. Осыған байланысты Ресей зерттеушілерінің түркі елдерінің өзара бірігуін үнемі «пантюркизм» деп айыптап, одан саяси астар іздеп, баспасөз беттерінде шу көтеруі негізсіз еместігі байқалады.

Сонымен бірге түркі тілдес елдер мен халықтардың арасындағы өзара жақындасу мәселесі Қытайды да алаңдататыны сөзсіз. Себебі Қытайдың Шыңжаң Ұйғыр автономиялы өлкесінде ұйғырлар, дүңғандар және қазақтар мен қырғыздар, яғни түркі халықтарының өкілдері тығыз қоныстанған. Бұл жерде әсіресе, ұйғырлардың өз отанын құруға бағытталған қоғалысы үнемі Қытай басшылығының қатаң саясат қолдануына алып келіп отырғаны тарихтан белгілі.

Сондықтан түркі тілдес елдердің КСРО ыдыраған соң өзара ынтымақтасып, біріге бастауына Ресей, Қытай және Батыс елдері аса сақтықпен қарап, бақылап отыр десек артық емес. Ресейде өз құрамындағы түркі тілдес халықтардың да бас көтеріп, өздерінің тәуелсіздігіне ұмтылама деген қауіп жойылған жоқ. Бастапқы кезде Ресей өз территориясындағы түркі тілдес халықтардың түркі елдерінің бірлестігіне қатысуына қарсы болмады. Алғашқы кезде бұл халықтар ТҮРКСОЙ ұйымының жұмысына белсене қатысып, бақылаушы мәртебесін алған болатын. Атап айтқанда Татарстан, Башқұртстан, Саха, Алтай, Тува, Хакасия республикалары және Молдованың құрамындағы Гагауздар Ұйым жұмысына бақылаушы мәртебесінде қатысып келген болатын. Алайда, 2015 жылы қараша айында Ресей мен Түркия арасында Сириядағы соғыс барысында ресейлік ұшақтың түркі тарапынан атып түсірілуі екі елдің арасында түсініспеуші-

лік тудырған болатын. Сол кезде Ресей өз құрамындағы түркі тілдес халықтардың ТҮРКСОЙ және Түркі халықтары Ассамблеясының жұмыстарына қатысуын уақытша тоқтатты. Осының өзі қанша демократиялық принципті сақтағысы келген Ресейдің бәрібір түркі халықтарының қандай да бірігуіне, ынтымақтасуына қарсы екенін көрсетеді.

Осы ретте белді мемлекеттерді алаңдатып отырған пантюркизм-түрікшілдік және Ұлы Тұран идеялары қашан пайда болды, не себепті пайда болды деген сұрақтарға жауап беріп көрсек.

Қазіргі зерттеулерде, шетел мемлекет қайраткерлерінің сөйлеген сөздерінде «пантюркизм», «түрікшілдік», «Ұлы Тұран» деген ұғымдар жиі пайдаланылып, бұл сөздерге әр түрлі мағына, саяси астар берілуде.

Сондықтан ең алдымен «пантюркизм» (пан-түрікшілдік) дегеніміздің мәніне үңіліп көрсек, көптеген зерттеушілер пантюркизм – бұл Түркияның түркі тілдес халықтардың басын біріктіріп басқаруға деген ұмтылысы деп пайымдайды. Ал түрікшілдік дегеніміз – М.К. Ататүріктің кезінде Түркияның өзінде пайда болған түрік ұлтын күшейту, оларды барлық жағынан нығайтуға деген ұмтылыс, бағыт болғаны белгілі. Өйткені өзімізге белгілі бірінші дүние жүзілік соғыстан кейін сол кездегі белді державалар Түркияның территориясын өзара бөлісіп, бұл елді әлсіретуге дейін апаратын шешімдер (Север келісім шарты, 1920 ж.) қабылдағаны белгілі. Сол кезде М.Кемалдың түркі ұлтын нығайтуға бағытталған саясаты түрікшілдік деген ұғымның пайда болуына алып келгені сөзсіз. Ендігі жерде «пантюркизм» және «түрікшілдік» деген бір мағына бере ме деген сұрақ туындауы орынды. Кейбір зерттеушілер пантюркизм және түрікшілдік дегеніміздің мағынасы екі түрлі деп пайымдайды. Атап айтқанда, Қазақстандық зерттеуші Қ.Телебаев: «Пантюркизм саяси жағынан бірігу болса, түрікшілдік мәдени-тарихи жағынан бауырластықты жаңғырту идеясы болып табылады» – дейді (Telebaev, 2023). Мұның өзінен автордың бұл жерде пантюркизм ұғымына саяси астар берсе, түрікшілдік ұғымына мәдени сипат беріп отырғанын аңғаруға болады.

Сондай-ақ Израилдік ғалым, шығыстанушы, түріктанушы, доктор Джейкоб М.Ландау өзінің еңбегінде пантюркизм және пантуранизм деген екі ұғымға келесідей анықтама береді. Оның пікірінше пантюркизм – түбі бір түркі елдерін кемсітуден, ассимиляцияға ұшыраудан қорғау-

ға бағытталған қозғалыс болса, пантуранизм – Тұранға дейін, Орталық Азияның далаларында орналасқан барлық түркі халықтарын жақындастыру және түптеп келгенде біріктіру болып табылатын бағыттың бірі деп түсінік береді (Landau, 1995).

Ал Ресей зерттеуші С.А. Васильева болса «Пантюркизм – бұл түркі халықтарын біріктіріп, Ұлы Тұран мемлекетін құруды мақсат еткен саяси идеялық қозғалыс», – деп түсіндіреді (Vasileva, 2011).

Зерттеуші Я.Бутаков өзінің «Идеология пантюркизма-угроза целостности России» атты еңбегінде: Пантюркизм көбіне мәдени бірлікке үндейді. Бірақ қалай болғанда да, ол кез келген жағдайда Түркияның басқа түркі халықтарына саяси жетекшілігін бекіту мақсатына қызмет етеді – деген пайымдау жасаған (Butakov, 2023).

Осы пікірлердің өзінен пантюркизм түбінде түркі елдерінің басын біріктіруге бағытталған қозғалыс деген пайымдауларын аңғаруға болады.

Сонымен бірге пантюркизмді зерттей келе Ресей ғалымы А.Сваранц өзінің зерттеуінде: «Басқаша айтқанда пантюркизм және пантуранизм Осман империясының өз ішіндегі халықтарды күштеп ассимиляциялауды, ал сыртқы саясатта Түркияның қол астына түркі және тұран халықтарын біріктіруді көздеді», – дей келе бұл идея басынан бастап түркі және тұран халықтарының едәуір бөлігі тұратын Ресей, Иран және Қытай сияқты Еуразияның белді мемлекеттерінің аумақтық тұтастығы мен бірлігіне үлкен қауіп төндірді деген ойын білдіреді (Svaranc, 2023).

Түрік зерттеушісі Пынар Уре өзінің мақаласында пантюркизм -Еуразияны мекендеген түркі халықтарының этникалық, мәдени және тілдік түбі ортақтығын алға тартатын ұлтшылдық идеология деген түсінік береді (Pinar, 2024)

Қарап отырсақ, зерттеушілер өздерінің пікірлерін әртүрлі пайымдаулармен білдірсе де, пантюркизм, түрікшілдік, пантуранизм деген ұғымдардың түптеп келгенде түп төркіні – түркі халықтарының күшеюін негіздеу, олардың басын қосу, біріктіру деген түсінікті қалыптастырады. Біреуі бұл ұғымдарға саяси астар берсе, екіншісі мәдени, әлеуметтік мағынаны нұсқайды. Қандай дегенменде барлығының бірдей «пантюркизм» – бұл түбі бір түркі халықтарын біріктіруге бағытталған идея деген ортақ пайымдауларын аңғаруға болады, әсіресе қазіргі кезде «пантюркизм» ұғымына саяси мағына беріп, бұл

түркі елдерінің саяси жағынан бірігуі және ол қандай да бір қауіп төндіруі мүмкін деген түсінік басымдық.

Жалпы белді державаларды алаңдатып отырған түрікшілдік, пантюркизм, Ұлы Тұран идеялары қашан, қалай пайда болды десек, негізінен бұл көзқарастар мен идеялардың XIX ғ. аяғы – XX ғ. басында Ресейде пайда болғанын тарихи деректер көрсетіп отыр. Деректер бойынша, алғашқы түркі халықтардың бірлігін негіздеп, бұл идеяның негізін қалаған қырым татары Ысмайыл Фаспаралы (Исмаил Гаспринский) болып табылатынын көруге болады. Ы. Фаспаралы түрікшілдік идеясын көтергенде жеке бір мемлекет құрайын деп ұмтылмаған, оның еңбектерінің бәрінде түркі халықтарының мәдениетін жаңғырту, әлемнің түпкір-түпкіріндегі түркі халықтарының мәдени бірлігін дамыту көзделгендігін байқауға болады.

Оны сол кезде Ы.Фаспаралы өзі ұйымдастырып шығарып отырған «Тегсүман» («Тәржіман»-аудармашы) газетінен байқауға болады. Ы.Фаспаралы «Тілде, істе, пікірде бірлік» ұранымен осы газеттің алғашқы санын жарылаған болатын. Ұстаздық жұмысын атқара жүріп, Ы.Фаспаралы ортақ түркі әліпбиін дайындап, бір тілге көшуді уағыздады. Бірқатар зерттеушілер Ы.Фаспаралы түркі халықтарын саяси жағынан біріктіруді көздемеген, дегенмен, оның түркілер үшін ортақ мәдениетті дамытуды ұсынуы «пантюркизм» идеясының негізін қалауға түрткі болды деп пайымдайды. Сонымен бірге пантюркизм идеясының ресми түрде қалыптасуына қазан татары Ж.Ақшораның іс-әрекеті себеп болды деседі.

Түрікшілдік идеяны дамытушылардың бірі қазан татары Жүсіп Ақшора өзінің еңбектерінде («Саясаттың үш түрі», 1904 ж.) түрікшілдік, османшылық, мұсылмандық деген ұғымдарға түсінік берген. Ол өз еңбегінде Осман мемлекеті өзін күшейтуді осы үш бағытта жүргізді деп пайымдайды. Яғни, Осман мемлекеті өзінің үкіметіне тәуелді халықтарды біріктіріп, түркі ұлтын қалыптастыруға тырысты және халифат тұрғындарын пайдалана отырып, барлық халықты бір мемлекет аясында саяси жағынан біріктіру, саяси тұрғыда тегі жағынан бір түркі ұлтын нақты қалыптастыруға тырысты делінген (Некимоглу, 2009).

Дегенмен Ж. Ақшораның бұл пікірін саралайтын болсақ, Осман империясы өз кезінде бүкіл Балқан елдерін, Таяу Шығыс және Солтүстік Африкадағы біраз жерлерді иемденгені белгілі. Бұл жерде сол көп, әртүрлі халықтардың ішінде

түркілерді нығайту, күшейту саясатын ұстанған деп түсінуге болады.

Зерттеушілердің кейбірі Ж. Ақшораның осы еңбегінен кейін «пантюркизм» идеясының саяси астары күшейді дегенді айтады (Tokluoglu, 2023).

Сондай-ақ 1911 ж. Ж. Ақшора сол кездегі Константинополь (Стамбул) қаласында «Түрк жұрты» газетін шығаруды ұйымдастырды. Осы газеттердің беттерінде түркі халықтарының мәдениеті туралы көп ақпараттар жарияланды. Яғни, түркі елдерін мәдени жағынан бірлігін нығайтуға деген ұмтылыс жасалынды – дейді Мишел Рэй. Өйткені XX ғ. басында Ресейде түркі тілдес мұсылмандардың басын біріктіріп, көзқарасын білдірген екі газет-«Тәржеман» және «Мирьят» шығып отырғаны белгілі (Ray, 2024).

Негізінен сонау Алдыңғы Азиядағы Түркия жерінен бастап Ресей патшалығы құрамындағы түрік халықтары орналасқан жерлер, сонау Алтай тауларына дейінгі аймақтарда түбі бір түркі халықтарының орналасуы және олардың арасында қандай да бір байланысты орнатып, дамытуды сол кездегі И. Фаспыралыдан бастап, Ж. Ақшора, З. Көкалып, А. Хусейнзаде, А.З. Валиди, т.б. сияқты көзі ашық, көкірегі ояу түркі зиялылары қажетті мәселе ретінде көтеріп, осы бағытта үлкен қызмет жасағандары бүгінгі ұрпаққа үлгілі жағдай екені сөзсіз.

Ресей зерттеушілерінің бірқатары жалпы «пантюркизм» идеясы сол Ресейдің мемлекет қызметкерлерінің асыра сілтеушілігімен саяси астары бар мәселеге айналған деген пікірі шындыққа жанасады.

Бұл туралы Ресейдің түріктанушысы В. Надеин-Раевский өзінің мақаласында 1915 жылы Ресей полициясының департаментінде жасалған анықтамада панисламизм-ресей мұсылмандарының әлеуметтік-саяси көңіл күйі, панисламистердің негізгі мақсаты Түркияның қол астына бүкіл әлемдегі мұсылмандарды біріктіре отырып, Жалпы түріктік республика құру деп жазылған деп көрсетеді. Ресейдегі мұсылмандардың негізгі білім беру, ұйымдастыру ошақтары Бұқара және Түркия деп есептелді. Патшалық Ресейде ислам дінін ұстанатын мұсылмандар үнемі бақылауда болған, әсіресе бірінші дүние жүзілік соғыс қарсаңында. Ресейлік полиция мұсылмандар Түркия, Ауғанстан тарапынан қолдау көруде, олар Түркия мен Германияны қолдап бүлік шығару мүмкін деп үнемі оларды тексеруде болған. В. Надеин-Раевский панисламизм, пантюркизмді ресей чиновниктері өздері ойлап тап-

қан деген пікірге келеді. Оның айтуынша, ресей чиновниктері мұсылмандар тарапынан болып жатқан қозғалыстарды асыра сілтеп, үлкен қауіп төндіреді деп асыра бағалаған, соның нәтижесінде мұсылмандардың қарсылығын күшейткен және олардың қандай да бір өз мүдделерін қорғау үшін наразылық білдіруіне алып келген деп пайымдайды (Nadein-Raevskij, 2023).

Соған қарағанда бастапқыда Зия Көкалып, Жүсіп Ақшора т.б. дамытқан түрікшілдік, пантюркизм ол қандай да бір түркі халықтарын саяси біріктіруге бағытталмады, олар түркі тілдес халықтардың идеялық, мәдени жағынан бірігуін негіздеді. Тіпті ресей зерттеушілері де бұған келіседі және пантюркизм идеясының пайда болуына ресейдің әскери бас штабы кінәлі дегенді айтады. Бұл ойды Ресей зерттеушілері С. Тарасов пен А. Савранецте өз еңбектерінде нақтылайды.

Дегенмен зерттеулерге қарағанда түрікшілдік идеясын көтергендердің түпкі ойында түркі халықтарын саяси жағынан біріктіру де бой көтеріп отырғанын байқауға болады. Атап айтсақ, Зия Көкалып өзінің еңбектерінде түрікшілдік идеясын дамытып қана қоймай, Ұлы Тұранды құрудың кезеңдерін атап көрсеткен:

Бірінші кезең, Түркияның өзінде өмір сүріп отырған халықты түріктендіру, түркі тілін араб тілінің араласуынан тазарту, түріктік ұлттық мәдениетті қалыптастыру.

Екінші кезеңде оғыз халықтарын, түріктермен біріктіру, яғни Түркиядағы Әзербайжандағы және Иран территориясында орналасқан түркі халықтарын біріктіру. Басқа территорияда орналасқан түркі халықтары да өздерінің мәдениетін дамыта отырып, тұран федерациясына қосылуы керек (Vasileva, 2011).

Зия Көкалыптың осы пікірлерін оқи отырып, жалпы түркі халқын біріктіру деген идея бұрыннан келе жатқанын, бірақ мұның бәрі қағаз жүзінде қалғанын көруге болады. Соған қарамастан, бүгінгі күнге дейін түркі тілдес елдердің, халықтардың өзара жақындасу әрекеттері үлкен қауіп деп саналып, үнемі наразылық тудырып отырған құбылысқа айналып отырғандығын төмендегі пайымдаулардан көруге болады.

Атап айтқанда, Ресей зерттеушісі С. Васильева өзінің еңбегінде түркі халықтарының бірігуінің жандануын айта келіп, «Ресей, Қытай және Украина үшін пантюркизм мемлекеттің территориялық тұтастығына төніп тұрған қауіп, ал Орталық Азия мен Кавказ елдері үшін тәуелсіздігін жоғалтуға әкелуі мүмкін», – деп қорытынды-

лайды (Vasileva, 2011). Былайша айтқанда, осы пікірден-ақ Ресей зерттеушілері қазірдің өзінде түркі халықтарының бірігуін өз елдеріне төнген қауіп дегенді үнемі алға тартатынын көруге болады.

Сонымен қатар зерттеуші М. Шумилов қазіргі Ресей үшін шын мәнінде пантюркизм идеологиясы панисламизм және паносманизмге қарағанда нақты қауіп төндіретін құбылыс екенін негіздейді (Shumilov, 2024).

Қалай айтса да XX ғ. 90-шы жылдарында пантюркизм идеясы белсенді түрде бас көтерді десек артық емес. Себебі сол кезде Түркия егемендігін жариялаған Орталық Азия мемлекеттерінің тәуелсіздіктерін бірден мойындап, өзінің көмегін ұсынып, бұл елдерді өзара бірігуге шақырған болатын. Алайда бұл ұсыныс сол түркі тілдес елдер тарапынан қолдау таппады, кейінгі кезде бұл идеяның екпіні басылып қалды дей отырып зерттеушілер оның бір себебі жаңа ғана тәуелсіздік алған Орталық Азиядағы түркі мемлекеттері КСРО-дан кейін ендігі жерде Түркияның басқаруында болғанын қаламады десе, екінші біреуі сол кездері Түркияның өзінің сыртқы саясатында Батысқа қарай дамуға басымдық беруінен деп түсіндіреді.

Ресей зерттеушісі А. Кортуннов өзінің еңбегінде: Мәскеуде Солтүстік Кавказ бен Еділ бойындағы негізінен мұсылмандар және түркі тілдес халықтар орналасқан аймақтарға «түріктердің енуі» мүмкін деген қорқыныш ешқашан толығымен жойылған емес-дей келе, Түркияның түркі тілдес елдер мен халықтарға қатысты әрекетіне үлкен мән беріліп отыратынын атап өтті. Тіпті кейінгі кездегі Стамбулдағы Ая София мешітінің мәртебесін өзгертуге қатысты мәселеге де маңыз бергендігі Ресейдің үнемі түркі халықтарының бірігуі және онда Түркияның басшылық роль атқаруына қарсы тұратындығын көрсетеді деп атап өткен еді (Kortunov, 2020).

Қазіргі кезде шетел зерттеушілерінің пікірінше Ресей үшін Түркияның Орталық Азия елдерімен қарым-қатынасы бәсекелестік тудыратыны сөзсіз дейді. Түркия түркі тілдес елдермен жақындасқан сайын, Орталық Азияны өз ықпалынан шығарғысы келмейтін Ресей үшін бұл мазасыздық тудыратыны анық. Ресей Орталық Азия елдерін ҰҚШҰ аясында және ЕАЭО шеңберіне тартып, өзінің ықпалында сақтауға барынша тырысып отыр, Қазақстан да, Қырғызстан да осы екі ұйымға толыққанды мүше. Сондықтан Түркияның түркі елдерінің басын қосуға тырысқан әрекеті үнемі Ресейдің бақылауында болатыны

сөзсіз – деп жазады Кристиан Мамо (Мамо, 2021).

Ресей зерттеушісі С. Васильева өзінің жоғарыда атап өткен еңбегінде пантюркизм идеясы жоғалып кеткен жоқ, ол әр кезде бой көтеруде деп негіздейді. Тәуелсіздігін алған Орталық Азияның түркі тілдес елдерінің бірігіп әртүрлі бірлестіктерді құруы, ең соңында 2021 жылы Түркі мемлекеттерінің Ұйымының құрылуы түркілердің өзара бірігуіне деген үмтылысы бәсеңдемей керісінше күшеюде дегенді пайымдайды. Барлығы осы бірігу қандай да бір қауіпті одаққа айнала ма деген қауіптерін де жоққа шығармайды. Өйткені Түркияның сонау Алтай, Шығыс Түркістаннан Қара теңіз, Балқанға дейінгі аймақта орналасқан түркі елдерін өзінің басшылығына біріктіру амбициясы әлі де бар деп атап өтеді (Vasileva, 2011).

Ресейдің белгілі түркі зерттеушісі В.А.Надеин-Раевский болса пантюркизм идеясы осы уақытқа дейін Түркияның өзінде де және басқа аймақтардағы түркі тілдес елдердің санасында да сақталып қалған. Ол Ресей қиын жағдайға тап болғанда және оған қарсы күштердің бас көтере бастаған кезінде қайта бас көтереді. Мұндай жағдай XX ғ. басында, екінші дүние жүзілік соғыс кезінде және XX ғ. 90-шы жылдары қайталанды – деп пайымдау жасаған болатын (Nadein-Raevskij, 2022).

Кім қалай айтса да, бәрімізге бір мәселе анық – ол түркі тілдес елдердің шын мәнінде өзара ынтымақтаса отырып дамуға, өсіп-өркендеуге деген үмтылысы. Оны түркі тілдес елдер қазіргі кезде өз арасындағы өзара байланыс қатынастарының нақты нәтижелерімен дәлелдеп отыр. Біздің ойымызша, қазіргі жаһандану және аймақтану үдерісінің басым болып отырған жағдайында түркі елдерінің өзара ынтымақтасуы пантюркизм де, түрікшіліктің те емес, қазіргі әлемдегі болып жатқан заңды үрдістің бір көрінісі болып табылады. Қазіргі түркі елдері арасындағы ынтымақтастықтың ерекшелігі – түбі бір түркі елдерінің өзара жақындасуы, ең алдымен, бұл елдердің экономикалық жағынан өсіп-өркендеуге, мәдени жағынан ежелден келе жатқан ортақ құндылықтарды сақтауға, саяси жағынан бірін-бірі қолдауға негізделетіні сөзсіз.

Бүгінгі күні Түркияның түркі елдерімен ынтымақтасуға деген үмтылысы Орталық Азияда орналасқан түркі тілдес елдер тарапынан қолдау тауып, экономикалық және мәдени қатынастарды дамытуға деген ынталануымен жалғасын тауып келеді.

Түркия мен түркі тілдес елдер – Қазақстан, Әзербайжан, Қырғызстан, Өзбекстан және Түркіменстан арасындағы қатынастар 1992 жылдан бастау алып, бүгінгі күні стратегиялық серіктестік деңгейіне көтерілді. Сонымен қатар түркі тілдес елдердің сол кезден басталған өзара ықпалдасу әрекеттері 2021 жылы Түркі Мемлекеттерінің Ұйымын (ТМҰ) құру және «Түркі әлемінің болашағы – 2040» атты стратегиялық маңызы бар құжаттың қабылдануы сияқты маңызды жетістіктерге әкелді. Ұйымның құрылуы түркі елдерінің бұрынғыдан да тығыз бірігіп, өзара ынтымақтастық қатынастарды бұдан былай жаңа деңгейде, жоғары қарқынмен дамытуға жағдай жасады десек артық емес.

Осы уақытқа дейін түркі елдері ықпалдасуын дамытатын қолайлы құқықтық база мен оны одан әрі нығайтатын нақты мемлекетаралық тетіктер қалптасты. Атап айтқанда, ең алдымен түркі елдері мәдениетін, дәстүрін қайта жаңғыртып дамытып, оның әлемдік өркениеттің бір көрінісі екендігін дәлелдеп, түркі мәдениеті мен өнерінің туындыларын әлемдік деңгейге көтеру мақсатында 1992 жылы ТҮРКСОЙ ұйымы құрылды. Сол кезеңнен бастау алған Ұйым бүгінгі күні түркі халықтарының тамаша өнер туындыларын әлем халықтарына таныту бағытында тұрақты түрде жұмыс жасап келеді. Ұйым жыл сайын түркі халықтарының белгілі суретшілерінің кездесуін, опера фестивальдерін, әдебиетшілердің, филолог ғалымдардың т.б. мәдениет өкілдерінің кездесуін, форумдарын, көрмелерін, концерттерін, т.б. шараларды ұйымдастырып келеді. Ұйымның бастауымен барлық түркі халықтарына ортақ мереке Наурыз мейрамы түркі халықтарының өнер иелерінің қатысуымен ЮНЕСКО аясында, БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы залында, басқа да шетел мемлекеттерінің территориясында үнемі атап өтіліп келеді. Түркі жазушылары мен ақындарының көркем шығармалары түркі тілдеріне және шетел тілдеріне аударылып әлемге танытылды, сонымен бірге түркі мәдениетіне көрнекті үлес қосқан мәдени қайраткерлерінің атаулы жылдары атап өтілуде. Өте көп іс-шаралар арқылы Ұйым бүкіл әлемге түркі мәдениетінің де әлемдік өркениеттің дамуына үлес қосып отырғандығын көрсетіп келеді.

Түркі елдері ынтымақтастығындағы тағы бір нәтижелі іс-шараларға 2009 жылдан бастап Түркі Кеңесінің, Түркі Парламенттік Ассамблеясының, Түркі Ақсақалдар Кеңесінің, Халықаралық Түркі Академиясының, Түркі мәдениеті мен мү-

расының Қоры, түркі елдерінің сауда-өндірістік палатасы сияқты, т.б. өзара ынтымақтастықты дамытудың тетіктерінің қалыптасуы болып табылады. Аталған құрылымдар түркі тілдес елдердің өзара ықпалдасу үдерісін дамытуға деген мүдделілігін көрсетеді және ең маңыздысы 2021 жылы Түркі кеңесінің Түркі Мемлекеттерінің Ұйымына (ТМҰ) айналуы болды. Осы уақытқа дейін түркі мемлекеттері жыл сайын мемлекет басшыларының жоғары дәрежелі кездесулерін (саммиттер) өткізе отырып, осы елдер арасындағы сауда-тауар айналымы, көлік-коммуникация қатынастары, ғылым, білім, медицина саласындағы ынтымақтастықты, мәдени даму мәселелері бойынша барлық қажетті мәселелерді қарастырып, осы салалар бойынша келісім шарттарға қол қойып, оны жүзеге асыра отырып, біраз табыстарға жетіп отыр. Осының бәрі түркі мемлекеттері өзара біріге отырып дамуды қалайтындықтарын көрсетеді.

2021 жылы Түркі Мемлекеттерінің Ұйымы құрылған кезде Ресей, Қытай сияқты мемлекеттер тағы да алаңдаушылық білдіріп, өзіне қауіп төндіретін қандай да бір күшті одақ құрылды ма деген қауіптерін жасырған жоқ. Түркияның түркі елдерінің басын қосуға деген әрекетінен Ресейдің қорқатын себебі:

біріншіден, өзінің территориясындағы түркі елдерінің сол үдеріске қосылуға тырысып, елдің территориялық тұтастығын бұза ма деген қауіп;

екіншіден, өзінің саяси, экономикалық мүддесі бар Орталық Азия аймағында өзіне қарағанда Түркияның ықпалы артып кете ме деген қауіп.

Ресей бұл жағдайды болдырмау үшін Орталық Азия елдерін Еуразиялық Одаққа, ШЫҰ-на, ҰҚШҰ-на біріктірген болатын. Кейінгі Украинамен соғыс жағдайы, Батыс елдерінің Ресейге санкциясы елдің жағдайын қиындатып отырғаны сөзсіз. Осы жағдайда Ресей осы бірлестіктер арқылы өзінің басына түскен қиыншылықты барынша жеңілдетуге тырысып отырғаны анық.

Ресей зерттеушілері тіпті Украинадағы соғысқа байланысты өз елдерінің мемлекет басшылары түркі елдеріне қатысты саясатты сәл де болса назардан тыс қалдырды деген пайымдаулар жасап, наразылықтарын білдіруде.

Соған қарамастан түркі тілдес елдер өздерінің өзара ынтымақтастығын жалғастыруда. Жалпы алғанда түркі мемлекеттерінің халқының саны 150 млн. адам болып келеді. Олардың ортақ ІЖӨ-нің көлемі 1,5 трлн және әлемдік экономикада түркі әлемі 13 орынды иеленеді (inform, 2022).

Оның ішінде Қазақстанның түркі елдерімен сауда айналымы 2010 жылдан 2022 жыл аралығында 3 есе өсіп, 4,5 млрд. доллардан 12,9 млрд. долларға жеткен. Мұның өзі үлкен көрсеткіш және баса көрсететіндей жақсы нәтиже екендігі сөзсіз. Сонымен бірге ТМҰ осы бағыттағы өзара байланыстарды жетілдіре отырып сауда айналымын 4-5 жыл арасында 23 млрд. долларға жеткізуді көздеп отыр (economy, 2019).

Қазақстанның осы тауар айналымының көрсеткішінің 50% (4,8 млрд.долл.) Түркияға тиесілі, 3,7 млрд.долл. Өзбекстанмен арадағы сауда айналымын құрайды. 2022 жылы Қазақстанның Қырғызстанға қатысты экспорты 745,3 млн. доллар құраса, Әзербайжанға 375,3 млн. долларды құраған көрінеді.

Түркияға Қазақстан тарапынан экспортталатын тауарлардың 89% шикізат және қосылған құны төмен тауарлардан тұрады, атап айтқанда, мұнай, көмір, цинк, қорғасын, мыс және т.б. Сонымен бірге ауылшаруашылық өнімдерінен күнбағыс майы, астық өнімдері жіберіледі. Импорттың жағдайына келсек Қазақстанға негізгі тауар жеткізуші Түркия болып табылады (1,6 млрд.долл.) және Өзбекстан (1,3 млрд.долл.). Қырғызстан Қазақстанға 384 млн. доллардың тауарын, ал Әзербайжан 87 млн. доллардың тауарын жеткізетін көрінеді.

Түркі елдерінің арасындағы өзара ынтымақтастықты одан әрі дамытып, жоғары деңгейге көтеру мәселесі түркі мемлекеттерінің басшыларының 2022 жылы 11 қараша айында Самарқандта өткен саммиті тағы бір көрсетіп тастады. Осы саммит барысында түркі елдері өздерінің арасында экономикалық ынтымақтастықты одан әрі тереңдетіп дамыту мәселесін, көлік дәліздерін жақсарту, азық-түлік қауіпсіздігін біріге отырып қамтамасыз ету және өзара жылдам байланысты қамтамасыз ететін цифрлық технология саласында ынтымақтастықты дамыту мәселелерін қарастырды. Осы саммитте түркі елдері арасындағы көлік қатынастары мен логистиканы дамыту мәселесіне ерекше көңіл бөлінді.

Өзімізге белгілі 2023 жылы Түркі мемлекеттері Ұйымының X мерейтойлық саммиті Астана қаласында өткізілді. Назар аударалық жағдай осы жылы бұл Ұйымда төрағалық ету мәртебесін Қазақстан жағының қабылдап алуы. Осы саммитте Қазақстан президенті Қ-Ж.Тоқаев Ұйымдағы Қазақстанның төрағалығы «Түркі дәуірі!-TURKTIME!» ұранымен өтетінін жариялады. Өзінің сөзінде ел президенті: «біз бабалар өсиетін орындап, түркі елдерінің ынтымағын

нығайтып келеміз. Ендігі мақсат – өзара сенімге және бауырластыққа негізделген бірлігімізді сақтап, өскелең ұрпаққа табыстау... түркі халықтарының ықпалдастығын арттыра түсі – бәрімізге ортақ міндет» – деп атап өтті (akorda, 2024). Осы жоғары мінбеден жасалған нақты тұжырым түркі тілдес елдердің арасындағы өзара ықпалдасу үдерісінің одан әрі күшейе түсетіндігін және түркі халықтары арасындағы ынтымақтастықтың болашағы зор екендігін көрсетеді.

Қорытынды

Жоғарыда айтылған мәселелерді қорытындылай келе, бүгінгі күні Түркия және түркі тілдес елдер арасындағы өзара ынтымақтастық қатынастар қандай да бір елдер үшін қауіп төндіретін жағдай еместігін негіздеуге болады. Бұрыннан қалыптасып қалған «пантюркизм», «түрікшілдік», «пантуранизм-Ұлы Тұран» идеялары өткен заманның қойнауында туындағанмен, бүгінгі күні қандай да бір қоғалысқа, әрекетке, саяси бірігуге, қауіпті күшке әкелмейтіндігі анық деуге болады.

Себебі, біріншіден, Түркия елі қанша түркі тілдес мемлекеттердің басын біріктіруге әрекеттенгенмен, тәуелсіздігін алған Орталық Азия елдері тарапынан бұл бірігу, бұл ынтымақтастық қандай да бір «Ұлы Тұран» мемлекетін құруға бағытталмайтындығы анық білдірілді. Өйткені тәуелсіздігін алғанына отыз жылдан астам уақыт ішінде Орталық Азияның түркі тілдес мемлекеттері өздерінің саясатын ешкімнің басшылығынсыз, қандай да бір тәуелді саяси одаққа бірікпей, әлем елдерімен өзара достық, ынтымақтастық қатынастарды дербес жүргізе отырып жүзеге асыра алатындығын нақты көрсетті.

Екіншіден, қазіргі геосаяси жағдай, әлемдік саясаттың күрделі тенденциясы Түркияның қаншалықты жетекшілікке ұмтылғанымен, түркі елдерінің басын қосып біріктіріп, қандай да бір саяси одақ құра алмайтындығын айқындады. Сонымен бірге Түркияның өзінің қазіргі саяси, экономикалық жағдайы да барлық түркі халықтарының басын қосып, қандай да бір саяси одақ

құруға басшылық жасауға мүмкіндігі жоқ екенін көрсетіп отыр деуге болады.

Үшіншіден, Орталық Азияның түркі тілдес елдерінің бас қосып қандай да бір саяси күшті одақ құруы көрші жатқан Ресей және Қытай сияқты елдердің саяси мүдделеріне қарсы жағдай екендігі. Бұл елдер «пантюркизм» идеясы өз елдерінің территориялық тұтастығын бұзып, өздерінің бұл елдерге қатысты геосаяси және геэкономикалық мүдделеріне қауіп төндіреді деп түсінеді және бұл жағдайды барынша болдырмауға тырысатыны анық.

Төртіншіден, әлемдік саясатта болып жатқан жаһандану, аймақтану үдерісі, әлемдік күш орталықтарының қазіргі саясаты, халықаралық қатынастардың көпполярлы сипаты қазіргі әлемдік саясатта қандай да бір жаңа күш орталықтарының пайда болып, оның бүкіл әлемдік саясатқа ықпалының арту жағдайын болдырмайтындай жағдайда өрістеп отырғандығы.

Бесіншіден, әлемдік саясаттағы күрделі тенденциялар қазіргі жағдайда «пантюркизм», «түрікшілдік», «пантуранизм-Ұлы Тұран» идеяларын дамытуға мүмкіндік бермейтіндігі болып отыр. Сондықтан тарих қойнауында туындаған бұл идеялардың қайтадан жаңғырып, бас көтеруіне негіз жоқ деуге болады.

Дегенмен Түркия мен Орталық Азияның түркі тілдес мемлекеттері арасындағы ынтымақтастық қатынастардың қазіргі жеткен жетістігі мен маңызды нәтижелерін саралай отырып, мұндай қатынастарды дамыту, өркендету әбден керек жағдай деген пікірімізді білдіреміз. Бұл ынтымақтастық түркі елдерінің жоғары деңгейде өсіп-өркендеуін қамтамасыз етіп қана қоймай, әлемдік экономика мен әлемдік нарықтың дамуына үлес қосатын үлкен әлеует екендігі сөзсіз деуге болады. Сонымен қатар түркі халықтарының мәдениеті, салт-дәстүрінің жан-жақты дамуы әлемдік өркениеттің, әлемдік мәдениеттің жоғары деңгейде дамуына үлес қосары анық. Мұның өзі жер бетінде өзара ынтымақтастыққа негізделген қарым-қатынастардың тұрақты дамуына, әлем халықтарының бейбіт, қауіпсіз жағдайда өмір сүруіне қосылатын үлкен қомақты үлес және маңызды жағдай деп айтуға болады.

Әдебиеттер

- Akorda. (2024, 1 наурыз). Түркі мемлекеттері ұйымының X саммиті өтті. <https://www.akorda.kz/kz/turki-memleketteri-uyumynyn-x-sammiti-otti-3103641>
- Қазақстан халқы Ассамблеясы. (2023, 11 қазан). Түркі тілдес халықтардың фестивалі. <https://assembly.kz/news/t-rki-tildes-khaly-tardy-festivali/>
- Бутаков, Ю. (2023, 15 февраль). Идеология пантюркизма – угроза целостности России. <https://iie.kz/?p=845>
- Economy.kz. (2023, 7 апрель). В три раза увеличилась торговля со странами тюркских государств. https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5661
- Hekimoglu, F. (2009). Türikshildik ideyasynyñ negizin qalaushy Yu. Akchura. KazNU Bulletin. Oriental Studies Series, (4), 28–33.
- Inform.kz. (2022, 11 ноябрь). Самаркандский саммит Организации тюркских государств: Три составляющие авторитетной площадки на международной арене. https://www.inform.kz/ru/samarkandskiy-sammit-organizacii-tyurkskih-gosudarstv-tri-sostavlyayushchie-avtoritetnoy-ploshchadki-na-mezhdunarodnoy-arene_a4000641
- Кортунов, А. (2020, 30 сентября). Реджеп Эрдоган на русском минном поле. Russian International Affairs Council. <https://russiancouncil.ru/analytcs-and-comments/analytcs/redzhep-erdogan-na-russkom-minnom-pole/>
- Landau, J. M. (1995). Pan-Turkism: From irredentism to cooperation. Hurst & Company.
- Мамо, С. (2021, August 19). Is pan-Turkism about to spark a new “Great Game”? Emerging Europe. <https://emerging-europe.com/news/is-pan-turkism-about-to-spark-a-new-great-game/>
- Надеин-Раевский, В. А. (2022, 20 мая). История пантюркизма и его современные сторонники. Часть 1: Пантюркизм – основные вехи истории. https://www.perspektivy.info/misl/cenn/istorija_panturkizma_i_jego_sovremennyje_storonniki_chast_1_panturkizm_osnovnyje_vehi_istorii_2022-05-20.htm
- Надеин-Раевский, В. А. (2022, 5 июня). История пантюркизма и его современные сторонники. Часть 2: Новый этап пантюркистских надежд. https://www.perspektivy.info/misl/cenn/istorija_panturkizma_i_jego_sovremennyje_storonniki_chast_2_novuj_etap_panturkistskih_nadezhd_2022-06-05.htm
- Ray, M. (2024, January 11). Pan-Turkism political movement. <https://d-nb.info/1194979122/34>
- Шумилов, М. М. (2024, 10 марта). Влияние пантюркизма на формирование политической идентичности тюркоязычных государств Центральной Азии в XXI веке. Часть 1. CyberLeninka. <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-pantyurkizma-na-formirovanie-politicheskoy-identichnosti-tyurkoazychnyh-gosudarstv-tsentralnoy-azii-v-xxi-veke-chast-1/viewer>
- Сухинин, А. С. (2019). Регионы России с тюркской этнической составляющей: география, типология, лингвистическая сопряжённость. Kazan Federal University. https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/158148/F_argo_2019_198_200.pdf
- Сваранц, А. (2021, март). Россия и пантюркизм: Противоборство или партнёрство? Ноев ковчег. <https://noev-kovcheg.ru/mag/2021-03/7212.html>
- Телебаев, Қ. (2023, 15 қыркүйек). Пантүркізм мен түрікшлдіктің айырмасы жер мен көктей. Alashainasy. <https://alashainasy.kz/interested/panturkizm-men-turkshldktn-ayyirmasyi-jer-men-koktey-19360/>
- Tokluoglu, J. (2023, March 14). Ziya Gökalp: Ot turanizma k tyurkizmu. <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin/78/tur>
- Üre, P. (2024, January 12). Panturkism. 1914–1918 Online Encyclopedia. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/panturkism>
- Васильева, С. А. (2011). Пантюркизм на современном этапе: Теоретическая база и практическая деятельность. Социум и власть, (3), 75–78.

References

- Akorda. (2024, March 1). Türik memleketteri uyumynyñ X sammiti ötti [The 10th summit of the Organization of Turkic States]. <https://www.akorda.kz/kz/turki-memleketteri-uyumynyn-x-sammiti-otti-3103641>
- Assembly of People of Kazakhstan. (2023, October 11). Türik tildes halyqtardyñ festivali [Festival of Turkic-speaking peoples]. <https://assembly.kz/news/t-rki-tildes-khaly-tardy-festivali/>
- Butakov, Y. (2023, February 15). Ideologiya pantyurkizma – ugroza tselostnosti Rossii [The ideology of pan-Turkism as a threat to the integrity of Russia]. <https://iie.kz/?p=845>
- Economy.kz. (2023, April 7). V tri raza uvelichilas’ trgovlya so stranami tyurkskikh gosudarstv [Trade with Turkic states tripled]. https://economy.kz/ru/Novosti_instituta/id=5661
- Hekimoglu, F. (2009). Türikshildik ideyasynyñ negizin qalaushy Yu. Akchura [Y. Akchura as the founder of Turkism ideology]. KazNU Bulletin. Oriental Studies Series, (4), 28–33.
- Inform.kz. (2022, November 11). Samarkandskiy sammit Organizatsii tyurkskikh gosudarstv: Tri sostavlyayushchie avtoritetnoy ploshchadki na mezhdunarodnoy arene [Samarkand summit of the Organization of Turkic States]. https://www.inform.kz/ru/samarkandskiy-sammit-organizacii-tyurkskih-gosudarstv-tri-sostavlyayushchie-avtoritetnoy-ploshchadki-na-mezhdunarodnoy-arene_a4000641
- Kortunov, A. (2020, September 30). Redzhep Erdogan na russkom minnom pole [Recep Erdoğan on a Russian minefield]. Russian International Affairs Council. <https://russiancouncil.ru/analytcs-and-comments/analytcs/redzhep-erdogan-na-russkom-minnom-pole/>
- Landau, J. M. (1995). Pan-Turkism: From irredentism to cooperation. Hurst & Company.

Mamo, C. (2021, August 19). Is pan-Turkism about to spark a new “Great Game”? Emerging Europe. <https://emerging-europe.com/news/is-pan-turkism-about-to-spark-a-new-great-game/>

Nadein-Raevsky, V. A. (2022, June 5). Istoriya pantyurkizma i ego sovremennye storonniki. Chast' 2: Novyy etap pantyurkistskikh nadezhd [The history of pan-Turkism and its modern supporters. Part 2]. https://www.perspektivy.info/misl/cenn/istorija_panturkizma_i_jego_sovremennyye_storonniki_chast_2_novyy_etap_panturkistskikh_nadezhd_2022-06-05.htm

Nadein-Raevsky, V. A. (2022, May 20). Istoriya pantyurkizma i ego sovremennye storonniki. Chast' 1: Pantyurkizm – osnovnye vekhi istorii [The history of pan-Turkism and its modern supporters. Part 1]. https://www.perspektivy.info/misl/cenn/istorija_panturkizma_i_jego_sovremennyye_storonniki_chast_1_panturkizm_osnovnyje_vehi_istorii_2022-05-20.htm

Ray, M. (2024, January 11). Pan-Turkism political movement. <https://d-nb.info/1194979122/34>

Shumilov, M. M. (2024, March 10). Vliyanie pantyurkizma na formirovanie politicheskoy identichnosti tyurkoyazychnykh gosudarstv Tsentral'noy Azii v XXI veke. Chast' 1 [The influence of pan-Turkism on political identity in Central Asia]. CyberLeninka. <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-pantyurkizma-na-formirovanie-politicheskoy-identichnosti-tyurkoyazychnyh-gosudarstv-tsentralnoy-azii-v-xxi-veke-chast-1/viewer>

Sukhinin, A. S. (2019). Regiony Rossii s tyurkskoy etnicheskoy sostavlyayushchey: geografiya, tipologiya, lingvisticheskaya sopryazhennost' [Regions of Russia with a Turkic ethnic component: Geography, typology, and linguistic interconnectedness]. Kazan Federal University. https://dspace.kpfu.ru/xmlui/bitstream/handle/net/158148/F_argo_2019_198_200.pdf

Svarants, A. (2021, March). Rossiya i pantyurkizm: Protivoborstvo ili partnerstvo? [Russia and pan-Turkism: Confrontation or partnership?]. Noev Kovcheg. <https://noev-kovcheg.ru/mag/2021-03/7212.html>

Telebaev, Q. (2023, September 15). Pantürkizm men türkshildiktiñ ayırması jer men kökтей [The difference between pan-Turkism and Turkism is vast]. Alashainasy. <https://alashainasy.kz/interested/panturkizm-men-turkshldktn-ayyirmasyi-jer-men-koktey-19360/>

Tokluoglu, J. (2023, March 14). Ziya Gökalp: Ot turanizma k tyurkizmu [Ziya Gökalp: From Turanism to Turkism]. <https://atamdergi.gov.tr/tam-metin/78/tur>

Üre, P. (2024, January 12). Panturkizm. 1914–1918 Online Encyclopedia. <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/panturkizm>

Vasilieva, S. A. (2011). Pantyurkizm na sovremennom etape: Teoreticheskaya baza i prakticheskaya deyatel'nost' [Pan-Turkism at the present stage: Theoretical basis and practical activities]. Sotsium i vlast', (3), 75–78.

Автор туралы мәлімет:

Иембекова Майра Ораққызы – тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, К. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: iembek@mail.ru).

Information about author:

Iyembekova Maira Orakovna – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, K. Sagadiyev University of International Business (Almaty, Kazakhstan, e-mail: iembek@mail.ru).

Информация об авторе:

Иембекова Майра Ораққызы – кандидат исторических наук, доцент, Университет международного бизнеса имени К. Сағадиева (Алматы, Қазақстан, e-mail: iembek@mail.ru).

Жіберілді: 17 қараша 2025 жыл
Қайта жүктелді: 13 қаңтар 2026 жыл
Қабылданды: 27 ақпан 2026 жыл

К.И. Байзакова , **Ф.Т. Кукеева** ,
Ф.К. Жанаштай*

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
*e-mail: zhanashtayf@mail.ru

СТРАТЕГИЧЕСКАЯ УСТОЙЧИВОСТЬ ТРАНСКАСПИЙСКОГО МЕЖДУНАРОДНОГО ТРАНСПОРТНОГО МАРШРУТА В УСЛОВИЯХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ И РЕГИОНАЛЬНОЙ КОНКУРЕНЦИИ ДЕРЖАВ

Статья посвящена исследованию стратегической устойчивости Транскаспийского международного транспортного маршрута (ТМТМ) в условиях нарастающей геополитической нестабильности и региональной конкуренции. Актуальность темы определяется растущей ролью ТМТМ как стратегической альтернативы традиционным путям, соединяющим Центральную Азию с Европой, что позиционирует Казахстан ключевым транзитным узлом в меняющемся геополитическом пространстве Евразии.

Целью исследования является комплексная оценка влияния внешнеполитических факторов на надёжность и устойчивость маршрута, а также выявление адаптационных механизмов, позволяющих повысить его конкурентоспособность. Новизна работы заключается в междисциплинарном подходе, объединяющем геополитику, международные отношения и транспортную логистику, что позволяет глубже раскрыть взаимосвязь между политическими рисками и функционированием инфраструктуры.

Методология базируется на системном и сравнительном анализе, охватывающем политико-экономические детерминанты устойчивости маршрута и интересы ключевых акторов – Китая, России, ЕС, Турции, Ирана и США. Особое внимание уделено сопоставлению Транскаспийского международного транспортного маршрута с альтернативными маршрутами через Россию и Иран, а также институциональным инициативам и инвестиционным проектам Казахстана.

В заключение сформулированы рекомендации по укреплению стратегической устойчивости маршрута, включая расширение многостороннего сотрудничества, цифровизацию логистических процессов и диверсификацию транспортных связей.

Ключевые слова: Транскаспийский международный транспортный маршрут, стратегическая устойчивость, Центральная Азия, Казахстан, транспортные коридоры, геополитика.

K.I. Baizakova, F.T. Kukeyeva, F.K. Zhanashtay*
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: zhanashtayf@mail.ru

Strategic Sustainability of the Trans-Caspian International Transport Route in the Context of Geopolitical Instability and Regional Power Competition

The article is devoted to the study of the strategic stability of the Trans-Caspian International Transport Route (TITR) against the backdrop of growing geopolitical instability and regional competition. The relevance of the topic is determined by the growing role of the TITR as a strategic alternative to traditional routes connecting Central Asia with Europe, thereby positioning Kazakhstan as a key transit hub in Eurasia's evolving geopolitical landscape.

The purpose of the study is to provide a comprehensive assessment of the impact of foreign policy factors on the reliability and stability of the corridor, as well as to identify adaptation mechanisms to enhance its competitiveness. The novelty of this study stems from an interdisciplinary approach combining geopolitics, international relations, and transport logistics, which allows for a deeper understanding of the relationship between political risks and infrastructure functioning.

The methodology is based on a systematic and comparative analysis encompassing the political and economic determinants of corridor sustainability and the interests of key actors – China, Russia, the EU, Turkey, Iran, and the United States. Particular attention is given to comparing the Trans-Caspian International Transport Route with alternative routes through Russia and Iran, as well as Kazakhstan's institutional initiatives and investment projects.

In conclusion, recommendations are formulated to strengthen the strategic sustainability of the corridor, including the expansion of multilateral cooperation, digitalization of logistics processes, and diversification of transport links.

Keywords: Trans-Caspian International Transport Route, strategic stability, Central Asia, Kazakhstan, transport corridors, geopolitics.

К.И. Байзакова, Ф.Т. Кукеева, Ф.К. Жанаштай*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
e-mail: zhanashtayf@mail.ru

Геосаяси тұрақсыздық және державалардың аймақтық бәсекелестігі жағдайында Транскаспий халықаралық көлік маршрутының стратегиялық тұрақтылығы

Мақала өсіп келе жатқан геосаяси тұрақсыздық пен аймақтық бәсекелестік жағдайында Транскаспий халықаралық көлік маршрутының (ТХКМ) стратегиялық тұрақтылығын талдауға арналған. Тақырыптың өзектілігі Орталық Азияны Еуропамен байланыстыратын дәстүрлі маршруттарға стратегиялық балама ретінде ТХКМ-нің өсіп келе жатқан рөлімен айқындалады, бұл Қазақстанды Еуразияның өзгермелі геосаяси кеңістігіндегі негізгі транзиттік торапқа айналдырады.

Зерттеудің мақсаты – сыртқы саяси факторлардың маршруттың сенімділігі мен тұрақтылығына әсерін кешенді бағалау, сондай-ақ оның бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін бейімделу тетіктерін анықтау. Жұмыстың жаңалығы геосаясат, халықаралық қатынастар және көлік логистикасын біріктіретін пәнаралық тәсілде жатыр, бұл саяси тәуекелдер мен инфрақұрылымның жұмыс істеуі арасындағы байланысты тереңірек ашуға мүмкіндік береді.

Әдістеме маршруттың тұрақтылығының саяси-экономикалық детерминанттарын және негізгі актерлердің – Қытай, Ресей, ЕО, Түркия, Иран және АҚШ мүдделерін қамтитын жүйелік және салыстырмалы талдауға негізделген. Транскаспий халықаралық көлік бағыты Ресей мен Иран арқылы өтетін баламалы маршруттармен, сондай-ақ Қазақстанның институционалдық бастамалары мен инвестициялық жобаларымен салыстырылды.

Қорытындылай келе, көпжақты ынтымақтастықты кеңейту, логистикалық процестерді цифрландыру және көлік байланыстарын әртараптандыруды қоса алғанда, маршруттың стратегиялық тұрақтылығын нығайту бойынша ұсыныстар тұжырымдалды.

Түйін сөздер: Транскаспий халықаралық көлік маршруты, стратегиялық орнықтылық, Орталық Азия, Қазақстан, көлік дәліздері, геосаясат.

Введение

Современный глобальный ландшафт характеризуется беспрецедентной геополитической нестабильностью, региональными конфликтами и пересмотром устоявшихся экономических связей. Эти факторы оказывают глубокое влияние на международные транспортные и логистические системы, вынуждая государства и транснациональные компании искать новые маршруты, способные обеспечить надёжность и устойчивость глобальных цепочек поставок.

Реализация транзитного потенциала региона является новым трендом экономической сферы региональных государств. На рубеже нового этапа социально-экономической модернизации приоритетной задачей для Казахстана в области развития национального транспортно-коммуникационного комплекса является обеспечение его конкурентоспособности на мировом рынке услуг и, соответственно, стимулирование роста торговых потоков через территорию республики.

Сегодня Республика Казахстан находится в процессе активного выстраивания своей тран-

зитной политики, совершенствования ее направлений и формирования новых векторов. Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев в интервью национальной газете «Turkistan» отмечал, что «Для нашей страны укрепление ее транзитно-логистического потенциала – задача стратегического значения. Не имеющий прямого выхода к морю, Казахстан, тем не менее, расположен в центре Евразийского континента на пересечении большинства транзитных магистралей. Это большое преимущество, которым мы обязаны умело воспользоваться с пользой для страны» (Токаев, 2026).

Транскаспийский международный транспортный маршрут (ТМТМ) – очень важный для Казахстана проект. Страна нуждается в диверсификации транспортно-логистического потенциала, особенно на фоне войны в Украине и связанных с ней перебоями поставок. В этих условиях Транскаспийский маршрут, проходящий через Центральную Азию, Каспийское море, Кавказ и далее в Европу, приобретает стратегическую значимость как альтернатива традиционным сухопутным и морским путям. Его развитие опре-

деляется не только экономическими интересами, но и стремлением к снижению геополитических рисков. В связи с этим, анализ вызовов и перспектив развития коридора приобретает сегодня особую актуальность.

Так, о важности Транскаспийского международного транспортного маршрута Президент Казахстана Касым-Жомарт Токаев во время форума в Ашхабаде в декабре 2025 г. заявил, что Казахстан придает должное значение развитию: «Активно участвуем в разработке Комплексной стратегии развития транспортной системы Центральной Азии с целью формирования устойчивых логистических маршрутов. Совместными усилиями мы в конечном счете сможем на взаимовыгодных условиях сформировать современную транспортно-логистическую архитектуру всей Евразии в тесном сотрудничестве с Россией, Китаем, Ираном, Турцией, Азербайджаном, Арменией, Грузией и другими заинтересованными странами» (Токаев, 2025).

Исходя из этого, цель исследования заключается в комплексной оценке стратегической устойчивости ТМТМ в условиях современной геополитической нестабильности и конкуренции держав. Маршрут демонстрирует повышенную стратегическую устойчивость, становясь перспективной альтернативой традиционным направлениям, несмотря на сохраняющиеся инфраструктурные и финансовые вызовы. Его конкурентное преимущество связано с ростом перевозок, сокращением времени транзита, политической поддержкой и обходом зон риска. Казахстан, используя многовекторную внешнюю политику и выгодное географическое положение, играет ключевую роль в укреплении устойчивости ТМТМ и повышении своей переговорной позиции в Евразии, что усиливает его транзитный суверенитет.

Анализ стратегической устойчивости Транскаспийского международного транспортного маршрута через призму национальных и региональных подходов позволит рассмотреть развитие региональных и международных транспортных коммуникаций в Центральной Азии, которые взаимосвязаны с ростом экономики и международного туризма в регионе.

Обзор литературы

Обзор литературы отражает эволюцию подходов к изучению Транскаспийского международного транспортного маршрута. Первоначально внимание исследователей, как М. Классовская

(Klassovskaya, 2023: 3) и Бахри Шахин (Sahin et al., 2009: 6), было сосредоточено на экономической эффективности и инфраструктурных аспектах. В начале 2020-х годов авторы Палу и Хилмолла (Palu et al., 2023: 7), Исматуллаев (Ismatullaev et al., 2023: 2) и Верескун (Vereskun et al., 2023: 383) начали акцентировать внимание на растущем потенциале маршрута в контексте инициативы «Один пояс, один путь» и диверсификации транспортных связей. Позднее работы Акчай (Akçay et al., 2023: 68), Кендердайн и Буцки Т. (Kenderdine et al., 2021) осветили его роль в турецкой и китайской стратегиях. После 2022 года, когда геополитические риски резко усилились, акценты сместились. Исследования Рашивалова (Rashyvalov et al., 2024: 5) показали, что факторы надёжности и безопасности стали приоритетнее минимизации затрат. Анализ Тео Ноттебома (Notteboom, 2024: 16) кризисов в Красном море и Суэцком канале подтвердил уязвимость морских маршрутов, а работы исследователя Ли (Li et al., 2023), о северных путях – поиск альтернативных решений. Так, всё больше внимания уделяется стратегической роли ТМТМ и Казахстана, в частности. Такой сдвиг показывает формирование нового академического консенсуса: устойчивость, цифровизация и институциональная координация становятся ключевыми метриками успеха.

При наличии большого числа публикаций вопрос стратегической устойчивости ТМТМ в условиях после 2022 года, когда традиционные маршруты столкнулись с беспрецедентным давлением, остаётся недостаточно исследованным. Конфликт в Украине и санкции против России подорвали привлекательность Северного коридора, а кризисы в Красном море и климатические вызовы в Панамском канале выявили уязвимость морских перевозок. Эти обстоятельства поставили под сомнение привычные логистические модели и усилили необходимость поиска альтернатив. Транскаспийский международный транспортный маршрут предложил один из таких вариантов, но его устойчивость требует комплексной оценки с учётом как экономических, так и политических факторов.

Материалы и методы

Методология исследования опирается на междисциплинарный подход, объединяющий элементы геополитического анализа, теории международных отношений и транспортной логистики. Такой синтез позволяет рассматривать

Транскаспийский международный транспортный маршрут одновременно как инфраструктурный проект и как инструмент геополитической конкуренции.

Исследование сосредоточено на функционировании и развитии ТМТМ в контексте евразийского транспортного пространства. Особое внимание уделяется периоду после февраля 2022 года, когда вооружённый конфликт в Украине и санкционное давление на Россию существенно изменили конфигурацию глобальных логистических потоков и стимулировали поиск альтернативных направлений транзита между Азией и Европой. Географические рамки охватывают Центральную Азию, Каспийский регион, Кавказ, Турцию и Европейский Союз, при этом Казахстан рассматривается как ключевое звено маршрута и центральный транзитный хаб. В фокусе анализа находятся стратегически важные узлы, включая порты Актау и Курык в Казахстане, порт Баку в Азербайджане, а также трансграничные переходы, определяющие пропускную способность коридора. Условия проведения исследования характеризуются высокой динамичностью международной обстановки, интенсивным развитием инфраструктуры и усиливающейся конкуренцией за транзитные потоки, что делает оценку устойчивости маршрута особенно актуальной.

Теоретическую основу составляют три ключевые концепции. Во-первых, теория стратегической устойчивости, применяемая к транспортным коридорам, акцентирует внимание на способности системы сохранять функции и адаптироваться в условиях кризисов и шоков (Sahin et al., 2009: 9). Во-вторых, геоэкономический подход рассматривает экономические механизмы – торговые пути, инфраструктурные проекты, инвестиции – как инструменты внешнеполитического влияния. В-третьих, концепция комплексной взаимозависимости помогает объяснить, как развитие ТМТМ укрепляет региональные связи и формирует новые формы сотрудничества в Евразии (Keohane & Nye, 1977: 231). Дополнительно используется институциональный подход, позволяющий проанализировать роль правил, соглашений и реформ в повышении надёжности маршрута.

Методы исследования включают исторический подход для анализа эволюции маршрута, сравнительный метод для сопоставления ТМТМ с альтернативными направлениями (через Россию, Иран и морские пути), системный метод для оценки маршрута как комплексной социо-

технической системы и логический метод для установления причинно-следственных связей между геополитическими событиями и динамикой перевозок. Специальные методы включают контент-анализ стратегических документов (инициативы Belt and Road, Global Gateway, «Срединный коридор») и количественный анализ статистических данных (тонны, TEU, транзитное время). Для оценки будущих перспектив применялся сценарный анализ, основанный на прогнозах, которые предполагают утроение грузопотоков к 2030 году при условии целевых инвестиций и реформ (World Bank, 2023).

Таким образом, выбранная методология сочетает проверенные теоретические рамки и официальные эмпирические данные, что обеспечивает целостный и практико-ориентированный анализ стратегической устойчивости ТМТМ в условиях современной геополитической нестабильности.

Результаты

Транскаспийский международный транспортный маршрут представляет собой стратегически важный логистический путь, соединяющий Китай, Казахстан, акваторию Каспийского моря, Азербайджан, Грузию, Турцию и далее в Европу. Он служит альтернативой традиционным маршрутам через Россию и Суэцкий канал, обеспечивая более быстрые и безопасные пути доставки товаров между Азией и Европой.

После 2022 года ТМТМ значительно повысил свою стратегическую устойчивость. Это связано с геополитическими изменениями, такими как конфликт в Украине и введение международных санкций против России, что привело к необходимости диверсификации логистических путей. Казахстан, в частности, столкнулся с вызовами в транспортировке товаров через территорию России, что побудило к активному развитию альтернативных направлений, включая данный маршрут.

Анализ количественных показателей Транскаспийского международного транспортного маршрута свидетельствует о значительном росте его операционной активности после 2022 года. Общий объем грузоперевозок по коридору в 2023 году достиг 2,8 миллиона тонн, что на 65% превышает показатель 2022 года (1,7 млн тонн) (Paparva, 2025: 7). Эта тенденция ускорила в 2024 году, когда по итогам 11 месяцев объем перевозок составил 4,1 млн тонн, а итоговый годовой показатель достиг 4,5 млн тонн, показав

рост на 62% по сравнению с 2023 годом. Особенно показательным является рост контейнерных перевозок. После спада в 2023 году, когда объем составил 20,2 тыс. ДФЭ (двадцатифутовый эквивалент), в 2024 году произошел скачок: за 11 месяцев было перевезено 50,5 тыс. ДФЭ, что в 2,6 раза превышает показатели предыдущего года. Прогнозируемый объем по итогам года составил около 55 тыс. ДФЭ. Драйвером этого роста стал транзит из Китая, который за тот же период увеличился более чем в 14 раз (Официальный информационный ресурс Премьер-министра Республики Казахстан, 2025).

Этот впечатляющий рост является следствием того, что Транскаспийский международный транспортный маршрут функционирует как мультилатеральный институциональный комплекс, эффективно объединяющий контейнерные железнодорожные грузовые сети Китайской Народной Республики и Европейского Союза. Коридор начинается в Китае и Юго-Восточной Азии и следует в Европу через Казахстан, Каспийское море, Азербайджан и Грузию. Такое развитие обеспечивает альтернативный транспортный коридор, не проходящий через Россию, что отвечает потребностям западного мира в условиях сокращения цепочек поставок из России. До 2022 года ТМТМ оставался относительно маргинальным маршрутом, однако резкий сдвиг в геополитическом ландшафте вынудил многих грузоотправителей пересмотреть свои логистические стратегии.

Основной рост потоков контейнерных грузов в мире приходится на товарооборот между Европой и Азиатско-Тихоокеанским регионом, при этом значительная доля проходит через страны СНГ, что создает благоприятные условия для развития маршрута. В целом, развитие международных транспортных коридоров становится точками роста не только для национальных экономик, но и для крупных регионов. Увеличение объемов перевозок напрямую связано с поиском «транзитного суверенитета» странами Центральной Азии, которые стремятся уменьшить свою зависимость от одного направления или региона. Казахстан, как крупная транзитная страна, активно инвестирует в развитие портов на Каспии и железнодорожной инфраструктуры, чтобы увеличить пропускную способность и стать надежным мостом между Востоком и Западом (European Investment Bank, 2024). Для стран, не имеющих выхода к морю ТМТМ предоставляет новые возможности для интеграции в глобальную торговлю, стимулируя экономиче-

ский рост и диверсификацию экспорта, а также укрепляя их геополитическое влияние.

На сегодняшний день Транскаспийский международный транспортный маршрут уже обрабатывает значительные объемы товаров, включая нефтепродукты, зерно, металлы, химическую продукцию и контейнерные грузы, что свидетельствует о его многофункциональности и способности адаптироваться к различным потребностям рынка. Параллельно с ростом объемов ключевым фактором конкурентоспособности Транскаспийского маршрута становится сокращение сроков доставки. Заявленная цель – обеспечить транзит между Европой и Китаем в среднем за 15 дней, при этом фактическая доставка до портов Грузии уже занимает около 12 дней (Официальный информационный ресурс Премьер-министра Республики Казахстан, 2025). Практика показывает, что эта цель достижима: в мае 2024 года поезд из китайского Сианя прибыл в Баку всего за 8 дней (Азербайджанское Государственное Информационное Агентство, 2019).

Эффективность Транскаспийского международного транспортного маршрута обусловлена его мультимодальным характером, который сочетает железнодорожные и морские перевозки. Преимущество сухопутных путей по скорости над морскими является давно установленным фактом: если контейнер доставляется из Китая в Европейский Союз по морю за 30–35 дней, то по железной дороге это занимает около 14 дней. Для данного маршрута, несмотря на наличие морского участка, общая скорость сохраняется на уровне 12–15 дней, что значительно превосходит традиционные морские маршруты (Министерство транспорта Республики Казахстан, 2024). Это особенно важно для таких категорий товаров, как электроника, фармацевтика и другие продукты с коротким жизненным циклом или высокой стоимостью.

Нестабильность традиционных морских путей дополнительно подчеркивает ценность скоростных сухопутных альтернатив. Блокировка Суэцкого канала в марте 2021 года контейнеровозом «Ever Given» вызвала задержку сотен судов и обошлась мировой торговле в миллиарды долларов. Более поздние события, такие как кризис в Красном море, привели к сокращению транзита через Суэцкий канал на 42% и вынудили суда обходить Африку, что добавило до двух недель к их пути и увеличило топливные расходы примерно на 1 миллион долларов за рейс в одну сторону (Li et al., 2023).

Такие сбои делают Транскаспийский международный транспортный маршрут стратегически важным для обеспечения бесперебойности поставок. Ассоциация ТМТМ предпринимает активные шаги по улучшению скорости и эффективности коридора, включая усилия по оптимизации потоков, гармонизации тарифов и устранению «узких мест», что является непрерывным процессом.

Несмотря на очевидные преимущества данного маршрута в скорости, анализ стоимости перевозок показывает, что коридор является более дорогим по сравнению с традиционными морскими путями. Согласно данным, стоимость перевозки одного контейнера по маршруту составляет примерно \$7,000–\$8,000 USD, тогда как морская перевозка обходится в \$4,000–\$5,000 USD (Министерство транспорта Республики Казахстан, 2024). Однако этот ценовой разрыв становится менее критичным в условиях возрастающей глобальной неопределенности, где фактор надежности приобретает первостепенное значение.

Устойчивое развитие Транскаспийского международного транспортного маршрута критически зависит от постоянной модернизации его инфраструктуры. Несмотря на прогресс, остаются узкие места, особенно в портах Каспийского моря и на железнодорожных сетях. Однако активные инвестиционные программы и международное сотрудничество направлены на устранение этих проблем.

Европейский Союз активно поддерживает развитие ТМТМ в рамках своей стратегии Global Gateway. На Форуме инвесторов для транспортной взаимосвязанности ЕС и Центральной Азии

было объявлено о выделении 10 миллиардов евро на развитие коридора. Конкретные обязательства включают 1,47 миллиарда евро от Европейского инвестиционного банка (ЕИБ) и 1,5 миллиарда евро от Европейского банка реконструкции и развития (ЕБРР) для проектов в Казахстане (Букеева, 2024). Эти средства направляются на модернизацию портов, электрификацию железных дорог и строительство автомагистралей.

Казахстан, являясь ключевым участником, также активно инвестирует в развитие своей транспортной инфраструктуры. Национальная компания «Қазақстан темір жолы» (КТЖ) планирует построить 5000 км новых и отремонтировать 11 000 км существующих железнодорожных путей к 2029 году (Токаев, 2025).

Знаковым событием стало заключение контракта с американской компанией Wabtec на сумму 4,2 миллиарда долларов на поставку локомотивов нового поколения. Каспийские порты Актау и Курык трансформируются в единый логистический кластер с целью увеличения пропускной способности до 30 миллионов тонн к 2028 году (Министерство транспорта Республики Казахстан, 2024).

Ключевым результатом анализа геополитической обстановки является вывод о том, что риски для традиционных морских путей заставляют переоценивать логистические модели. Как отмечается в отчете Европейского совета по международным отношениям, «импакт геополитических рисков на морские цепочки поставок приводит к экономическим, логистическим и безопасным вызовам», что напрямую повышает стратегическую ценность альтернативных коридоров (Rizzi, 2024).

Таблица 1. Ключевые инвестиционные проекты в инфраструктуру ТМТМ

Проект/локация	Инвестор/Инициатива	Сумма инвестиций	Цель
Развитие транспортной связности в ЦА	ЕС (Global Gateway), МФИ	10 млрд	Комплексное развитие ТМТМ
Модернизация ж/д и портов Казахстана	ЕБРР	1,5 млрд	Увеличение пропускной способности
Модернизация ж/д парка КТЖ	Wabtec Corp.	4,2 млрд	Повышение эффективности и надежности
Модернизация портов Актау и Курык	Правительство РК, частные инвесторы	3,7 млрд	Создание логистического хаба

Источник: Составлено автором на основе официальных сообщений ЕС, ЕБРР, КТЖ.

Развитие «мягкой» инфраструктуры является ключевым элементом повышения эффективности Транскаспийского международного транспортного маршрута. Железнодорожные администрации Казахстана, Азербайджана и Грузии создали совместное предприятие для гармонизации управления, унификации тарифной политики и упрощения транзитных процедур. В 2024 году был запущен Единый координационный центр для централизованного управления операциями на маршруте (Қазақстан теміржолшысы, 2024).

Согласно результатам комплексной диагностики, проведенной Всемирным банком, полному раскрытию коммерческого потенциала коридора препятствует совокупность системных проблем (World Bank, 2023).

Эти барьеры носят многоуровневый характер, охватывая как физическую инфраструктуру, так и операционно-финансовые аспекты. Ключевые инфраструктурные ограничения начинаются на Каспийском море, где наблюдается дефицит судов-контейнеровозов, и продолжают в грузинском порту Поти, где эффективность снижается из-за интенсивного заиливания судоходного канала. На сухопутных участках наиболее загруженный железнодорожный переход Гардабани/Бёюк Кясик уступает по уровню развития другим узлам коридора, а его низкая пропускная способность ограничивает возможности для модернизации. Помимо физических ограничений, серьезным препятствием является неконкурентоспособная тарифная политика, особенно в портах Грузии. Стоимость захода контейнеровоза в Поти (\$38,800) более чем вдвое превышает аналогичный показатель Роттердама, а цена обработки контейнера (\$275) значительно выше, чем в портах Актау или Баку. Завершают картину регуляторные и операционные барьеры. Недостаточный уровень координации между участниками перевозок и отсутствие сквозных систем отслеживания наиболее ярко проявляются на азербайджано-грузинской границе. Здесь несогласованность таможенных процедур и отсутствие электронного документооборота вызывают простой продолжительностью от одного до четырех дней, подрывая общую надежность и предсказуемость маршрута.

Таким образом, анализ представленных данных выявляет фундаментальное противоречие: с одной стороны, Транскаспийский международный транспортный маршрут демонстрирует взрывной рост и пользуется мощной политиче-

ской поддержкой, а с другой – его операционная реальность отягощена глубокими инфраструктурными и регуляторными барьерами. Очевидно, что текущий всплеск интереса к маршруту в значительной степени обусловлен внешними геополитическими факторами, а не его внутренней коммерческой эффективностью. Это ставит ключевой вопрос для дальнейшего обсуждения: является ли нынешний рост устойчивым, и смогут ли страны-участницы капитализировать эту возможность, чтобы превратить ТМТМ из ситуативной альтернативы в долгосрочную, конкурентоспособную транспортную артерию.

Дискуссия

Настоящее исследование показывает, что недавнее возрождение Транскаспийского международного транспортного маршрута является не просто эволюцией коммерческой логистики, а прямым и фундаментальным следствием тектонического сдвига в геополитическом ландшафте Евразии. Активизация коридора – это не рыночный выбор в пользу оптимизации, а геополитический императив, продиктованный разрывом традиционных связей после полномасштабного вторжения России в Украину в 2022 году. Северный коридор, проходивший через территорию России и Беларуси и ранее обслуживавший более 86% железнодорожных грузоперевозок между Китаем и Европой, в одночасье превратился в «финансовое и политическое обязательство» для западных компаний из-за санкционных режимов (Valansi, 2025). Это вынудило мировых акторов в срочном порядке искать альтернативные маршруты, что и привело к резкому росту значимости данного маршрута.

Резкий всплеск трафика по ТМТМ следует интерпретировать не просто как коммерческое перенаправление грузов, а как физическое проявление новой геополитической реальности. Этот процесс отражает стратегическое переориентирование как региональных государств, так и внешних держав от традиционной, ориентированной на Россию модели евразийской связности. Таким образом, формируется мощная инерция развития: первоначальный реактивный сдвиг грузопотоков, вызванный геополитическим шоком, теперь закрепляется долгосрочными инвестиционными обязательствами. Например, Европейский Союз выделил 10 миллиардов евро в рамках своей инициативы «Global Gateway» на развитие инфраструктуры коридора, а Европей-

ский банк реконструкции и развития (ЕБРР) оценил немедленные инвестиционные потребности в 3,5 миллиарда евро капиталовложения создают новые основные фонды – модернизированные порты, расширенные железные дороги, цифровизированные таможенные системы, – которые представляют собой значительные необратимые издержки (European Investment Bank, 2024). Это означает, что даже в гипотетическом сценарии нормализации политической ситуации с Россией, вновь созданная и постоянно совершенствуемая инфраструктура Транскаспийского международного транспортного маршрута будет представлять собой конкурентоспособную альтернативу, которой не существовало в таком масштабе до 2022 года. Этот процесс необратимо изменяет стратегическую и экономическую географию Евразии, закрепляя новую карту торговых потоков.

Для стран Центральной Азии и Кавказа, не имеющих выхода к морю, коридор представляет собой нечто большее, чем просто транзитный маршрут; он становится «спасательным кругом» и важнейшим инструментом для диверсификации экономики и укрепления стратегической автономии. Развитие ТМТМ позволяет этим государствам снизить свою историческую зависимость от российской инфраструктуры и транзитных сетей, что, в свою очередь, дает им возможность проводить более уверенную «многовекторную» внешнюю политику, балансируя отношения с Россией, Китаем, ЕС и Турцией. Таким образом, участие в проекте Транскаспийского международного транспортного маршрута является для них актом стратегического хеджирования рисков, связанных с чрезмерной зависимостью от одного регионального гегемона.

В этом контексте проявляется парадоксальная двойственная природа коридора. Будучи порожденным крупным европейским конфликтом, он одновременно позиционируется некоторыми его сторонниками как «перекресток мира» (Valansi, 2025). Эта точка зрения предполагает, что общие экономические интересы в успехе маршрута могут способствовать укреплению регионального сотрудничества и стабильности, особенно на исторически нестабильном Южном Кавказе. Реализация совместных инфраструктурных проектов и гармонизация транзитных процедур создают экономические взаимозависимости, которые потенциально могут служить сдерживающим фактором для возникновения конфликтов между странами-транзитерами.

Следовательно, конечная стратегическая ценность коридора может заключаться не только в его логистической функции, но и в его способности трансформировать региональную динамику, заменяя геополитическое соперничество экономическим партнерством.

Анализ динамики развития Транскаспийского международного транспортного маршрута требует пересмотра устаревшей парадигмы «Новой большой игры» XIX века, которая рассматривала Центральную Азию как пассивную шахматную доску для великих держав. Представленные данные свидетельствуют о более сложной реальности, в которой региональные государства выступают не как «уязвимые призы», а как все более уверенные в себе «средние державы» (Балаубаева и др., 2016:99). Они активно используют маршрут для ведения «бизнеса на своих условиях», умело балансируя между конкурирующими интересами крупных игроков для максимизации собственного суверенитета и экономических выгод. ТМТМ становится для них главным инструментом стратегии «эмансипации» от традиционных сфер влияния.

Ключевые внешние игроки имеют общую тактическую цель – обойти Россию, – однако их стратегические взгляды на модель управления ТМТМ и контроль над его инфраструктурой глубоко расходятся. Фактически, идет борьба за то, чьи правила и стандарты лягут в основу будущих транспортных связей в Евразии.

Европейский Союз видит в коридоре прежде всего инструмент геополитического хеджирования. Его цели включают повышение устойчивости европейских цепочек поставок, диверсификацию источников энергии и снижение геоэкономической зависимости как от России, так и от Китая. Через свою инициативу «Global Gateway» ЕС стремится продвигать открытую, совместимую, рыночную модель связности, основанную на многосторонних соглашениях, прозрачности и верховенстве закона. Для Брюсселя данный маршрут – это не просто путь для товаров, а канал для экспорта европейских норм и стандартов в области устойчивого развития, управления и либерализации рынка.

Китай, напротив, подходит к Транскаспийскому международному транспортному маршруту с позиций прагматичной диверсификации в рамках своей глобальной инициативы «Пояс и путь». События, такие как блокировка Суэцкого канала и санкции против России, наглядно продемонстрировали Пекину риски чрезмерной

зависимости от одного маршрута. Для Китая коридор – это способ обезопасить свои экспортные потоки на запад, расширить доступ к европейским рынкам и углубить экономическую интеграцию с Центральной Азией. Однако его подход сосредоточен на обеспечении эффективности и контроля, что часто реализуется через двусторонние соглашения, доминирование государственных предприятий и стремление получить контроль над ключевыми инфраструктурными узлами, такими как порты и железные дороги. Эта модель, ориентированная на создание сети «центр-периферия», вступает в прямое противоречие с многосторонним и нормативным подходом ЕС. Центральный вопрос, определяющий будущее соперничество, заключается в том, «какая из сторон будет контролировать критически важную инфраструктуру».

Турция использует коридор как краеугольный камень своей стратегии по превращению в центральный евразийский транзитный узел, максимально используя свое уникальное географическое положение. Проект укрепляет политические и экономические связи Анкары с тюркоязычными странами Центральной Азии и повышает ее геополитический статус как моста между Востоком и Западом. Маршрут физически воплощает растущее влияние Турции на Южном Кавказе и в Центральной Азии, позволяя ей проецировать свою мощь и формировать новую сферу интересов.

На этом фоне Россия, несмотря на свою вовлеченность в конфликт в Украине, сохраняет значительное влияние в регионе и, вероятно, будет рассматривать поддерживаемое Западом развитие коридора как угрозу своим интересам в «ближнем зарубежье», потенциально стремясь в будущем сорвать или кооптировать проект. Соединенные Штаты, напротив, по мнению многих аналитиков, в основном «остаются в стороне», что рассматривается как упущенная возможность уравновесить российское и китайское влияние в стратегически важном регионе (Valansi, 2025).

Несмотря на высокий политический интерес и оптимистичные прогнозы, исследование выявляет значительный «растущий разрыв между ожиданиями и реальной пропускной способностью Транскаспийского международного транс-

портного маршрута». В то время как Всемирный банк прогнозирует, что к 2030 году объемы грузоперевозок могут утроиться и достичь 11 миллионов тонн, текущая реальность характеризуется серьезными структурными ограничениями (World Bank, 2023:45).

Разрыв между амбициями и возможностями обусловлен рядом критических узких мест, которые носят не временный, а системный характер:

1) Транскаспийский морской переход. Этот сегмент единодушно признается самым серьезным препятствием на пути всего маршрута. Проблемы включают хроническую нехватку судов (паромов и контейнеровозов), устаревшую портовую инфраструктуру в портах Актау, Курык и Баку, медленные процессы погрузочно-разгрузочных работ и частые сбои в навигации из-за погодных условий, таких как сильные ветры и образование льда в зимний период. Долгосрочную угрозу представляет также обмеление Каспийского моря из-за изменения климата, что может еще больше ограничить тоннаж судов и пропускную способность морского плеча.

2) Дефицит железнодорожной инфраструктуры. Несмотря на реализацию таких важных проектов, как железная дорога Баку-Тбилиси-Карс (БТК), железнодорожные сети в Азербайджане и Грузии страдают от нехватки локомотивов и вагонов, что приводит к заторам и простоям. Кроме того, различие в ширине колеи на границе Китая (1435 мм) и Казахстана (1520 мм) требует трудоемкой и затратной по времени перегрузки контейнеров, что снижает общую скорость и эффективность маршрута.

3) Мультимодальная сложность. Сама природа данного направления, требующая многократных перегрузок (с поезда на судно и снова на поезд), создает дополнительную логистическую сложность, увеличивает риск задержек и повреждения грузов, а также повышает общую стоимость перевозки по сравнению с бесшовным железнодорожным маршрутом Северного коридора (World Bank, 2023:44).

Эти структурные ограничения напрямую влияют на конкурентоспособность Транскаспийского маршрута в сложном соотношении «время-стоимость». Как показано в Таблице – 2, ТМТМ сталкивается с серьезными вызовами на рынке евразийских перевозок.

Таблица 2. Сравнительный анализ ключевых евразийских транспортных коридоров

Коридор	Ключевые страны	Транзитное время (дни)	Ключевые преимущества	Ключевые вызовы
ТМТМ	Китай Казахстан Азербайджан Грузия Турция	18-30	Геополитическая диверсификация: Маршрут в обход России, что снижает санкционные риски. Высокая инвестиционная привлекательность: Активная поддержка со стороны ЕС, Китая и стран-участниц.	Мультимодальность и сложность: Необходимость двух морских переправ (rail-sea-rail) усложняет логистику и увеличивает издержки. bottleneck Инфраструктурные «узкие места» и недостаточная координация.
Северный (Транссиб)	Китай Россия Беларусь страны ЕС	14-20	Скорость: Наиболее быстрое сухопутное транзитное время. Единая инфраструктура: Маршрут проходит по единой железнодорожной системе с унифицированными таможенными правилами (ЕАЭС)	Высокие геополитические риски: Прямая зависимость от санкционного режима и политической обстановки в РФ. монополия Монополия зависимость от одного транзитного государства.
Южный (через Иран)	Китай Страны ЦА Иран Турция	20-30	Стратегическое расположение: Потенциал для интеграции транспортных потоков из Южной Азии. Альтернативный сухопутный путь: Обеспечивает дополнительный маршрут, независимый от РФ и Каспийского моря.	Санкционные барьеры: Международные ограничения в отношении Ирана создают серьезные финансовые и операционные препятствия. Недостаточное развитие инфраструктуры на отдельных участках.
Морской (через Суэц)	Китай страны ЮВА Индия Египет страны ЕС	30-45+	Экономическая эффективность: Самая низкая стоимость перевозки единицы груза. Высокая пропускная способность: Возможность транспортировки сверхбольших объемов грузов.	Длительность: Самое продолжительное время доставки. Уязвимость «узких мест»: Высокая чувствительность к безопасности в стратегических проливах (Красное море, Суэцкий канал).

Источник: Составлено автором на основе комплексного анализа данных World Bank

Разрыв между заявленным потенциалом (транзит за 15 дней) и текущей реальностью (задержки до 40 дней) создает «ловушку доверия». Нынешний геополитический импульс вызвал огромный интерес и политическую волю, но этот капитал может быть быстро растрочен, если не будут достигнуты ощутимые улучшения в скорости, стоимости и, что самое главное, надежности. Частные инвесторы, чье участие критически важно для преодоления финансового дефицита, оцениваемого в 18,5 миллиардов евро, принимают решения на основе предсказуемой доходности и управляемых рисков. Постоянные задержки, непредсказуемые расходы и логистические сбои подрывают доверие и отпугивают столь необходимый частный капитал. Таким образом, коридор находится в гонке со временем: он должен использовать текущее окно политической поддержки для демонстрации конкретных операционных улучшений. В противном

случае он рискует попасть в порочный круг: низкая производительность отпугивает инвестиции, а отсутствие инвестиций увековечивает низкую производительность, в конечном итоге оставляя коридор нишевым, геополитически мотивированным маршрутом, а не коммерчески жизнеспособной артерией мировой торговли.

Анализ показывает, что наиболее серьезным долгосрочным препятствием на пути развития ТМТМ является не столько дефицит физической инфраструктуры («hard infrastructure»), сколько фрагментация его «мягкой инфраструктуры» («soft infrastructure»). Отчет Всемирного банка недвусмысленно указывает, что главное препятствие – это не технологии, а «различия в правовых и управленческих рамках». Коридор пересекает границы множества стран, каждая из которых имеет собственные таможенные процедуры, тарифные структуры и торговые регуляции, что создает огромное трение на каждом

пограничном переходе и значительно замедляет движение товаров.

Эта проблема усугубляется так называемыми «изолированными операциями». Государственные органы и частные стейкхолдеры в странах-участницах часто действуют в «информационных бункерах», без должной координации и обмена данными. Такая фрагментация ответственности приводит к неэффективным информационным потокам, усложняет сквозное отслеживание грузов и препятствует оптимизации всей логистической цепочки. Отсутствие единого наднационального институционального механизма, наделенного полномочиями по гармонизации процедур и обеспечению соблюдения единых стандартов на всем протяжении маршрута, представляет собой критический пробел в управлении.

Преодоление этих барьеров необходимо для реализации стратегической цели, которую продвигают такие институты, как Всемирный банк и ОЭСР. Это подразумевает не просто перемещение товаров через регион, но и стимулирование торговли, инвестиций и промышленного развития внутри региона. Успешный экономический коридор будет создавать добавленную стоимость на местах, генерировать рабочие места и способствовать экономической диверсификации стран-участниц, превращаясь в двигатель региональной интеграции, а не просто в обходной путь для внешних держав (World bank, 2023:43).

В этом процессе технические и операционные императивы повышения эффективности маршрута становятся мощным катализатором для беспрецедентного уровня трансграничного сотрудничества и институциональной интеграции в регионе. Необходимость гармонизировать таможенные правила, цифровизировать документооборот, координировать расписания движения судов и поездов прагматически подталкивает страны к созданию наднациональных структур управления. Для внедрения предложенных Всемирным банком и ЕБРР решений, таких как единые цифровые документы и общие платежные платформы, от стран-участниц (Казахстана, Азербайджана, Грузии и других) потребуется делегировать часть своего национального суверенитета в области таможенного и транспортного регулирования общему, на уровне всего коридора, механизму или «обязывающей структуре» (World Bank, 2023: 45).

Это запускает эффект функционального «перетекания»: сотрудничество в технической

сфере транспортной логистики порождает необходимость в создании общих политических и правовых институтов для управления этим сотрудничеством. Таким образом, усилия по решению логистических проблем непреднамеренно создают каркас для более глубоко интегрированного экономического и, возможно, политического блока в Центральной Азии и на Кавказе. Успех маршрута одновременно зависит от этого зарождающегося регионализма и является его движущей силой.

Заключительный анализ долгосрочной устойчивости Транскаспийского международного транспортного маршрута должен основываться на концепции «сужающегося окна возможностей». Нынешний всплеск интереса к коридору является результатом специфического и, возможно, временного геополитического расклада: санкции против России и нестабильность на морских путях в Красном море. Его долгосрочная жизнеспособность зависит от способности достичь критической массы инфраструктурных инвестиций и операционной эффективности до того, как это окно закроется – например, в случае, если Северный коридор снова станет приемлемым вариантом или если южный морской маршрут стабилизируется.

Наибольшую угрозу для будущего ТМТМ представляет геополитическая нестабильность на Южном Кавказе, которая является самым значительным политическим риском.

Политическая траектория Грузии. Растущая политическая изоляция Грузии от Запада, вызванная внутренними политическими процессами, ставит под угрозу финансирование ключевых инфраструктурных проектов, таких как глубоководный порт Анаклия, и подрывает ее репутацию как надежного транзитного партнера.

Конфликт между Арменией и Азербайджаном. Неурегулированный конфликт и хрупкий мирный процесс между Арменией и Азербайджаном остаются источником серьезной региональной напряженности. Любое возобновление боевых действий может напрямую угрожать ключевым объектам инфраструктуры и парализовать движение по маршруту. И наоборот, заключение прочного мира, который разблокирует транспортные коммуникации, включая так называемый Зангезурский коридор, может кардинально увеличить пропускную способность и эффективность всего маршрута.

Таким образом, анализ показывает, что, хотя Транскаспийский международный транс-

портный маршрут и обсуждается в контексте глобального соперничества великих держав, его самые непосредственные и серьезные угрозы носят локальный, внутрорегиональный характер. Грандиозные стратегические планы Брюсселя или Пекина могут быть полностью сорваны внутривосточным кризисом в Тбилиси или обострением ситуации вокруг Нагорного Карабаха. Эти проблемы не могут напрямую контролироваться внешними силами и зависят от внутренних политических расчетов лидеров в Баку, Ереване и Тбилиси. Это означает, что профиль долгосрочных рисков коридора определяется не столько «Новой большой игрой» между удаленными державами, сколько неурегулированными историческими противоречиями и политической хрупкостью самих стран-транзитеров. Это делает устойчивые долгосрочные частные инвестиции крайне рискованными, поскольку их успешность зависит от уровня региональной стабильности, который не всегда обеспечен.

Заключение

Авторы пришли к выводу, что основным препятствием для развития Транскаспийского международного транспортного маршрута является не дефицит физической инфраструктуры, а глубокая институциональная фрагментация. Отсутствие единого наднационального органа управления, гармонизированных тарифов и унифицированных пограничных процедур создает непредсказуемую операционную среду, которая снижает конкурентоспособность маршрута и отпугивает крупных логистических операторов.

Установлено, что, несмотря на первостепенность институциональных реформ, ТМТМ страдает от критических физических «узких мест», требующих целевых инвестиций. Наиболее значительным из них является транскаспийский морской переход, характеризующийся недостаточной пропускной способностью портов и дефицитом флота, а также отдельные однопутные участки железнодорожной сети на Кавказе.

Анализ показал, что цифровая трансформация является ключевым, но недостаточно используемым инструментом для повышения эффективности коридора. Создание единой цифровой платформы для сквозного отслеживания

грузов и внедрение электронного документооборота способны радикально сократить транзитное время и повысить прозрачность операций, обеспечив значительный прирост конкурентоспособности при относительно невысоких затратах.

Сделан вывод о том, что долгосрочное развитие маршрута финансово неустойчиво без привлечения масштабного частного капитала, что, в свою очередь, невозможно без фундаментальных реформ. Для этого необходимо не только создать предсказуемую регуляторную среду, но и разработать стандартизированные проекты государственно-частного партнерства и реформировать национальные транспортные компании в соответствии с современными принципами корпоративного управления.

Авторы отмечают, что Транскаспийский международный транспортный маршрут функционирует в условиях «сужающегося окна возможностей», обусловленного текущей геополитической конъюнктурой. Его долгосрочная жизнеспособность зависит от способности стран-участниц решить структурные проблемы до того, как внешние условия изменятся, при этом наибольшую угрозу представляют не внешние акторы, а внутренняя политическая нестабильность в транзитных регионах, особенно на Южном Кавказе.

В завершение, успех ТМТМ не предопределен и требует смены парадигмы – от фокуса на разрозненных инфраструктурных проектах к созданию единой, интегрированной и цифровой транзитной экосистемы. Это требует беспрецедентного уровня политической воли и готовности к глубокой институциональной интеграции. Будущее покажет, сможет ли этот амбициозный проект преодолеть внутренние противоречия и стать устойчивой артерией новой евразийской экономики или же он останется в истории как геополитически мотивированный, но коммерчески нереализованный потенциал.

Данная статья подготовлена в рамках финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан научного проекта AP26100515 «Стратегии управления рисками и укрепление внешней политики Казахстана в условиях геополитических вызовов и региональной нестабильности»

Литература

- Akçay, N., & Changgang, G. (2023). Türkiye's Middle Corridor and China's BRI: Identification and assessment. *Insight Turkey*, 63–74. <https://doi.org/10.25253/99.2023251.4>
- European Investment Bank. (2024). Global Gateway: EIB Global to support sustainable transport in Central Asia with co-financing of almost €1.5 billion. <https://www.eib.org/en/press/all/2024-028-global-gateway-eib-global-to-support-sustainable-transport-in-central-asia-with-co-financing-of-almost-eur1-5-billion>
- Ismatullaev, A., Azimov, F., Tashmatova, M., Kutlumuratov, J., & Tukhtaev, V. (2023). Features of the container accumulation factor in the terminal. *E3S Web of Conferences*, 402, 01009. 1–7. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340201009>
- Kenderdine, T., & Bucskey, P. (2021). Middle Corridor – Policy development and trade potential of the Trans-Caspian International Transport Route. ADBI Working Paper, No. 1268. <https://www.adb.org/publications/middle-corridor-policy-development-trade-potential>
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. Little, Brown.
- Klassovskaya, M. (2023). Assessment of the impact of transport corridors on the economy of the Eurasian region. *SHS Web of Conferences*, 164, 00004. 1–5. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316400004>
- Li, Z., Ding, L., Huang, L., Ringsberg, J., Gong, H., Fournier, N., & Chuang, Z. (2023). Cost–Benefit Analysis of a Trans-Arctic Alternative Route to the Suez Canal: A Method Based on High-Fidelity Ship Performance, Weather, and Ice Forecast Models. *Journal of Marine Science and Engineering*, 11, 711. <https://doi.org/10.3390/jmse11040711>
- Notteboom, T., Haralambides, H. & Cullinane, K. The Red Sea Crisis: ramifications for vessel operations, shipping networks, and maritime supply chains. *Marit Econ Logist*, 26, 1–20 (2024). <https://doi.org/10.1057/s41278-024-00287-z>
- Palu, R., & Hilmola, O.-P. (2023). Future potential of Trans-Caspian corridor: Review. *Logistics*, 7(3), 39. 1–13. <https://doi.org/10.3390/logistics7030039>
- Papava, V. (2025). Transport corridors of Central Asia – Facing the challenges of confrontational globalization. *SSRN Electronic Journal*. 1–12. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5189295>
- Rasshyvalov, D., Portnov, Y., Sigaieva, T., Alboshchii, O., & Rozumnyi, O. (2024). Navigating geopolitical risks: Implications for global supply chain management. *Multidisciplinary Reviews*, 7, 2024spe017.1–8. <https://doi.org/10.31893/multirev.2024spe017>
- Rizzi, A. (2024). Risk and reward: Why the EU should develop the Middle Corridor trade route. *European Council on Foreign Relations*. <https://ecfr.eu/article/risk-and-reward-why-the-eu-should-develop-the-middle-corridor-trade-route/>
- Sahin, B., Yilmaz, H., Ust, Y., Guneri, A. F., & Gulsun, B. (2009). An approach for analysing transportation costs and a case study. *European Journal of Operational Research*, Volume 193, Issue 1. 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2007.10.030>
- Valansi, K. (2025). Why the Middle Corridor matters amid a geopolitical reshaping. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/ac-turkey-defense-journal/why-the-middle-corridor-matters-amid-a-geopolitical-resorting/>
- Vereskun, V., Mamaev, E., & Sorokin, D. (2023). Assessment for the growth prospects in freight turnover of the international transport corridor 'North-south' in modern conditions. *E3S Web of Conferences*, 383, 03013. 1–12. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338303013>
- World Bank. (2023). *Middle Trade and Transport Corridor: Policies and Investments to Triple Freight Volumes and Halve Travel Time by 2030*. World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/40626>
- Азербайджанское Государственное Информационное Агентство. (2019). Очередной блок-поезд из Китая прибывает в Азербайджан. Азербайджанское Государственное Информационное Агентство. https://azertag.az/ru/xeber/ocherednoi_blok_poezd_iz_kitaya_pribyvaet_v_azerbaidzhan-1302385
- Балаубаева, Б. М., & Кожахметов, О. К. (2016). «Новая Большая игра» в Центральной Азии: роль США. *Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право*, 72(4). 97–103. <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/371>
- Букеева, А. (2024). Как сделать Средний коридор экономически выгодным. *Forbes.kz*. <https://forbes.kz/articles/kak-sdelat-sredniy-koridor-ekonomicheskii-vygodnym>
- Қазақстан теміржолшысы. (2024). Рост и развитие ТМТМ: Итоги года подвели в правительстве Казахстана. Газета «Қазақстан теміржолшысы». <https://rail-news.kz/ru/news/19392-rost-i-razvitie-tmtm-itogi-goda-podveli-v-pravitelstve-kazaxstana.html>
- Министерство транспорта Республики Казахстан. (2024). Минтранс разрабатывает Комплексный план развития морской инфраструктуры до 2030 года. <https://www.gov.kz/memleket/entities/transport/press/news/details/712418?lang=ru>
- Официальный информационный ресурс Премьер-министра Республики Казахстан. (2025). Премьер-министры Казахстана Олжас Бектенов и Грузии Ираклий Кобахидзе обсудили вопросы торгово-экономического сотрудничества. <https://primeminister.kz/ru/news/premer-ministry-kazakhstan-oljhas-bektenov-i-gruzii-iraklii-kobakhidze-obsudili-voprosy-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-29644>
- Токаев, К-Ж. (2025). Выступление Президента Казахстана Касым-Жомарта Токаева на общих дебатах 80-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Официальный сайт Президента Республики Казахстан. <https://akorda.kz/ru/vystuplenie-prezidenta-kazakhstan-kasym-zhomarta-tokaeva-na-obshchih-debatah-80-y-sessii-generalnoy-assamblei-onn-2481155>
- Токаев, К-Ж. (2025). О формировании современной транспортно-логистической архитектуры всей Евразии высказался Токаев. *Zakon.kz*. <https://www.zakon.kz/sobytiia/6500960-o-formirovanii-sovremennoy-transportnologicheskoy-arkhitektury-vsey-evrazii-vyskazalsya-tokaev.html>
- Токаев, К-Ж. (2026). Глава государства обозначил внешнеполитические приоритеты и реформы Казахстана на 2026 год. *GOV.KZ*. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-roma/press/news/details/1140700?lang=ru>

References

- Akçay, N., & Changgang, G. (2023). Türkiye's Middle Corridor and China's BRI: Identification and assessment. *Insight Turkey*, 63–74. <https://doi.org/10.25253/99.2023251.4>
- European Investment Bank. (2024). Global Gateway: EIB Global to support sustainable transport in Central Asia with co-financing of almost €1.5 billion. <https://www.eib.org/en/press/all/2024-028-global-gateway-eib-global-to-support-sustainable-transport-in-central-asia-with-co-financing-of-almost-eur1-5-billion>
- Ismatullaev, A., Azimov, F., Tashmatova, M., Kutlumuratov, J., & Tukhtaev, V. (2023). Features of the container accumulation factor in the terminal. *E3S Web of Conferences*, 402, 01009. 1–7. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340201009>
- Kenderdine, T., & Bucsky, P. (2021). Middle Corridor – Policy development and trade potential of the Trans-Caspian International Transport Route. ADBI Working Paper, No. 1268. <https://www.adb.org/publications/middle-corridor-policy-development-trade-potential>
- Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1977). *Power and interdependence: World politics in transition*. Little, Brown.
- Klassovskaya, M. (2023). Assessment of the impact of transport corridors on the economy of the Eurasian region. *SHS Web of Conferences*, 164, 00004. 1–5. <https://doi.org/10.1051/shsconf/202316400004>
- Li, Z., Ding, L., Huang, L., Ringsberg, J., Gong, H., Fournier, N., & Chuang, Z. (2023). Cost–Benefit Analysis of a Trans-Arctic Alternative Route to the Suez Canal: A Method Based on High-Fidelity Ship Performance, Weather, and Ice Forecast Models. *Journal of Marine Science and Engineering*, 11, 711. <https://doi.org/10.3390/jmse11040711>
- Notteboom, T., Haralambides, H. & Cullinane, K. The Red Sea Crisis: ramifications for vessel operations, shipping networks, and maritime supply chains. *Marit Econ Logist*, 26, 1–20 (2024). <https://doi.org/10.1057/s41278-024-00287-z>
- Palu, R., & Hilmola, O.-P. (2023). Future potential of Trans-Caspian corridor: Review. *Logistics*, 7(3), 39. 1–13. <https://doi.org/10.3390/logistics7030039>
- Papava, V. (2025). Transport corridors of Central Asia – Facing the challenges of confrontational globalization. *SSRN Electronic Journal*. 1–12. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5189295>
- Rasshyvalov, D., Portnov, Y., Sigaieva, T., Alboshchii, O., & Rozumnyi, O. (2024). Navigating geopolitical risks: Implications for global supply chain management. *Multidisciplinary Reviews*, 7, 2024spe017.1–8. <https://doi.org/10.31893/multirev.2024spe017>
- Rizzi, A. (2024). Risk and reward: Why the EU should develop the Middle Corridor trade route. *European Council on Foreign Relations*. <https://ecfr.eu/article/risk-and-reward-why-the-eu-should-develop-the-middle-corridor-trade-route/>
- Sahin, B., Yilmaz, H., Ust, Y., Guneri, A. F., & Gulsun, B. (2009). An approach for analysing transportation costs and a case study. *European Journal of Operational Research*, Volume 193, Issue 1. 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2007.10.030>
- Valansi, K. (2025). Why the Middle Corridor matters amid a geopolitical reshaping. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/ac-turkey-defense-journal/why-the-middle-corridor-matters-amid-a-geopolitical-reshaping/>
- Vereskun, V., Mamaev, E., & Sorokin, D. (2023). Assessment for the growth prospects in freight turnover of the international transport corridor ‘North-south’ in modern conditions. *E3S Web of Conferences*, 383, 03013. 1–12. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202338303013>
- World Bank. (2023). Middle Trade and Transport Corridor: Policies and Investments to Triple Freight Volumes and Halve Travel Time by 2030. *World Bank*. <http://hdl.handle.net/10986/40626>
- Azerbaydzhanskoe Gosudarstvennoe Informatsionnoe Agentstvo. (2019). Ocherednoy blok-poezd iz Kitaya pribyvaet v Azerbaydzhan. *Azerbaydzhanskoe Gosudarstvennoe Informatsionnoe Agentstvo*. https://azertag.az/ru/xeber/ocherednoi_blok_poezd_iz_kitaya_pribyvaet_v_azerbaidzhan-1302385
- Balaubaeva, B. M., & Kozhakhmetov, O. K. (2016). “Novaya Bol'shaya igra” v Tsentral'noy Azii: rol' SSHA. *Vestnik KazNU. Seriya mezhdunarodnye otnosheniya i mezhdunarodnoe pravo*, 72(4), 97–103. <https://bulletin-ir-law.kaznu.kz/index.php/1-mo/article/view/371>
- Bukeeva, A. (2024). Kak sdelat' Sredniy koridor ekonomicheskii vygodnym. *Forbes.kz*. <https://forbes.kz/articles/kak-sdelat-sredniy-koridor-ekonomicheskii-vygodnym>
- Qazaqstan temirzholsy. (2024). Rost i razvitie TMTM: Itogi goda podveli v pravitel'stve Kazakhstana. *Gazeta “Qazaqstan temirzholsy”*. <https://rail-news.kz/ru/news/19392-rost-i-razvitie-tmtm-itogi-goda-podveli-v-pravitelstve-kazaxstana.html>
- Ministerstvo transporta Respubliki Kazakhstan. (2024). Mintransporta razrabatyvaet Kompleksnyy plan razvitiya morskoy infrastruktury do 2030 goda. <https://www.gov.kz/memleket/entities/transport/press/news/details/712418?lang=ru>
- Ofitsial'nyy informatsionnyy resurs Premer-ministra Respubliki Kazakhstan. (2025). Premer-ministry Kazakhstana Olzhas Bektenov i Gruzii Irakliy Kobakhidze obsudili voprosy torgovo-ekonomicheskogo sotrudnichestva. <https://primeminister.kz/ru/news/premer-ministry-kazakhstana-olzhas-bektenov-i-gruzii-irakliy-kobakhidze-obsudili-voprosy-torgovo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva-29644>
- Tokayev, K.-Zh. (2025). Vystuplenie Prezidenta Kazakhstana Kasym-Zhomarta Tokayeva na obshchikh debatakh 80-y sessii General'noy Assamblei OON. *Ofitsial'nyy sayt Prezidenta Respubliki Kazakhstan*. <https://akorda.kz/ru/vystuplenie-prezidenta-kazakhstana-kasym-zhomarta-tokayeva-na-obshchih-debatah-80-y-sessii-generalnoy-assamblei-oon-2481155>
- Tokayev, K.-Zh. (2025). O formirovaniy sovremennoy transportno-logisticheskoy arkhitektury vsej Evrazii vyskazalsya Tokayev. *Zakon.kz*. <https://www.zakon.kz/sobytiia/6500960-o-formirovaniy-sovremennoy-transportnologisticheskoy-arkhitektury-vsey-evrazii-vyskazalsya-tokayev.html>
- Tokayev, K.-Zh. (2026). Glava gosudarstva oboznachil vneshnepoliticheskie priority i reformy Kazakhstana na 2026 god. *GOV.KZ*. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-roma/press/news/details/1140700?lang=ru>

Информация об авторах:

Байзакова Куралай Иртысовна – д. и. н., профессор, кафедра международных отношений и мировой экономики Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: kbaizakova@mail.ru).

Кукеева Фатима Тураровна – д. и. н., профессор, кафедра международных отношений и мировой экономики Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: fturar@mail.ru).

Жанаштай Фатима Кенжебекқызы – докторант PhD кафедры международных отношений и мировой экономики КазНУ имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: zhanashtayf@mail.ru).

Information about the authors:

Baizakova Kuralay Irtysovnova – Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of International Relations and World Economy, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kbaizakova@mail.ru).

Kukeyeva Fatima Turarovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of International Relations and World Economy, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: fturar@mail.ru).

Zhanashtay Fatima Kenzhebekkyzy – PhD student, Department of International Relations and World Economy, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: zhanashtayf@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Байзакова Куралай Иртысовна – т.г.д., профессор, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасы (Алматы, Қазақстан, e-mail: kbaizakova@mail.ru).

Кукеева Фатима Тураровна – т.г.д., профессор, Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасы (Алматы, Қазақстан, e-mail: fturar@mail.ru).

Жанаштай Фатима Кенжебекқызы – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасының PhD докторанты (Алматы, Қазақстан, e-mail: zhanashtayf@mail.ru).

Поступила 22 декабря 2025 г.

Принята 3 марта 2026 г.

L.F. Delovarova , A.B. Yermekov* , R. Ghulam

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
*e-mail: yermekov17@gmail.com

THE EVOLUTION OF THE CHINA-PAKISTAN ECONOMIC CORRIDOR IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF A MACROREGIONAL SECURITY COMPLEX

China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) plays an important role in the formation of strategic interconnectivity between the regions of South and Central Asia. Chinese institutional development, which began in the mid-2010s with the introduction of the transport and logistics strategy of the Belt and Road Initiative, has formed new geo-economic and institutional mechanisms. At present, there exists geopolitical and geostrategic relevance in the formation and development of a new transport and logistics route, which may seriously affect the new functionality of CPEC. The development of CPEC plays an important geostrategic role, as it may lead to an increase in strategic interconnectivity between South and Central Asia, two regions that have historically been socially and culturally interconnected. The article examines the formation of new prospects for CPEC. This project possesses significant potential for Central Asia as a new geo-economic mechanism, which may lead to an increase in trade turnover between the two regions and to the formation of a new macro-regional security cluster. The article examines the development and formation of this process through the prism of the Regional Security Complex Theory of the Copenhagen School of International Relations and identifies the main challenges and prospects for the development and influence of CPEC in new geopolitical realities.

Keywords: China-Pakistan Economic Corridor, Regional Connectivity, Central Asia, South Asia, China, Institutionalisation.

Л.Ф. Деловарова, Ә. Б. Ермаков*, Р. Гулам

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
*e-mail: yermekov17@gmail.com

Макроаймақтық қауіпсіздік кешенін қалыптастыру аясында Қытай-Пәкістан экономикалық дәлізінің эволюциясы

Қытай-Пәкістан экономикалық дәлізінің (ҚПЭД) дамуы Оңтүстік және Орталық Азия аймақтары арасындағы стратегиялық өзара байланыстылықты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. 2010 жылдардың ортасынан бастап «Белдеу және жол» бастамасының көлік-логистикалық стратегиясын енгізу аясында басталған Қытайдың институционалдық құрылыс үдерісі жаңа геэкономикалық және институционалдық механизмдерді қалыптастырды. Қазіргі таңда жаңа көлік-логистикалық бағытты қалыптастыру мен дамытудың геосаяси және геостратегиялық өзектілігі бар, ол ҚПЭД-тің жаңа функционалдық мүмкіндіктеріне елеулі әсер етуі мүмкін. ҚПЭД-тің дамуы маңызды геостратегиялық рөл атқарады, себебі ол тарихи тұрғыдан әлеуметтік және мәдени тұрғыда өзара байланысқан Оңтүстік және Орталық Азия арасындағы стратегиялық өзара байланыстылықтың артуына алып келуі мүмкін. Мақалада ҚПЭД үшін жаңа перспективалардың қалыптасуы қарастырылады. Аталған жоба Орталық Азия үшін жаңа геэкономикалық механизм ретінде елеулі әлеуетке ие, бұл екі аймақ арасындағы сауда айналымының ұлғаюына және жаңа макроөңірлік қауіпсіздік кластерінің қалыптасуына алып келуі мүмкін. Мақалада осы үдерістің дамуы мен қалыптасуы халықаралық қатынастардағы Копенгаген мектебінің аймақтық қауіпсіздік кешені теориясы тұрғысынан қарастырылып, жаңа геосаяси жағдайлардағы ҚПЭД-тің дамуындағы негізгі сын-қатерлер мен даму перспективалары айқындалады.

Түйін сөздер: Қытай-Пәкістан экономикалық дәлізі, аймақтық өзара байланыс, Орталық Азия, Оңтүстік Азия, Қытай, институционалдандыру.

Л.Ф. Деловарова, А.Б. Ермаков*, Р. Гулам

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: yermekov17@gmail.com

Эволюция китайско-пакистанского экономического коридора в контексте формирования макрорегионального комплекса безопасности

Развитие Китайско-пакистанского экономического коридора (КПЭК) играет важную роль в формировании стратегической взаимосвязанности между регионами Южной и Центральной Азии. Китайское институциональное строительство, которое началось в середине 2010-х гг., с внедрением транспортно-логистической стратегии Инициативы Пояса и Пути, сформировала новые геоэкономические и институциональные механизмы. Сейчас существует геополитическая и геостратегическая актуальность формирования и развития нового транспортно-логистического пути, которая может серьезно повлиять на новую функциональность КПЭК. Развитие КПЭК играет важную геостратегическую роль, которая может привести к росту стратегической взаимосвязанности между Южной и Центральной Азией, двумя регионами, которые исторически были социально и культурно взаимосвязаны. Статья рассматривает формирование новых перспектив для КПЭК. Данный проект обладает крупным потенциалом для Центральной Азии, как новый геоэкономический механизм, что может привести к увеличению торгового оборота между двумя регионами, и формированию нового макрорегионального кластера безопасности. Статья рассматривает развитие и формирование данного процесса, через призму теории комплекса региональной безопасности Копенгагенской школы международных отношений и выявляет основные вызовы и перспективы развития и влияния КПЭК в новых геополитических реалиях.

Ключевые слова: Китайско-пакистанский экономический коридор, региональная взаимосвязанность, Центральная Азия, Южная Азия, Китай, институционализация.

Introduction

The development of CPEC has become one of the leading elements within the existence and functioning of the Belt and Road Initiative. However, the formation of the Belt and Road Initiative as one of the leading geopolitical factors has become one of the reasons for the intensification of Sino-American strategic rivalry.

Sino-American strategic rivalry found its institutional formalisation under Trump, when the Republican administration of the White House at that time abandoned the institutional strategy that had been proposed by the previous Democratic administration. It is evident that the intensification of Sino – American strategic rivalry was shaped by Chinese institutional narratives, which found their confirmation in the institutional strategy of Xi Jinping. In this case, the Belt and Road Initiative acts as a new non-Western-centric international platform that is intended to contribute to international development.

Alongside the identification of certain trends, nevertheless, the international system in the period after 2022 begins to acquire features of geo-economic bipolarity. In particular, it is necessary to note the factors of territoriality and de-territoriality that exist within the Regional Security Complex Theory. Buzan and Wæver identified the factor of territoriality and de-territoriality as hard and soft

security. Hard security is characteristic of the modern system, whereas the predominance of soft security is characteristic of the postmodern system. In this case, this indicates that the Soviet-American confrontation was formed within the framework of “territoriality”, and the measurement of poles is also assessed within the framework of the classical paradigm of defensive realism. “De-territoriality”, in this case, signifies the presence of non-traditional aspects of security, such as global economic interdependence. Therefore, the format of Sino – American strategic rivalry is formed in the geo-economic dimension.

The purpose of the study is to examine the growth of strategic interconnectivity between the regions of South and Central Asia in the context of the advancement of Chinese institutional development in Eurasia, which intensified in the pre-COVID period. CPEC acts as one of the flagships of Chinese institutions that possess the potential for linkage between South and Central Asia.

The next important aspect relates to a greater extent to the formation of a bipolar model of international relations. The contemporary situation, to a certain extent, resembles the interwar period, when, in terms of nation-states, the system was multipolar, but in terms of the existence of military-political alliances, the system was bipolar. These narratives can also be identified within the framework of the formation of global institutions, where the Belt and

Road Initiative, the Asian Infrastructure Investment Bank, BRICS, and the Shanghai Cooperation Organisation, in its updated format, act as new institutional paradigms that do not fall under Western standards of global governance.

Theoretical and Methodological Foundations of the Study

The primary theoretical approach of this study is based on the theory of the regional security complex (RSC). It explains the diversity of complexes in a geographical context, bordering countries, and interconnected geopolitical rivalries, historical ties, and political events. The China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) is not limited to two countries but plays a key role in the Belt and Road Initiative (BRI), which connects 56 countries. Although India is a Global South country officially pursuing this project, this trilateral complex is the subject of analysis in this study. Within this framework, the concept of securitization is of particular importance for explaining the CPEC. In this context, the study applies the theory of the regional security complex (RSC) developed by B. Buzan and O. Wæver. RSC theory postulates the existence of a distinct regional security complex, the intellectual foundations of which are based on two key concepts: balance of power and social constructivism, with changes in the balance of power generating specific social constructs (Buzan and Wæver, 2003).

Representatives of the Copenhagen School, Buzan and Wæver, within the framework of regional security theory, argue that the regional security complex constitutes the fundamental structure of the international system, which is divided into several levels, including regional and macro-regional complexes. Furthermore, the following levels of the regional security complex are identified: domestic, regional, interregional, and global. These levels determine the dynamics of interdependence between states at the micro-regional, macro-regional, and global levels. The authors also emphasize the existence of a special type of state, called an isolator state, which simultaneously belongs to various regional security complexes. This concept is particularly important for this study, as it takes into account the central position of Afghanistan. RSC theory provides insight into regional security clusters. Regional security complex (RSC) theory also posits a macro-regional security complex, which in turn consists of smaller regional security clusters operating at the national, regional, interregional, and global levels (Buzan & Wæver, 2003).

One of its propositions concerns the isolator state, meaning that a single state can simultaneously be in both security clusters. Afghanistan's position is a good and pertinent example of this. Afghanistan's position exemplifies its simultaneous Central Asian and South Asian identities. The policies and potential of the China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) align with the explanations and perspectives of RSC theory.

The China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) is one of the most promising areas of the BRI, with the potential to restore connections between Central and South Asia.

The paper uses a qualitative research methodology based on the content analysis to examine the evolving regional dynamic changes associated with the CPEC and its implications for the interactions between Central and South Asia. Additionally, this method is used by analyzing academic literature, policy documents and government statements verify the patterns in political discourse, regional cooperation and security perceptions related to the project.

The quantitative data collected from analytical reports and official policy discussions analyze the link between BRI and the regional connectivity projects, especially the political and diplomatic developments of Pakistan and Afghanistan to Central Asia states. These developments are analyzed as indicators of evolving regional cooperation and integration processes.

Through this methodological approach, the study aims to reveal how regional actors interpret and promote connectivity initiatives and how these interpretations shape the evolving relationship between Central and South Asia within broader geopolitical context.

Literature review

This study draws on a range of scholarly works that, to varying degrees, address the prospects for strategic interaction between South and Central Asia.

Early observations on the China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) were articulated by Zbigniew Brzezinski in his book *The Game Plan*, in which he highlighted the strategic significance of developing what would later become CPEC for China's economic rise (Brzezinski, 1986). These remarks may be regarded as preliminary reflections on the development of transport and logistics linkages between South and Central Asia, with China acting as a Central Asian participant and Pakistan

as a South Asian one. The importance of this contribution lies in the articulation of the first strategic narratives concerning this process.

David Brewster examines Chinese policy and strategy in the broader Indian Ocean region. He focuses on China's growing dependence on energy supplies from Africa and argues that this dependence prompted Beijing to advance a comprehensive strategy in South Asia, encompassing the development of transport and logistics networks alongside political, economic, and diplomatic instruments. From an economic perspective, China has developed a system of Sea Lines of Communication (SLOCs) across the Indian Ocean region (Brewster, 2019).

Andrew Small analyses the prospects for strategic interaction between China and Pakistan. He notes that whereas the balance of power was a central factor during the Cold War, Pakistan's contemporary relevance—particularly from India's perspective—lies in its access to the Indian Ocean and the modernisation of the port of Gwadar. As a result, the focus of cooperation has shifted from traditional balance-of-power considerations towards the sphere of institutional cooperation (Small, 2015).

In a similar vein, the French scholar Frédéric Grare examines CPEC in the context of regional rivalry with India. From this perspective, the Indian government views CPEC as a security dilemma within the framework of the China–India–Pakistan strategic triangle (Grare, 2020).

The Chinese scholar Huo Wenle addresses the strategic significance of the Maritime Silk Road. Its importance lies in its potential to connect the countries of South Asia, and more broadly the Indian Ocean region. For the Chinese economy, the relevance of this sector is rooted in its transport and logistics capacity, which is essential for enhancing future strategic connectivity between South and Central Asia (Huo, 2017).

The Indian expert M. S. Prathibha focuses on the stages of CPEC's development and its impact on regional politics. At the official, interstate level, the CPEC project was articulated as early as the beginning of the 2010s. Through CPEC, China sought to modernise Pakistan's transport and logistics system and to securitise its economic interests (Prathibha, 2017). In this context, the work of the Italian scholar Andrea Ghiselli is also significant. In his book *Protecting China's Interests Overseas: Securitisation and Foreign Policy*, Ghiselli argues that China's economic rise under conditions of globalisation has led to the securitisation of economic interests becoming a core component of the PRC's foreign

policy, which he conceptualises as a comprehensive mechanism (Ghiselli, 2021).

The Pakistani expert Faisal Javaid likewise points to the growing strategic interconnectivity between South and Central Asia, emphasising the role of Afghanistan and the potential implementation of trans-Afghan projects (Javaid, 2023).

The Uzbek researcher Nargiza Umarova analyses the prospects and potential of trans-Afghan projects, which play a significant role in the future evolution of CPEC and its capacity to link South and Central Asia (Umarova, 2025).

Another important strand of the literature is represented by the work of the American scholar Christopher Miller. He examines the dynamics and transformation of the Russia–China strategic interaction in Central Asia. Miller notes the presence of balancing elements in Sino-Russian relations, highlighting, in particular, Russian dissatisfaction with the fact that Chinese investment levels in the economies of Kazakhstan and Russia are comparable, despite Russia's economy being approximately ten times larger. This, he argues, indicates the existence of balancing behavior despite official declarations of strategic partnership (Miller, 2020).

Despite the substantial body of academic literature that has already accumulated on various aspects of CPEC, significant research gaps remain, particularly with regard to the securitisation dimension of this project.

Research questions

The above highlighted literature explains the diverse studies related to China Pakistan Economic Corridor. In this regard, this study target following research objects as a part of questions to unearth in the discussion and results section based on the Regional Security Complex Theory.

- What is the potential of CPEC for interaction between South and Central Asia?
- Why do the consequences of instability affect CPEC implementation?
- What is the strategic importance of CPEC?

Discussions and results

The CPEC Model for Interaction between Central and South Asia

With regard to CPEC, several stages can be identified in the evolution of this framework. The earliest references to what would later become CPEC can be found in Zbigniew Brzezinski's *The Game*

Plan. In this work, the author argues that a key objective of the United States was to draw China out of the Soviet Union's geopolitical orbit through the introduction of market-oriented economic reforms and China's integration into global trade. Within this context, the development of a trans-Himalayan transport route linking China and Pakistan played an important role, although CPEC itself had not yet been institutionalised at that time (Brzezinski, 1986).

The second phase of CPEC's development falls within the period 2013–2015. The advent of the corridor plan took place in 2013 (Prathibha, 2017), during the visit of Premier Li Keqiang in Pakistan where the corridor signed under the first tenure of Asif Ali Zardari. However, the routes of the plan traced in the annals of 90s, when China initiated to enroute economic collation to the Indo-Ocean countries, linking South Asia, Middle East and towards Africa. In this matter of the fact, CPEC plan played a decisive role for economic interests into the intraregional expansion. According to Kamphausen, (2012), the main institutional and administrative shift and changes in foreign policy of China was the adoption of "New Historic Missions" in 2002 for the People's Liberation Army of China. The safety of national interests in terms of economic was the core principle in terms of outside China, an objective which significantly shaped the vision of Military Operations than Warfare system (MOOTW) (Brewster, 2019).

CPEC, as a transport and logistics corridor, is closely linked to China's so-called "Malacca Dilemma", which highlighted Beijing's need to ensure the security of its transport and supply routes (Ghiselli, 2021). Broadly speaking, the functionality of CPEC can be divided into two main stages.

The first stage covers the period from 2013 to 2021/22 and is characterised by a primary focus on the securitisation of resource supplies from the region. China prioritised the modernisation of the port of Gwadar, which became a central hub within the corridor and provided access to Xinjiang via Pakistan's Gilgit–Baltistan region. Resources originating from the wider Indian Ocean region, including the Middle East and Africa, were transported to Gwadar and subsequently redirected to China. In addition, China invested approximately USD 60 billion in the development and modernisation of the corridor (Small, 2015).

Another significant factor shaping the dynamics of CPEC's development concerns security considerations, which can be divided into internal and external dimensions. Internally, a key priority has

been ensuring protection against attacks by armed groups, both in southern Pakistan, where Baloch separatist movements are active and in the north, characterised by instability in the tribal areas. The implementation of CPEC has also had a notable impact on the regional geopolitical configuration, as the corridor technically passes through parts of Kashmir, a territory claimed by India as its own. From the Indian perspective, CPEC thus constitutes a security dilemma (Grare, 2020).

The second phase of CPEC's evolution can be associated with the period following NATO's withdrawal from Afghanistan. Although the United States initially pursued ambitious objectives in Afghanistan, its role in the conflict gradually became marginalised. To understand this second stage, it is essential to examine the process of institutionalising Chinese influence in Central Asia. Within Regional Security Complex Theory (RSCT), the concept of an "insulator state" refers to a state that is simultaneously located within two regional security complexes (Buzan & Wæver, 2023). Owing to its geographical characteristics, Afghanistan occupies such a position, being situated at the intersection of both Central and South Asia.

The institutionalisation of Chinese influence in Central Asia began in the early 2010s, particularly following President Xi Jinping's announcement of the Belt and Road Initiative in Astana in September 2013. Over the spare of time, it directed to the formation of so-called Eurasian Land connection, linking China with Central Asia then Europe. This geopolitical growth enormously empowered the institutionalisation of China's influence by creating new diplomatic, economic, and institutional interaction in accordance with the BRI approach.

At this stage, China has significantly extended its economic influence in Central Asia, particularly through geo-economic tools and infrastructure development. Within this framework, CPEC is no longer projected to its original part of safeguarding and boosting China's economic interests, But also acquired the potential to play as a role of connective framework between South Asia to connect Central Asia through Afghanistan, facilitating both regions in terms of open market access and Indo-Ocean reach.

The institutional construction signifies historically important for China with the implementation of the BRI. From bygone times, till the modern era, Central Asia and South Asia balanced close geo-economic and cultural ties through the road ways. However, the expansion of the Russian Empire from

the north, the British Empire from the south, and later the formation of the Soviet Union led to the fragmentation and weakening of these connections. Over the course of the twentieth century, the two regions became increasingly estranged. The development of new transport and logistics routes, together with the emergence of geo-economic patterns within China's macro-regional institutional framework, may contribute to the restoration of these historical linkages.

Within the framework of RSCT and the logical interconnection between Central Asia and CPEC, several strategic narratives can thus be identified. Central Asia has traditionally been viewed as an integral part of the post-Soviet or Eurasian geopolitical space, particularly during the 1990s and 2000s. From a social constructivist perspective, the post-Soviet geopolitical space that emerged after the collapse of the USSR—with its geopolitical and socio-cultural orientation towards Moscow—can be seen as a product of a Eurocentric system, given that its security patterns have largely been oriented towards Russia and Europe. Although US presence in the region has been limited, the Russia-US balance has nevertheless constituted one of the mechanisms of the regional security system.

A distinctive feature of China's strategic behavior in Central Asia has been the creation of geo-economic institutions and mechanisms that function as security patterns. By 2017–2018, the Belt and Road Initiative had generated new geo-economic mechanisms. From the perspective of RSCT, the implementation of CPEC is therefore expected to further consolidate pro-Chinese geo-economic institutions. Consequently, the development and institutionalisation of CPEC point to the emergence of an Asia-centred model of security, one that prioritises non-traditional dimensions of security.

The Potential of CPEC for Central Asia in the Context of Institutionalisation

CPEC opens up new prospects and formats of interaction with the states of Central Asia. Its classical function was primarily oriented towards safeguarding Chinese economic interests; however, following the Taliban's return to power, the situation has undergone a significant transformation.

From an analytical perspective, available evidence remains contradictory, particularly with regard to the Taliban's willingness to participate in regional projects. The core issue lies in the extent to which Afghanistan is prepared to engage in regional initiatives. Initially, conflicting narratives

suggested that the “new Afghanistan” constituted a comprehensive threat to its neighbours (Satpayev, 2021). For example, it was argued that the United States had left behind substantial quantities of military equipment in order to create security threats along the southern periphery of Russian influence in Central Asia, thereby allegedly opening opportunities for Russia to provide military assistance to Central Asian states and strengthen its regional position. These narratives, however, have largely become outdated and no longer correspond to contemporary strategic realities.

The Afghan government—more precisely, the Islamic Emirate of Afghanistan—has declared that it does not intend to export its ideology beyond national borders (TASS, 2021). Subsequently, Afghanistan has begun to engage more actively in regional initiatives. The Taliban authorities are interested in national reconstruction, and the principal—albeit paradoxical—challenge they face concerns the complex and problematic relations with Pakistan and China. In the case of Pakistan, the issue is closely linked to military and political ties between the two sides, which became particularly evident in 2024.

The nature of Pakistan-Taliban relations remains ambiguous. Some sources continue to claim that the Taliban regime is dependent on Pakistan—a view that has been prevalent since the 1990s—while others argue that relations between Pakistan and the Taliban are, on the contrary, conflictual. The coalition originated from the NATO's legacy of twenty-year presence in Afghanistan, which pushed the cousins at war in shape of Pakistan-Taliban relations in a highly complex and inconsistent state behavior. However, the rise of Taliban divisions within the Taliban movement more complicated this tie.

Similarly, the influence of China in Afghanistan is also overpassed and contested. Although China is the second-largest economy with significant economic capacity underscore to exert influence in Afghanistan. However, it is confidential that Beijing embodied the geo-economic tools to undermine its dealings with Afghanistan at both bilateral and multilateral levels. For China, the main concerns also exist in the northern border activities where the presences of terrorist groups, particularly those linked to the East Turkestan Islamic Movement (ETIM) are question mark to resolve at this level. At the same time, contradictory reports suggest that the Taliban have severed ties with ETIM, partly due to the prospect of Chinese investment in Afghanistan's economy.

Another illustrative example of stereotypical perceptions of the Taliban concerns Russia's role. In the aftermath of the Taliban's return to power in August 2021, Kazakh political analyst Dosym Satpayev argued that this development provided Russia with an opportunity to strengthen its influence in the region (Satpayev, 2021). This thesis, however, does not fully correspond to the dynamic expansion of transport and logistics infrastructure in the region. Russia has become increasingly engaged in developing bilateral relations with the Taliban authorities (RBC, 2025), driven by both practical and ideological considerations. Practically, this engagement is linked to the development of transport and logistics infrastructure in which Afghanistan plays an active role. This process aligns with the logic of the North–South Economic Corridor, a Russo–Iranian initiative, parts of which traverse Iranian and Afghan territory.

By the second half of the 2010s, Central Asia witnessed a gradual shift in the Russia–China balance. Through geo-economic instruments, China has increasingly displaced Russian influence in the region. Against this backdrop, the expansion of Russia's strategic engagement with Afghanistan serves as a partial counterbalance to China's growing presence.

In accordance with Chinese perspective, two dominant paradigms of interpretation highlighted to identify. The first line emphasizes the core extension of geoeconomic import and export ties. The second line focused on capitulated discourses according to the upgradation and modernization of the Qosh Tepa Canal. However, the specific Central Asian sources claimed that the canal's modernization is applied through USAID funds, forming it as an indirect US endeavour to destabilize the Central Asian region. In contrast, other sources argue that Chinese investment aided to build the project, displaying the canal as a tool of geo-economic influence. If implemented successfully, the canal underscored harsh environmental outcomes for Central Asian states, thereby highlighting its geostrategic strength.

In this case, the ties between Central Asia and China are no longer on the same which were considered back then in 90. Since 2013, China has pursued an active strategy of institutionalising its influence. The introduction of the "Xi'an Summit" format represents one of the key processes underpinning contemporary geopolitical transformations in the region. Although cooperation with the European Union remains limited within the framework of China–Central Asia relations, there remains potential for joint problem-solving. The implementa-

tion of CPEC thus represents one example of emerging geo-economic institutions. Nevertheless, CPEC remains less economically competitive than the North–South Economic Corridor, which constitutes a Russo–Iranian project.

A major challenge for CPEC lies in geographical constraints. Its adaptation to Central Asia would require modernisation efforts in south-eastern Afghanistan, particularly in Paktia Province. The Himalayan geography also presents structural limitations. CPEC holds particular strategic interest for Uzbekistan, which is seeking access to Pakistan's seaports (Expert interview, personal communication, 2024). However, it is likely that CPEC will require approximately a decade to mature into a fully functional and effective trade regime.

Another significant factor is the gradual rapprochement between Russia and Pakistan since the late 2010s. This development reflects broader shifts in the global balance of power since 2018, particularly the institutionalisation of Sino-American strategic rivalry during the Trump administration. Whereas, the extra developments limited to be exaggerated merely through balance of power approach, shifts in global order likewise Sino-Russian closeness and Indo-American relations rise have exclusively reshaped the international arena. Nonetheless, geoeconomic aspects ever more play a conclusive role, portentous that modern transformations are not completely determined by geopolitical rivalries.

Similarly, the closeness of Pakistan and Russia has developed inappropriate lessons for India. During this tenure of Sharif family in Pakistan have turned into new era where Russia and Pakistan have acknowledged to recognize one another as major actors, which certainly shifts the balance of power in Central Asia specifically for India. An individual geopolitical feature of bilateral ties between Islamabad and Moscow shows that both countries have the power capacity to exert influence in this region. Scholars mainly discuss separating great powers like Russia, China, and America, and secondary actors such as the European Union, India, Iran, Japan, and North Korea. Pakistan was not traditionally included among these actors; however, it now faces a strategic window of opportunity through enhanced cooperation with Russia and active participation in China's macro-regional initiatives. In this respect, Pakistan's position appears more advantageous than that of India, which remains a largely extra-regional actor.

Pakistan joined the Shanghai Cooperation Organisation (SCO) five years ago. SCO membership

facilitates systematic multilateral engagement, including participation in joint military exercises such as the “Friendship” drills conducted since 2016 (TASS, 2024). The SCO has increasingly matured into a macro-regional organisation, extending beyond Central Asia to encompass South Asia, where the securitisation of Sino-Indian rivalry plays a central role in shaping regional security dynamics. In this context, the SCO provides an appropriate platform for cooperation and potential conflict management. Pakistan’s neutral stance on the Ukraine conflict further contributes to a favourable environment for cooperation.

In September 2024, Russian Deputy Prime Minister Alexei Overchuk met with senior Pakistani officials, including General Asim Munir and Deputy Prime Minister and Foreign Minister Ishaq Dar, to discuss prospects for expanding bilateral economic ties. Dar described Russia as an important actor in Western, Southern, and Central Asia and emphasised Pakistan’s commitment to working with Moscow to promote peace and stability in Afghanistan (TASS, 2024).

The institutionalisation of Chinese influence in Central Asia enables Pakistan to emerge as an active regional actor not through balance-of-power mechanisms, but through institutional cooperation. In this context, the trend towards intensified Russia–Pakistan cooperation becomes particularly evident.

A parallel can thus be drawn between the institutionalisation of Chinese influence in South and Central Asia. The Indian Ocean region holds strategic significance for China’s transport and logistics strategy. The expansion of Chinese economic presence has strengthened political and economic ties, with numerous Chinese projects contributing to the transformation of the macro-regional order (Brewster, 2019). From the perspective of Regional Security Complex Theory (RSCT), this suggests growing interconnectivity between South and Central Asia.

China has invested heavily in the modernisation of the Maritime Silk Road since its announcement in 2013 (Huo, 2017). Together with the Eurasian Land Bridge, it constitutes a core component of China’s broader Eurasian strategy. Notably, Chinese investment levels in Russia and Kazakhstan—USD 2.174 trillion and USD 288.4 billion respectively—were proportionally comparable, underscoring Beijing’s prioritisation of the modernisation of the Eurasian corridor (Miller, 2020).

Following the US withdrawal from Afghanistan and the Taliban’s return to power, the institutionalisation of Chinese influence has had a stabilising

effect on Afghanistan’s adaptation to regional dynamics. Within the emerging continental economic framework, Afghanistan’s role has grown significantly (Umarova, 2025). Unlike Eurocentric powers such as the USSR and the United States, which approached Afghanistan primarily through the lens of classical geopolitics, China and subsequently Russia have increasingly framed Afghanistan’s role in geo-economic terms. For China, economic corridor development forms an integral part of advancing the institutional foundations of its Eurasian strategy.

For Russia, the North–South Economic Corridor offers opportunities to reorient trade flows from Europe towards Asia. As noted by Pakistan’s Foreign Minister Ishaq Dar, trade between Russia and Pakistan reached USD 1 billion last year, with both sides committed to addressing logistical challenges to further expand trade (Russia’s Pivot to Asia, 2025).

In contrast, enhanced activity within extra-regional organizations displays logical system of the relations. However, the first SCO transport took place on 01 November 2023 in Tashkent

On 1 November 2023, the first SCO Transport Forum was held in Tashkent, where nine state members joined, representing their services. It focused the discussions on logistics development, transport, digitalization and infrastructure development projects. During this meeting, a memorandum was signed to build a transport corridor connecting Belarus, Russia, Kazakhstan, Uzbekistan, Afghanistan, and Pakistan in shape of South and Central connectivity. While Kazakhstan, Russia, Uzbekistan, and Pakistan are core SCO members, but Afghanistan and Belarus are observer state in the SCO accentuate to play key roles in this scheme.

Given Pakistan’s influence in Afghanistan and the nature of Sino–Pakistani relations, this configuration may positively contribute to the implementation of the North–South geo-economic project. The corridor could facilitate the development of new geo-economic security mechanisms. As Pakistani expert Faisal Javaid observes, earlier agreements between Pakistan and Central Asian states faced challenges due to instability in Afghanistan; however, the inclusion of Russia and Belarus introduces new opportunities, particularly in the context of Russia’s search for alternative trade routes following the war in Ukraine (Faisal, 2023).

In sum, the institutionalisation of Chinese influence in Eurasia—emerging alongside shifts in the balance of power—suggests that the large-scale implementation of the North–South project carries significant geopolitical implications. India’s par-

ticipation in the QUAD, an explicitly anti-China framework within the Indo-Pacific strategy, further reinforces this dynamic. Consequently, the realisation of the North–South geo-economic corridor is likely to unfold amid open confrontation with India on China’s part, and more covertly through China-aligned states.

Further modernisation of CPEC also represents an important technical instrument for Russia’s economic transformation and access to South Asia. Historically, Russia was near to integrate with the EU in terms of trade. In contrast, the policies after 2022 have underscored Moscow to transmit its geoeconomic orientation towards Asia which is currently influenced as Asian century under China’s rise. In this case, the corridor project emerged the defining trends of ongoing economic structural changes, infrastructure development and a step towards DE-dollarization.

Additional distinguished consequence is the empowerment of Pakistan and Central Asia relations after 2010s, in accordance with the extra extension of Chinese influence in this Asian region. It has enhanced transport, logistics connectivity which has been a key driver for these involved countries. Pakistan’s Ambassador to Kazakhstan, Nauman Bashir Bhatti, highlighted the Karakoram Highway as the shortest and most cost-effective route for freight between Pakistan and Kazakhstan, emphasising its role within the China–Pakistan Economic Corridor (Kazinform, 2024). Pakistan has shown several times to support Kazakhstan in gaining access to the Arabian Sea through Indo-Ocean, potentially developing in depth geo-economic interdependence from landlocked to the water access for the open markets of South Asia.

Consequently, the advancement of logistics and transport road networks contribute to the initiate of an innovative cluster of regional security. Although, South Asia was historically connected with Central Asia through silk road routes, and imperialistic divisions and the Cold War warring ties. During this time, the advanced development of infrastructure under the Belt and Road Initiative facilitate the gradual restoration in the ties. Following this, CPEC highlight the substantial geopolitical, geo-economic gateway to underpin the emergence of a new security complex.

The Impact of Regional Instability on CPEC

The disputed territory of Kashmir between Pakistan and India created unforeseen circumstance playing nasty role in reshaping the regional balance of power in South Asia. The conflict limited

to understand enough through the prism of Indo-Pak traditional rivalry. The particular significant is more deepen geostrategic relations between India-US partnership, which has advance convoluted under Prime Minister Narendra Modi. However, Modi government has institutionalised its strategic partnership with the United States through the QUAD linkages, alongside a broader sense of economic, military and political, cooperation.

The second tenure of Donald Trump as President of the United States of America paves the grounds for advancing Washington’s foreign policy trajectory together with his consistently confrontational aggressive steps towards China. Even though, it is crucial to note that a Trump administration has displayed an enthusiasm of decisive, aggressive and harsh actions. This, in turn, suggests that the United States may prioritise efforts aimed at undermining the functionality of the Belt and Road Initiative (BRI), including, in particular, the China–Pakistan Economic Corridor (CPEC).

The Indo-Pakistani conflict is therefore embedded within the broader logic of Sino-American strategic rivalry. Pakistan occupies a crucial strategic position in the securitisation of China’s national economic interests, which, as noted above, underpin the formation of a pro-Chinese geo-economic order.

India’s opposition to CPEC is primarily linked to the fact that parts of the corridor traverse territories claimed by India as falling under its sovereignty. According to media reports, Pakistani officials have stated that India is prepared to launch strikes against Pakistan, citing intelligence assessments. In this context, the attack in Pahalgam created a strategic window of opportunity for the Modi government to target CPEC infrastructure. Tactically, such a conflict would appear to be confined to India and Pakistan; however, this represents an overly narrow interpretation. Theoretically, India could strike CPEC facilities, but such actions would effectively constitute an attack on China. The logic of complex interdependence has strengthened geo-economic mechanisms, and any strike against CPEC would align with the dynamics of Sino-American strategic competition. Nevertheless, such actions would entail significant political and legal consequences. In this sense, CPEC functions as a security pattern of a fundamentally geo-economic nature. With regard to the Indo-Pakistani crisis of 2025, three scenarios can be envisaged.

First, the conflict may resemble the 2001–2002 military standoff, with both sides relying on nuclear deterrence.

Second, limited border clashes and aerial engagements could occur as a form of tactical confrontation, fluctuating between latent escalation and de-escalation depending on circumstances.

Third, India could strike strategic CPEC facilities. In this scenario, the primary diplomatic signal would be directed not at Pakistan, but at China. Such a course of action would aim to undermine China's strategic potential and could align with US interests under conditions of heightened global polarity. Attempts to disrupt CPEC would thus represent a direct signal challenging China's global institutional construction.

At the same time, French analyst Frédéric Grare notes that India adheres to a policy of strategic ambiguity, enabling it to balance between competing actors (Grare, 2020). Even within the QUAD framework, India has refrained from emphasising militarisation, preferring to preserve a diplomatic format. According to Grare's logic, a strike against CPEC would only intensify Sino-Indian rivalry—an outcome New Delhi seeks to avoid.

Nonetheless, the geo-economic dimension of CPEC warrants particular attention. While India possesses the military capability to strike targets within Pakistan, the implementation of CPEC has played a decisive role in transforming the regional balance of power. For this reason, several analysts have described CPEC as a “game changer” (Small, 2015), given its substantial geo-economic potential. It is therefore not coincidental that Modi openly opposed CPEC in 2015. Notably, some CPEC facilities are located in close proximity to Pakistani military installations, which indirectly enhances their security.

Another important strategic dimension is that a short-term conflict between India and Pakistan has revealed technical aspects of the broader US-China military-strategic rivalry. As the United States and China are not directly engaged in armed conflict, Washington lacks opportunities to assess China's military capabilities firsthand. In this context, the Kashmir conflict serves as a critical testing ground. The Pakistani armed forces are partially equipped with Chinese military technology. Analysts have noted that the share prices of Dassault Aviation, the supplier of India's Rafale aircraft, declined by 9.48 per cent over five days, while shares of China's AVIC Chengdu Aircraft-producer of the J-10C and JF-17 Thunder aircraft used by Pakistan rose by 61.65 per cent over the same period (TRT World, 2025). For the United States, Kashmir thus functions as an indirect arena for assessing relative military performance.

From a balance-of-power perspective, the situation is even more complex. The role of two extra-regional actors has grown significantly: Türkiye, which adopts a pro-Pakistani stance, and Iran, which tends to support India. For Türkiye, her existence in the Middle East, Africa, and Central Asia epitomizes a central hub of expanding the geopolitical emergence into South Asian region. The central trajectory is reliable with its ambition to unite its position for Ankara as a middle power. Besides, Türkiye already possesses a geostrategic vicinity in Central Asian region. It is also vital to underpin the advancing reconciliation between Türkiye and China in the shape of the connectivity. This way, Türkiye position a significant pillar along the Belt Road routes, which fostered to bring closer with China.

Meanwhile, Pakistan plays pivot role in connecting Türkiye by the maritime routes and by road through Iran which is known as westward ways. It underscores the Sino-Turkish alignment in the joint share with Pakistan. This trio-dynamic signify a bridge to boost the institutionalisation of Chinese influence toward Eurasia, as the corridor highlight political strengthening. In this regard, Pakistan found as a major linchpin between China and Türkiye.

Overall, the situation reflects the evolution of balance-of-power mechanisms in South Asia, with actors becoming directly or indirectly involved in the process. For Türkiye, engagement through Pakistan strengthens its ties with China and serves as a test of its middle-power ambitions. For Iran, its positioning reflects classic balance-of-power logic, whereby actors seek to hedge against excessive Chinese influence.

From a military-strategic standpoint, the likelihood of a large-scale war has significantly diminished. Conflict increasingly functions as a diplomatic instrument rather than a means of outright confrontation. The presence of CPEC has exerted a stabilising influence. Although China conducted military exercises along its border with India (largely symbolic in nature) the geo-economic dimension embodied by CPEC has played a restraining role in preventing escalation into a full-scale conflict.

CPEC maintains good potential for the development of Pakistan and Central Asian economic relations and broadly may lead to the development between Central and South Asia connectivity. But the major issue, that CPEC is still in the process of development. Russia, China and the West, with the US and the EU, can be seen as the major geopolitical participants, meanwhile Iran, Türkiye, South Korea, Japan and India as a less influential but still impor-

tant participant, especially taking into the view previous South Korean and Japanese initiatives for the region's programs of the development. In this sense, Pakistan becomes one of the leading regional actors. Probably, it will take few decades in order to build and launch the CPEC as a complete and well-functioning institutional entity within the region.

Conclusion

CPEC as Chinese institutional building instrument provides Pakistan with a strategic opportunity to expand its influence in the region. It establishes a new format of geo-economic interaction, signaling an evolution in the security architecture of Central Asia.

The implementation of the Belt and Road Initiative, together with the institutionalisation of Chinese influence, has led to a transformation of prevailing security patterns.

From the 2010s onwards, however, Chinese institutional construction in Central Asia intensified markedly, most notably through the advancement of the Belt and Road Initiative as a core geo-economic mechanism. By the late 2010s, the BRI had become a defining element of China's institutional presence in the region. In the post-pandemic period, a new geo-economic foundation has begun to take shape,

centered on transport and logistics connectivity, most prominently the North-South Economic Corridor and its competitor, CPEC.

CPEC has a vast potential for the provision and the development of the South and Central Asia connectivity. Afghanistan's geographic position poses new economic and political perspectives in terms of the geoeconomic and new geopolitical trends. In this sense presents a new institutional character, which is also can be viewed as a Chinese institutional building. But the growing and Trump's broader policy on countering China and the chains of instability arising locally and strategically, poses challenges for the CPEC potential.

Strategically, CPEC has a vast potential for the South and Central Asia connectivity development, but the geopolitical conditions around it, put strong political and bureaucratic pressure on its ability and potential of functioning. The relevance of Regional Security Complex Theory in the context of CPEC lies in its capacity to explain how Chinese institutional construction facilitates deeper integration and strategic interaction between South and Central Asia. This process is likely to result in an expansion of strategic contacts and sustained interaction between the two macro-regions. So CPEC functions as a new geo-economic platform that contributes to the transformation of the regional security system.

References

- Brewster, D. (2019). The red flag follows trade: China's future as an Indian Ocean power. In *China's expanding strategic ambitions*. National Bureau of Asian Research.
- Brzezinski, Z. (1986). *The game plan: A geostrategic framework for the conduct of the U.S.–Soviet contest*. Atlantic Monthly Press.
- Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge University Press.
- Ghiselli, A. (2021). *Protecting China's interests overseas: Securitization and foreign policy*. Oxford University Press.
- Grare, F. (2020). *Managing U.S.–China rivalry: India's non-escalatory reinforcement*. In *U.S.–China competition for global influence*. National Bureau of Asian Research.
- Huntington, S. P. (1997). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon & Schuster.
- Huo, W. (2017). The maritime dimension of the Belt and Road Initiative. In S. Kondapalli & X. Hu (Eds.), *One belt one road: China's global outreach*. Pentagon Press.
- Javaid, F. (2023, November 10). The new Belarus–Russia–Kazakhstan–Uzbekistan–Afghanistan–Pakistan transport corridor. LinkedIn. <https://www.linkedin.com/pulse/new-transport-corridor-dr-faisal-javaid-rgayf/>
- Kamphausen, R. (2012). China's land forces: New priorities and capabilities. In *China's military challenge: Strategic Asia 2012–13*. National Bureau of Asian Research.
- Miller, C. (2020). U.S.–China competition in the post-Soviet space. In A. Tellis, A. Szalwinski, & M. Wills (Eds.), *Strategic Asia 2020: U.S.–China competition for global influence*. National Bureau of Asian Research.
- Prathibha, M. S. (2017). China–Pakistan Economic Corridor. In S. Kondapalli & X. Hu (Eds.), *One belt one road: China's global outreach*. Pentagon Press.
- RBC. (2025, April 17). Why Russia removed the Taliban from the list of terrorist organizations. <https://www.rbc.ru/politics/17/04/2025/67ff94e99a79472fd78f3fb4>
- Russia's Pivot to Asia. (2025). Russia–Pakistan bilateral relations: September 2025 update. <https://russiaspivottoasia.com/russia-pakistan-bilateral-relations-september-2025-update/>

- Satpayev, D. (2021). What threats could the Taliban pose to Kazakhstan? Forbes Kazakhstan. https://forbes.kz/articles/dosyim_satpayev_kazahstanu_nujno_stroit_svoyu_armiyu_samostoyatelno_a_ne_nadeyatsya_na_chyu-libo_voennoyu_pomosch
- Satpayev, D. (2021). Taliban and Central Asia: Partnership or confrontation? Forbes Kazakhstan. https://forbes.kz/articles/taliban_i_tsentralnaya_aziya_partnerstvo_ili_konfrontatsiya
- Small, A. (2015). The China–Pakistan axis: Asia’s new geopolitics. Random House India.
- TASS. (2021). Taliban says it will not allow Afghanistan to be used against China. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/12766741>
- TASS. (2024). Russian and Pakistani military officials discuss situation in Afghanistan. <https://tass.ru/armiya-i-opk/19541715>
- TASS. (2024). Russian and Pakistani troops conduct counterterrorism exercises. <https://tass.ru/armiya-i-opk/25305849>
- TRT World. (2025). Dassault shares drop after reports of Pakistan shooting down India’s Rafale jets. <https://www.trtworld.com/article/3652fc6f043f>
- Umarova, N. (2025). What does Afghanistan’s transport development offer Central Asia? CABAR Asia. <https://cabar.asia/ru/chto-daet-tsentralnoj-azii-transportnoe-razvitie-afganistana>

Information about the authors:

- Delovarova Leila F. – PhD, Acting Professor, Department of International Relations and World Economy, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: delovarova@mail.ru).*
- Yermekov Alibek B. (corresponding author) – PhD, Senior lecturer, Department of International Relations and World Economy, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: yermekov17@gmail.com).*
- Rasool Ghulam – PhD students, Department of International Relations and World Economy, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan. e-mail: ghulam.rasool@scholars.usindh.edu.pk).*

Авторлар туралы мәлімет:

- Деловарова Лейла Федоровна – PhD, профессор м.а., халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: delovarova@mail.ru).*
- Ермеков Әлібек Балғынбекович (корреспондент-автор) – PhD, аға оқытушы, халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: yermekov17@gmail.com).*
- Гулам Расул – PhD докторант, халықаралық қатынастар және әлемдік экономика кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: ghulam.rasool@scholars.usindh.edu.pk).*

Информация об авторах:

- Деловарова Лейла Федоровна – PhD, и. о. профессора, кафедра международных отношений и мировой экономики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: delovarova@mail.ru).*
- Ермеков Алибек Балғынбекович (автор-корреспондент) – PhD, старший преподаватель, кафедра международных отношений и мировой экономики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: yermekov17@gmail.com).*
- Гулам Расул – PhD-докторант, кафедра международных отношений и мировой экономики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: ghulam.rasool@scholars.usindh.edu.pk).*

Previously sent December 21, 2025.

Re-registered January 10, 2026.

Accepted March 2, 2026.

G.A. Alimbetova Berdaq Karakalpak State University, Nukus, Uzbekistan
e-mail: alimbetovagulparshin21@gmail.com

THE CONCEPT OF POLITICAL IDEOLOGY AND ITS INTERPRETATION IN THE TEACHINGS OF EASTERN AND WESTERN THINKERS

The essence of the concept of political ideology, its role in the development of society, and the interpretation of ideology in the teachings of Eastern and Western thinkers are studied. A comparative analysis of the political doctrines of Eastern thinkers such as Abu Nasr Farabi, Amir Timur, Western scholars Destut de Tracy, Mannheim, Gramshi, Gouldner, Voloshinov on political ideology is carried out. In the course of the research, the role of ideology in the management of society, ensuring social stability, and the formation of state and civil relations is analyzed. The main goal of the research is to illuminate the theoretical foundations of the concept of political ideology, to reveal how the issue of ideology was interpreted in the views of Eastern and Western thinkers, and to analyze the influence of these views on modern political processes. The methodological basis of the research is historical-comparative analysis, a systematic approach, the logical-analytical method – a comparative study of the views of Eastern and Western thinkers, an analysis of the role of ideology in the political system as a whole, a logical interpretation of the concept of political ideology and its elements. The research results will serve as additional educational material for students studying political science, philosophy, history, and social sciences. Ideological aspects of the teachings of Eastern thinkers – although there are commonalities between Eastern and Western political thought, their ideological foundations differ significantly. In the East, politics is harmonized with spiritual and moral values, while in the West, emphasis is placed on the political system, law, and civil rights. At the same time, the common goal of both schools is the formation of a just society and ensuring the stability of society. Thus, by identifying the commonalities and differences in the views of Eastern and Western thinkers, it is possible to determine which ideas are of priority importance in modern political processes. It will also be possible to determine the influence of various political ideologies on public consciousness, their role in the formation of management systems, and their contribution to the development of political culture.

Keywords: idea, ideology, political ideology, western ideology, eastern ideology.

Г.А. Алимбетова

Бердақ атындағы Қарақалпақ мемлекеттік университеті, Нөкіс, Өзбекстан
e-mail: alimbetovagulparshin21@gmail.com

Саяси идеология ұғымы және оның шығыс пен батыс ойшылдарының ілімдеріндегі түсіндірілуі

Саяси идеология ұғымының мәні, оның қоғам дамуындағы рөлі және Шығыс пен Батыс ойшылдарының ілімдеріндегі идеологияның түсіндірілуі зерттеледі. Шығыс ойшылдарынан Әбу Насыр Фараби, Әмір Темір, Батыс ғалымдарынан Дестут де Траси, Маннгейм, Грамши, Гольднер, Волошинов сияқты ойшылдардың саяси идеологияға қатысты саяси ілімдері салыстырмалы түрде талданады. Зерттеу барысында идеологияның қоғамды басқарудағы, әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етудегі, мемлекет пен азаматтық қатынастарды қалыптастырудағы рөлі талданады. Зерттеудің негізгі мақсаты – саяси идеология ұғымының теориялық негіздерін ашып көрсету, Шығыс және Батыс ойшылдарының көзқарастарындағы идеология мәселесінің қалай түсіндірілгенін ашып көрсету және осы көзқарастардың қазіргі саяси үдерістерге әсерін талдау. Зерттеудің әдіснамалық негізін тарихи-салыстырмалы талдау, жүйелік тәсіл, логикалық-аналитикалық әдіс – Шығыс пен Батыс ойшылдарының көзқарастарын салыстырмалы зерттеу, идеологияның саяси жүйедегі орнын тұтас жүйе ретінде талдау, саяси идеология ұғымы мен оның элементтерін логикалық түсіндіру құрайды. Зерттеу нәтижелері саясаттану, философия, тарих және әлеуметтік ғылымдар бағытында оқитын студенттер үшін қосымша оқу материалы ретінде қызмет етеді. Шығыс ойшылдарының ілімінің идеологиялық аспектілері – Шығыс пен Батыстың саяси ойлары арасында ортақтық болғанымен, олардың идеологиялық негіздері айтарлықтай ерекшеленеді. Шығыста саясат рухани-адамгершілік құндылықтармен үйлескен болса, Батыста саяси жүйеге, заңға және азаматтық құқыққа баса назар аударылады. Сонымен қатар екі

тептің ортақ мақсаты – әділетті қоғамды қалыптастыру және қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз ету. Осылайша, Шығыс пен Батыс ойшылдарының көзқарастарындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау арқылы қазіргі саяси процестерде қандай идеялар басымдыққа ие екенін анықтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ әртүрлі саяси идеологиялардың қоғам санасына әсерін, басқару жүйелерін қалыптастырудағы ролін және саяси мәдениеттің дамуына қосқан үлесін анықтау мүмкіндігі болады.

Түйін сөздер: идея, идеология, саясий идеология, батыс идеологиясы, шығыс идеологиясы.

Г.А. Алимбетова

Каракалпакский государственный университет имени Бердаха, Нукус, Узбекистан
e-mail: alimbetovagulparshin21@gmail.com

Понятие политической идеологии и его интерпретация в учениях восточных и западных мыслителей

Изучается сущность понятия политической идеологии, ее роль в развитии общества и интерпретация идеологии в учениях восточных и западных мыслителей. Сравнительно анализируются политические учения таких мыслителей Востока, как Абу Наср Фараби, Амир Темур, западные ученые Дестут де Траси, Маннгейм, Грамши, Гольднер, Волошинов о политической идеологии. В ходе исследования анализируется роль идеологии в управлении обществом, обеспечении социальной стабильности, формировании государственных и гражданских отношений. Основная цель исследования заключается в освещении теоретических основ понятия политической идеологии, раскрытии толкования вопроса идеологии во взглядах мыслителей Востока и Запада и анализе влияния этих взглядов на современные политические процессы. Методологическую основу исследования составляют историко-сравнительный анализ, системный подход, логико-аналитический метод – сравнительное изучение взглядов мыслителей Востока и Запада, анализ места идеологии в политической системе как целостной системы, логическое объяснение понятия политической идеологии и ее элементов. Результаты исследования служат дополнительным учебным материалом для студентов, обучающихся по направлениям политологии, философии, истории и социальных наук. Хотя идеологические аспекты учения восточных мыслителей имеют общие черты с политической мыслью Востока и Запада, их идеологические основы значительно различаются. Если на Востоке политика сочетается с духовно-нравственными ценностями, то на Западе акцент делается на политической системе, законе и гражданских правах. При этом общая цель обеих школ – формирование справедливого общества и обеспечение стабильности общества. Таким образом, выявление общности и различий во взглядах мыслителей Востока и Запада позволяет определить, какие идеи имеют приоритетное значение в современных политических процессах. Также будет возможность определить влияние различных политических идеологий на общественное сознание, их роль в формировании систем управления и их вклад в развитие политической культуры.

Ключевые слова: идея, идеология, политическая идеология, западная идеология, восточная идеология.

Introduction

Ideology is one of the concepts that is described and interpreted differently among all social sciences. The first problem we face when discussing the essence of ideology is the lack of a mutually agreed definition among scholars. According to the English scholar Andrew Haywood, one of the reasons for this is: “Firstly, since all concepts of ideology accept the existence of a connection between theory and practice, this term creates a rather tense relationship between, on the one hand, the role of ideas in politics and the relationship between faith and theories, and on the other hand, between material life and political relations. Secondly, the concept of ideology could not remain outside the ongoing struggle between

political ideologies. In most of his historical adventures, the concept of ideology was used as a weapon or tool to attack rival ideas or belief systems. Until the second half of the 20th century, the concept of an objective and clearly expressed ideology was not widely used” (Хейвуд, Э. 2005 : 544).

In the study of the formation and development of political ideology, the teachings of our great ancestor, statesman and political figure Abu Nasr Farabi, known in the West as the “Aristotle of the East” and in the East as the “Second Teacher,” also played an invaluable role. “Among the scientists of Uzbekistan, Academician M. Khairullaev was one of the first to achieve good results in analyzing the issue of the methodological influence of the Eastern Renaissance on the formation of political ideology in the West and

was able to give a complete and theoretically substantiated answer to many ambiguities of Western scientists". (Хайруллаев М.М., 1971:10-48).

Most Western research on the term "ideology" emphasizes that this word, in its modern sense, was introduced to science by a group of thinkers during the French Revolution. "Antoine Louis Claude Destutt de Tracy first mentioned this term at the Institut de France in Paris between 1796 and 1798 in an article entitled "Memories of Pencey". Later, a group of people who called themselves ideologues, including Cabanis, Condorcet, Constant, Daunou, Tsai, Madame de Staël, and others, acted as thinking representatives of the French Revolution. Their goal was the practical realization of freedom of speech and thought in society. The term "ideology" is a combination of the Greek words *eidos* – idea and *logos* – doctrine, and it can be considered the science of ideas. This word was included in the dictionary of the French Academy of Sciences in 1835" (*Dictionnaire de l'Académie française*: 1932-1935).

In our opinion, the first use of the concept of ideology dates back to the French Revolution. Destutt de Tracy used this phrase in its first use in 1797 in the sense of "the science of ideas that must be applied to enable everyone to think correctly". Enlightenment philosophers believed that ideology "contributes to the bright light of reason". In their opinion, ideology performs a positive function "against passions, prejudices, and dirty interests that block consciousness".

Therefore, a detailed study of the concept of ideology helps to better understand it and determine its impact on people. Scientists studied the connection of ideology with science, philosophy, and religion, and it turned out that it differs from all three. It was understood that ideology presents itself as absolute truth in the face of the falsification of science, and unlike the method of philosophy based on question, ideology does not tolerate criticism. Ideology is the closest concept to religion.

Considering that ideology also has the power to shape false consciousness, it is important to remember that a person's relationship with ideology is of great importance. The approach of modernity and rationality, based on absolute ownership of human consciousness, laid the foundation for the emergence of great ideologies built on reason. In our opinion, postmodern criticism of the human mind may have the opportunity to protect people from the destructive influence of ideologies in the coming centuries. The study of ideology also presents many difficulties. Firstly, as mentioned above, there

is no agreed general definition of the ideological concept. The second difficulty is that the concept was developed not only on the basis of scientific, but also on the basis of political approaches. The author of the first negative views and attitudes towards the concept of ideology is Napoleon. Initially giving ideologues the opportunity to spread their ideas and supporting them, Napoleon later changed this attitude. When he was criticized by ideologues for lifting the ban on education by religious institutions, he accused them of "metaphysizing". Many scholars call ideology "the most difficult concept in all social sciences" (Mc Lellan D., 1986). We choose the simple, general, and not controversial definition of political ideology proposed by Erikson and Tedin, that is, "a set of beliefs about the correct order of society and how it can be achieved" (Erikson R.S., Tedin K.L., 2003).

Literature review

Philosophers and social scientists have long debated whether to adopt a critical or alternative neutral position with more value in describing and analyzing ideologies. Denzau and Norz, who previously viewed ideology in the critical tradition as a potentially dangerous form of fantasy and mystification, which usually serves to conceal and maintain social relations, also propose a similar quality, only emphasizing the role of social groups or communities in this process: "Ideologies are groups of individuals, common mental models that provide an interpretation of the environment and an understanding of how this environment should be structured". (Denzau AD, North DC. 2020:23-46) "If someone accepts that ideology is universal, that it helps to interpret the social world, and that it normally defines (or requires) good and correct ways to solve life's problems, then it is easy to understand how ideology reflects and amplifies things as attitudes, epistemic and existential needs, or motives that psychologists can refer to". (Jost JT, Ledgerwood.A, Hardin CD, 2018, 23:77-83.). "Some ideologies crystallize and embody the widespread beliefs, views, and values of a defined group, class, constituency, or society" (KnightK, 2006.100: 619-26.)

"Ideologies also strive to describe or interpret the world as it is and to imagine the world as it should be, by making claims or assumptions about human nature, historical events, current realities, and future possibilities, determining acceptable ways to achieve social, economic goals, and political ideals. Since different ideologies express socially com-

mon but competitive philosophies of life and how to live, they should generate and express strong social ideologies based on the motivational styles or tendencies of their supporters". (John T Jost , Sander van der Linden, 2018, 23:77–83.) Another scholar, Mannheim, described certain ideologies as "a form of more or less conscious concealment of the true essence of the situation". (Mannheim K, 1936:55). Habermas also viewed ideology "as a systematically distorted form of communication, and this description is widespread in certain circles of social theorists". (Habermas J, 1989.) .

However, according to many empirical studies in sociology, psychology, and political science, ideology belongs to any belief system, that is, "any configuration of ideas and relations in which there are elements connected to each other by some limitation or functional interdependence". From this point of view, ideology is considered as a relatively good organizational tool, and its cognitive function of forming political knowledge and experience is emphasized. "Researchers conclude that members of society are ideological only if they have stable, logical, consistent, and relatively broad thinking or knowledge-based relationships". (Converse PE, 2000: 331-53.) Consequently, opinions derived from critical and neutral surveys were often placed side by side and presumed to be incompatible with each other, and scholars belonging to the two traditions appeared to have communicated with each other in rare cases (if any). However, we suggest that these two approaches are not mutually exclusive, since the same belief systems can perform several functions simultaneously. That is, we suggest that a particular ideology may reflect real attempts to understand, interpret, and regulate information about the political world, as well as conscious or unconscious tendencies to rationalize the existence of things.

"While introducing the concepts of utopia and ideology into science, Mannheim characterized ideology as a set of outdated beliefs, outdated myths, norms, and ideals detached from reality. He called Utopia a concept that is confirmed as meaning, although it is considered unreal because it appeared before its time". (Манхейм Карл., 2010:744). In Amir Timur's "Temur's Code", it is written: "I conquered and ruled countries with people of twelve classes and categories. Strengthening the pillars of the state and kingdom with them, I adorned my assemblies with them" (А.Соғуний ва Ҳ.Қароматов, 1991:53), he emphasized the successful formation of political ideology in the country.

Methodology

The methodological basis of this research consists of modern and classical approaches to political science, philosophy, history, and pedagogy. The following scientific methods are used in the work: The method of historical-comparative analysis compares the political views of Eastern and Western thinkers, identifying commonalities and differences in their views on ideology. Through this method, the teachings of Abu Nasr Farabi, Amir Timur, and Western scholars Destut de Tracy, Mannheim, Gramsci, Gouldner, and Voloshinov are comparatively studied. The method of textology (textual analysis) analyzes how political ideas are illuminated in the works of Eastern and Western thinkers based on their texts. The systematic approach considers ideology as a part of the political system, and its interrelationship with the state, society, political institutions, ideological bodies, and civil society is analyzed as a system.

Debate

Gramscie introduced the concept of hegemony to science and used this concept in his analysis. Contrary to his view that the ruling bourgeois state in the West oppressed the workers, he highlighted the differences in ideology by combining the concepts of power and consent. According to him, along with the oppressive aspect of the bourgeois state, ensured by force, there is also a convincing aspect. According to Gramsci, the state can use two tools to keep society under control: coercion and consent. (Антонио Грамши, 1991:127). The means of obtaining the acceptance and consent of the ruling class by society without the use of force and open pressure is the ideology, which the scholar called hegemony. The concept of hegemony between the state and society encompasses all intermediary institutions, such as schools, the army, the press, the family, and religious institutions.

Althusser introduced to science the concept of "the ideological apparatus of the state". In his opinion, there is no contradiction in the formation of the social formation in the economic, political, and ideological spheres. Through schools, mass media, and other ideological means, the state reproduces social relations and strengthens its dominance". (Atkinson, D, 1984: T.1. 13, No 2. – S.1-19.) Althusser put forward a strong ideological thesis, that is, it is possible to clearly distinguish between science and ideology. Accordingly, "unlike the open and revolu-

tionary nature of science, ideology is closed, cyclical, and self-affirmative". According to Althusser, "Ideology is neither scientific, nor rational, nor unconscious relations. It reminds us of pre-planned methods of connecting with social reality".

Another thinker who advocated for the unification of ideology by force is Habermas. According to the scientist, "ideology, which is a form of communication systematically disrupted by the authorities, becomes a tool of dominance and serves to legitimize power relations. Another important finding of Habermas is that he pays special attention to the communicative structure of language. The scholar emphasized the need to pay more attention to the speech aspect of ideology. (Хабермас Ю 1997: №2, 3, 4.)

According to Gouldner, ideology "requires separation from religious beliefs or mythological concepts. According to this, ideology is connected not with the metaphysical field, but with the physical sphere. Unlike Hegel's rationalism, Schopenhauer, with his view that there is no place for reason in reality, that being conscious means being deceived, elevates ideology to the level of false consciousness or a false idea. (Terry Eagleton, 1991:131) Nietzsche gives ideology two meanings: "First; This is the view that ideas are merely the imaginary rationalization of passions and interests. The second, on the other hand, corresponds to a stationary field of abstracted metaphysical values from history. One of the latest and most important innovations in the concept of ideology is the disclosure of its connection with signs in language and speech. Voloshinov emphasizes the material notation of speech, stating that "the main element of language articulation is a sign, and signs are material notations of meaning". The scientist stated that there would be no ideologies without writing, that signs and the sphere of influence of ideology occupy the same place and time, and came to the conclusion that speech is the same as ideology. According to Voloshinov, signs are not the reflection of reality, but an integral part of it. (Голднер А. 2003:578). Thus, the semiotic definition of ideology takes its place as "the struggle of opposing social interests".

Results and analysis

Based on the foregoing, it can be said that ideology is an example of symbolically loaded belief and expression that presents, interprets, and evaluates the world in a certain way. Ideologies are designed to shape certain directions of action and refute oth-

ers. In our view, ideologies can be divided into four main types: conservative, reformist (liberal), revolutionary, and opposition. Conservative ideologies are generally believed to protect the existing order. Since, according to the definition, the issue of "preserving existing rules and procedures" is a priority for conservatives, this argument is not so incorrect. However, conservatism here is important insofar as it aims to protect the system of religion, culture, and morality, or the current political system that dominates the state. On the other hand, reformist ideologies aim to renew the existing system in new conditions. They are not against the order, but advocate for improving the existing order and implementing the necessary reforms. And revolutionary ideologies are based on a radical change in the existing system of values. They aimed to abolish the old system and replace it with a new one, which they themselves defended. As the final category, opposing ideologies strive to support and justify attitudes and actions that contradict the established system of values. According to another classification, ideologies can be considered modern and traditional. In the modern sense, ideology claims to encompass time and space through general and systematic thinking methods. Modern ideologies such as nationalism, fascism, Nazism, liberalism, and Marxism can be considered to have emerged with the French Revolution. Traditional ideologies are ideologies that emerged before the modern era. Ideologies in traditional societies are ideologies consisting of a limited and vague set of ideas that are widespread among the governed and have certain directions. If we characterize the functions of ideology, then ideologies are used as a tool serving various purposes. An ideologically thinking person, that is, one who bases their thinking on ideology, at first glance seems to have adopted ideology as their ultimate goal. On the other hand, ideology is seen as a "means of achieving other goals". Reflecting on ideology, Freud emphasizes that the main goal is "not to interpret the world, but to change it". Like Gramsci and Althusser, Sorel argues that ideology is not a matter of judging whether it is right or wrong. According to him, we can use the concept of truth for ideologies: "As living, organizing principles, they reveal noble and deeply rooted feelings in the working class, prompting them to revolutionary action". Here, it is understood that there is an approach where ideology is accepted as correct only if it serves the socialist government, which is defined as the "dictatorship of the working class". We believe that this view has nothing to do with scientific truth.

Sorel's such inner vision of ideology is excessively wrong even for Eagleton, who thinks like himself: he describes Sorel's statement that "no rational induction destroys the cloud of mystery surrounding socialism" as typical foolish behavior. (Eagleton, T, 1996:261-262). "How does an ideology, the essence of which is the pursuit of a goal, mobilize people for this? To act, one must believe that he is right. Ideology provides the consciousness necessary for action by pushing facts into the subconscious or supernatural consciousness, the recognition of which is not expedient" (Lapierre, J., 1981, p. 18).

Conclusion

In conclusion, the ideological aspects of political ideology in the teachings of Eastern thinkers are closely connected with the ideas of spirituality, morality, justice, and honesty. He emphasized the importance of building a just society, the wisdom of a leader, and the priority of the people's interests. In Eastern political thought, state governance is strengthened not only by political mechanisms, but also by the moral purity and spiritual maturity of the leader. Thus, the ideological aspects of the teachings of Eastern thinkers consist of ideas aimed at justice, spirituality, patriotism, and the internal harmony of society.

Western thinkers, however, interpreted political ideology more in connection with the state structure, the rule of law, and individual freedom. He paid great attention to explaining the nature of power, the role of individual rights, freedoms, and politi-

cal institutions. The ideological aspects of Western doctrines are based on the rule of law, freedom, democratic principles, civil rights, and the effective functioning of political mechanisms.

Although there are commonalities between Eastern and Western political thought, their ideological foundations differ significantly. In the East, politics is harmonized with spiritual and moral values, while in the West, emphasis is placed on the political system, law, and civil rights. At the same time, the common goal of both schools is the formation of a just society and ensuring the stability of society.

The research results will serve as additional educational material for students studying political science, philosophy, history, and social sciences. It also has practical significance in understanding political processes, ensuring ideological stability, and forming political culture in the minds of young people. In addition, research can be used to analyze various ideological currents, to explain the role of political ideas in the construction of a national state.

Gratitude

I express my sincere gratitude for the guidance, advice, and recommendations provided by my supervisor during the preparation of this research work. During the preparation of this research work, the author does not have any personal, financial, or other types of conflicts of interest. The content, analysis, and conclusions of the research are developed on the basis of an independent scientific approach and are free from external influence or interests.

References

- Atkinson, D. (1984). The anatomy of knowledge: Althusser's epistemology and its consequences. *Philosophical Papers*, 13(2), 1–19.
- Converse, P. E. (2000). Assessing the capacity of mass electorates. *Annual Review of Political Science*, 3, 331–353.
- Denzau, A. D., & North, D. C. (2020). Shared mental models: Ideologies and institutions. In *Elements of reason: Cognition, choice, and the bounds of rationality* (pp. 23–46). New York, NY: Cambridge University Press.
- Dictionnaire de l'Académie française. (1932–1935). Paris.
- Eagleton, T. (1991). *Ideology: An introduction*. London: Verso.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (Ö. M. Özcan, Trans.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erikson, R. S., & Tedin, K. L. (2003). *American public opinion* (6th ed.). New York, NY: Longman.
- Habermas, J. (1989). *The theory of communicative action* (Vol. 2). Boston, MA: Beacon Press.
- Jost, J. T., Ledgerwood, A., & Hardin, C. D. (2008). Shared reality, system justification, and the relational basis of ideological beliefs. *Social and Personality Psychology Compass*, 2, 171–186.
- Jost, J. T., van der Linden, S., Panagopoulos, C., & Hardin, C. D. (2018). Ideological asymmetries in conformity, desire for shared reality, and the spread of misinformation. *Current Opinion in Psychology*, 23, 77–83.
- Knight, K. (2006). Transformations of the concept of ideology in the twentieth century. *American Political Science Review*, 100, 619–626.
- Lapierre, J.-W. (1981). *İdeoloji nedir?* (F. Arslan, Trans.). In *İlimler ve ideolojiler içinde*. Ankara: Umran Yayınları.
- McLellan D. (1986). *Ideology*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.

- Mannheim, K. (1936). *Ideology and utopia*. New York, NY: Harvest Books.
- Гоулднер, А. (2003). *Наступающий кризис западной социологии*. Санкт-Петербург: Наука.
- Грамши, А. (1991). *Искусство и политика* (в 2 т., пер. с итал. Г. П. Смирнов, С. А. Ошеров). Москва: Искусство.
- Манхейм, К. (2010). *Избранное: Диагноз нашего времени*. Москва: РАО «Говорящая книга».
- Хабермас, Ю. (1997). *Модерное сознание времени и его потребность в самоуверенности*. *Философские науки*, (2–4).
- Хейвуд, Э. (2005). *Политология* (пер. с англ., под ред. Г. Г. Водолазова, В. Ю. Вельского). Москва.
- Хайруллаев, М. М. (1971). *Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккирлари*. Ташкент: Ўзбекистон.
- Темур тузуклари. (1991). (А. Соғуний, Х. Кароматов, тарж.; Б. Аҳмедов, таҳр.). Ташкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси.

References

- Antonio Gramsci. (1991). *Iskusstvo i politika* (Vols. 1–2, G. P. Smirnov & S. A. Osherov, Trans.). Moskva: Iskusstvo.
- Atkinson, D. (1984). The anatomy of knowledge: Althusser's epistemology and its consequences. *Philosophical Papers*, 13(2), 1–19.
- Converse, P. E. (2000). Assessing the capacity of mass electorates. *Annual Review of Political Science*, 3, 331–353.
- Denzau, A. D., & North, D. C. (2020). Shared mental models: Ideologies and institutions. In *Elements of Reason: Cognition, Choice, and the Bounds of Rationality* (pp. 23–46). New York, NY: Cambridge University Press.
- Dictionnaire de l'Académie française. (1932–1935). Paris.
- Eagleton, T. (1991). *Ideology: An introduction*. London: Verso.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (Ö. M. Özcan, Trans.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erikson, R. S., & Tedin, K. L. (2003). *American public opinion* (6th ed.). New York, NY: Longman.
- Gouldner, A. (2003). *Nastupayushchiy krizis zapadnoy sotsiologii*. St. Petersburg: Nauka.
- Habermas, J. (1989). *The theory of communicative action* (Vol. 2). Boston, MA: Beacon Press.
- Habermas, Y. (1997). *Modernoye soznaniye vremeni i ego potrebnost' v samoudostoverenii*. *Filosofskiye nauki*, (2–4).
- Heywood, A. (2005). *Politologiya* (G. G. Vodolazov & V. Yu. Velsky, Eds.; Trans. from English). Moscow.
- Jost, J. T., Ledgerwood, A., & Hardin, C. D. (2008). Shared reality, system justification, and the relational basis of ideological beliefs. *Social and Personality Psychology Compass*, 2, 171–186.
- Jost, J. T., van der Linden, S., Panagopoulos, C., & Hardin, C. D. (2018). Ideological asymmetries in conformity, desire for shared reality, and the spread of misinformation. *Current Opinion in Psychology*, 23, 77–83.
- Knight, K. (2006). Transformations of the concept of ideology in the twentieth century. *American Political Science Review*, 100, 619–626.
- Lapierre, J.-W. (1981). *İdeoloji nedir?* (F. Arslan, Trans.). In *İlimler ve ideolojiler içinde* (p. 18). Ankara: Umran Yayınları.
- McLellan, D. (1986). *Ideology*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Mannheim, K. (1936). *Ideology and utopia*. New York, NY: Harvest Books.
- Mannxeym, K. (2010). *Izbrannoye: Diagnostika nashego vremeni*. Moscow: RAO Govoryashchaya kniga.
- Temur tuzuklari. (1991). (A. Sog'uniiy & H. Karomatov, Trans.; B. Ahmedov, Ed.). Tashkent: G'afur G'ulom Nomidagi Nashriyot-Matbaa Birlashmasi.
- Xayrullayev, M. M. (1971). *Uyg'onish davri va Sharq mutafakkirlari*. Tashkent: O'zbekiston.

Information about the author:

Alimbetova Gulparshin Abdijamiyevna – Assistant Lecturer of the Department of Political Science and Fundamentals of Spirituality at Berdakh Karakalpak State University (Nukus Karakalpakstan e-mail: alimbetovagulparshin21@gmail.com).

Автор туралы мәлімет:

Алибетова Гулпаршын Абдижамиевна – Бердах атындағы Қарақалпақ мемлекеттік университеті саясаттану және руханият негіздері кафедрасының ассистент оқытушысы (Нөкіс, Қарақалпақстан e-mail: alimbetovagulparshin21@gmail.com).

Информация об авторе:

Алибетова Гулпаршын Абдижамиевна – ассистент-преподаватель кафедры политологии и основ духовности Каракалпакского государственного университета имени Бердаха (Нукус, Каракалпакстан, e-mail: alimbetovagulparshin21@gmail.com).

*Sent November 18, 2025.
Accepted February 25, 2026.*

А. Садыкова^{1*}, **К. Шерьяданова¹**,
А. Қалиева²

¹Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы,
Астана, Қазақстан

²Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: assem.sadykova@apa.kz

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ДИПЛОМАТИЯСЫ КӨМІРСУТЕКТІК ҚУАТТАН ДЕКАРБОНИЗАЦИЯҒА ДЕЙІН

Энергетикалық дипломатия жаһандық энергетикалық нарықтардың трансформациясы, жедел декарбонизация және энергетикалық жүйелердің цифрлануы жағдайында классикалық көмірсутек геосаясатының шеңберінен шығып, жаңа мазмұнға ие болуда. Бүгінгі күні Қазақстан мұнай мен газдың ірі экспорттаушысы ретінде ірі державалар арасындағы бәсекелестікті дәстүрлі ресурстық модель мен энергетикалық өтпелі кезең талаптарының тоғысындағы бірегей геэкономикалық жағдайында тұр. Бұл мақала энергетикалық нарық трансформациясы мен цифрлық технологиялардың енгізілуі АҚШ, Қытай және Ресей арасындағы бәсекелестік жағдайында Қазақстанның энергетикалық дипломатиясының қалай өзгеретінін талдайды.

Зерттеу жұмысы энергетикалық өтпелі кезеңнің халықаралық саяси экономика, энергетикалық қауіпсіздік тұжырымдамаларына сүйеніп, теориялық тұрғыдан геэкономика және оларды цифрландыру мен климаттық реттеу элементтерімен толықтырады. Әдіснамалық жағынан жұмыс үш кейске негізделген аналитикалық дизайнды қолданады: Транскаспий көлік дәлізі (инфрақұрылымдық-геэкономикалық кейс), ұлттық шығарындылар сауда жүйесі KAZ ETS (институционалдық-климаттық кейс) және KEGOC басқаруындағы электр желілерін цифрландыру (технологиялық кейс).

Зерттеу нәтижелері Қазақстанның энергетикалық дипломатиясы көмірсутек қуаты, транзиттік инфрақұрылым және цифрлық-климаттық құралдарды біріктіретін гибриді модельге айналып жатқанын көрсетеді. Транскаспий дәлізі арқылы маршруттарды әртараптандыру Ресейге транзиттік тәуелділікті төмендетсе, KAZ ETS Еуропалық климаттық режимдермен институционалдық үйлесімділікті арттырады, ал энергетикалық жүйелерді цифрландыру сектордың басқарылуын және инвестициялық тартымдылығын күшейтеді.

Мақала кеңірек контексте энергетикалық өтпелі кезең жағдайында билік тек ресурстарды бақылау арқылы ғана емес, инфрақұрылым, деректер және реттеуші стандарттар арқылы да қалыптасатынын көрсетеді. Қазақстан тәжірибесі орта державалардың энергетикалық және цифрлық трансформациясын өз геэкономикалық позицияларын нығайту үшін тиімді пайдалану жолдарын айқын көрсетеді.

Түйін сөздер: энергетикалық дипломатия, Қазақстан, энергетикалық өтпелі кезең, декарбонизация, энергетиканы цифрландыру, Транскаспий дәлізі, KAZ ETS, геээкономика.

A. Sadykova^{1*}, K. Sheryazdanova¹, A. Kaliyeva²

¹Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

²Kazakh National Women's Teacher Training University, Almaty, Kazakhstan

e-mail: assem.sadykova@apa.kz

Kazakhstan's Energy Diplomacy from Hydrocarbon Power to Decarbonization

In the context of transforming global energy markets, accelerating decarbonization, and the digitalization of energy systems, energy diplomacy is acquiring new forms that go beyond the classical geopolitics of hydrocarbons. Kazakhstan—one of Eurasia's major exporters of oil and gas—occupies a unique position at the intersection of a resource-based development model, great-power competition, and the imperatives of the energy transition. This article examines how changes in global energy markets and the diffusion of digital technologies are reshaping Kazakhstan's energy diplomacy amid geoeconomic rivalry between the United States, China, and Russia.

The study draws on concepts from geoeconomics, energy security, and the international political economy of the energy transition, extending them through the incorporation of digitalization and climate governance. Methodologically, the paper employs a three-case analytical design comprising the Trans-

Caspian transport corridor as an infrastructure–geopolitical case, Kazakhstan’s Emissions Trading System (KAZ ETS) as an institutional–climate case, and the digitalization of the electricity grid led by KEGOC as a technological–governance case.

The findings demonstrate that Kazakhstan’s energy diplomacy is evolving into a hybrid form in which hydrocarbon power, transit infrastructure, and digital–climate instruments function as mutually reinforcing sources of geoeconomic influence. Diversification through the Trans–Caspian corridor reduces transit dependence on Russia, KAZ ETS enhances institutional compatibility with European climate regimes, and energy digitalization improves sectoral governance and investment attractiveness. Together, these dynamics expand Kazakhstan’s foreign–policy autonomy and access to markets and green finance.

More broadly, the article shows that in the era of energy transition, power in energy is increasingly shaped not only by control over resources but also by control over infrastructure, data, and regulatory standards. Kazakhstan’s experience illustrates how middle powers can leverage the energy and digital transition to strengthen their geoeconomic position in a multipolar system.

Keywords: Energy diplomacy, Kazakhstan, energy transition, decarbonization, energy digitalization; Trans–Caspian corridor; KAZ ETS; geoeconomics.

А. Садыкова^{1*}, К. Шеръязданова¹, А. Қалиева²

¹Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана, Казахстан

²Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

*e-mail: assem.sadykova@apa.kz

Энергетическая дипломатия Казахстана от углеводородной мощи к декарбонизации

В условиях трансформации глобальных энергетических рынков, ускоренной декарбонизации и цифровизации энергетических систем энергетическая дипломатия приобретает новые формы, выходящие за рамки классической геополитики углеводородов. Казахстан – один из крупнейших экспортёров нефти и газа в Евразии – оказывается в уникальной позиции между традиционной ресурсной моделью, конкуренцией великих держав и требованиями энергетического перехода. Настоящая статья анализирует, каким образом трансформация энергетических рынков и внедрение цифровых технологий изменяют энергетическую дипломатию Казахстана в условиях геэкономического соперничества между США, Китаем и Россией.

Теоретически исследование опирается на концепции геэкономии, энергетической безопасности и международной политической экономики энергетического перехода, расширяя их за счёт включения цифровизации и климатического регулирования. Методологически работа использует трёхкейсовый аналитический дизайн, включающий Транскаспийский транспортный коридор как инфраструктурно–геополитический кейс, национальную систему торговли выбросами (KAZ ETS) как институционально–климатический кейс и цифровизацию электроэнергетических сетей под управлением KEGOC как технологический кейс.

Результаты показывают, что энергетическая дипломатия Казахстана эволюционирует в гибридную форму, в которой углеводородная мощь, транзитная инфраструктура и цифрово–климатические инструменты функционируют как взаимодополняющие источники геэкономического влияния. Диверсификация маршрутов через Транскаспийский коридор снижает транзитную зависимость от России, KAZ ETS повышает институциональную совместимость с европейскими климатическими режимами, а цифровизация энергосистем усиливает управляемость и инвестиционную привлекательность сектора. Вместе эти процессы расширяют внешнеполитическую автономию Казахстана и его доступ к рынкам и «зелёному» финансированию.

В более широком контексте статья демонстрирует, что в эпоху энергетического перехода власть в энергетике всё чаще формируется не только через контроль над ресурсами, но и через контроль над инфраструктурой, данными и регуляторными стандартами. Казахстанский опыт иллюстрирует, каким образом средние державы могут использовать энергетический и цифровой переход для укрепления своей геэкономической позиции в многополярной системе.

Ключевые слова: энергетическая дипломатия, Казахстан, энергетический переход, декарбонизация, цифровизация энергетики, Транскаспийский коридор, KAZ ETS, геэкономика.

Кіріспе

Каспий өңірінде орналасқан энергетика секторы геосаяси орналасуы мен энергетикалық қауіпсіздігін қалыптастыра отырып, Қазақстанның сыртқы саясатының құрылымдық негізі болып табылады. Астана мұнай мен газдың қорларын пайдалана отырып, өзінің халықаралық-құқықтық позицияларын нығайтуға және экспорттық маршруттар мен әріптестіктерді әртараптандыруға, әлемдік және еуропалық энергия ресурстары нарықтарына орнықты қолжетімділікті қамтамасыз етуге ұмтылады.

Осы тұрғыдан қарастырсақ, Еуропалық Одақпен энергетикалық диалог көмірсутектерді жеткізуді кеңейтуге және мұнай-газ инфрақұрылымына инвестициялар тартуға бағытталған, бұл Қазақстанның ЕО энергетикалық қауіпсіздік жүйесіндегі рөлін күшейтеді және тараптар арасындағы саяси өзара іс-қимылды тереңдетеді (Domanov, 2023).

Сонымен қатар Америка Құрама Штаттарымен стратегиялық әріптестік Қазақстанға көмірсутектерді өндіруде және онымен байланысты секторларда капитал мен озық технологияларға қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Теңіз және Қашаған жобаларында Chevron және ExxonMobil сияқты компаниялардың болуы АҚШ-тың елдің энергетикалық экономикасындағы ұзақ мерзімді рөлін көрсетеді.

Энергетикалық ауысу, геосаяси фрагментация және энергетикалық жүйелерді цифрландыру жағдайында Қазақстанның энергетикалық дипломатиясы сапалы жаңа өлшемге ие болады. Алайда бұл процестер арқылы Еуразиядағы сыртқы саяси құралдардың өзгеру әсері қолданыстағы әдебиеттерде жеткілікті зерттелмеген күйінде қалуда. Зерттеу гипотезасы – энергетикалық маршруттарды әртараптандыру және цифрлық технологияларды енгізу АҚШ, Қытай және Ресей бәсекелестігі жағдайында Қазақстанға өзінің географиялық және инфрақұрылымдық тәуелділігін дәстүрлі транзиттік дәліздерге ішінара өтеуге, оның сыртқы саяси дербестігін күшейтуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстанның энергетикалық дипломатиясының жаңа моделін қалыптастырудағы энергетикалық ауысу, энергетикалық секторды цифрландыру және геосаяси бәсекелестігін талдау.

Зерттеуде гибриді энергетикалық дипломатия тұжырымдамасын жедел іске асыру үшін Қазақстанның энергетикалық саясатын транс-

формациялаудың негізгі тетіктерін көрсететін үш талдамалы кейстің дизайны пайдаланылды. Жұмыста қарастырылған негізгі мәселелер:

- Транскаспий көлік дәлізі инфрақұрылымдық-геоэкономикалық кейс ретінде;

- Kaz ETS шығарындылар саудасының ұлттық жүйесі институционалдық және климаттық кейс ретінде;

- KEGOC басқаратын электр энергетикалық желілерін технологиялық жағдай ретінде цифрландыру.

Бұл үш жағдай Қазақстанның қазіргі заманғы энергетикалық дипломатиясының үш құрылымдық өлшемін – инфрақұрылымды реттеуді және энергетикалық ағындарды цифрлық бақылауды көрсетеді және Ресей, Қытай, ЕО және АҚШ арасындағы бәсекелестік жағдайында елдің геоэкономикалық автономиясын қалай қалыптастыратынын талдауға мүмкіндік береді.

Қазақстанның Еуразиядағы ең ірі көмірсутек қорлары бар: алынатын мұнай ресурстары 5 млрд тоннаға, газ 3 трлн текше метрге бағаланады, ал Каспий секторының жиынтық геологиялық ресурстары 12-17 млрд тоннаға жетеді. Бұл елге жаһандық энергетикалық жүйеде шешуші рөлді және ЕО импортының шамамен 6% құрайтын Еуропалық Одаққа бес ірі мұнай жеткізушілердің бірі деген мәртебені береді (Parfinenko, 2022). Осылайша, Қазақстан энергиямен жабдықтауды әртараптандырудың еуропалық стратегиясының маңызды элементі болып табылады.

Мұнай-газ секторы мен экспорттық инфрақұрылымды дамыту негізінен Батыс инвестицияларының ағынына сүйенеді. АҚШ компаниялары мұнай өндірудің шамамен 30% -ын бақылайды, бұл қытайлық және ресейлік инвесторлардан едәуір озуда, бұл капитал көлемімен ғана емес, сонымен қатар күрделі кен орындарын игеру үшін өте маңызды жоғары технологиялық жабдықты жеткізумен де түсіндіріледі (Parfinenko, 2022). Сонымен қатар АҚШ пен Қазақстанның сауда-экономикалық өзара іс-қимылы шектеулі болып қала береді: тауар айналымы шамамен 3,8 млрд. АҚШ-тың жиынтық инвестициясы 2022 жылы 40 миллиард доллардан асты, бұл осы серіктестіктің ресурстарға бағытталған сипатын көрсетеді.

Мұндай жағдайда Қазақстанның энергетикалық дипломатиясы бәсекелестік күш орталықтары – АҚШ, Қытай және Ресей арасындағы теңгерім құралы ретінде қалыптасады. Бұл теңгерім 2022 жылдан кейін Ресейге жасалған санкциялық қысым мен Орталық Азиядағы

геоэкономикалық бәсекелестіктің күшеюі аясында күрделене түсті, ол өз кезегінде Астананы бір мезгілде қайталама санкциялар тәуекелдерін азайтуға және сыртқы саяси маневр үшін кеңістікті сақтауға мәжбүр етеді. Осы мәселе Қазақстанның стратегиядағы негізгі геоэкономикалық активі, Еуразиялық қиылыстағы транзиттік жағдайы. Елге «Жібек жолының экономикалық белдеуі» бастамасына белсенді қатысу трансазиялық дәліздердің маңызды буынына айналуына және Қытаймен сауданы кеңейтуге мүмкіндік берді, оның көлемі 2017 жылға қарай 18 млрд. Келісімдерге қол қою 23,6 млрд., 2015 жылы металлургия, гидроэнергетика және мұнай өңдеу сияқты секторлар BRI бастамасын өзінің геоэкономикалық стратегиясының құралы ретінде пайдаланғанын көрсетеді.

Сонымен қатар Қазақстанның ЕАЭО-ға және Қытай жобасына қатынасы прагматикалық-тандамалы болып қала береді: Астана интеграцияны формальды қолдау кезінде өзінің транзиттік және инвестициялық дербестігін тарылтуға қабілетті институционалдық шектеулерден аулақ болады. Нәтижесінде Қазақстан өңірлік бастамаларға қатысуды екіжақты форматтардың басымдығымен ұштастыра отырып, сыртқы экономикалық саясаттың гибриді моделін қалыптастырады, бұл шамадан тыс тәуелділікке жол бермей, қытайлықтардың қатысуынан түсетін пайданы барынша арттыруға мүмкіндік береді.

Бұл ретте құрылымдық қайшылық қалыптасады: Қазақстан сыртқы нарықтар мен маршруттарға тәуелді көмірсутектердің ірі экспорттаушысы болып қалуда, бірақ ол АҚШ, Қытай және Ресей арасындағы бәсекелестіктің өсуі жағдайында Еуразияның дербес транзиттік-геоэкономикалық торабына айналуға ұмтылады.

Ресей бағыты 2022 жылдан кейінгі экспорттық маршруттарды әртараптандыру жөніндегі күш-жігеріне қарамастан, энергетикалық инфрақұрылымның құрылымдық инерциясын және ағындардың жылдам қайта бағдарлануының шектелуін көрсететін қазақстандық мұнайды тасымалдаудың басым арнасы болып қала береді. Мұндай жағдайда баламалы дәліздерді, ең алдымен транскаспий бағытын жандандыру Қазақстанның Еуразияның транзиттік және энергетикалық торабы ретіндегі мәртебесін нығайту үшін түйінді мәнге ие болады.

Мұнайдың (өлемнің шамамен 3,3%) және табиғи газдың (1,7%) ірі қорлары, сондай-ақ экспорттық кірістердегі көмірсутектердің жоғары

үлесі (шамамен 60%) Қазақстанның сыртқы экономикалық стратегиясындағы энергетикалық дипломатияның орталық рөлін айқындайды. Ол сыртқы нарықтарға тұрақты қолжетімділікті сақтауға және энергия ресурстарын өндіру мен тасымалдауға шетелдік инвестицияларды тартуға бағытталған. Сонымен қатар жел мен күн энергиясының айтарлықтай әлеуетінің болуы энергия балансын біртіндеп әртараптандыруға және көміртегіге тәуелділікті төмендету бойынша алғышарттар жасайды.

Алайда өңірдің басқа мемлекеттері, соның ішінде, Өзбекстанды қоса алғанда, Қазақстан да энергетикалық инвестициялардың көп бөлігін мұнай-газ секторына шоғырландыруды жалғастыруда, бұл экономиканың жоғары көміртегі сыйымдылығын қолдайды (Skalamera, 2025). Бұл сектордың институционалдық құрылымына, мемлекеттік компаниялардың үстемдігіне және әлеуметтік тұрақтандыру құралы ретінде пайдаланылатын бағалық субсидиялар жүйесіне байланысты.

Нәтижесінде ел қазба отынына тәуелділік пен халықаралық климаттық міндеттемелер арасындағы құрылымдық қарама-қайшылықты позицияда. Мемлекет бұған жауап ретінде көміртегі шығындарын іште қалдырып, энергетикалық ауысуды ынталандыруға бағытталған шығарындылар саудасының ұлттық жүйесін (KAZ ETS) және талқыланатын көміртегі салығын қоса алғанда, көміртекті реттеу құралдарын енгізеді. Алайда, олардың әсері энергия бағасының төмендеуіне, тозған инфрақұрылымға және қолайсыз инвестициялық климатқа байланысты шектеулі (Filipović және басқалар., 2024).

Декларативті климаттық бастамалардан айырмашылығы, 2013 жылдан бері жұмыс істеп келе жатқан және елдің ірі өнеркәсіптік және энергетикалық кәсіпорындарын қамтитын Қазақстанның шығарындылар саудасының ұлттық жүйесі (KAZ ETS) көміртекті бағалық реттеудің нақты тетігін қалыптастырады. Оның шеңберіне ұлттық шығарындылардың негізгі бөлігін құрайтын электр станциялары, мұнай-газ, металлургия және химиялық компаниялар кіреді, бұл жүйені еуропалық көміртегіні реттеудің схемаларымен құрылымдық жағынан салыстыруға болады.

Kaz ETS-тегі көміртегі бағасының деңгейі EU ETS-ке қарағанда төмен болып қалса да, жүйенің институционалдық архитектурасының өзі – лимиттердің болуы, квоталарды бөлу және сату, сондай-ақ шығарындылар бойынша мін-

детті есептілік-Қазақстанның трансшекаралық климаттық режимдерге интеграциялануы үшін негіз жасайды. Бұл әсіресе ЕО шекарасында (СВАМ) көміртекті түзету тетігін енгізу жағдайында өте маңызды, өйткені шығарындылар саудасының ұлттық жүйесінің болуы қосарланған көміртекті салық салу қаупін азайтады және Қазақстанның Еуропалық реттеушілермен диалогтағы келіссөздік ұстанымын арттырады.

Қазақстандық мұнай, металл және электр энергиясы экспортының 60% – дан астамы Еуропалық Одаққа жіберіледі, бұл елді шекарадағы көміртекті түзету тетігіне (СВАМ) құрылымдық жағынан осал етеді және KAZ ETS-тің еуропалық климаттық режимдермен институционалдық үйлесімділігінің стратегиялық маңыздылығын түсіндіреді.

Бұл тұрғыда KAZ ETS климаттық саясаттың ішкі құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар Қазақстанның өзін жаһандық климаттық басқарудағы институционалдық үйлесімді әріптес ретінде көрсетуге және ЕО және халықаралық қаржы институттары тарапынан «Жасыл» қаржыландыруға қолжетімділікті кеңейтуге мүмкіндік беретін энергетикалық дипломатияның элементі ретінде де жұмыс істейді.

Бұл тұрғыда KAZ ETS ішкі реттеуші функцияны ғана емес, сонымен қатар энергетикалық дипломатия құралының рөлін де орындайды. Оның еуропалық және халықаралық көміртекті реттеу режимдерімен институционалдық үйлесімділігі Қазақстанға ЕО cbam механизмін қоса алғанда, трансшекаралық көміртекті тосқауылдарды енгізу тәуекелдерін төмендетуге және “жасыл” инвесторлар мен халықаралық қаржы институттары үшін өзінің тартымдылығын арттыруға мүмкіндік береді. Осылайша шығарындылар сауда жүйесі Қазақстанның жаһандық климаттық режимдегі сыртқы саяси заңдастыруының элементіне айналуға.

KAZ ETS шығарындылары саудасының ұлттық жүйесі Қазақстандағы барлық парниктік газдар шығарындыларының шамамен 45-50%-ын құрайтын 130-дан астам ірі өнеркәсіптік және энергетикалық қондырғыларды қамтиды, бұл оны посткеңестік кеңістіктегі ең ауқымды көміртекті реттеу жүйелерінің біріне айналдырады.

Трансформацияның қосымша шектеуі декарбонизацияға жаһандық ауысуына қарамастан, мұнай-газ секторының тікелей шетелдік инвестициялар үшін жоғары тартымдылығы болып қала береді. Бұған жауап ретінде Қазақстан жер қойнауын пайдалану саласында реформа-

лар жүргізеді, инвесторларға қойылатын экологиялық және әлеуметтік талаптарды күшейтеді және капитал ағынын сақтап қалуға және жаңа климаттық және технологиялық стандарттарға бейімделуге ұмтыла отырып, геологиялық барлау және лицензиялау жүйесін жаңғыртады.

Әдебиетке шолу

Энергетикалық дипломатияның заманауи зерттеулері дәстүрлі түрде көмірсутектердің сыртқы саяси ықпал ету құралы және геосаяси билік көзі ретіндегі рөліне бағытталған. Классикалық әдебиеттерде мұнай мен газды экспорттаушы мемлекеттер жеткізу маршруттарына, инфрақұрылымға және нарықтық жағдайға тәуелді болып саналады, бұл «pipeline geopolitics» және «resource-based power» (Yergin; Goldthau; Westphal) деп аталады. Бұл тәсілде энергетикалық дипломатия негізінен ресурстардың физикалық ағындарын бақылауға және тұтынушы нарықтарға қол жеткізуге дейін азаяды.

Қазақстан Орталық Азия мен Каспий аймағы бойынша жұмыстарда көбінесе Ресей, Қытай және Батыс арасындағы геосаяси бәсекелестікке енгізілген типтік «ресурстық мемлекет» ретінде талданады (Parfinenko, 2022; Domanov, 2023). Бұл зерттеулер елдің ресейлік транзиттік маршруттарға тәуелділігін, мұнай-газ секторындағы Батыс трансұлттық корпорацияларының рөлін және сауда ағындарын қайта бағдарлау үшін «белдеу және жол» бастамасының маңыздылығын көрсетеді. Алайда бұл жұмыстардың көпшілігінде энергетикалық ауысу және цифрландыру классикалық ресурстық дипломатияға қосымша немесе сыртқы сипатта қарастырылады.

Сонымен қатар энергетикалық ауысудың халықаралық саяси экономикасы туралы әдебиеттер дамуда, мұнда декарбонизация және жаңартылатын энергия көздерінің дамуы жаһандық энергетикалық жүйеде билікті қайта бөлу факторлары ретінде түсіндіріледі (Skalamera, 2025; Filipović et al., 2024). Бұл тәсілде климаттық саясатқа, трансшекаралық көміртегі механизмдеріне (мысалы, ЕО СВАМ) және экономикалық және саяси ықпалдың жаңа формалары ретінде «жасыл» қаржыландыруға қол жеткізуге баса назар аударылады. Алайда бұл зерттеулер климаттық саясатты көмірсутектерді экспорттаушы мемлекеттердің энергетикалық дипломатиясымен сирек байланыстырады.

Төртінші өнеркәсіптік революцияның (4IR) энергетикасы мен технологияларын цифрланды-

ру төңірегінде жеке бағыт қалыптасады. Wang және басқа да авторлардың зерттеулері (2024), Liubachivska (2025) және басқалары интеллектуалды желілер, үлкен деректер және жасанды интеллект энергия ағындары мен ақпарат ағындарын басқарудың жаңа формаларын құру арқылы электр желілерін басқаруды өзгертетінін көрсетеді. Дегенмен бұл әдебиеттер цифрландыруды техникалық немесе басқарушылық өлшемде оны геоэкономика мен мемлекеттердің сыртқы саяси стратегияларымен байланыстырмай қарастырады.

Осылайша қолданыстағы зерттеулер бөлек-бөлек сипатталуда: ресурстық геосаясат, энергетикалық ауысу және цифрландыру жеке процестер ретінде талданады. Қазақстан бойынша жұмыстарда маршруттарды әртараптандыру, климаттық реттеу және цифрлық технологиялар АҚШ, Қытай және Ресей арасындағы бәсекелестік жағдайында энергетикалық дипломатияның жаңа моделін қалай қалыптастыратынын түсіндіретін іс жүзінде интеграцияланған тәсіл жоқ.

Бұл зерттеу көмірсутек қуаты, инфрақұрылымдық бақылау және цифрлық-климаттық құралдар геоэкономикалық әсердің өзара байланысты көздері ретінде қарастырылатын гибриді энергетикалық дипломатия тұжырымдамасын ұсына отырып, бұл олқылықтың орнын толтырады.

Әдістеме

Осы зерттеу энергетикалық ауысу және геосаяси бәсекелестік жағдайында Қазақстанның энергетикалық дипломатиясын кешенді сапалық-сандық (mixed-methods) геоэкономикалық талдауға негізделген. Зерттеу объектісі Қазақстанның Еуразиялық кеңістіктегі энергетикалық дипломатиясы, ал пәні – энергетикалық нарықтарды трансформациялаудың, көлік дәліздерін цифрландыру мен әртараптандырудың елдің сыртқы саяси стратегияларына әсері болып табылады.

Талдау 2010-2024 жылдарды қамтиды, Ресей-Украина қақтығысы, санкциялық қысым және жаһандық энергетикалық ауысудың жеделдеуінен туындаған 2022 жылдан кейінгі құрылымдық өзгерістерге ерекше назар аударады. Зерттеу шеңберінде Қазақстанның әлемдік энергетикалық жүйеде орналасуын айқындайтын негізгі параметрлер қарастырылады, оның ішінде: негізгі бағыттар (Ресей, Каспий және Қытай бағыттары) бойынша мұнай мен газ экспортының

көлемі, АҚШ, Еуропалық Одақ және Қытайдан тікелей шетелдік инвестициялардың ағыны, жаңартылатын энергия көздерінің даму динамикасы, сондай-ақ энергетика секторын басқарудың цифрлық құралдарын енгізу (ақылды желілерді, шығарындылар саудасы жүйелерін және «Ақылды» энергетикалық элементтерді қоса).

Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу салыстырмалы геоэкономикалық талдауды, стратегиялық құжаттар мен нормативтік-құқықтық актілерді талдауды, энергетика, сауда және инвестициялар бойынша статистикалық деректерді өңдеуді, сондай-ақ Қазақстанның және оның негізгі әріптестерінің сыртқы саяси және энергетикалық стратегияларын дискурс-талдауды біріктіреді. Еуразияның геосаяси фрагментациясы жағдайында Транскаспий дәлізінің және экспорттың басқа да баламалы бағыттарының маңызын бағалауға мүмкіндік беретін энергетикалық маршруттардың сценарийлік талдауы қосымша қолданылады.

Зерттеудің теориялық негізі геоэкономика, энергетикалық қауіпсіздік, көпвекторлы дипломатия және энергетикалық жүйелерді цифрландыру жағдайларына және жаһандық жеткізу тізбектерінің өзгеруіне бейімделген энергетикалық ауысудың халықаралық саяси экономикасы тұжырымдамалары болып табылады. Бұл Қазақстанның энергетикалық дипломатиясын сыртқы саяси теңгерімдеу құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар ХХІ ғасырдың технологиялық және климаттық сын-тегеуріндеріне құрылымдық бейімделу нысаны ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Қолданылатын әдіснамалық тәсіл энергетикалық нарықтарды трансформациялау, цифрлық технологияларды дамыту және көлік дәліздерін әртараптандыру Қазақстанның энергетикалық дипломатиясының құралдарын қалай өзгертетінін және АҚШ, Қытай және Ресей арасындағы бәсекелестік жағдайында оның геоэкономикалық орналасуының жаңа моделін қалыптастыратынын анықтауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер

Ағымдағы трансформация шеңберінде Қазақстан әлеуметтік-экономикалық және экологиялық басымдықтарды электр энергетикасын дамытудың ұзақ мерзімді стратегияларымен үйлестіруге ұмтылады. Бұл инфрақұрылымды жаңғыртуға және энергияны үнемдейтін және төмен көміртекті технологияларды енгізуге ба-

ғытталған Инвестицияларды көздейді. Алайда, 2060 жылға қарай көміртегі бейтараптығына қол жеткізу мемлекеттік қолдау тетіктерін терең реформалауды, сондай-ақ мемлекет, бизнес және ғылыми қоғамдастық арасындағы үйлестіруді күшейтуді талап етеді (Аубакирова және басқалар., 2024).

Төмен көміртекті модельге көшу экономиканың экспортқа бағытталған құрылымын қайта қарауды және энергияны көп қажет ететін салаларды халықаралық климаттық стандарттарға бейімдеу үшін көміртекті реттеудің жаңа нысандарын енгізуді көздейді. Бұл тұрғыда жаңартылатын энергияның дамуы, ең алдымен жел генерациясы, энергия балансын әртараптандырудың және қазба отынына тәуелділікті төмендетудің негізгі құралына айналады.

Қазақстан сыбайлас жемқорлықты, бюрократиялық шығындарды және қаржы-салық жүйесінің күрделілігін қоса алғанда, институционалдық кедергілерге қарамастан, жаңартылатын энергетика саласындағы жобалар портфелін біртіндеп арттырып, «жасыл» генерацияны дамытуда. Сонымен қатар, айналмалы экономика принциптерін және көміртекті ұстау және сақтау технологияларын (CCUS) енгізу тұрақты энергетикалық дамудың ұзақ мерзімді стратегиясының элемені тіретінде қарастырылады.

Осы күш-жігердің бір бөлігі ретінде ел 2030 жылға қарай жаңартылатын көздерден алынатын электр энергиясының үлесін 3%-дан 15%-ға дейін ұлғайтуды және 2022-2025 жылдары жалпы қуаты шамамен 2400 МВт болатын 60-тан астам жобаны іске асыруды, соның ішінде жел генерациясын 2030 жылға қарай 4ГВт-қа дейін кеңейтуді мақсат етті (Аубакирова және басқалар., 2024; Piev et al., 2024). Аукциондық тетіктерді енгізу жеке инвестицияларды тартуға және реттеушілік тәуекелдерді төмендетуге бағытталған.

Бұл шаралардың өзектілігі 2030 жылға қарай электр энергиясының болжамды тапшылығымен 6,2 ГВт-қа дейін күшейтіледі, бұл қазірдің өзінде көмір электр энергиясы импортының өсуіне алып келеді және декарбонизация мақсаттарына нұқсан келтіреді (Смағұлова және басқалар., 2024). Қазақстан бұған жауап ретінде 2050 жылға қарай атомэнергетикасын қоса алғанда, баламалы және жаңартылатын көздер есебінен өндірістің 50%-на дейін қамтамасыз етуді, сондай-ақ шығарындыларды 40%-ға және экономиканың энергия сыйымдылығын 50%-ға төмендетуді жоспарлап отыр (Filipović et al., 2024).

Алайда, осы стратегиялық мақсаттарды іске асыру тозған инфрақұрылыммен, шектеулі қаржы құралдарымен және энергия жүйесін цифрландырудың төмен деңгейімен шектеледі. Инвестицияға қарамастан, шамамен 780,8 миллион доллар. 2019-2022 жж., сектор созылмалы түрде қаржыландырылмаған күйінде қалады, бұл ауыспалы жаңартылатын генерацияның интеграциясын қиындатады және жүйелік тәуекелдерді арттырады. Бұл мәселелер кәсіпорындардың орталықсыздандыруға және цифрлық ашықтыққа әлсәз дайындығымен күрделене түседі.

Осыған жауап ретінде Қазақстан институционалдық шектеулерді жеңуге және сектордың инвестициялық тартымдылығын арттыруға ұмтыла отырып, капиталды жұмылдыру және «жасыл» экономика қағидаттарын ілгерілету үшін Дүниежүзілік банкті қоса алғанда, халықаралық қаржы институттарымен ынтымақтастықты күшейтті.

Жалпы алғанда, геэкономикалық және институционалдық талдау 2010 жылдан кейін, әсіресе 2022 жылдан кейін Қазақстанның энергетикалық дипломатиясы өзара байланысты үш фактордың әсерінен өзгеретінін көрсетеді: Еуразияның геосаяси бөлшектенуі, энергетикалық ауысу және энергетикалық сектордың жеделдетілген цифрландыруы.

Геосаясаттың әсерінен энергетикалық дипломатияның өзгеруі

Алынған нәтижелер Қазақстанның, ең алдымен, Ресей Федерациясының аумағы арқылы өтетін дәстүрлі транзиттік маршруттарға тәуелділігі оның сыртқы саяси автономиясына құрылымдық шектеулер тудыратынын көрсетеді. Әртараптандыру жөніндегі ресми күш-жігерге қарамастан, Ресей бағыты мұнай экспортында үстемдік етуді жалғастыруда, бұл Қазақстанның энергетикалық дипломатиясын санкциялық және саяси тәуекелдерге осал етеді. Жауап ретінде Астана баламалы бағыттардың, ең алдымен Ресейге санкциялық қысым жағдайында геэкономикалық «сақтандыру механизмі» функциясын алатын Транскаспий халықаралық көлік маршрутының стратегиялық маңызын күшейтті.

2022 жылдан кейін Транскаспий бағыты Қазақстан үшін тек логистикалық ғана емес, сонымен қатар геэкономикалық маңызға ие болды. Ол Қазақстанға экспорттық ағындарды әртараптандыруға және Ресей транзитімен байланысты саяси және санкциялық тәуекелдерді төмендетуге мүмкіндік бере отырып, солтүстік

бағытқа инфрақұрылымдық баламаға айналды. Гибридті энергетикалық дипломатия аясында бұл дәліз Астанаға ЕО, Қытай және Ресеймен қарым-қатынаста келіссөздер позициясын нығайтуға мүмкіндік беретін стратегиялық автономия құралы ретінде жұмыс істейді.

2021-2023 жылдар аралығында Транскаспий дәлізі арқылы тасымалдау көлемі төрт еседен астам өсті, ал оның Қазақстанның жиынтық Шығыс-Батыс транзитіндегі үлесі 5% – дан шамамен 15%-ға дейін өсті, бұл ресейлік көлік бағыттарына тәуелділіктің нақты төмендегенін көрсетеді.

Энергетикалық ауысу сыртқы саяси маневр құралы ретінде

Талдау көрсеткендей, жаңартылатын энергия көздерін декарбонизациялау және дамыту Қазақстан үшін ішкі экономикалық міндетке ғана емес, сонымен қатар энергетикалық дипломатияның элементіне айналады. «Жасыл» ұрпақты кеңейту және халықаралық климаттық бастамаларға қатысу Қазақстанға өзін Еуропалық Одақ пен халықаралық қаржы институттары үшін сенімді және саяси тұрғыдан қолайлы әріптес ретінде көрсетуге мүмкіндік береді. Осылайша, энергетикалық ауысу беделді және санкциялық тәуекелдерді азайтып, «жасыл» қаржыландыруға қол жетімділікті кеңейте отырып, сыртқы саясат ресурсы қызметін атқара бастайды.

Цифрландыру энергетикалық биліктің жаңа көзі ретінде

Зерттеу нәтижелері цифрлық технологияларды енгізу (интеллектуалды желілер, мониторинг жүйелері, шығарындылар квоталарымен сауда жасау, ЖИ негізіндегі генерацияны болжау) энергия ағындарын басқарудың сапалы жаңа деңгейін қалыптастыратынын көрсетеді. Бұл Қазақстанға энергетикалық сектордың ашықтығын, басқарылуын және болжамдылығын арттыру есебінен өзінің географиялық осалдығын ішінара өтеуге мүмкіндік береді. АҚШ, Қытай және Ресей арасындағы бәсекелестік жағдайында цифрландыру энергетикалық биліктің жаңа құралына айналуға, бұл елге батыс және азиялық инвесторлар үшін келіссөздер мен тартымдылықты арттыруға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы энергетикалық билікті цифрландырудың практикалық көрінісі диспетчерлік басқарудың (SCADA), ағындар мониторингінің және жаңартылатын генерацияны интеграциялаудың цифрлық жүйелерін енгізетін КЕГОС желілерінің ұлттық операторының қызметі бо-

лып табылады. Бұл технологиялар нақты уақыт режимінде жүктемені басқаруға және жел мен күн энергиясының өсуімен байланысты жүйелік тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік береді. Геоэкономикалық өлшемде желілік инфрақұрылымды цифрландыру энергетикалық ағындардың ашықтығы мен болжамдылығын арттырады, бұл халықаралық инвесторлар мен қаржы институттарының Қазақстанның энергетикалық секторына деген сенімін күшейтеді.

КЕГОС желілерін диспетчерлеу мен басқарудың цифрлық жүйелері қазіргі уақытта электр энергиясын берудің ұлттық жүйесінің 80%-дан астамын бақылайды, нақты уақыт режимінде белгіленген генераторлық қуаттың 20 ГВт-тан астам теңгерімін қамтамасыз етеді және энергия ағындарын алгоритмдік басқарудың негізін құрайды.

Энергетикалық дипломатияның гибридті моделін қалыптастыру

Жалпы алғанда, анықталған тенденциялар Қазақстанда көмірсутекті геоэкономиканың дәстүрлі элементтерін «ақылды» декарбонизация және цифрлық басқару құралдарымен біріктіретін энергетикалық дипломатияның гибридті моделінің пайда болуын көрсетеді. Қазақстан бұдан былай тек шикізат экспорттаушы ғана емес, сонымен қатар біртіндеп еуразиялық транзиттік-энергетикалық және технологиялық хабақа айналуға, инфрақұрылымды, деректерді және жеткізу тізбегінің тұрақтылығын сыртқы саясатқа ықпал ету құралдары ретінде пайдаланады.

Трансформацияның шектеулері

Сонымен қатар, нәтижелер бұл трансформацияның әлеуеті институционалдық және инфрақұрылымдық шектеулермен шектелгенін көрсетеді: энергетика жүйесінің тозуы, дәстүрлі энергия көздеріне субсидиялар, нарықты либерализациялаудың шектеулігі және цифрлық интеграцияның әлсіздігі. Бұл Қазақстанның энергетикалық дипломатиясы стратегиялық автономияның өсіп келе жатқан элементтеріне қарамастан, көп жағдайда реактивті болып қала беретінін және күштің сыртқы орталықтарына тәуелді екенін білдіреді.

Қазақстанның энергетикалық дипломатиясы гибридті жүйе ретінде қалыптасады, онда көмірсутек қуаты, транзиттік инфрақұрылым және цифрлық-климаттық құралдар сыртқы саяси ықпалдың өзара толықтырушы көздері ретінде пайдаланылады (1-кесте.).

1-кесте. Қазақстанның гибриді энергетикалық дипломатиясының моделі (hed-Model) *(HED-Model)*

Өлшеу	Бұл не?	Қалай қолданылады?
Ресурстық	Мұнай, газ, уран	Қысымжәнекеліссөздер
Инфрақұрылымдық	Транскаспий, БРИ, құбырлар	Маршрутты бақылау
Сандық-Климаттық	ЖИ, ETS, ЖЭК	Нарықтармен қаржыға қолжеткізу

Дереккөз: Берілген кестені материалдарды талдау негізінде авторлар құрастырған

Ресурс дипломатиясының классикалық моделінен айырмашылығы, Қазақстан энергетикалық қуаттын гибриді моделін әзірлеуде, онда

физикалық энергия ағындары деректер, инвестициялар және климаттық капитал ағындарымен толықтырылады.

2-кесте. Қазақстанның гибриді энергетикалық дипломатиясы

Өлшеу	Құралдар	Геосаяси функция	Сыртқы акторлар
Көмірсутекті	Мұнай, газ, уран	Экспорттық және келіссөздер қуаты	ЕО, АҚШ, Қытай
Инфрақұрылымдық	КҚК, Транскаспий, BRI	Ресей Федерациясына тәуелділіктің төмендеуі	Қытай, ЕО, Түркия
Сандық-Климаттық	ЖИ, ETS, ЖЭК	«Жасыл» капиталға қол жеткізу	ЕО, МҚҰ

Дереккөз: Берілген кестені материалдарды талдау негізінде авторлар құрастырған

Талқылау

Энергетикалық дипломатия, декарбонизация және «жасыл» қаржыландыруды тарту міндеттерінің бір мезгілде қысымы жағдайында Қазақстан энергетика секторын дамытудың гибриді стратегиясын қалыптастыруға мәжбүр. Сонымен қатар, цифрлық технологиялар басқарудың тиімділігі арттырудың, желілік инфрақұрылымды оңтайландырудың және институционалдық және инфрақұрылымдық шектеулерді ішінара өтеуге мүмкіндік беретін жаңартылатын энергия көздерін біріктірудің негізгі құралы болып табылады.

Алайда цифрландыру әлеуеті құрылымдық кедергілермен, соның ішінде энергетика нарығын шектеулі либерализациялаумен және дәстүрлі отынға үлкен субсидиялармен шектеледі, бұл инвестициялық ынталандыруды бұрмалайды. Тағы бір шектеу – энергетикалық жабдықтардың жоғары тозу деңгейі (50%-дан астам), бұл апат деңгейін арттырады және энергиямен жабдықтаудың тұрақтылығын төмендетеді. Осыған жауап ретінде үкімет мемлекеттік-жекеменшік серіктестік тетіктерін белсендіріп, инфрақұрылымды жаңғыртуға және жаңа қуаттарды

енгізуге инвестицияларды жұмылдыру мақсатында тарифтік саясатты түзетеді.

Сонымен қатар Қазақстан энергетикалық тенгерімді әртараптандыруға және энергия жүйесінің тұрақтылығын арттыруға үмтыла отырып, Парсы шығанағы елдерімен және Қытаймен ынтымақтастықты қоса алғанда, шетелдік инвестицияларды тартуды және технологиялар трансферін күшейтеді. Жаңартылатын энергия көздерінің үлесін 2035 жылға қарай 35% – ға дейін және 2050 жылға қарай 83% – ға дейін ұлғайту инвестициялық саясатты ауқымды қайта құрылымдауды, энергияны сақтау жүйелерін дамытуды және тұрақсыз жаңартылатын генерацияны қолдау үшін икемді өндіруші қуаттарды енгізуді көздейді (Ansari et al., 2025; Wang et al., 2024).

Бұл логикада энергия балансын әртараптандыру, соның ішінде көмір өндірісін уақытша пайдалану, содан кейін оны төмен көміртекті көздермен алмастыру, 2035 жылға қарай шамамен 12 ГВт жаңа қуаттарды енгізуді қажет ететін электр энергиясына өсіп келе жатқан сұранысты қанағаттандыруға бағытталған өтпелі модельдің прагматикалық элементі ретінде қарастырылады. Қазақстанның «жасыл көпір» бағдарлама-

сына қатысуы және өңірлік климаттық хабтын қалыптасуы осы көшуді неғұрлым кең геоэкономикалық стратегия шеңберінде институционализациялауға үмтылысын көрсетеді.

Алынған нәтижелер Қазақстанның энергетикалық дипломатиясы ресурстық мемлекеттің классикалық моделінің шеңберінен шығып, көмірсутекті геоэкономиканы, транзиттік инфрақұрылымды және «ақылды» декарбонизация элементтерін біріктіретін гибриді нысанға айналатынын растайды. Еуразияның геосаяси бытыраңқылығы және АҚШ, Қытай және Ресей арасындағы бәсекелестік жағдайында бұл елге транзиттік және санкциялық тәуекелдерді азайтуға, келіссөздер позицияларын нығайтуға және халықаралық климаттық қаржыландыруға қол жетімділікті кеңейтуге мүмкіндік береді.

Транскаспий дәлізі арқылы маршруттарды әр тараптандыру және энергетикалық ағындарды цифрландыру дәстүрлі ресурстық қуатты толықтыра отырып, сыртқы саяси автономияның жаңа көздерін қалыптастырады. Көмірсутектердің классикалық экспорттаушыларынан айырмашылығы, Қазақстан инфрақұрылымды, деректерді және технологиялық стандарттарды энергетикалық биліктің элементтер іретінде көбірек пайдаланады, олардың маңыздылығы бойынша өндірудің нақты көлемімен салыстыруға болады.

Сонымен қатар, трансформация институционалдық инерциямен және көмірсутек кірістеріне жоғары тәуелділікпен шектелген күйінде қалып отыр, бұл Қазақстанның энергетикалық дипломатиясын бұрынғы моделімен түбегейлі алшақтық емес, басқарылатын ауысу процесіне айналдырады. Неғұрлым кең теориялық тұрғыда қазақстандық тәжірибе орта державалардың көпполярлы бәсекелестік жағдайында геоэкономикалық дербестікті арттыру үшін энергетикалық және цифрлық ауысуды қалай пайдалана алатынын көрсетеді.

Алайда, анықталған тенденцияларға қарамастан, Қазақстанның энергетикалық дипломатиясының қалыптасып келе жатқан гибриді моделінің тұрақтылық дәрежесі белгісіз болып қалуда. Цифрландырудың, декарбонизацияның және маршруттарды әртараптандырудың сыртқы саяси автономияның нақты қайта бөлінуіне әсері қазіргі стратегиялар ұсынғаннан аз сызықтық болуы мүмкін. Көмірсутек кірістеріне тәуелділік, институционалдық инерция және ЕО, Қытай және Ресей сияқты актерлермен келіссөздер позицияларының асимметриясы осы

құралдардың трансформациялық әлеуетін шектеуге қабілетті. Бұл тұрғыда Қазақстан қазірдің өзінде қалыптасқан «ақылды» энергетикалық дипломатия моделіне қарағанда эксперименттік институционалдық іздеу процесінде тұр.

Қазақстанның энергетикалық дипломатиясының қалыптасып келе жатқан гибриді моделі қазіргі уақытта орнықты институционалдық режим емес, энергия тасымалдаушыларға әлемдік бағалардың ауытқуларына, санкциялық режимдерге, сыртқы инвестициялардың серпініне және күштің негізгі геоэкономикалық орталықтары арасындағы өзгермелі саяси уағдаластықтарға сезімтал басқарылатын эксперименттік конфигурация болып табылады. Бұл тұрғыда Қазақстан энергетикалық ауысуды соншалықты аяқтамайды, өйткені ол белгісіз халықаралық орта жағдайында көмірсутекті геоэкономиканың, транзиттік инфрақұрылымның және цифрлық-климаттық құралдардың үйлесімінің жаңа нысандарын сынақтан өткізеді.

Бұл зерттеуде бірқатар шектеулер бар. Біріншіден, эмпирикалық база цифрландыру, климаттық саясат және сыртқы саяси әсерлер арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды сандық бағалау мүмкіндігін шектейтін қайталама көздер мен жинақталған статистикаға көп сүйенеді. Екіншіден, КЕГОС, KAZ ETS және Транскаспий дәлізінің кейстерін талдау ағымдағы институционалдық динамиканы көрсетеді, бірақ ықтимал саяси және реттеушілік ауысулар жағдайында оның ұзақ мерзімді орнықтылығын толық көлемде тіркеуге мүмкіндік бермейді. Үшіншіден, Қазақстанның энергетикалық секторындағы корпоративтік және мемлекеттік деректердің жабықтығы «ақылды» энергетикалық дипломатияның қалыптасып келе жатқан моделінің негізінде жатқан алгоритмдік, қаржылық және басқару тетіктерін неғұрлым егжей-тегжейлі қайта құруды қиындатады.

Қорытынды

Төртінші өнеркәсіптік революция технологияларын, ең алдымен жасанды интеллектті жаңартылатын энергия жүйелерімен біріктіру энергия тиімділігін арттырудың, таза көздерді пайдалануды кеңейтудің және көміртегі ізін азайтудың негізгі векторын құрайды. Осы тұрғыда Қазақстанның энергетикалық секторына цифрлық шешімдерді стратегиялық енгізу декарбонизация мақсаттарына қол жеткізудің және оның тұрақты даму моделін нығайтудың

қажетті шарты болады (Аубакирова және тағы басқа, 2024). Бұл инновацияларды нормативтік және этикалық стандарттармен үйлестіруді қамтамасыз ететін тұтас институционалдық –технологиялық шеңберді қалыптастыруды талап етеді.

Жасанды интеллект тәлеуетін тиімді пайдалану деректердің сапасымен қолжетімділігі, жүйелердің үйлесімділігі және цифрлық платформалардың ауқымдылығы мәселелерін шешуді қамтиды. Швейцария мен Швецияның тәжірибесі көрсеткендей, жаңартылатын көздер мен зияткерлік желілерді интеграциялауға негізделген «ақылды декарбонизация» тұжырымдамасы энергетикалық қауіпсіздікті жаңғырту және тұрақты инвестицияларды тарту кезінде Қазақстан үшін бағдар бола алады. Мұндай модельді іске асыру технологияларды трансферттеуге және климаттық капиталды жұмылдыруға бағытталған тұрақты нормативтік-құқықтық базаны және белсенді халықаралық ынтымақтастықты талап етеді.

Үйлестірілген сектораралық тәсіл жаңартылатын көздердің ауқымды интеграциясымен және желілік инфрақұрылымды жаңғыртумен байланысты қаржылық және технологиялық кедергілерді азайтуға мүмкіндік береді. Жасанды интеллектті қолдану болжау дәлдігін жақсартады, энергия ағындарын басқаруды оңтайланды-

рады және орталықтандырылмаған энергиямен жабдықтау модельдерін дамытады, энергия жүйелерінің икемділігі мен тұрақтылығын арттырады.

Сонымен қатар, зияткерлік технологияларды енгізу сапалы деректердің тапшылығымен, киберқауіптермен және инвестициялық шектеулермен шектеледі, бұл әсіресе дамушы экономикаларға тән. Оларды енсеру инфрақұрылымды қатар жаңғыртуды, деректерді басқару жүйелерін дамытуды және инвесторлар үшін реттеуші және қаржылық тәуекелдерді азайтуды талап етеді.

Энергетикалық жүйенің әртүрлі сегменттері арасында бірыңғай деректер стандарттары мен байланыс хаттамаларын қалыптастыру жасанды интеллект алгоритмдерінің жұмыс істеуінің және бүкіл энергия желісі масштабында цифрлық шешімдерді біріктірудің негізгі шарты болады. Нақты уақыттағы сенсорлармен және аналитикамен жабдықталған ақылды желілерге инвестиция салу электр желісінің климаттық және нарықтық күйзелістерге төзімділігін арттырады. Бұл жиынтықта энергетикалық тұрақтылықтың жаңа парадигмасын қалыптастырады, оның шеңберінде Қазақстан көмірсутек моделінен цифрлық–басқарылатын және климаттық бейімделген энергетикаға көшуге мүмкіндік алады.

Әдебиеттер

Аубакирова, Г. М., Бирюков, В. В., Исатаева, Ф. М., & Мажитова, С. Қ. (2023). Қазақстан экономикасын декарбонизациялау: энергетикаға көшу перспективалары. *Economy: Strategy and Practice*, 18(4), 55–72. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-4-55-72>

Ansari, D., Gehrung, R. M., & Pepe, J. M. (2025). The Gulf States, China, and Central Asia's green energy sector: Interaction patterns, geopolitical dynamics, and implications for the EU and Germany. *ZBW – Leibniz Information Centre for Economics (Working Paper)*. <https://econpapers.repec.org/RePEc:zbw:swpcom:315531>

Domanov, A. (2023). Energeticheseskaya politika ES (sentyabr'–noyabr' 2023) [EU energy policy (September–November 2023)]. *European Union: Facts and Comments*, 114, 25–28. <https://doi.org/10.15211/eufacts420232528>

Filipović, S., Orlov, A., & Panić, A. A. (2024). Key forecasts and prospects for green transition in the region of Central Asia beyond 2022. *Energy, Sustainability and Society*, 14(1). <https://doi.org/10.1186/s13705-024-00457-0>

Gegelashvili, N. (2023). Washington's policy against the backdrop of fierce competition between the U.S. and China in Central Asia. *USA & Canada: Economics – Politics – Culture*, 6, 51–63. <https://doi.org/10.31857/S2686673023060044>

Iliev, T., Fazylova, A., & Stoycheva, B. (2024). Comparative assessment of anticipated wind power capacities in Bulgaria and Kazakhstan. *E3S Web of Conferences*, 551, 02008. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202455102008>

Izimov, R., & Muratalieva, Z. (2018). The Central Asian track of the One Belt One Road initiative: Opportunities and risks. *International Organisations Research Journal*, 13(3), 128–150. <https://doi.org/10.17323/1996-7845-2018-03-09>

Kanapiyanova, Z. (2024). Geopolitics of the Turkic World. *Eurasian Research Journal (Istanbul University)*. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erj/issue/91748/1690275>

Kokoshin, A. A., & Kokoshina, Z. A. (2022). The main vectors of the U.S. foreign policy strategy in Central Asia. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 92(S1), S62–S70. <https://doi.org/10.1134/S1019331622130056>

Liubachivska, R. (2025). Energy diplomacy in the age of renewables: Shifts in global energy alliances. *Business Inform*, 5(568), 68–77. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-5-68-77>

Mamedov, A. (2024). Kazakhstan's foreign policy: Adjusting the priorities. *RUDN Journal of Political Science*, 26(1), 121–130. <https://doi.org/10.22363/2313-1438-2024-26-1-121-130>

- Neafie, J. (2022). Producing the Eurasian Land Bridge: A case study of the geoeconomic contestation in Kazakhstan. *International Politics*, 60(2), 269–291. <https://doi.org/10.1057/s41311-022-00386-9>
- Parfinenko, A. (2022). Central Asia as a geo-strategic region in the modern geopolitical confrontation. *Journal of Economics and International Relations*, 15, 24–36. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2022-15-03>
- Rentschler, J., Reinhardt, A., Elbert, R., & Hummel, D. (2025). The Trans-Caspian Corridor: Geopolitical implications and transport opportunities. *Journal of Transport Geography*, 125, 104211. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2025.104211>
- Skalamera, M. (2025). The distributional effects of the EU's and China's climate diplomacy in Central Asia. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 25(2), 321–343. <https://doi.org/10.1007/s10784-025-09680-2>
- Smagulova, S., Chereyeva, B., Zhakupova, S., Intykbayeva, S., Abdulina, B., Sarzhanov, T., Abdulina, G., & Abeldanova, A. (2024). Assessment of the impact of electric power production on the economic growth of Kazakhstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(4), 391–402. <https://doi.org/10.32479/ijee.16036>
- Wang, L., He, Y., & Wu, R. (2024). Digitization meets energy transition: Shaping the future of environmental sustainability. *Energies*, 17(4), 767. <https://doi.org/10.3390/en17040767>
- Yuneman, R. A. (2023). Kazakhstan's multi-vector foreign policy. *Russia in Global Affairs*, 21(2), 141–162. <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2023-21-2-141-162>
- Zhao, H. (2023). Central Asia in change amid the new Great Game. *Russia in Global Affairs*, 21(4), 138–148. <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2023-21-4-138-148>

References

- Aubakirova G.M., Biryukov V.V., Issatayeva F.M., Mazhitova S.K. (2024). Qazaqstan ekonomikasyn dekarbonizaciyalau: energetikag'a kóshý perspektivalary. *The Economy: Strategy and Practice*, 18(4), 55–72. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2023-4-55-72>
- Ansari, D., Gehrung, R. M., & Pepe, J. M. (2025). The Gulf States, China, and Central Asia's green energy sector: Interaction patterns, geopolitical dynamics, and implications for the EU and Germany. *ZBW – Leibniz Information Centre for Economics (Working Paper)*. <https://econpapers.repec.org/RePEc:zbw:swpcom:315531>
- Domanov, A. (2023). Energeticheskaya politika ES (sentyabr'–noyabr' 2023) [EU energy policy (September–November 2023)]. *European Union: Facts and Comments*, 114, 25–28. <https://doi.org/10.15211/eufacts420232528>
- Filipović, S., Orlov, A., & Panić, A. A. (2024). Key forecasts and prospects for green transition in the region of Central Asia beyond 2022. *Energy, Sustainability and Society*, 14(1). <https://doi.org/10.1186/s13705-024-00457-0>
- Gegelashvili, N. (2023). Washington's policy against the backdrop of fierce competition between the U.S. and China in Central Asia. *USA & Canada: Economics – Politics – Culture*, 6, 51–63. <https://doi.org/10.31857/S2686673023060044>
- Iliev, T., Fazylova, A., & Stoycheva, B. (2024). Comparative assessment of anticipated wind power capacities in Bulgaria and Kazakhstan. *E3S Web of Conferences*, 551, 02008. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202455102008>
- Izimov, R., & Muratalieva, Z. (2018). The Central Asian track of the One Belt One Road initiative: Opportunities and risks. *International Organisations Research Journal*, 13(3), 128–150. <https://doi.org/10.17323/1996-7845-2018-03-09>
- Kanapiyanova, Z. (2024). Geopolitics of the Turkic World. *Eurasian Research Journal (Istanbul University)*. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erj/issue/91748/1690275>
- Kokoshin, A. A., & Kokoshina, Z. A. (2022). The main vectors of the U.S. foreign policy strategy in Central Asia. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 92(S1), S62–S70. <https://doi.org/10.1134/S1019331622130056>
- Liubachivska, R. (2025). Energy diplomacy in the age of renewables: Shifts in global energy alliances. *Business Inform*, 5(568), 68–77. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-5-68-77>
- Mamedov, A. (2024). Kazakhstan's foreign policy: Adjusting the priorities. *RUDN Journal of Political Science*, 26(1), 121–130. <https://doi.org/10.22363/2313-1438-2024-26-1-121-130>
- Neafie, J. (2022). Producing the Eurasian Land Bridge: A case study of the geoeconomic contestation in Kazakhstan. *International Politics*, 60(2), 269–291. <https://doi.org/10.1057/s41311-022-00386-9>
- Parfinenko, A. (2022). Central Asia as a geo-strategic region in the modern geopolitical confrontation. *Journal of Economics and International Relations*, 15, 24–36. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2022-15-03>
- Rentschler, J., Reinhardt, A., Elbert, R., & Hummel, D. (2025). The Trans-Caspian Corridor: Geopolitical implications and transport opportunities. *Journal of Transport Geography*, 125, 104211. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2025.104211>
- Skalamera, M. (2025). The distributional effects of the EU's and China's climate diplomacy in Central Asia. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 25(2), 321–343. <https://doi.org/10.1007/s10784-025-09680-2>
- Smagulova, S., Chereyeva, B., Zhakupova, S., Intykbayeva, S., Abdulina, B., Sarzhanov, T., Abdulina, G., & Abeldanova, A. (2024). Assessment of the impact of electric power production on the economic growth of Kazakhstan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(4), 391–402. <https://doi.org/10.32479/ijee.16036>
- Wang, L., He, Y., & Wu, R. (2024). Digitization meets energy transition: Shaping the future of environmental sustainability. *Energies*, 17(4), 767. <https://doi.org/10.3390/en17040767>
- Yuneman, R. A. (2023). Kazakhstan's multi-vector foreign policy. *Russia in Global Affairs*, 21(2), 141–162. <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2023-21-2-141-162>
- Zhao, H. (2023). Central Asia in change amid the new Great Game. *Russia in Global Affairs*, 21(4), 138–148. <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2023-21-4-138-148>

Авторлар туралы мәлімет:

Әсем Садықова – Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Дипломатия институтының докторанты (Астана, Қазақстан, e-mail: assem.sadykova@apa.kz).

Камилла Шерьязданова – PhD, доцент, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Дипломатия институты (Астана, Қазақстан, e-mail: kamilla.sheryazdanova@apa.kz).

Әлия Қалиева – ө.ғ.к., доцент м.а., Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: kaliyeva.a@kzpu.edu.kz).

Information about the authors:

Assem Sadykova – Doctoral student at the Institute of Diplomacy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan, e-mail: assem.sadykova@apa.kz).

Kamilla Sheryazdanova – PhD, Associate Professor, Institute of Diplomacy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan, e-mail: kamilla.sheryazdanova@apa.kz).

Aliya Kaliyeva – Candidate of the Social Sciences., acting Associate Professor, Kazakh National Women’s Teacher Training University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: kaliyeva.a@kzpu.edu.kz).

Информация об авторах:

Асем Садықова – докторант Института дипломатии Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан (Астана, Казахстан, e-mail: assem.sadykova@apa.kz).

Камилла Шерьязданова – PhD, доцент Института дипломатии Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан (Астана, Казахстан, e-mail: kamilla.sheryazdanova@apa.kz).

Алия Калиева – к. с. н., и. о. доцента, Казахский национальный женский педагогический университет (Алматы, Казахстан, e-mail: kaliyeva.a@kzpu.edu.kz).

Жіберілді: 19 желтоқсан 2025 жыл
Қайта жүктелді: 7 қаңтар 2026 жыл
Қабылданды: 10 наурыз 2026 жыл

M.M. Aghazada*, **N.A.M. Najran Saeed**,
Y.B. Alshebli, **H. Karoom**

Patrice Lumumba Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russian Federation
*e-mail: aghazadamirmehdi@gmail.com

RUSSIA AND THE ARAB WORLD AMID THE TRANSFORMATION OF THE INTERNATIONAL ORDER: A COMPARATIVE ANALYSIS OF RUSSIA'S RELATIONS WITH EGYPT, SYRIA AND YEMEN

This article analyzes Russia's engagement with the Arab world in the context of the ongoing transformation of the international order, characterized by the erosion of Western dominance, the rise of multipolarity, and intensified competition among major powers. Against this backdrop, the Russian Federation has sought to expand and diversify its presence in the Middle East and North Africa, positioning itself as a flexible strategic partner for Arab states pursuing greater autonomy in foreign and economic policy.

This study examines Russia's bilateral relations with three Arab countries – Egypt, Syria, and Yemen – in order to explore how different patterns of engagement take shape across the region. These cases were selected intentionally, as they represent distinct forms of interaction, ranging from relatively stable strategic cooperation to more conflict-driven and diplomatically cautious approaches.

The analysis relies on a comparative framework structured around four key dimensions: political and diplomatic interaction, economic and trade cooperation, security and military relations, and cultural and humanitarian ties. Both qualitative observations and selected quantitative indicators are used to assess the depth and character of Russia's involvement in each case, although the availability and reliability of data differ across countries.

The findings indicate that Russia does not follow a single, uniform policy model in the Middle East. Instead, its policies are adjusted to local political conditions and the stability of partner regimes. In Egypt, relations are shaped primarily by economic projects and sustained political dialogue, which together form a relatively stable basis for cooperation. Syria presents a more complex trajectory: Russia's role, initially defined by direct military support, has gradually evolved – particularly after the political changes of late 2024 – toward a more negotiated and conditional presence. In Yemen, by contrast, Russia has maintained a relatively low-profile approach, focusing on diplomatic engagement and humanitarian issues rather than direct involvement in the conflict.

Overall, Russia's position in the Arab world cannot be described as uniform or dominant. It is better understood as context-dependent and shaped not only by broader transformations in the international system but also by the strategies of regional actors themselves. This suggests that Moscow is attempting to operate within an increasingly multipolar environment while avoiding overextension and preserving strategic flexibility.

Keywords: Russia, Arab world, Egypt, Syria, Yemen, foreign policy, international relations, multipolarity, economic cooperation.

М.М. Агазаде*, Н.А.М. Наджран Саид,
Я.Б. Альшебли, Х. Карум

Патрис Лумумба атындағы Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей Федерациясы
*e-mail: aghazadamirmehdi@gmail.com

Халықаралық тәртіптің трансформациясы жағдайындағы Ресей және араб әлемі: Ресейдің Мысырмен, Сириямен және Йеменмен қатынастарын салыстырмалы талдау

Мақалада батыстық үстемдіктің әлсіреуі, көпполюсті жүйенің қалыптасуы және жетекші әлемдік державалар арасындағы бәсекеңі күшеюімен сипатталатын халықаралық тәртіптің трансформациясы жағдайында Ресей Федерациясының араб әлеміндегі саясаты талданады. Осы ахуалда Ресей Таяу Шығыс пен Солтүстік Африкадағы қатысуын кеңейтуге әрі әртараптандыруға ұмтылып, сыртқы саяси және экономикалық автономиясын нығайтуды көздейтін араб мемлекеттері үшін өзін икемді стратегиялық әріптес ретінде ұсынады.

Бұл зерттеу Ресейдің үш араб елімен – Египет, Сирия және Йеменмен екіжақты қарым-қатынасын зерттеп, аймақтағы өзара әрекеттесудің әртүрлі үлгілерінің қалай қалыптасып жатқанын зерттейді. Бұл жағдайлар әдейі таңдалды, себебі олар салыстырмалы түрде тұрақты стратегиялық ынтымақтастықтан бастап қақтығыстарға толы және дипломатиялық тұрғыдан сақтық тәсілдерге дейінгі әртүрлі өзара әрекеттесу түрлерін білдіреді.

Талдау төрт негізгі өлшемнің айналасында құрылымдалған салыстырмалы модельге негізделген: саяси және дипломатиялық өзара іс-қимыл, экономикалық және сауда ынтымақтастығы, қауіпсіздік және әскери ынтымақтастық қатынастары, мәдени және гуманитарлық байланыстар. Ресейдің қатысуының тереңдігі мен сипатын бағалау үшін әр жағдайда сапалық бақылаулар да, жеке сандық көрсеткіштер де қолданылады, дегенмен деректердің қол жетімділігі мен сенімділігі әр түрлі елдерде әр түрлі болады.

Нәтижелер Ресейдің Таяу Шығыстағы бірыңғай саясат моделін ұстанбайтынын көрсетеді. Оның орнына оның саясаты жергілікті саяси жағдайларға және серіктестік режимдердің тұрақтылығына сәйкес реттеледі. Египетте қарым-қатынастар, ең алдымен, ынтымақтастықтың салыстырмалы түрде тұрақты негізін құрайтын экономикалық жобалар мен тұрақты саяси диалог арқылы қалыптасады. Сириядағы жағдай күрделірек болып көрінеді: бастапқыда тікелей әскери қолдаумен анықталған Ресейдің рөлі біртіндеп дамыды, әсіресе 2024 жылдың аяғындағы саяси өзгерістерден кейін – келіссөздер мен шартты қатысуға қарай. Йеменде, керісінше, Ресей қақтығысқа тікелей қатысудан гөрі дипломатиялық өзара әрекеттесу мен гуманитарлық мәселелерге назар аударатырып, салыстырмалы түрде ұстамды көзқарасты ұстанады.

Жалпы Ресейдің араб әлеміндегі ұстанымын біркелкі немесе басым деп атауға болмайды. Ол контекстке тәуелді және халықаралық жүйеде кеңірек өзгерістермен ғана емес, сонымен қатар аймақтық ойыншылардың стратегияларымен де қалыптасады деп жақсы түсініледі. Бұл Мәскеудің шамадан тыс кеңеюден аулақ болып, стратегиялық икемділікті сақтай отырып, барған сайын көпполярлы ортада әрекет етуге тырысатынын көрсетеді..

Түйін сөздер: Ресей, араб әлемі, Мысыр, Сирия, Йемен, сыртқы саясат, халықаралық қатынастар, көпполярлық, экономикалық ынтымақтастық.

М.М. Агазаде*, Н.А.М. Наджран Саид,
Я.Б. Альшебли, Х. Карум

Российский университет дружбы народов имени Патриса Лумумбы, Москва, Российская Федерация
*e-mail: aghazadamirmehdi@gmail.com

Россия и арабский мир в условиях трансформации международного порядка: сравнительный анализ отношений России с Египтом, Сирией и Йеменом

В статье анализируется политика Российской Федерации в арабском мире в условиях трансформации международного порядка, характеризующейся ослаблением западного доминирования, формированием многополярной системы и ростом конкуренции между ведущими мировыми державами. В этих условиях Россия стремится расширить и диверсифицировать своё присутствие на Ближнем Востоке и в Северной Африке, позиционируя себя в качестве гибкого стратегического партнёра для арабских государств, ориентированных на укрепление внешнеполитической и экономической автономии.

В данном исследовании рассматриваются двусторонние отношения России с тремя арабскими странами – Египтом, Сирией и Йеменом – с целью изучения того, как формируются различные модели взаимодействия в регионе. Эти случаи были выбраны намеренно, поскольку они представляют собой различные формы взаимодействия, от относительно стабильного стратегического сотрудничества до более конфликтных и дипломатически осторожных подходов.

Анализ основан на сравнительной модели, структурированной вокруг четырех ключевых измерений: политическое и дипломатическое взаимодействие, экономическое и торговое сотрудничество, отношения в сфере безопасности и военного сотрудничества, а также культурные и гуманитарные связи. Для оценки глубины и характера участия России в каждом случае используются как качественные наблюдения, так и отдельные количественные показатели, хотя доступность и надежность данных различаются в разных странах.

Результаты показывают, что Россия не следует единой модели политики на Ближнем Востоке. Вместо этого ее политика корректируется в соответствии с местными политическими условиями и стабильностью партнерских режимов. В Египте отношения формируются в первую очередь экономическими проектами и устойчивым политическим диалогом, которые вместе образуют относительно стабильную основу для сотрудничества. Ситуация в Сирии выглядит более сложной: роль России, первоначально определявшаяся прямой военной поддержкой, постепенно эволюционировала – особенно после политических изменений конца 2024 года – в сторону более переговорного и условного присутствия. В Йемене, напротив, Россия придерживается от-

носителем сдержанного подхода, сосредоточившись на дипломатическом взаимодействии и гуманитарных вопросах, а не на прямом участии в конфликте.

В целом, позицию России в арабском мире нельзя назвать единообразной или доминирующей. Ее лучше понимать как зависящую от контекста и формирующуюся не только более широкими преобразованиями в международной системе, но и стратегиями самих региональных игроков. Это говорит о том, что Москва пытается действовать во все более многополярной среде, избегая чрезмерного расширения и сохраняя стратегическую гибкость.

Ключевые слова: Россия, арабский мир, Египет, Сирия, Йемен, внешняя политика, международные отношения, многополярность, экономическое сотрудничество.

Introduction

The early twenty first century has brought a re-distribution of power across the international system, with regional actors and non-Western coalitions shaping outcomes once dominated by a single pole (Lo, 2015; Moeini et al. 2022). In this context, Russia has re-engaged the Arab world through pragmatic diplomacy, selective hard power, and economic outreach reflecting lessons from the post-Soviet period and recent regional upheavals. The Arab uprisings and proxy conflicts created new openings and constraints for external powers. Russia's choices have sought to balance risk and opportunity while positioning Moscow as a reliable interlocutor for governments prioritizing regime stability, security cooperation, and insulated economic projects.

This article uses three cases to capture variation in Russia's approach. Egypt represents a large state with diversified economic potential and complex security needs. Syria illustrates a wartime alliance that elevated Moscow's role in conflict management and post conflict bargaining. Yemen offers a platform where Russia has maintained diplomatic presence and humanitarian engagement while avoiding deep military entanglement. Comparing these cases across common dimensions allows us to move beyond single country narratives and identify how Moscow calibrates policy instruments to different partner profiles.

Several claims structure the inquiry. First, Russia's engagement is path dependent but not confined to Cold War alignments. Second, policy choices reflect assessments of regime durability, geographic access, and third-party competition. Third, instruments of influence are modular and recombinable, explaining variation in depth and tempo across the three relationships. Finally, outcomes are shaped not only by Moscow's preferences but also by the room for maneuver available to Arab governments seeking external backing without surrendering autonomy.

Literature review

Scholarship on Russia's engagement with Arab states has evolved from post-Cold War retrenchment narratives toward analyses of renewed regional activism combining diplomacy, security instruments, and economic outreach. A major strand focuses on Syria (Ahmed, & Nair, 2025; Hamilton, Wilde, & Wimberly, 2021; Ma'oz, 2023; Mikail, 2021) as the pivotal case that reshaped perceptions of Moscow's reliability as a partner and crisis manager and on Egypt (Al-Hamati, 2022; Ofek, 2017; Springborg, & Williams, 2021; Taha, 2024), with which Russia has historically developed pragmatic relations. Yemen has attracted far less attention in Russia-focused scholarship, yet regional studies show how Moscow maintains a low-intensity diplomatic profile through humanitarian narratives and multilateral engagement, preserving options for future political and economic involvement (Issaev, & Korotayev, 2020; Kłyszcz, 2025).

Building on this, studies of regional order making depict Syria as a testing ground for selective risk taking and coalition building with local regimes seeking external support without surrendering autonomy.

Researchers also emphasize Russia's promotion of a multipolar world order aimed at revising elements of Western dominance and asserting itself as a peer among major powers. This vision resonates in parts of the Global South, including Arab states that often view Western leadership as selective or inequitable (Dalay, 2022; Trenin, 2018).

Across these literatures, a common theme links Russia's Middle East policy to status seeking, strategic autonomy, and the management of asymmetries with Western coalitions. While these works note the modular and adaptive character of Russian influence, they rarely apply a unified comparative framework across political-diplomatic, economic, security, and cultural-humanitarian dimensions. This study addresses that gap by employing a struc-

tured four-lens comparison of Egypt, Syria, and Yemen.

Materials and methods

This study analyzes Russia's relations with Egypt, Syria, and Yemen. Each case reflects a distinct engagement profile, with Egypt a strategic partner, Syria a former military ally, and Yemen a diplomatic mediator.

Each case is assessed along four dimensions:

- political-diplomatic engagement
- economic-trade ties,
- security-military cooperation, and
- cultural-humanitarian links.

Evidence draws on primary sources (official documents, trade and defense data, UN records, government statements) and secondary sources (academic studies, policy reports, and media analyses, 2020–2025). To translate qualitative evidence into comparable results, the study applies a simple scoring scheme: for each dimension, measurable indicators (high-level visits, trade volumes, arms transfers, cultural exchanges) are compiled and compared across cases; performances are then classified as Low (1), Medium (2), or High (3) based on relative intensity, recent trends, and corroborated qualitative judgments.

Russia and Egypt

Russia's political relationship with Egypt has deepened significantly over the past decade (Al-Anani, 2021), reaching an institutionalized peak with the signing of a Comprehensive Partnership and

Strategic Cooperation Agreement in 2018, which came into force in 2021 (Presidential Library). This agreement elevated bilateral ties to a strategic level and established a framework for regular high-level consultations across political, security, and economic spheres.

Economic cooperation forms another cornerstone of the Russia–Egypt partnership, driven by large-scale projects and expanding trade volumes. A prominent example is the construction of Egypt's first nuclear power plant at El Dabaa by Russia's state corporation Rosatom, a \$26 billion project scheduled for completion by 2028, symbolizing Moscow's long-term role in Egypt's energy infrastructure. Bilateral trade surpassed \$5 billion in 2023, underscoring Egypt's position as a leading economic partner. The trade balance reflects complementarity: Egypt exports agricultural and manufactured goods, while Russia supplies key commodities, including wheat, which plays a vital role in Egypt's food security.

Security and military cooperation between Moscow and Cairo have a long historical lineage rooted in the Soviet–Egyptian alliance of the 1950s to 1970s, with ties reviving strongly since 2013. Seeking to diversify its arms suppliers, Egypt has become one of Russia's major defense clients, acquiring MiG-29M and Su-35 fighter jets, helicopters, air defense systems, and coastal missile platforms. Despite U.S. pressure, Cairo has pursued these deals, underscoring its strategic autonomy in defense procurement. Annual meetings of the Joint Military Cooperation Committee and the “Defenders of Friendship” airborne exercises since 2016 have reinforced military interoperability.

Table 1. Russia–Egypt Economic Snapshot (Trade and Wheat, 2020–2025)

Indicator	2020	2021	2022	2023	2024	2025 (Est.)
Bilateral trade turnover (USD, billions)	3.9	4.1	4.7	5.6	6.6	7.5–9.0
Major Russian exports to Egypt	wheat, grain, oil products	wheat, fertilizers, grain	wheat, oil, metals	oil products, wheat, machinery	wheat, fertilizers, oil products	same mix, slight growth
Major Egyptian exports to Russia	fruits, textiles	fruits, vegetables, clothing	fruits, textiles, chemicals	vegetables, textiles	fruits, textiles, manufactured goods	fruits & manufactured goods
Flagship project value	El Dabaa nuclear, \$25B	ongoing construction phases	reactor component deliveries start	accelerated financing & works	core component installation	major civil works phase

Continuation of the table

Indicator	2020	2021	2022	2023	2024	2025 (Est.)
Russian direct investment flows (USD)	60M	75M	85M	91.5M	95–110M	120M
Russian tourists to Egypt	0.5M (pandemic impact)	1.0M (routes reopen)	1.2M	1.5M	1.3–1.4M (post-2024 disruptions)	1.5M projected recovery

Source: Al-Anani (2021); The Egyptian Center for Economic Studies (2025)

Cultural and humanitarian relations form the social foundation of the bilateral partnership, building on decades of goodwill from Soviet assistance during Egypt's postcolonial development. Both governments have worked to deepen cultural and educational exchange, with 2020 designated as the "Year of Human and Cultural Interaction," promoting exhibitions and academic partnerships, though some initiatives were postponed due to the pandemic. Educational collaboration is significant, with around 16000 Egyptian students enrolled in Russian universities in 2023 (HED magazine, 2023), alongside the establishment of new branches of Russian technical institutions in Egypt. Russian language programs are also expanding in Egyptian universities.

Russia and Syria

Russia and Syria formed an alliance during the civil war, with Russia backing the Syrian government politically since 2011 and intervening militarily in 2015. Moscow's support for President Bashar al-Assad included vetoing unfavorable UN Security Council resolutions and reflects both historical ties from the Cold War period and Russia's con-

temporary strategic calculus of preventing regime change by Western or Islamist forces. Diplomatically, Russia has shielded Syria on the world stage by repeatedly using its UN veto power, emphasizing principles of sovereignty and non-intervention (Hinnebusch, & Saouli, 2019). In 2023, when Syria was readmitted to the Arab League after years of regional isolation, Moscow publicly welcomed the decision as a validation of engagement with Damascus. Overall, the political bond is one of patron and client, with Russia's diplomatic and political capital heavily invested in Syria and the government's international legitimacy and reconstruction prospects closely linked to Russian advocacy.

The economic dimension of Russia–Syria relations, while secondary to the military aspect, has grown in importance as attention shifts toward reconstruction and long-term influence. Syria's economy has been severely damaged by more than a decade of war, losing an estimated hundreds of billions of dollars in GDP.

Table 2 summarizes the main indicators. These include bilateral trade, major export categories, reconstruction activity, cultural outreach, and humanitarian aid.

Table 2. Russia and Syria, key indicators 2020 to 2024

Indicator	2020	2021	2022	2023	2024
Bilateral trade, USD millions	150	180	420	980	1100
Top Russian exports	wheat, fuel	wheat, fuel	wheat, fuel	wheat, fuel	wheat, fuel
Top Syrian exports	citrus, olives	citrus, phosphates	citrus, olives	citrus, phosphates	citrus, phosphates

Source: Russia's Pivot to Asia (2024)

The security relationship between Russia and Syria has been the linchpin of their ties. In late 2015, at Syria's request, Russia launched a military intervention that significantly altered the course of the civil war. Russian Aerospace Forces operate from

Hmeimim Air Base in Latakia, while the Russian Navy uses the Tartus naval facility. Russia's military involvement in Syria went beyond symbolic support and developed into a relatively comprehensive form of cooperation with government forces. It included

the use of air power, intelligence sharing, advisory roles, and logistical coordination. Over time, this interaction became increasingly structured, at times resembling an integrated command arrangement with the Syrian Arab Army. Alongside this, Russia deployed more advanced military capabilities, such as Su-34 strike aircraft and S-400 air defense systems, which significantly expanded its operational reach. By around 2018, these efforts had contributed to the Syrian government regaining control over most major population centers. In this context, the long-term basing agreements at Hmeimim and Tartus can be seen not only as military assets but also as part of a broader strategic foothold, marking Russia's return to sustained power projection in the region after the Soviet period.

At the same time, it became increasingly clear that military instruments alone would not be sufficient to secure lasting influence. Russia therefore began to place greater emphasis on softer forms of engagement. Following the 2015 intervention, the Russian language was introduced in Syrian schools as a second foreign language, and educational exchanges expanded. By the early 2020s, tens of thousands of Syrian students were studying Russian, while several thousand enrolled annually in Russian universities. These initiatives were supported through scholarships, teaching staff, and educational materials, contributing to a growing cultural and institutional presence.

The political changes of December 2024 marked a significant shift in this trajectory. The collapse of Bashar al-Assad's government forced Moscow to reconsider the foundations of its engagement in Syria. Rather than relying on a single partner, Russia found itself navigating a more fragmented political environment. In practical terms, this led to a gradual transition from a model based on direct military patronage toward a more negotiated and conditional presence. While securing access to key facilities such as Hmeimim and Tartus remained a priority, Russia also entered into discussions with emerging actors regarding security arrangements, future cooperation, and economic involvement. As a result, its position in Syria has become less straightforward and increasingly dependent on ongoing bargaining, rather than on alignment with a single centralized authority.

Russia and Yemen

Russia's engagement with Yemen differs markedly from its roles in Egypt and Syria, both in scope and in the instruments it employs. Since the escalation of the Yemeni civil war in 2014, Moscow has largely avoided direct involvement, instead focusing on maintaining diplomatic flexibility. Its approach has been aimed at preserving communication channels with a wide range of actors rather than aligning itself firmly with any single side.

Formally, Russia continues to recognize Yemen's internationally acknowledged government, currently represented by the Presidential Leadership Council. At the same time, it has maintained contacts with other key players, including the Houthi movement in Sana'a and the Southern Transitional Council in Aden. This pattern of engagement reflects a deliberate effort to balance competing relationships while limiting exposure to the risks associated with deeper political or military involvement. In this sense, Russia's role can be described less as that of a decisive external actor and more as that of a cautious intermediary seeking to retain relevance in a highly fragmented conflict environment.

This balancing approach is also reflected in Russia's behavior at the international level and in the evolution of its diplomatic representation. Over the past decade, Moscow has adjusted its position in response to developments both within Yemen and in the broader regional context.

In table 3 Key Security Council actions and representation changes that anchor Moscow's balancing diplomacy.

Before the war, Yemen was already one of the poorest Arab countries, and the conflict has only worsened its economic indicators. Consequently, Russia–Yemen trade and investment are minimal relative to the other case studies. As of the mid-2020s, annual bilateral trade is estimated at only around \$400 million (Russia's Pivot to Asia, 2025).

Table 4 gives a short view of key economic and cooperation trends in Russia Yemen relations from 2020 to 2025. The values show stable growth in trade, steady project work, and rising educational links.

Table 3. Russia–Yemen Diplomatic Milestones and Representation (2015–2025)

Event	Year	Outcome
UNSC Resolution 2216 vote	2015	Russia abstained, remaining the only Security Council member not to support the resolution
Veto of UK-drafted UNSC text on Iran/Yemen	2018	Russia blocked the draft resolution, citing concerns over its wording and implications
Embassy status in Sana'a	2017	Embassy operations suspended; diplomatic staff relocated to Riyadh
Appointment of a new Russian ambassador to Yemen	2025	Yevgeny Kudrov appointed to the post
Establishment of an intergovernmental commission on trade and economic cooperation	2025	Agreement reached to convene the first session

Source: *Russia's Pivot to Asia (2025) Russia–Yemen bilateral relations: October 2025 update.* 2025.

URL: <https://russiaspivottoasia.com/russia-yemen-bilateral-relations-october-2025-update/> (accessed: 02.11.2025)

Table 4. Russia–Yemen Bilateral Trade, Investment, and Humanitarian Indicators (2020–2025)

Indicator	2020	2021	2022	2023	2024	2025 (Est.)
Bilateral trade turnover (USD, millions)	120	140	210	300	420	300–450
Major Russian exports to Yemen	cereals, fuel	cereals, fuel, medicines	wheat, fuel	fuel, wheat, medical supplies	cereals (wheat), fuel, medical supplies	same basket
Major Yemeni exports to Russia	coffee, seafood	coffee, honey	seafood, coffee	coffee, limited agri goods	coffee (Mokha), small seafood	same limited exports

Source: Mokha Center (2025)

During the Cold War, the Soviet Union maintained a substantial economic presence in South Yemen through infrastructure, industrial, and port projects. Although many of these initiatives have since deteriorated, elements of historical goodwill remain. In the post-Soviet period, large-scale Russian investment has been constrained by Yemen's instability, despite earlier interest in oil, gas, and liquefied natural gas projects in the 2000s that were later suspended as conflict intensified.

Russia's direct military and security engagement in Yemen is minimal, reflecting a deliberate strategy of avoiding entanglement in a fragmented war. Unlike in Syria or Egypt, Moscow maintains no troops, bases, or significant arms cooperation, relying instead on diplomatic and multilateral channels. Its main security role has focused on promot-

ing ceasefires, negotiated settlements, and counterterrorism in international forums.

Cultural and humanitarian ties also remain limited, yet Soviet-era connections continue to shape perceptions among older South Yemeni elites who studied in the USSR and retain familiarity with Russian language and culture, sustaining a residual level of goodwill despite the absence of large-scale contemporary exchanges.

Comparative analysis

Table 5 summarizes Russia's engagement across Egypt, Syria, and Yemen in four key dimensions. It highlights how Moscow's approach varies – from strategic partnership in Egypt and military alliance in Syria to diplomatic neutrality in Yemen.

Table 5. Comparative Summary of Russia's Relations with Egypt, Syria, and Yemen

Dimension	Egypt	Syria	Yemen
Political / Diplomatic	The relationship has reached the level of a strategic partnership (formally declared in 2018), with regular high-level presidential contacts. At the same time, Egypt continues to avoid rigid alignment and maintains a multi-vector foreign policy.	Russia's political influence has weakened compared to the peak period of its involvement. After the developments of late 2024, its role appears more constrained and increasingly dependent on engagement with new political actors.	Russia's political influence has weakened compared to the peak period of its involvement. After the developments of late 2024, its role appears more constrained and increasingly dependent on engagement with new political actors.
Economic / Trade	Economic ties remain substantial. Trade turnover fluctuates around \$5–6 billion, supported by major projects such as the El Dabaa nuclear power plant and the Suez industrial zone. Grain exports also play a key role for Egypt's food security.	Economic interaction remains limited due to the consequences of prolonged conflict. Trade volumes are modest (around \$1 billion), while reconstruction initiatives continue to face delays and uncertainty.	Economic cooperation is minimal. Trade is estimated at below \$0.5 billion and is largely limited to basic commodities such as grain, with virtually no major investment activity.
Security / Military	Military cooperation is present but not dominant. It includes arms contracts and periodic joint exercises, while no permanent Russian military presence exists on Egyptian territory.	This remains the most pronounced dimension of Russia's involvement. Military infrastructure, including bases in Khmeimim and Tartus, continues to underpin its position in the country.	There is no direct military involvement. Russia avoids security commitments on the ground, limiting its role to political statements and general counterterrorism discourse.
Cultural / Humanitarian	Cultural and educational exchanges have been gradually expanding, alongside tourism flows and joint academic initiatives.	Soft power instruments play a visible role, including language programs, scholarships, and humanitarian assistance, particularly in the post-conflict context.	Interaction in this sphere remains limited. While some residual goodwill from the Soviet period persists, current engagement is mostly confined to small-scale humanitarian efforts.

Source: The table compiled by the authors

This comparison shows that among the three cases, Russia's partnership with Syria is the most intensive and multidimensional, that dominates in both political and security spheres. Egypt demonstrates a strong and diversified relationship, particularly visible in economic cooperation and sustained diplomatic dialogue, yet it remains more balanced and pragmatic. Yemen stands apart as a case of cautious engagement, where Russia's role is largely diplomatic and humanitarian, with only limited economic and military involvement.

The collapse of Assad's government compels a reassessment of the Russian–Syria relationship. Russia no longer supports a single centralized leadership. Instead, it must adapt to a transitional power structure that includes Islamist groups, former opposition factions, and a provisional government. This change reduces Moscow's capacity for unilateral control but offers new opportunities for brokering reconstruction deals, securing bases, and re-estab-

lishing economic influence through negotiated cooperation rather than military dominance.

The analysis of Russia's engagement with Egypt, Syria, and Yemen suggests that Moscow's approach to the Middle East cannot be reduced to a single coherent strategy. Rather, it appears to be shaped by a combination of situational pragmatism and longer-term geopolitical considerations. In this sense, Russia's regional behavior reflects not so much a predefined model as a set of adaptive practices that respond to different political and security environments.

From the perspective of Russian policymakers, the key issue is how to sustain influence under increasingly diverse and, at times, unstable conditions. The Syrian case is particularly illustrative. While Russia's military intervention in 2015 played a decisive role in stabilizing the Assad government, the current phase seems to require a different toolkit. It is becoming increasingly evident that long-term

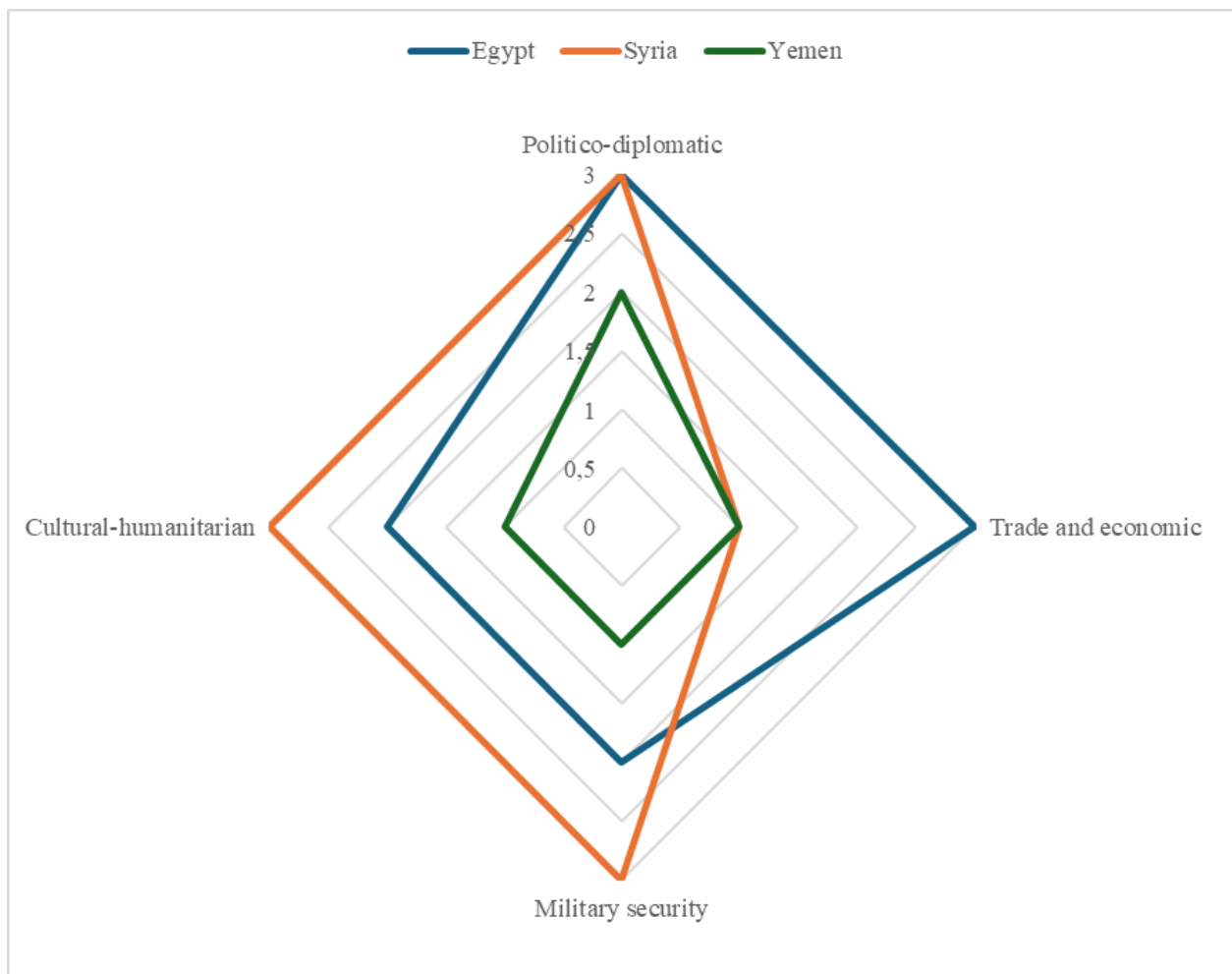
influence depends not only on military presence but also on the ability to engage in political processes and, where possible, contribute to reconstruction efforts. At the same time, the limits of such involvement – including financial constraints and international sanctions – cannot be ignored.

In Egypt, the situation looks markedly different. Here, cooperation has developed in a more structured and institutionalized manner, especially in areas such as energy and defense. However, it would be an oversimplification to interpret this partnership as a sign of exclusive alignment. Egypt continues to pursue a multi-vector foreign policy, balancing its relations with multiple global actors. This, in turn,

places implicit limits on the depth of Russian influence and requires a more nuanced and cautious approach from Moscow.

Yemen represents yet another configuration, where Russia's role remains comparatively restrained. Unlike in Syria, Moscow has avoided direct military involvement, opting instead for diplomatic engagement and participation in international humanitarian efforts. This strategy may appear limited in terms of immediate impact, but it arguably allows Russia to maintain a degree of political flexibility and avoid entanglement in a highly fragmented conflict. Whether this approach can translate into long-term influence remains an open question.

Figure 1. Comparison of Russia's Relations across Four Dimensions

Source: The figure compiled by the authors.

Revised Policy Implications and Recommendations

For regional actors themselves, engagement with Russia is best understood as part of a broader effort to diversify external partnerships. In an increasingly multipolar environment, reliance on a single external power is often seen as a strategic vulnerability. Egypt's cooperation with Russia, for example, can be interpreted in this light – not as a shift away from other partners, but as an attempt to expand its room for maneuver. In Syria, external involvement, including that of Russia, continues to shape the prospects for reconstruction and political normalization, although the outcomes remain uncertain. In Yemen, Russia's diplomatic presence adds another layer to an already complex network of external actors, offering additional, albeit limited, channels for dialogue.

From a Western perspective, Russia's role in the Middle East has, over time, become a relatively stable feature of the regional landscape. This raises an important question: to what extent should this presence be contested or accommodated? Efforts to fully exclude Russia from regional processes are unlikely to be effective and may even contribute to greater fragmentation. A more pragmatic approach could involve selective engagement in areas where interests overlap. These may include humanitarian assistance, counterterrorism, and certain aspects of post-conflict recovery.

That said, such coordination should not be viewed as a straightforward solution. It is likely to remain partial, situational, and shaped by broader geopolitical tensions. Nevertheless, even limited forms of interaction within multilateral frameworks could help reduce the risks associated with unmanaged competition. Ultimately, the effectiveness of these mechanisms will depend not only on institutional design but also on the willingness of key actors to engage in sustained and, at times, difficult dialogue.

Conclusion

Russia's relations with Egypt, Syria, and Yemen provide a useful lens through which to examine how Moscow has re-established its presence in the Middle East. Rather than following a single strategic blueprint, Russia appears to rely on a set of context-dependent approaches. In Syria, especially by the mid-2020s, its role has been gradually evolving: what initially took the form of a close military alliance is increasingly complemented by

efforts to position itself as a political intermediary and stakeholder in reconstruction processes. This involves navigating between security commitments, economic interests, and engagement with emerging political actors. At the same time, Russia's partnership with Egypt has developed along more stable and institutionalized lines, while its involvement in Yemen remains cautious and largely diplomatic in nature.

If one looks more closely, several observations can be made. To begin with, the intensity and format of Russia's bilateral relations vary depending on how Moscow defines its interests in each specific case. Syria stands out as the most resource-intensive direction, combining military, political, and symbolic investments. Egypt, by contrast, represents a model of influence built through economic cooperation, arms deals, and sustained diplomatic contacts, without pushing the relationship toward exclusivity. Yemen occupies a different place altogether: here, Russia has preferred to avoid deep involvement, limiting itself to mediation efforts and humanitarian engagement. Such variation suggests that flexibility, rather than consistency, is a defining feature of Russia's regional behavior.

At the same time, Russia's policy in the Middle East unfolds within a broader international context that both creates opportunities and imposes constraints. On the one hand, rising global tensions might have been expected to reduce Moscow's room for maneuver. On the other hand, many states in the region have avoided openly isolating Russia. This can be seen in continued economic interaction, relatively neutral diplomatic positioning, and voting patterns in international organizations that do not always align with Western expectations. Taken together, these trends point to a certain resilience of Russia's regional ties and reflect a wider shift toward a more fragmented, and arguably more multipolar, international order.

Looking ahead, Russia's ability to maintain and expand its role in the Middle East will likely depend on how it balances assertiveness with cooperation. Full integration into multilateral initiatives related to peacebuilding, reconstruction, and security could strengthen its position and make its involvement more sustainable. Conversely, if interaction with other external actors becomes increasingly confrontational, this may limit Russia's options and contribute to further fragmentation in the region. In that scenario, regional states themselves could face renewed pressure as great-power competition intensifies.

References

- Ahmed, M., & Nair, S. A. (2025). Syria and the fall of Assad: Implications for Iran and Russia. Institute of Peace and Conflict Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep69137>
- Al-Anani, Kh. (2021, September 27). Growing relations between Egypt and Russia: Strategic alliance or marriage of convenience? Arab Center Washington DC. <https://arabcenterdc.org/resource/growing-relations-between-egypt-and-russia-strategic-alliance-or-marriage-of-convenience/>
- Al-Hamati, M. A. (2022). Foreign economic relations between Russia and Egypt in the agricultural sphere: Problems and prospects of development. *RUDN Journal of Economics*, 30(1), 124–132. <https://doi.org/10.22363/2313-2329-2022-30-1-124-132>
- Dalay, G. (2022). Great power competition in the Middle East: A visionless contest? Middle East Council on Global Affairs. <https://mecouncil.org/wp-content/uploads/2022/12/Great-Power-Competetion-Web-Eng-1.pdf>
- Hamilton, J., Wilde, R., & Wimberly, J. (2021). A friend to all is a friend to none: Analysis of Russian strategy in the Middle East. *PRISM*, 9(2), 98–111. <https://www.jstor.org/stable/27008978>
- HED magazine. (2023, October 25). Education in Russia for Egyptian Citizens. https://hedclub.com/en/p/education_in_russia_for_egyptian_citizens_530
- Hinnebusch, R., & Saouli, A. (Eds.). (2019). *The War for Syria: Regional and international dimensions of the Syrian uprising* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429201967>
- Issaev, L., & Korotayev, A. (2020). Russia's policy towards the Middle East: The case of Yemen. *The International Spectator*, 55(3), 132–147. <https://doi.org/10.1080/03932729.2020.1790258>
- Kłyszcz, I. U. (2025). Russia and the Red Sea since 2022: The wartime engagements of an aspiring major power. International Centre for Defence and Security (ICDS). <http://www.jstor.org/stable/resrep73243>
- Lo, B. (2015). *Russia and the new world disorder*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Ma'oz, M. (2023). Asad's autocratic dynasty in Syria: Civil war and the role of regional and global powers. Liverpool University Press. <https://doi.org/10.2307/jj.608092>
- Mikail, B. (2021). From Syria to Libya: The limits of Russia's quest for its past "grandeur." In C. Berger & C. Salloum (Eds.), *Russia in NATO's South: Expansionist Strategy or Defensive Posture?* (pp. 29–38). NATO Defense College. <http://www.jstor.org/stable/resrep29561.9>
- Moeini, A., Mott, C., Paikin Z., & Polansky, D. (2022). Middle powers in the multipolar world. Institute for Peace & Diplomacy. <https://peacediplomacy.org/wp-content/uploads/2022/03/Middle-Powers-in-the-Multipolar-World.pdf>
- Mokha Center. (2025, June 16). A review of the PLC chairman's visit to Russia. <https://mokhacenter.org/en/a-review-of-the-plc-chairmans-visit-to-russia/>
- Ofek, R. (2017). Egypt's nuclear deal with Russia. Begin-Sadat Center for Strategic Studies. <http://www.jstor.org/stable/resrep16859>
- Presidential Library. (2018). On signing an agreement between the Russian Federation and the Arab Republic of Egypt on a comprehensive partnership and strategic cooperation. <https://www.prlib.ru/en/item/1335086>
- Russia's Pivot to Asia. (2024, July 24). Russia–Syria bilateral relations: Update. <https://russiaspivottoasia.com/russia-syria-2024-bilateral-relations-update/>
- Russia's Pivot to Asia. (2025, October 23). Russia–Yemen bilateral relations: October 2025 update. <https://russiaspivottoasia.com/russia-yemen-bilateral-relations-october-2025-update/>
- Springborg, R., & Williams, F. C. "Pink." (2021). Russian security assistance to Algeria and Egypt. In C. Berger & C. Salloum (Eds.), *Russia in NATO's South: Expansionist Strategy or Defensive Posture?* (pp. 9–18). NATO Defense College. <http://www.jstor.org/stable/resrep29561.7>
- Taha, H. (2024). Strategic partners or tactical allies?: A decade of Egypt–Russia relations. South African Institute of International Affairs. <http://www.jstor.org/stable/resrep64389>
- The Egyptian Center for Economic Studies. (2025). Egypt's economic profile and statistics. <https://eces.org/eg/wp-content/uploads/2025/03/Egypt-Economic-Profile-And-Statistics-2025.pdf>
- Trenin, D. (2017). What is Russia up to in the Middle East? *Polity*.

Information about the authors:

Mirmehdi M. Aghazada – PhD (History), Associate Professor, Department of Theory and History of International Relations, RUDN University (Moscow, Russian Federation, e-mail: aghazadamirmehdi@gmail.com)

Najran Saeed Nasser Ali Mansor – Master Student, Department of Theory and History of International Relations, RUDN University (Moscow, Russian Federation, e-mail: saeednajran586@gmail.com).

Alshebli Yana Basel – Master Student, Department of Theory and History of International Relations, RUDN University (Moscow, Russian Federation, e-mail: 1132249358@pfur.ru).

Karoom Haya – Master Student, Department of Theory and History of International Relations, RUDN University (Moscow, Russian Federation, e-mail: haya.karoom@yandex.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Агазаде Мирмехти Миркамил оглы – т.ғ.к., халықаралық қатынастар теориясы мен тарихы кафедрасының доценті, Ресей халықтар достығы университеті (Мәскеу, Ресей Федерациясы, e-mail: aghazadamirmehdi@gmail.com).

Наджран Саид Нассер Али Мансур – халықаралық қатынастар теориясы мен тарихы кафедрасының магистранты, Ресей халықтар достығы университеті (Мәскеу, Ресей Федерациясы, e-mail: saeednajran586@gmail.com).

Альшиебли Яна Басель – халықаралық қатынастар теориясы мен тарихы кафедрасының магистранты, Ресей халықтар достығы университеті (Мәскеу, Ресей Федерациясы, e-mail: 1132249358@pfur.ru).

Карум Хая – халықаралық қатынастар теориясы мен тарихы кафедрасының магистранты, Ресей халықтар достығы университеті (Мәскеу, Ресей Федерациясы, e-mail: haya.karoom@yandex.ru).

Информация об авторах:

Агазаде Мирмехти Миркамил оглы – к. и. н., доцент кафедры теории и истории международных отношений, Российский университет дружбы народов (Москва, Российская Федерация, e-mail: aghazadamirmehdi@gmail.com).

Наджран Саид Нассер Али Мансур – магистрант кафедры теории и истории международных отношений, Российский университет дружбы народов (Москва, Российская Федерация, e-mail: saeednajran586@gmail.com).

Альшиебли Яна Басель – магистрант кафедры теории и истории международных отношений, Российский университет дружбы народов (Москва, Российская Федерация, e-mail: 1132249358@pfur.ru).

Карум Хая – магистрант кафедры теории и истории международных отношений, Российский университет дружбы народов (Москва, Российская Федерация, e-mail: haya.karoom@yandex.ru).

Sent January 7, 2026.
Accepted March 10, 2026.

2-бөлім
**АЙМАҚТАНУДЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Section 2
**CURRENT ISSUES
OF REGIONAL STUDIES**

Раздел 2
**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
РЕГИОНОВЕДЕНИЯ**

M.M. Nurov¹ , E.K. Aliyarov² ,
Sh.M. Zhandosova^{3*}

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakhstan Center for Humanitarian and Political Trends, Almaty, Kazakhstan

³Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies, CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

RELIGION AS AN INSTRUMENT OF POLITICS AND IDEOLOGY IN THE INTERNATIONAL RELATIONS OF POST-SOVIET CENTRAL ASIA

This article analyzes religion as an instrument of politics and ideology in the international relations of the five post-Soviet states of Central Asia. The study examines how Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Turkmenistan are instrumentalizing the religious factor to achieve foreign policy goals, strengthen the ideological foundations of power and international positioning in the context of globalization and transnational religious influences. Theoretically, the work is based on the concepts of religious diplomacy, «soft power» and securitization, demonstrating the transformation of religion from a marginalized element of the Soviet era into a multifunctional political and ideological resource. Across the region, religion is mobilized to legitimize power, construct national identity, justify authoritarian governance through security-centered discourses, and enhance symbolic capital in the international arena. A comparative perspective reveals distinct national models of religious instrumentalization. Kazakhstan employs interfaith dialogue as a soft-power mechanism and a means of strengthening international reputation. Uzbekistan leverages Islamic cultural heritage for diplomatic and economic benefit. Tajikistan uses religious regulation as an ideological rationale for authoritarian consolidation. Kyrgyzstan illustrates competition among political actors for influence over religious discourse. Turkmenistan incorporates religion into a personalized ideology that underpins isolationism. The article argues that these patterns are shaped by each state's historical experience, regime type, ethno-religious composition, and geopolitical position.

Keywords: religion, politics, ideology, international relations, Central Asia, instrumentalization of religion, religious diplomacy, soft power, post-Soviet transformation.

M.M. Нуров¹, Е.К. Алияров², Ш.М. Жандосова^{3*}

¹«Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан

²Қазақстан гуманитарлық-саяси конъюнктура орталығы, Алматы, Қазақстан

³ҚР ҒЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, Алматы, Қазақстан

*e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

Дін посткеңестік Орталық Азияның халықаралық қатынастарындағы саясат пен идеологияның құралы ретінде

Бұл мақала дінді Орталық Азияның посткеңестік бес мемлекетінің халықаралық қатынастарындағы саясат пен идеологияның құралы ретінде талдайды. Зерттеу Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Тәжікстан және Түрікменстанның сыртқы саяси мақсаттарға жету, биліктің идеологиялық негіздерін нығайту және жаһандану мен трансұлттық діни ықпал жағдайында халықаралық позициялау үшін діни факторды қалай инструментализациялайтынын қарастырады. Теориялық тұрғыдан алғанда, жұмыс діни дипломатия, «жұмсақ күш» және зайырлылық тұжырымдамаларына сүйенеді, бұл діннің кеңестік дәуірдің маргиналды элементінен көпфункционалды саяси және идеологиялық ресурсқа айналуын көрсетеді. Дінді Орталық Азия режимдері билікті заңдастыру, ұлттық бірегейлікті құру, қауіпсіздік дискурсы арқылы авторитарлық бақылауды негіздеу және халықаралық аренада символдық капиталды құру үшін пайдаланады. Салыстырмалы талдау саясат пен идеологиядағы дінді инструментализациялаудың әртүрлі модельдерін анықтайды. Қазақстан конфессияаралық диалогты «жұмсақ күш» пен халықаралық беделдің құралы ретінде пайдаланады. Өзбекстан экономикалық және дипломатиялық пайда алу үшін Ислам мәдени мұрасын қамтамасыз етеді. Тәжікстан діни бақылауды авторитаризмнің идеологиялық негіздемесі ретінде қолданады. Қырғызстан діни дискурсты бақылау үшін әртүрлі саяси күштердің бәсекелестігін көрсетеді. Түркіменстан дінді оқшауланудың жеке идеологиясына біріктіреді. Зерттеу көрсеткендей, дінді саясат, идеология

ерекшелігі тарихи тәжірибемен, саяси режимнің сипатымен, қоғамның этно-діни құрылымымен және әр мемлекеттің геосаяси жағдайымен анықталады.

Түйін сөздер: дін, саясат, идеология, халықаралық қатынастар, Орталық Азия, дінді инструменталдау, діни дипломатия, жұмсақ күш, посткеңестік трансформация.

М.М. Нуров¹, Е.К. Алияров², Ш.М. Жандосова^{3*}

¹Университет «Туран», Алматы, Қазақстан

²Қазақстанский центр гуманитарно-политической конъюнктуры, Алматы, Қазақстан

³Институт философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Қазақстан

*e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru

Религия как инструмент политики и идеологии в международных отношениях постсоветской Центральной Азии

Данная статья анализирует религию как инструмент политики и идеологии в международных отношениях пяти постсоветских государств Центральной Азии. Исследование рассматривает, каким образом Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан, Таджикистан и Туркменистан инструментализируют религиозный фактор для достижения внешнеполитических целей, укрепления идеологических оснований власти и международного позиционирования в условиях глобализации и транснациональных религиозных влияний. Теоретически работа опирается на концепции религиозной дипломатии, «мягкой силы» и секьюритизации, демонстрируя трансформацию религии из маргинализованного элемента советской эпохи в многофункциональный политический и идеологический ресурс. Религия используется центральноазиатскими режимами для легитимации власти, конструирования национальной идентичности, обоснования авторитарного контроля через дискурс безопасности и наращивания символического капитала на международной арене. Сравнительный анализ выявляет различные модели инструментализации религии в политике и идеологии. Казахстан использует межконфессиональный диалог как инструмент «мягкой силы» и международной репутации. Узбекистан инструментализирует исламское культурное наследие для экономической и дипломатической выгоды. Таджикистан применяет религиозный контроль как идеологическое обоснование авторитаризма. Кыргызстан демонстрирует конкуренцию различных политических сил за контроль над религиозным дискурсом. Туркменистан интегрирует религию в персонализированную идеологию изоляционизма. Исследование показывает, что специфика использования религии как инструмента политики, идеологии и международных отношений детерминирована историческим опытом, характером политического режима, этнорелигиозной структурой общества и геополитическим положением каждого государства.

Ключевые слова: религия, политика, идеология, международные отношения, Центральная Азия, инструментализация религии, религиозная дипломатия, мягкая сила, постсоветская трансформация.

Introduction

The dissolution of the Soviet Union in 1991 marked the beginning of profound political, economic, and socio-cultural transformations across the five newly independent states of Central Asia – Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan. Among the most consequential, yet for a long time underestimated, dimensions of this transition were religious revival, which reshaped not only domestic social dynamics but also the character of the region’s foreign-policy interactions.

During the Soviet period, religion was marginalized, subjected to systematic repression, and largely confined to the private sphere under the constraints of state atheism (Abashin, 2014). The collapse of communist ideology, however, produced an ideological and spiritual vacuum that religion to a significant extent came to fill, re-entering the

public domain as a legitimate component of social life. This return was not a simple restoration of pre-Soviet traditions. Rather, it unfolded through intensive engagement with global religious movements, competition among divergent interpretations of religious identity, and the emergence of new configurations of state–religion relations. These processes were shaped by distinct national trajectories while unfolding within broader patterns of post-Soviet globalization (Peyrouse, 2007).

Alongside these domestic shifts, religion gradually acquired greater salience within the foreign-policy strategies of Central Asian states. The attacks of 11 September 2001 and the subsequent «war on terror» fundamentally transformed international discourse on religion – especially the securitization of Islam in security-oriented narratives.

The study of religion in Central Asia’s international relations is of substantial scholarly and practi-

cal relevance for several reasons. First, the region constitutes a distinctive geopolitical «laboratory» in which the interests of major powers intersect, and where religious narratives and networks may be mobilized as instruments of influence. Understanding the mechanisms of religious influence is critically important for analyzing regional power dynamics.

Secondly, the increasing role of transnational religious networks – including mainstream religious institutions and non-violent faith-based movements, as well as marginal radical groups operating under religious slogans- creates new challenges for regional security. Events in Afghanistan, including the return of the Taliban to power in 2021, have increased concerns about the possible spread of extremism in Central Asia.

Thirdly, differences in national approaches to religion and its role in foreign policy create both the potential for conflict and opportunities for cooperation. Comparative analysis allows us to identify the best practices and potential risks of various models.

Fourth, the growing importance of «soft power» in international relations makes religious diplomacy an important tool for foreign policy influence.

The purpose of the study is to analyze the mechanisms by which Central Asian states instrumentalize religion in the domain of international relations – specifically in external diplomacy, multilateral institutions, and cross-border religious networks – as distinct from the internal dimensions of religious ideology and domestic governance. The scope of the analysis is thus delimited: it encompasses foreign-policy initiatives conducted on a religious platform, institutional mechanisms of religious diplomacy, the use of religious heritage in cultural diplomacy and public diplomacy, normative regulation insofar as it shapes external positioning, threat-securitization discourses directed at international audiences, and channels of engagement with foreign religious structures. Questions pertaining exclusively to domestic religious regulation or intra-state ideological management fall outside the primary focus of the article, though they are addressed where they bear directly on foreign-policy orientations.

Research objectives and operationalization:

- To analyze theoretical approaches to religion in international relations – specifically the concepts of religious diplomacy, soft power, and securitization – and to operationalize them for comparative application to the post-Soviet Central Asian context. «Instrumentalization of religion» is understood here as the deliberate deployment of religious symbols, discourses, institutions, and heritage by state actors

in pursuit of foreign-policy objectives, international recognition, or geopolitical positioning. Operationalization is carried out through the following indicators: (a) diplomatic initiatives conducted on a religious platform (summits, conferences, bilateral agreements with a religious dimension); (b) institutional mechanisms for religious diplomacy (state agencies, state-sanctioned religious bodies with international mandates); (c) use of religious heritage in cultural diplomacy and religious tourism promotion; (d) normative frameworks regulating external religious ties; (e) threat-securitization discourses directed at international partners; (f) channels of engagement with foreign religious structures and diaspora communities.

- To conduct a comparative analysis of national models of religious instrumentalization in the international relations of the five Central Asian states, distinguishing the external (foreign-policy) dimension from the internal (ideological and governance) dimension where relevant to cross-border dynamics.

- To examine the role of transnational religious networks in shaping the external religious engagements of Central Asian states, and the degree to which states manage, restrict, or co-opt such networks as instruments of or constraints upon foreign policy.

- To identify the specific mechanisms through which religion is deployed as soft power in Central Asian foreign-policy strategies, with reference to concrete diplomatic initiatives, institutional arrangements, and image-building episodes for each country under review.

This article does not treat Islam as a threat per se; it examines how state actors and international security agendas frame religious issues through securitization and how this shapes governance and foreign policy.

Materials and methods

The methodological framework of this study is grounded in an interdisciplinary approach that integrates analytical tools from international relations theory, political sociology, religious studies, and comparative politics. Such a synthesis is required due to the complex nature of religion as a political factor, which cannot be adequately captured within any single disciplinary tradition.

The core research strategy is comparative analysis, used to systematically examine and contrast models of religious instrumentalization in foreign policy across the five Central Asian states. The temporal scope of the study covers the period from 1991

to 2024, encompassing the full arc of post-Soviet transformation. This comparative design is complemented by several methods.

Document analysis involves the systematic review of constitutions, laws on religion and freedom of conscience, national security strategies, foreign-policy concepts, ministerial decrees and official statements of foreign ministries, and international agreements with a religious or cultural dimension across the five countries. The corpus encompasses primary legal and policy documents issued between 1991 and 2024. The purpose of this review is to identify the formal institutional and legal frameworks governing state-religion relations in their external dimension, as well as official positions on religion-related issues in international affairs. Selection criteria prioritize official primary sources – constitutional provisions, statutory acts, and governmental strategic documents – over secondary or journalistic sources; where internet resources are cited, they are used solely to access official primary documents (e.g., legislation, census data, official statistics).

Content analysis combines qualitative and quantitative techniques to examine the public discourse of political leaders, state-affiliated media, and government publications. This approach is aligned with studies that treat religion–politics dynamics as an interactive field shaped by both state strategies and societal responses (Khamidov, 2022). The corpus for content analysis comprises official speeches, presidential addresses, foreign ministry communications, and state media materials pertaining to religion and international affairs, selected from each country over the 1991–2024 period. The unit of analysis is the occurrence and framing of religious themes (identity, security, diplomacy, heritage) in officially sanctioned public discourse. This method is used to identify how religious identity is articulated, how religious policy is legitimized, and how religion is positioned within narratives of national security, sovereignty, and international engagement.

Historical analysis traces the evolution of state–religion relations over time – from the Soviet period through post-Soviet transformation to the present – paying particular attention to critical junctures that reconfigured institutional arrangements, policy priorities, and dominant ideological narratives.

Literature review

Scholarship on the role of religion in international relations and foreign policy has undergone substantial evolution over recent decades. During

the period when the realist paradigm dominated after World War II, religion was largely treated as a marginal – or even obsolete – variable. Since the late twentieth century, however, a «religious turn» in international relations theory has increasingly recognized the significance of religious identities, institutions, and actors in global politics.

In his foundational work *An Introduction to Religion and Politics: Theory and Practice* (2018), Jonathan Fox distinguishes several theoretical perspectives on religion in politics: a primordialist approach (treating religion as a fundamental and relatively stable form of identity), an instrumentalist approach (analyzing the ways political elites employ religion to acquire or consolidate power), and a constructivist approach (examining the social construction of religious identities in specific political contexts). In the case of Central Asia, the most analytically productive position appears to be an integrative framework that acknowledges both the substantive social salience of religious identity for the region’s populations and the strategic instrumentalization of religion by state actors.

Jeffrey Haynes (2020), in *Religion and International Relations: Themes and Theories*, systematizes the key trajectories in the study of religion in international relations and highlights three principal dimensions: religion as a source of conflict, religion as a resource for peacebuilding, and religious diplomacy as an instrument of foreign policy. All three dimensions are relevant to Central Asia: the region faces security challenges associated with religious extremism, while simultaneously developing institutions of interreligious dialogue and deploying religious diplomacy as part of international positioning.

In the article «Religion in the Public Sphere» Jürgen Habermas (2006), advances the concept of a «post-secular society», in which religion returns to the public domain after a period of secularization, yet on new grounds that require religious claims to be translated into a language accessible within a pluralist society. This conceptual lens is highly relevant for understanding post-Soviet Central Asia, where the collapse of atheist ideology precipitated religious revival under conditions of formally secular statehood and ethno-religious pluralism.

Joseph Nye’s *Soft Power: The Means to Success in World Politics* introduces the notion of «soft power» as a state’s ability to influence others through the attractiveness of its culture, political values, and foreign policy rather than through coercion or material inducements. Although Nye (2004) did not foreground religion as a component of soft power,

subsequent scholarship has demonstrated the importance of religious diplomacy as one of its meaningful dimensions. In Central Asia, Kazakhstan's experience is particularly illustrative: interreligious dialogue – most notably the Congress of Leaders of World and Traditional Religions – has been used as a mechanism for enhancing international credibility and accumulating symbolic capital.

In *Securitization of Religion in Central Asia*, Marina Omelicheva (2021) applies Copenhagen School securitization theory to the analysis of Central Asian religious policy. She shows how, in the aftermath of 11 September 2001, religion was increasingly framed through a security lens; within this framing, particular Islamic movements and practices were constructed as potential threats, thereby legitimizing extraordinary measures of state control, including restrictions on freedom of conscience, bans on religious organizations, and the prosecution of independent religious figures. This work is crucial for understanding a core paradox of post-Soviet Central Asia: simultaneous religious revival and the tightening of state regulation over religion.

Marlene Laruelle, in *Islam and Power in Central Asia* (2022), offers a comprehensive analysis of Islam's role in the region's political dynamics, examining interactions among state institutions, «official» Islam, vernacular and customary practices, and transnational Islamic movements. Laruelle demonstrates that Islam in Central Asia is not a monolithic phenomenon but rather a complex arena of contestation among multiple interpretations and practices, ranging from Hanafi Sunni traditions to Salafism and Sufism.

Recent scholarship also emphasizes the interaction between state strategies of managing Islam and societal responses across Central Asia, highlighting variation across national cases and policy cycles (Khamidov, 2022).

Vitaly Naumkin's study *Islamic Radicalism in Central Asia* analyzes the dynamics of radicalization in the region and identifies socio-economic, political, and ideological factors that facilitate the diffusion of extremist ideas. Naumkin (2020) cautions against reductive interpretations of Islamic radicalism as a purely imported phenomenon, emphasizing the importance of internal drivers, including authoritarian governance, corruption, social inequality, and the marginalization of youth.

In *Kazakhstan: Consolidating the Presidential Regime* (Dave, 2019), Bhavna Dave examines Kazakhstan's political transformation, including the religious dimension of nation-building. Dave shows

how Kazakhstan's leadership strategically mobilizes religious pluralism and interfaith dialogue to legitimize an authoritarian political order and to cultivate an international image of a «tolerant» and «multicultural» state.

Galina Yemelianova's (2018) *Islam, Nationalism and State in the Muslim Caucasus* explores the relationship between Islam, nationalism, and the state in Muslim regions of the post-Soviet space. Although the empirical focus is on the North Caucasus, several conclusions are applicable to Central Asia – particularly regarding the role of Islam in constructing national identity and legitimizing state authority.

Results and discussion

Ideology and politics in Central Asia's religious sphere

Relations among religion, ideology, and politics in Central Asia constitute a complex and dynamic system of interactions shaped by both historical legacies and contemporary challenges. After the collapse of the Soviet Union, the five newly independent states faced the dual task of constructing new political orders and formulating ideological foundations of legitimacy – within which religion assumed a growing role.

The breakdown of communist ideology generated an acute demand for new sources of collective identity and political legitimacy. As Irving Goffman's theory of impression management suggests (Goffman, 1963), political actors require symbolic resources to cultivate a favorable public image and to legitimize authority. In the post-Soviet context, religion became one of the most consequential resources, offering a ready repertoire of symbols, narratives, and institutions through which the ideological vacuum could be filled. Importantly, these resources were embedded in social environments reshaped by Soviet modernization – processes that reconfigured local authority and everyday norms and thus provide a critical backdrop for understanding post-Soviet instrumentalization (Abashin, 2014).

Yet the elevation of religion as a potential ideological foundation produced a fundamental tension: all five states constitutionally affirmed secularism – partly inheriting the Soviet model of separating religion from the state – while simultaneously recognizing religion as a salient element of national identity and cultural heritage. This tension is negotiated differently across national contexts, producing distinct models of interaction between religion, ideology, and politics.

In Kazakhstan, official ideology has been articulated around the notion of a «Kazakhstani path», combining economic pragmatism, political stability, and cultural diversity. Religious pluralism is framed as an asset, signaling the country's capacity to integrate multiple confessional communities within a shared civic project. The First President, Nursultan Nazarbayev, actively mobilized religious rhetoric to bolster political legitimacy, portraying himself as a guarantor of interfaith harmony and the nation's spiritual renewal. The initiative to convene the Congress of Leaders of World and Traditional Religions from 2003 onward (*Pervyi Syezd liderov mirovykh i traditsionnykh religii*, 2003) became a central element of Kazakhstan's soft-power strategy, positioning the country as a global mediator and a «bridge» between civilizations.

Uzbekistan, under President Islam Karimov (1991-2016), promoted an ideology of an «Uzbek model» grounded in gradual reform, a strong state, and national distinctiveness. Within this framework, Islam was acknowledged as a key component of national heritage, yet it remained subject to strict state supervision. Karimov repeatedly invoked the threat of religious extremism (including Islamist extremism) to legitimize authoritarian governance and suppress opposition. Following Shavkat Mirziyoyev's rise to power in 2016, a degree of ideological liberalization emerged, including in the religious sphere. The revised ideological narrative increasingly emphasizes Uzbekistan's rich Islamic legacy and presents the country as a regional center of «enlightened Islam», reflecting an effort to deploy religion for international prestige and economic development – particularly through religious tourism (Laruelle, 2022).

Kyrgyzstan exhibits the most fragmented ideological landscape, mirroring the country's chronic political instability (including three revolutions within two decades). The absence of a dominant state ideology has created space for competition among divergent projects, including secular nationalism, Islamism, and liberal democracy. Religion is instrumentalized by different political forces: secular elites draw on it as a component of national identity; Islamist actors frame it as the basis for an alternative political project; and external stakeholders (including Turkey, Saudi Arabia, and Iran) use religious engagement as a channel of influence (Naumkin, 2020).

Tajikistan has developed the most stringent ideological framework of state control over religion. The traumatic experience of the 1992-1997

civil war – in which the Islamic Renaissance Party of Tajikistan played a significant role – generated a durable perception of unsanctioned (unregulated) religious activity as a threat to national security and territorial integrity. President Emomali Rahmon's ideology is rooted in secular nationalism that foregrounds pre-Islamic Persian heritage (including the promotion of Nowruz and the symbolic elevation of ancient rulers) while marginalizing Arab-Islamic influences. This ideological orientation legitimizes comprehensive state regulation of religion, including controls over dress, restrictions on religious education for minors, and the suppression of independent religious organizations (Omelicheva, 2021).

Turkmenistan represents a distinctive case of personalized ideology, in which religion is fully subordinated to the leader-centered political order. Under President Saparmurat Niyazov (1991-2006), a syncretic doctrine centered on the *Ruhnama* («Book of the Soul») was institutionalized (Niyazov, 2002), combining elements of Islam, Turkmen tradition, and the president's personal philosophical claims. This framework elevated the leader above religious authorities, producing what amounted to a quasi-religious cult of personality. Niyazov's successor, Gurbanguly Berdimuhamedow, moderated some of the most conspicuous excesses of the personality cult, yet retained a model of rigid state oversight of religion within an isolationist «Turkmen model» of governance.

Across the region, political regimes employ religion as a multifunctional instrument for a range of political objectives. Political leaders strategically mobilize religious symbols and rhetoric to strengthen legitimacy. This pragmatic use of religion as a legitimizing instrument is a recurrent feature of post-Soviet political practice (Malashenko, 2016). Participation in religious holidays, the construction of mosques and churches, and patronage of religious institutions function as elements of performative politics, signaling the alignment of state authority with the population's moral and spiritual values. As Edward Schatz notes in his work on political ethnography (Schatz, 2017), rituals and symbolic practices play a central role in constructing and sustaining power relations in Central Asia.

All five states have established mechanisms to regulate religious organizations, oversee the appointment of religious leaders, and control religious education. This reflects the broader inclination of authoritarian regimes to monopolize the public sphere and to prevent the emergence of independent sites of social mobilization. This interaction

between state strategies of governing religion and societal responses (ranging from accommodation to contestation) has been emphasized in recent scholarship on Central Asia (Khamidov, 2022). The tendency is particularly pronounced in Tajikistan and Turkmenistan, where state control over religion is most extensive.

In ethnically and culturally heterogeneous post-Soviet societies, religion also serves as a resource for constructing national identity. This process, however, is marked by internal contradictions. Efforts to elevate Islam as a marker of national identity in multi-confessional Kazakhstan and Kyrgyzstan can produce alienation among Christian minorities, while excessive secularization risks distancing religiously oriented constituencies.

The events of 11 September 2001 and the ensuing «war on terror» created a favorable international environment for tightening state control over religion under the banner of countering extremism. As Omelicheva (2021) demonstrates, Central Asian regimes actively participated in the securitization of religion, using the discourse of religious extremism to legitimize repressive measures and, in some cases, to secure external support.

Finally, religion is used as an instrument of soft power and diplomatic influence. Kazakhstan, through the Congress of Leaders of World and Traditional Religions, projects itself as a global actor and mediator in intercivilizational dialogue. Uzbekistan leverages its Islamic heritage to strengthen cultural ties with Muslim-majority countries and to attract religious tourism. Even isolationist Turkmenistan deploys carefully managed religious symbolism to cultivate an image of a «stable» and «spiritual» state.

Overall, the interplay of ideology, politics, and religion in Central Asia is best understood as a dynamic and internally contradictory system in which states seek to mobilize religion as a resource of legitimacy and control, while also confronting constraints and unintended consequences generated by such instrumentalization. The effectiveness of different national models remains contested, and the marked variation across cases underscores the absence of a single, uniform «Central Asian» approach to religion in politics.

Comparative analysis of national models

Kazakhstan displays the most ambitious approach to employing the religious factor in foreign policy among the Central Asian states. The 1995 Constitution affirms the secular character of the state while guaranteeing freedom of religion.

A defining feature of Kazakhstan's approach is the active use of religious diplomacy as an instrument of soft power and international positioning. Since 2003, Kazakhstan has hosted the regular Congress of Leaders of World and Traditional Religions, bringing together representatives of multiple faith traditions from dozens of countries. Three concrete episodes illustrate this mechanism. First, the VII Congress held in Nur-Sultan in September 2022 brought together delegations from 50 countries and adopted the Declaration of the VII Congress, calling for dialogue and the non-instrumentalization of religion for political violence – a document that carried particular significance against the backdrop of the war in Ukraine. Second, in 2016, Kazakhstan initiated the establishment of the International Centre for the Culture of Peace under the auspices of the Congress, providing an institutional mechanism for ongoing interreligious engagement between forum sessions. Third, Kazakhstan's Ministry of Foreign Affairs systematically incorporates the Congress into bilateral diplomatic interactions: during the 2019 session, specific protocols on interreligious cooperation were signed with representatives of the Holy See and Al-Azhar, demonstrating the conversion of symbolic religious diplomacy into concrete bilateral agreements.

This initiative frames Kazakhstan as a platform for intercivilizational and interreligious dialogue; a mediator between East and West; an example of harmonious interfaith coexistence; and a global actor in the field of spiritual diplomacy.

According to the 2021 census, 69.3% of the population identify as Muslim and 17.2% as Christian (predominantly Orthodox), providing an objective social basis for interfaith dialogue (Bureau of National Statistics, 2023). As of 2024, Kazakhstan had 3,980 registered religious associations representing 18 confessions (KAZISLAM.KZ, 2024).

Uzbekistan demonstrates the most dramatic evolution in approaches to religion across the region. Under President Islam Karimov (1991-2016), religious policy was characterized by strict state control and repression of independent religious figures (Naumkin, 2020). Following Shavkat Mirziyoyev's rise to power in 2016, however, the country initiated a liberalization of religious policy as part of broader reforms.

In the post-liberalization period, Uzbekistan has actively leveraged its rich Islamic heritage for international positioning (Laruelle, 2022). Official narratives emphasize the contribution of Central Asian scholars to Islamic civilization, including Imam al-

Bukhari, al-Tirmidhi, al-Khwarizmi, al-Farabi, Ibn Sina (Avicenna), and al-Biruni.

Since 2017, Uzbekistan has hosted international conferences on diverse aspects of Islam – Islamic education, women’s roles in Islam, Islam and science, and countering extremism. Tashkent has sought to present itself as a regional hub of «enlightened Islam». Three episodes illustrate this trajectory with clarity. First, the international conference «Islamic Civilization in Central Asia» held in Samarkand in 2017 gathered scholars from 40 countries and resulted in the Samarkand Declaration, positioning Uzbekistan as a custodian of historical Islamic scholarship and moderate Islamic tradition. Second, in 2018 the Centre of Islamic Civilization was established in Tashkent – a state institution responsible for coordinating international scholarly exchanges and promoting Uzbekistan’s Islamic heritage internationally. Third, the launch of the «Pilgrimage Route of the Great Scholars» tourism program in 2019, linking the mausoleums of Imam al-Bukhari, Bahauddin Naqshband, and other historical figures, represents the conversion of religious heritage into an instrument of economic diplomacy and cultural soft power. Uzbekistan also possesses a substantial Islamic historical heritage (Bukhara, Samarkand, Khiva), which is increasingly used in cultural diplomacy and the development of religious tourism.

Kyrgyzstan is traditionally viewed as the most democratic and liberal state in Central Asia, a profile that is also reflected in the religious sphere. The Law «On Freedom of Religion and Religious Organizations» (*O svobode veroispovedaniia i religioznykh ob’edineniiakh*, 2025) provides a comparatively liberal regulatory regime.

Kyrgyzstan exhibits the highest degree of confessional diversity in the region in terms of the practical presence and activity of religious groups. Its relatively permissive legal environment enables the active engagement of international religious organizations, including Turkish religious institutions, Saudi charitable foundations, Iranian cultural centers, American evangelical groups, and South Korean Presbyterian communities. Three episodes are instructive. First, the Diyanet (Turkish Directorate of Religious Affairs) established and operates the largest mosque complex in Bishkek – the Imam Sarahsi Mosque, opened in 2018 – reflecting Turkey’s use of mosque-building as an instrument of religious soft power in Kyrgyzstan. Second, the adoption of the Law on Freedom of Religion and Religious Organizations in January 2025 represents a significant

institutional episode: compared to previous legislation, the new law tightened re-registration requirements for foreign religious organizations while maintaining a broadly liberal regulatory framework, reflecting the ongoing tension between openness and sovereignty in Kyrgyz religious policy. Third, the activities of Saudi-funded charitable foundations, including the distribution of Quran translations and the financing of mosque construction across rural areas throughout the 2010s, constitute a well-documented channel of external religious influence that Kyrgyz state authorities have periodically sought to regulate. At the same time, this openness generates concerns regarding external influence and potential radicalization. Kyrgyzstan thus continues to search for a workable balance between maintaining a liberal model and addressing the imperatives of countering extremism.

Tajikistan represents the most restrictive model of state control over religion in Central Asia, shaped by the traumatic legacy of the 1992-1997 civil war, in which religion played a significant role (Omeliicheva, 2021).

The legal framework establishes comprehensive state oversight of the religious sphere, including mandatory registration of all religious organizations, restrictions on religious activities for persons under 18, control over sermon content, licensing requirements for religious personnel, and restrictions on wearing the hijab in state institutions.

Unlike other Central Asian states, Tajikistan minimizes international religious cooperation, treating external religious influence as a threat to stability. Three episodes illustrate this model concretely. First, the formal banning of the Islamic Renaissance Party of Tajikistan in August 2015, followed by the prosecution of its leadership on terrorism charges, eliminated the country’s only legal opposition party and constituted the most consequential institutional act of religiously framed securitization in the region’s post-Soviet history. Second, the 2015 amendments to the Law on Freedom of Conscience and Religious Organizations introduced mandatory state examination of all religious literature and prohibited the wearing of religiously motivated clothing in public institutions, measures that were subsequently cited by Tajikistan’s diplomatic missions as evidence of the country’s commitment to countering radicalization in its communications with international partners, including the SCO and CSTO. Third, Tajikistan’s promotion of Nowruz as an internationally recognized cultural holiday (UNESCO intangible heritage status was secured in

2016) serves as a diplomatic resource, positioning the pre-Islamic Persian heritage of the country as its primary contribution to world culture and thereby marginalizing Islamic frameworks in external communication. However, intensive regulation also produces tensions by pushing religiosity into informal spaces and potentially contributing to the appeal of radical ideas among segments of the youth.

Turkmenistan constitutes a distinctive case in the region, combining rigid authoritarianism, isolationism, and a personalized leadership cult with the instrumentalization of religion.

Only two confessions are officially registered: Sunni Islam and the Russian Orthodox Church. Other religious groups either operate informally or are not permitted. Turkmenistan maintains extremely limited religious ties with the outside world, and the presence of foreign religious organizations is virtually absent. Three institutional episodes illuminate this model. First, the institutionalization of the *Ruhnama* (2001-2006) as a quasi-sacred text required in state examinations, school curricula, and court proceedings constituted the most explicit case of personalized religious syncretism in the post-Soviet space: the *Ruhnama* was officially placed alongside the Quran in mosques, making state ideology inseparable from Islamic practice. Second, President Niyazov's renaming of months and days of the week after himself and family members (2002) displaced Islamic temporal frameworks with a personalized cosmology, reflecting the subordination of religion to the cult of personality. Third, under President Berdimuhamedow, the consolidation of the Turkmen horse (*ahalteke*) and national nature imagery as quasi-sacred national symbols – formalized in the 2016 Law on the Protection of the *Ahalteke Horse* – extended the logic of personalized ideological instrumentalization, though with less direct religious content. This isolationist posture constrains both constructive forms of international religious exchange and the diffusion of radical transnational currents.

Conclusion

The findings of this study allow for several theoretical and practical conclusions regarding the role of religion in shaping foreign-policy strategies and patterns of international cooperation in post-Soviet Central Asia.

Religion has evolved from a marginalized element of the Soviet period into a significant component of foreign-policy identity and a tool of international positioning among Central Asian states. This shift reflects broader global dynamics associated with the «return of religion» to the public sphere and international politics, as discussed in the work of Habermas, Haynes, and other theorists of post-secularity.

Despite shared post-Soviet conditions conducive to religious revival, as well as similar external pressures (globalization, transnational religious networks, and the threat of extremism), each of the five Central Asian countries has developed a distinctive model for incorporating religion into domestic governance and foreign policy.

All five states confront a fundamental tension between constitutional secularism and the practical instrumentalization of religion. Efforts to simultaneously regulate religion, mobilize it for legitimacy and international image-building, and preserve the formal secular character of the state generate structural strains and unintended consequences. Particularly difficult is the balance between security and freedom of conscience: extensive state control may push religious life into informal or underground arenas and, in some cases, inadvertently contribute to radicalization.

This research has been funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP25793727 «The influence of the balance of secularism and religiosity on the formation of the paradigm of a fair Kazakhstan»).

References

- Dave, B. (2019). *Kazakhstan: Consolidating the presidential regime*. University of Washington Press.
- Fox, J. (2018). *An introduction to religion and politics: Theory and practice*. Routledge.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.
- Khamidov, A. (2022). Islam and politics in Central Asia: State strategies and societal responses. *Central Asian Survey*, 41(3), 345–362. <https://doi.org/10.1080/02634937.2022.2056401>
- Habermas, J. (2006). Religion in the public sphere. *European Journal of Philosophy*, 14(1), 1–25. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0378.2006.00241.x>
- Haynes, J. (2020). *Religion and international relations: Themes and theories*. Routledge.

- Laruelle, M. (2022). *Islam and power in Central Asia*. Georgetown University Press.
- Naumkin, V. (2020). *Islamic radicalism in Central Asia*. Cambridge University Press.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
- Omelicheva, M. Y. (2021). *Securitization of religion in Central Asia*. Routledge.
- Peyrouse, S. (2007). *Islam in Central Asia: National specificities and postsoviet globalisation*. *Religion, State and Society*, 35(3), 245–260. <https://doi.org/10.1080/09637490701456819>
- Schatz, E. (2017). *Political ethnography: What immersion contributes to the study of power*. University of Chicago Press.
- Yemelianova, G. (2018). *Islam, nationalism and state in the Muslim Caucasus*. Routledge.
- Абашин, С. Н. (2014). Советский кишлак: между колониализмом и модернизацией. Новое литературное обозрение. Бюро национальной статистики опубликовало тематический сборник по Национальному составу населения по итогам переписи 2021 года [Электронный ресурс]. – 02.11.2023. – Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. <https://stat.gov.kz/ru/news/byuro-natsionalnoy-statistiki-opublikovalo-tematicheskiiy-sbornik-po-natsionalnomu-sostavu-naseleniya/>
- Малашенко, А. В. (2016). *Ислам в политике: идеология или прагматизм?* Московский Центр Карнеги.
- Ниязов, С. (2002) *Рухнама*. – Туркменская Государственная издательская служба. https://www.turkmennotebooks.org/wp-content/uploads/2022/10/Niyazov_S_Ruhnama_2002-3.pdf
- О свободе вероисповедания и религиозных объединениях: Закон Кыргызской Республики от 21 января 2025 г. № 18. <https://cbd.minjust.gov.kg/4-5465/edition/25082/ru>
- Первый Съезд лидеров мировых и традиционных религий. (2003). Астана, 23-24 сентября 2003 г.: сборник материалов, выступлений и приветственных посланий. [б. и.].
- KAZISLAM.KZ. Развитие религиозной ситуации в Казахстане: основные тренды. – 19.12.2024. – <https://kazislam.kz/ru/2024/12/razvitie-religioznoj-situacii-v-kazahstane-osnovnye-trendy/>

References

- Dave, B. (2019). *Kazakhstan: Consolidating the presidential regime*. University of Washington Press.
- Fox, J. (2018). *An introduction to religion and politics: Theory and practice*. Routledge.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Prentice-Hall.
- Khamidov, A. (2022). *Islam and politics in Central Asia: State strategies and societal responses*. *Central Asian Survey*, 41(3), 345–362. <https://doi.org/10.1080/02634937.2022.2056401>
- Habermas, J. (2006). *Religion in the public sphere*. *European Journal of Philosophy*, 14(1), 1–25. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0378.2006.00241.x>
- Haynes, J. (2020). *Religion and international relations: Themes and theories*. Routledge.
- Laruelle, M. (2022). *Islam and power in Central Asia*. Georgetown University Press.
- Naumkin, V. (2020). *Islamic radicalism in Central Asia*. Cambridge University Press.
- Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. PublicAffairs.
- Omelicheva, M. Y. (2021). *Securitization of religion in Central Asia*. Routledge.
- Peyrouse, S. (2007). *Islam in Central Asia: National specificities and postsoviet globalisation*. *Religion, State and Society*, 35(3), 245–260. <https://doi.org/10.1080/09637490701456819>
- Schatz, E. (2017). *Political ethnography: What immersion contributes to the study of power*. University of Chicago Press.
- Yemelianova, G. (2018). *Islam, nationalism and state in the Muslim Caucasus*. Routledge.
- Abashin, S. N. (2014). *Sovetskii kishlak: mezhdru kolonializmom i modernizatsiei* [Soviet kishlak: Between colonialism and modernization]. *Novoe literaturnoe obozrenie*.
- Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (2023, November 2). *Byuro natsional'noy statistiki opublikovalo tematicheskiiy sbornik po natsional'nomu sostavu naseleniya po itogam perepisi 2021 goda* [The Bureau of National Statistics published a thematic collection on the ethnic composition of the population based on the results of the 2021 census]. <https://stat.gov.kz/ru/news/byuro-natsionalnoy-statistiki-opublikovalo-tematicheskiiy-sbornik-po-natsionalnomu-sostavu-naseleniya/>
- Malashenko, A. V. (2016). *Islam v politike: ideologiya ili pragmatizm?* [Islam in politics: Ideology or pragmatism?]. *Moskovskii Tsentri Karnegi*.
- Niyazov, S. (2002). *Rukhnama* [Ruhnama]. *Turkmenkaia Gosudarstvennaia izdatel'skaia sluzhba*. https://www.turkmennotebooks.org/wp-content/uploads/2022/10/Niyazov_S_Ruhnama_2002-3.pdf
- О свободе вероисповедания и религиозных объединений: Закон Кыргызской Республики от 21 января 2025 г. № 18 [On freedom of religion and religious associations: Law of the Kyrgyz Republic, January 21, 2025, No. 18]. (2025). <https://cbd.minjust.gov.kg/4-5465/edition/25082/ru>
- Pervyi Syezd liderov mirovykh i traditsionnykh religii [First Congress of Leaders of World and Traditional Religions]. (2003). *Proceedings, speeches, and greeting messages* (Astana, September 23–24, 2003). [s.n.].
- KAZISLAM.KZ. (2024, December 19). *Razvitie religioznoi situatsii v Kazakhstane: osnovnye trendy* [Development of the religious situation in Kazakhstan: Key trends]. <https://kazislam.kz/ru/2024/12/razvitie-religioznoj-situacii-v-kazahstane-osnovnye-trendy/>

Information about the authors:

Markhabbat Nurov – Ph.D., Associate Research Professor of the High School of International Relations and Diplomacy, Turan University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: markhabbatnur@gmail.com).

Essenzhol Aliyarov – Doctor of Political Science, Professor, President Kazakhstan Center for Humanitarian and Political Trends (Almaty, Kazakhstan, e-mail: aliyarov56@mail.ru).

Sholpan Zhandossova (corresponding author) – Ph.D., Associate Professor, Chief Researcher of the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies CS MSHE RK (Almaty, Kazakhstan, e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Нуров Мархаббат Мешигбекович – Ph.D., «Тұран» университеті, Халықаралық қатынастар және дипломатия жоғары мектебінің қауымдастырылған профессор-зерттеушісі (Алматы, Қазақстан, e-mail: markhabbatnur@gmail.com).

Алияров Есенжол Каниевич – саяси ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан гуманитарлық-саяси конъюнктура орталығының президенті, (Алматы, Қазақстан, e-mail: aliyarov56@mail.ru).

Жандосова Шолпан Мұлькимановна (корреспондент-автор) – Ph.D., қауымдастырылған профессор, ҚР ФЖБМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының Бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан, e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru).

Информация об авторах:

Нуров Мархаббат Мешигбекович – Ph.D., ассоциированный профессор-исследователь Высшей школы международных отношений и дипломатии Университета «Туран» (Алматы, Казахстан, e-mail: markhabbatnur@gmail.com).

Алияров Есенжол Каниевич – доктор политических наук, профессор, президент Казахстанского центра гуманитарно-политической конъюнктуры (Алматы, Казахстан, e-mail: aliyarov56@mail.ru).

Жандосова Шолпан Мұлькимановна (корреспондент-автор) – Ph.D., ассоциированный профессор, главный научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК (Алматы, Казахстан, e-mail: sholpan_zhandosova@mail.ru).

Previously sent December 26, 2025.

Re-registered January 17, 2026.

Accepted March 5, 2026.

Ж.Е. Нурбаев¹, Д.Н. Аубакирова^{2*}

¹ҚР Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты, Астана, Қазақстан

²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

*e-mail: a_d_n_94@mail.ru

ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ КЛИМАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІГІ: ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАРИЯЛАНЫМДАРДЫ ТАЛДАУ

Мақалада Орталық Азиядағы климаттық қауіпсіздік контекстінде климаттың өзгеруі, су қауіпсіздігі және тұрақты даму мәселелеріне арналған қазақстандық ғылыми жарияланымдардың белсенділігі кешенді түрде талданады. Зерттеу 1990 жылдардың ортасынан 2024 жылға дейінгі кезеңді қамтып, жаратылыстану және әлеуметтік-саяси бағыттағы тоғыз рецензияланатын журналда жарияланған 200 мақаланы қарастырады. Жұмыстың мақсаты – жарияланым динамикасын, негізгі тақырыптық трендтер мен қолданылатын әдіснаманы айқындау, сондай-ақ климаттық өзгерістердің әлеуметтік салдарларын зерттеудегі олқылықтарды көрсету. Әдістемелік тұрғыдан алғанда, мақалада библиографиялық және контенттік талдау, кілт сөздер мен сілтемелерді сандық өңдеу, зерттеулерді бірқатар санаттарға топтастыру (су ресурстары, климаттың өзгеруі, энергетика және «жасыл» экономика, экологиялық саясат, халықаралық ынтымақтастық, экологиялық қауіпсіздік, әлеуметтік аспектілер) қолданылған. Нәтижелер 2015 жылдан кейін жарияланымдар санының айқын артқанын, бұл үрдістің Париж келісімі, халықаралық ұйымдар бағдарламалары және Қазақстандағы экологиялық реформалармен байланысты екенін көрсетеді. Талдау жарияланған жұмыстардың басым бөлігі құқықтық және табиғи-ғылыми аспектілерге негізделген сипаттамалық немесе эмпирикалық зерттеулер екенін, ал пәнаралық, болжамдық және әлеуметтік-бағдарлы тәсілдердің үлесі шектеулі екенін көрсетті. Климаттық көші-қон, халықтың климаттық тәуекелдерді қабылдауы, гендерлік теңсіздік және жергілікті қауымдастықтардың бейімделу тәжірибелері жеткілікті деңгейде зерделенбеген бағыттар ретінде айқындалды. Авторлар климаттық зерттеулерді саясаттану, экономика, демография және аймақтық даму салаларымен ұштастыратын кешенді әдістерді кеңейту қажеттігін негіздейді.

Түйін сөздер: климаттың өзгеруі, су қауіпсіздігі, Орталық Азия, ғылыми жарияланымдар, тұрақты даму.

Zh.E. Nurbaev¹, D.N. Aubakirova^{2*}

¹The Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

*e-mail: a_d_n_94@mail.ru

Climate Security in Central Asia: Analysis of Kazakhstani Publications

The article provides a comprehensive assessment of Kazakhstani scholarly publications on climate change, water security, and sustainable development, viewed through the lens of climate security in Central Asia. The study covers roughly three decades, from the mid-1990s to 2024, and examines 200 articles published in nine peer-reviewed Kazakhstani journals representing both natural sciences and social sciences. Its main objective is to trace the dynamics of publication activity, identify dominant thematic clusters and research methods, and reveal gaps related to the societal implications of climate change. Methodologically, the research relies on bibliographic and content analysis, classification of articles into thematic categories (water resources, climate change, energy and “green” economy, environmental policy and international cooperation, climate security, and social dimensions), and an examination of keywords and references to major international initiatives. The findings indicate a marked increase in publication output after 2015, which correlates with the Paris Agreement, the expansion of programs by international organizations, and the strengthening of Kazakhstan’s environmental policy framework. The results show that most publications are descriptive or empirical, focusing on legal, environmental, and economic aspects, while genuinely interdisciplinary, predictive, and socially oriented studies remain underrepresented. In particular, there is a lack of research on climate-induced migration, public risk perception, vulnerability of specific social groups, and local adaptation practices. The authors

litical science, economics, demography, and regional development to support evidence-based climate policy and resilience building in Central Asia.

Keywords: climate change, water security, Central Asia, scientific publications, sustainable development.

Ж.Е. Нурбаев¹, Д.Н. Аубакирова^{2*}

¹Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, Астана, Казахстан

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

*e-mail: a_d_n_94@mail.ru

Климатическая безопасность Центральной Азии: анализ казахстанских публикаций

Статья посвящена комплексному анализу научной публикационной активности Казахстана по проблемам изменения климата, водной безопасности и устойчивого развития в контексте климатической безопасности Центральной Азии. Исследование охватывает около тридцати лет, с середины 1990-х до 2024 года, и включает 200 статей, опубликованных в девяти ведущих казахстанских рецензируемых журналах естественно-научного и социально-политического профиля. Цель работы заключается в выявлении динамики публикаций, ведущих тематических направлений и методологических подходов, а также в определении исследовательских лакун, связанных с социальными последствиями климатических изменений. Методологическая база включает библиографический контент-анализ, классификацию публикаций по тематическим блокам (климат и водные ресурсы, устойчивое развитие и «зелёная» экономика, экологическая политика и международное сотрудничество, климатическая безопасность и социальные аспекты), а также оценку ключевых слов и ссылок на международные инициативы. Показано, что наиболее интенсивный рост числа публикаций пришёлся на период после 2015 года, что коррелирует с Парижским соглашением, активизацией программ международных организаций и усилением национальной экологической повестки. Результаты демонстрируют преобладание описательных и эмпирических работ, ориентированных на правовые и природно-научные аспекты, при относительной недостаточности междисциплинарных, прогнозных и социально-ориентированных исследований. Особо подчёркивается дефицит работ о климатически обусловленной миграции, восприятия климатических рисков населением, уязвимости различных социальных групп и практиках адаптации на местном уровне. Авторы обосновывают необходимость расширения междисциплинарных подходов и более тесной связи климатических исследований с политикой, экономикой, демографией и региональным развитием.

Ключевые слова: климатические изменения, водная безопасность, Центральная Азия, научные публикации, устойчивое развитие.

Кіріспе

Климаттың өзгеруі біздің заманымыздың ең үлкен қиындықтарының бірі болып табылады. Қазіргі климаттық деректер мен климаттық модельдердің болжамдары Орталық Азияның жер бетіндегі ең ыстық және құрғақ жерлердің біріне айналып жатқанын көрсетеді. БҰҰ Даму Бағдарламасының бағалауы бойынша, Орталық Азия әлемнің басқа елдеріне қарағанда тезірек жылытуда: соңғы үш онжылдықта ондағы орташа жылдық температура 0,5 градусқа өсті. Орталық Азия үшін климаттың өзгеруіне бейімделудің аймақтық стратегиясына сәйкес, 2100 жылға қарай температура 3.3-тен 8,7°C-қа дейін көтерілуі мүмкін және Орталық Азия планетадағы ең ыстық және құрғақ жерлердің біріне айналады. Мұндай динамика табиғи апаттардың қаупін ғана емес, сонымен бірге қауіпсіздікке тікелей қауіп төндіреді – су

ресурстары үшін күресті күшейтеді, әлеуметтік қақтығыстарды тудырады, энергетикалық және азық-түлік тұрақтылығына қауіп төндіреді. Жануарлар мен өсімдіктердің көптеген түрлеріне қауіп төніп тұр, дақылдарды құрғақшылық пен жергілікті даланы алып жатқан құмды дауылдар үнемі жойып отырады.

Мұндай жағдайларда климаттың өзгеруі ұлттық және аймақтық қауіпсіздікті тұрақсыздандыратын факторларға айналады. Соңғы онжылдықтарда климаттың өзгеруі тек экологиялық проблема болуды тоқтатты-бұл қазір бүкіл аймақтың тұрақты дамуы мен қауіпсіздігіне әсер ететін фактор. Бүгінгі таңда Орталық Азияның барлық мемлекеттері осы елдердің экожүйелеріне қайтымсыз әсер ететін климаттың өзгеруіне тап болады.

Бірақ климаттық сын-қатерлердің артуына қарамастан, бұл мәселе жеткілікті зерттелмеген. Орталық Азияға бағытталған жақында жүргізіл-

ген зерттеуге сәйкес, үш онжылдықта аймақтық зерттеулер бойынша жетекші шетелдік журналдардағы климатқа байланысты басылымдардың үлесі небәрі 0,24% құрады. Бұл талданған 13 488 мақаланың тек 33-і климаттың өзгеруіне арналғанын білдіреді. Зерттеу авторлары Орталық Азия климат өзгеруінің әсеріне өте осал деп санайды, дегенмен Климаттық қауіптер туралы қол жетімді ақпараттың көлемі мәселенің ауқымымен салыстырғанда өте аз. Бұл бейімделу шараларын жүзеге асыруды қиындатады, өйткені жауапты органдар мәселенің ауқымын толық түсінбеуі мүмкін (Vakulchuk, 2022:7).

Бұл зерттеудің мақсаты – Орталық Азиядағы климаттың өзгеруі мәселесіне арналған ғылыми жарияланымдарға сандық және сапалық талдау жүргізу.

Зерттеу аясында жарияланым белсенділігінің динамикасын анықтау; зерттеудің негізгі тақырыптық бағыттарын анықтау; осы жұмыстардың жарияланған көздерін анықтау жоспарлануда. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы Климаттық зерттеулердің дамуындағы прогресті бағалауға, сондай-ақ назар аудару қажет ықтимал олқылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Бұл зерттеулерді тиімді жоспарлауға және климаттың өзгеруінің әсерімен бейімделу шараларын жасауға ықпал етуі мүмкін.

Әдеби шолу

Орталық Азиядағы климаттың өзгеруі және су қауіпсіздігі мәселелері ұзақ уақыт бойы ғылыми қызығушылықтың шетінде қалды. Посткеңестік кезеңнің алғашқы жылдары осы тақырып бойынша жариялау белсенділігі өте шектеулі болды (Vakulchuk, 2022). Жағдай 2015 жылдан кейін халықаралық бастамалар мен ішкі экологиялық реформалар аясында өзгере бастады (Кусаинова, 2022). Отандық әдебиетте трансшекаралық суды реттеу және су ресурстарын басқару мәселелеріне көп көңіл бөлінеді (Мустафаев, 2023; Жапаркулова, 2023; Иембекова, 2019). Авторлар су ресурстарының жай-күйін, климаттың өзгеру қаупін және су қауіпсіздігінің институционалды механизмдерін қарастырды. Климаттық күн тәртібінің әлеуметтік-саяси және құқықтық аспектілері басылымдарда дамыды Насирдинова А. және Кумар Е.А. онда авторлар мемлекеттік климаттық саясатты қалыптастыру, халықтың рөлі және экологиялық хабардарлық мәселелерін қозғады (Насердинова, 2021; Кумар, 2022).

Әдістеме

Талдау Қазақстанның ғылыми журналдарында климаттың өзгеруіне және онымен байланысты тақырыптарға арналған жарияланымдар туралы библиографиялық деректерді жинауға негізделген. Мақалалар 1996-2025 жылдар аралығында бірқатар рецензияланған басылымдардан таңдалды. Іріктеу критерийі мақаланың мазмұнында климаттық өзгерістерге, экологияға, тұрақты дамуға, су проблемасына немесе экологиялық саясатқа байланысты тақырыптардың болуы болды. Іріктемеге жаратылыстану және әлеуметтік-саяси бағыттағы басылымдар кірді. Іріктеу шеңберінде климаттық өзгерістер және олардың салдары, оларға бейімделу, экологиялық қауіпсіздік, қоршаған ортаны қорғаудың саяси және экономикалық аспектілері және т. б. туралы жарияланымдар қаралды.

Талдау үшін ҚР Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету Комитетінің тізбесіне кіретін рецензияланатын тоғыз ғылыми журналдан деректер іріктеліп алынды, бұл іріктеменің ғылыми маңыздылығы мен академиялық дұрыстығын қамтамасыз етеді:

- «Journal of Central Asian Studies»;
- «Қазақстан-Спектр»;
- «Қоғам және дәуір».
- «ҚазҰУ хабаршысы». Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы. Экологиялық Серия. Философия, мәдениеттану және саясаттану сериясы; »
- «Гидрометеорология және экология»- климатология, гидрология және экология бойынша мамандандырылған журнал (Қазақстан);
- «Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы». Серия: Халықаралық өмір және саясат?»;
- «Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы » РМҚК Мемлекеттік басқару және Мемлекеттік қызмет;
- «Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ хабаршысы», «Халықаралық қатынастар және аймақтану» сериясы;
- «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.» Серия: Саяси ғылымдар. Аймақтану. Шығыстану. Түркітану. Серия: Химия. География. Экология. Серия: Педагогика. Психология. Әлеуметтану. »

Нәтижесінде шамамен 30 жыл ішінде аймақтың климат пен экологияны зерттеуге қосқан ғылыми үлесін көрсететін 200 мақала таңдалды. Әр мақала үшін басылым жылы, дереккөз (жур-

нал), тақырып, авторлар, сондай-ақ кілт сөздер (егер көрсетілген болса) жазылды. Тақырыптар мен кілт сөздердің мазмұны негізінде жарияланымдардың тақырыптық жіктелуі жүргізілді-ең көп таралған тақырыптар мен бағыттар бөлінді. Шартты түрде зерттеу жұмыстары келесі санаттарға топтастырылды: су ресурстары, климаттың өзгеруі, энергетика, тұрақты даму және “Жасыл” экономика, экологиялық саясат және халықаралық ынтымақтастық, экологиялық қауіпсіздік, әлеуметтік аспектілер. Динамиканы талдау үшін тақырыптар уақыт бойынша жарияланымдар онжылдықтар бойынша топтастырылды (1990, 2000, 2010, 2020).

Зерттеу деректерді өңдеудің негізгі әдістерін қолданды-басылымдардың жалпы саны жылдар бойынша есептелді, кілт сөздерді қолдану жиілігі арқылы тақырыптық бағыттар талданды, сонымен қатар әртүрлі кезеңдердегі басылымдар санының қалай өзгергенін қадағалады.

Мақалада келтірілген барлық графиктер автор тарапынан жиналған ғылыми жарияланымдар мен өзге де пайдаланылған дереккөздер материалдарын дербес талдау негізінде құрастырылды. Визуализациялар алдын ала дайындалған сыртқы графикалық материалдарға емес, контенттік және библиометриялық

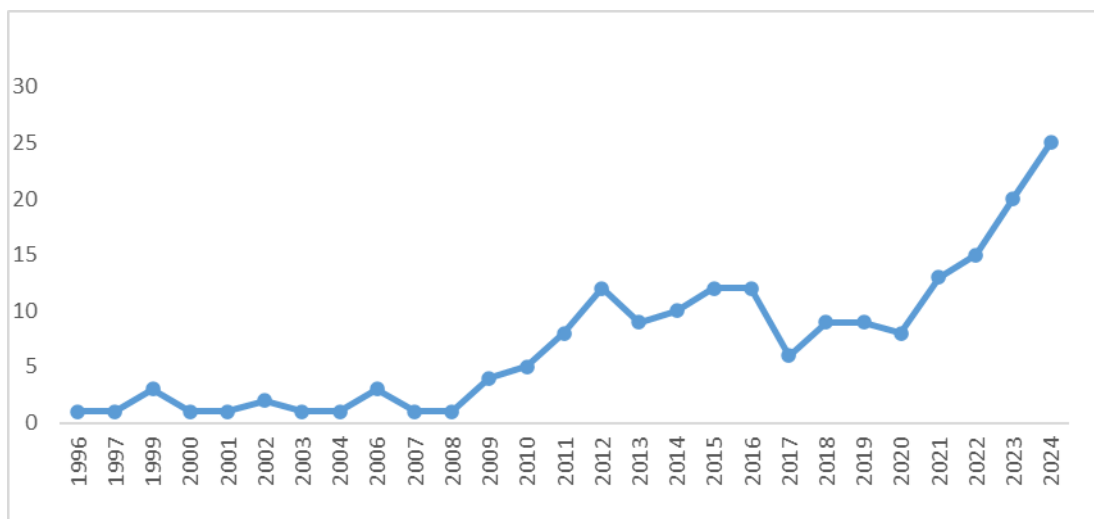
талдау нәтижелерінің жинақталған деректеріне сүйенеді.

Деректерді түсіндіру кезінде белгілі бір шектеулер ескерілді: мысалы, зерттеу тек журналдардағы қазақстандық басылымдарды қамтымайды, монографиялар мен есептер қарастырылмаған. Осыған қарамастан, ҚР КОКНВО тізіміне кіретін рецензияланатын тоғыз журналдан іріктеме Қазақстанның ғылыми ортасында Климаттық тақырыптың дамуы туралы толық түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Нәтижелер және талқылау

Жарияланым белсенділігін талдау соңғы жылдары Орталық Азиядағы Климаттың өзгеруі және су қауіпсіздігі мәселелері бойынша ғылыми күн тәртібінің қалай дамығанын бағалауға мүмкіндік береді. Өсіп келе жатқан климаттық тәуекелдер жағдайында академиялық жарияланымдардың сандық динамикасын ғана емес, оның халықаралық бастамалармен, мемлекеттік шаралармен және зерттеу басымдықтарының өзгеруімен байланысын түсіну маңызды. Төменде 1995-2024 жылдар аралығында таңдалған журналдарда жыл сайын жарияланған ғылыми мақалалардың санын көрсететін диаграмма берілген.

1-инфографика. Жылдар бойынша жарияланым белсенділігінің динамикасы

Дереккөз: Берілген инфографика авторлар тарапынан құрастырылған

Графикте 2010 жылдан кейінгі басылымдар санының күрт өсуі байқалады, оның көмегімен біз соңғы онжылдықта Климаттық мәселелерге көбірек назар аудара аламыз.

Осы мақалада зерттелген ғылыми журналдарда посткеңестік жылдардағы жарияланым белсенділігі айтарлықтай төмен болды. 1990 жылдардың аяғында бұл басылымдарда жылына бір-екі профильден аспайтын мақалалар жарық көрді. Тек 2000 жылдардың басынан бастап аздап жандану байқалды, жыл сайын орта есеппен бір-үш мақала жарияланды. Бұл өтпелі кезеңнің өткір және өзекті мәселелерінің болуына байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар, Арал теңізінің экологиялық дағдарысымен байланысты күрделі проблемалардың болуына қарамастан, олар жаһандық климаттың өзгеруі аясында сирек қарастырылды.

Жағдай 2000 жылдардың екінші жартысында өзгере бастады: 2009-2010 жылдары басылымдар саны жылына 4-8 – ге дейін өсті, ал 2011-2012 жылдары 8-12-ге жетті. Бұл тақырыпқа деген қызығушылықтың артуы, ең алдымен, 2007 жылы Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексын қабылдауды, 2009 жылы БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясына Киото хаттамасын ратификациялауды, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың қолдауымен іске асырылған су қауіпсіздігі саласындағы өңірлік бастамаларды іске қосуды қоса алғанда, Қазақстандағы экологиялық күн тәртібінің күшеюінен туындады (Кусаинова, 2022:11). Мәселен, 2008-2011 жылдар кезеңінде өңірдегі климаттың өзгеруі мен тұрақты су басқарудың өзара байланысына ғылыми қызығушылықты дамытуға ықпал ететін негізгі жобалар іске асырылды. Мысалы, 2009 жылы CAWEP (2019 жылға дейін Орталық Азия энергетикалық және су ресурстарын дамыту бағдарламасы (CAEWDP). Орталық Азияға арналған су-энергетикалық бағдарламасы басталды Өңірлік деңгейде және бенефициар елдерде су және энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін қолайлы жағдайларды нығайтуда Орталық Азияның алты еліне көмек көрсетуге бағытталған Орталық Азия энергетикалық және су ресурстарын дамыту бағдарламасы (CAWEP жылдық есебі, 2022). Сондай-ақ 2009 ж Италияның жетекші рөлімен ЕО мен Орталық Азия елдерінің қоршаған ортаны қорғау, су ресурстары және климаттың өзгеруі саласындағы ынтымақтастығының негізі ретінде ЕО–Орталық Азия қоршаған ортаны және су ресурстарын қорғау саласындағы ынтымақтастық платфор-

масы құрылды. 2010 жылы 2011-2015 жылдарға арналған Арал теңізі бассейні елдеріне (ПБАМ-3) көмек көрсету жөніндегі іс-қимыл бағдарламалары қабылданды. Ол 4 бағыттан тұрды: су ресурстарын кешенді пайдалану, қоршаған ортаны қорғау, әлеуметтік-экономикалық даму, институционалдық және құқықтық тетіктерді жақсарту. Осы бағыттар шеңберінде бағдарлама жалпы сомасы 15,0 млрд АҚШ долларынан асатын 300-ге жуық ұлттық және өңірлік жобаларды іске асыруды қамтыды.

Жарияланым белсенділігінің ең елеулі өсуі 2015 жылдан кейін байқалады. Егер 2013 жылы 9 мақала жарияланса, 2015 жылы 12, 2016 жылы 14 мақала жарияланды. Кейінгі жылдары бұл үрдіс сақталды және жарияланған мақалалар саны әр жылдары 8-ден 25-ке дейін болды. Шыңырау шегі 2024 жылы 25 басылым тіркелген кезде болды, бұл алдыңғы онжылдықтағы көрсеткіштерден бірнеше есе көп. Мұндай динамика ғылыми қоғамдастықтың климаттың өзгеруіне деген қызығушылықтың артуымен байланысты болуы мүмкін. Осындай факторлардың бірі 2015 жылы Париж келісіміне қол қою деп атауға болады, ол жаһандық парниктік газдар шығарындыларын айтарлықтай азайтуға және осы ғасырдағы жаһандық температураның 2 градус Цельсийге дейін көтерілуін шектеуге бағытталған, сонымен бірге бұл көтерілуді одан әрі 1,5 градусқа дейін шектеуге қаражат іздейді. 2018 жылдан бастап аймақта климаттық және су қауіпсіздігі бойынша конференциялар мен диалогтар үнемі өткізіліп, зерттеушілер мен университеттердің қатысуын күшейтті. 2020 жылы АҚШ-тың халықаралық даму агенттігі (USAID) жалпы бюджеті 24,5 миллион АҚШ долларын құрайтын USAID-тің су ресурстары мен қоршаған ортаны басқару жөніндегі жаңа бес жылдық аймақтық су жобасын іске қосатынын жариялады. Жоба су жүйелері мен қоршаған ортаның тұрақтылығын нығайтуға бағытталған. Жоба аясында жоғары оқу орындарымен және зерттеу институттарымен өзара іс-қимылға ерекше назар аударылды.

Климаттық қауіптердің өсуіне байланысты ғылыми қоғамдастықтың назары артты. Соңғы жылдары Орталық Азия әдеттен тыс ыстыққа, құрғақшылыққа, мұздықтардың күрт төмендеуіне және су тасқынының жоғарылауына тап болды. Бұл процестер климаттың осалдығы мәселелерін күшейтіп қана қоймай, әсіресе су қауіпсіздігі мен климаттың өзгеруіне бейімделу саласындағы ғылыми жобаларды жандандырды. Орталық Азия өзінің ұлттық басымдықтары

мен климаттық стратегияларды ғылыми негіздеу қажеттілігі туралы мәлімдеген COP-27 және COP-28 (БҰҰ-ның Климаттың өзгеруі жөніндегі негіздемелік конвенциясы тараптарының конференциясы) елдерінің қатысуы айтарлықтай әсер етті (Кокорин, 2023:5). Ұлттық реформалар да маңызды рөл атқарды-2021 жылы Экологиялық кодекс қабылданды, ал 2023 жылы оған экологиялық реттеуді жетілдіруге бағытталған өзгерістер енгізілді (Қусаинова, 2022:18). Бұдан басқа, халықаралық бағдарламалар да жанданды: ЕО, БҰҰДБ, USAID және Дүниежүзілік Банктің жобалары студенттер мен жас зерттеушілерді тартуды қоса алғанда, ғылыми білім беру мекемелерін қамтуды кеңейтті. Тренд үздіксіз өсуді

көрсететінін атап өтуге болады. Үш онжылдықта Климаттық тақырып аз зерттелгеннен Орталық Азияның академиялық дискурсындағы маңыздыларының біріне дейін өтті.

Зерттеу мазмұнын түсіну үшін басылымдардың негізгі сөздері мен тақырыптары талданды. Талқыланатын мәселелердің ауқымы жеткілікті кең екендігі анықталды, бірақ кейбіреулері әлдеқайда күшті. Бұл ғылыми қоғамдастықтың назарын аударған белгілі бір бағыттарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді. Бұл қызығушылық жаһандық сын-қатерлердің ғана емес, сонымен қатар Халықаралық ғылыми және сараптамалық қауымдастықтарға интеграциялануға ұмтылатын академиялық әлеуеттің өсуінің көрінісі болды.

2-инфографика. Тандалған мақалалардағы түйін сөз ескертпелерінің жиілігін талдау

Дереккөз: Берілген инфографика авторлар тарапынан құрастырылған

Ғылыми мақалалар үлгісіндегі терминдердегі ескертпе жиілігін талдауда «Орталық Азия» тіркесі жиі айтылатынын көрсетті, бұл зерттеулердің айқын аймақтық фокусын және трансшекаралық экологиялық мәселелерге қызығушылықты көрсетеді. Екінші орынды «Қазақстан» алады, оны белсенді Ұлттық Экологиялық күн тәртібімен де, дереккөздерді талдау тек қазақстандық ғылыми журналдарда жарияланған материалдарда жүргізілгендігімен де түсіндіруге болады.

Трансшекаралық су ресурстарын жиі атап өту су дипломатиясының және климаттың өзгеруі жағдайында ресурстарды бірлесіп басқарудың маңыздылығын көрсетеді. Жұмыстарға трансшекаралық өзендерді зерттеу, Арал теңізінің құрғауы мәселелері, су қоймаларын басқару, су қақтығыстарының алдын алу кіреді. Су

ресурстарын пайдалану саласында консенсусты талап ететін ең үлкен проблема су ресурстарын мемлекеттер арасында бөлудің келісілген ережелері мен тәртібін әзірлеу болып табылады. Бұл проблема барлық елдердің мүдделерін ескеруді ғана емес, сонымен қатар өзен бассейндерінде экологиялық тепе-теңдікті сақтауды талап етеді (Чонтоев, 2020:113). Мұндай назар орнықты, өйткені су аймақтың негізгі ресурсы болып табылады және климаттың өзгеруі қазірдің өзінде су тапшылығын күшейтуде. Бұл көптеген зерттеулер су қауіпсіздігіне бағытталған негізгі мәселелердің бірі.

«Тұрақты даму», «экология», «Жасыл экономика» терминдері ғылыми қоғамдастықтың жаһандық тұрақтылық дискурсына қосылуын көрсетеді, бұл сонымен қатар аймақтағы халықаралық экологиялық бастамалардың өсіп келе

жатқан рөлін көрсетеді. Осы тақырып бойынша жазылған бірқатар жұмыстар жаңартылатын энергетика мен энергия тиімділігін дамытуға арналған. Бұл тақырыптардың маңыздылығы 2010 жылдан кейін өсті, әсіресе Қазақстанда «жасыл экономикаға» көшу тұжырымдамасын қабылдаумен және Париж келісімін орындау аясында (Чумаченко, 2015:31) «экономика» сөздері де жиі кездеседі, бұл зерттеушілердің әлеуметтік-экономикалық салдарлармен тығыз байланыста Климаттық сын-қатерлерді талдауға деген үмтылысын көрсетеді. Климаттың өзгеруі экономикаға бірқатар арналар арқылы әсер етеді: агроклиматтық жағдайлардың өзгеруі, су балансының өзгеруі, табиғи апаттардың жиілігі мен қарқындылығының жоғарылауы, теңіз және өуе жолдарындағы өзгерістер және т.б. (Шонай, 2024:78). Экологиялық тақырыптағы зерттеулерге экономикалық бағыттарды енгізу салдары жан-жақты талдауға және бейімделудің тиімді стратегияларын жасауға мүмкіндік береді. Бұл бөлу Климаттық күн тәртібінің қай аспектілері аймақ зерттеушілері мен ғылыми қоғамдастықтың қызығушылығын тудыратынын көрсетеді.

Кілт сөздердің таралуы ғылыми қызығушылықтың негізінен тұрақтылық, трансшекаралық су ынтымақтастығы және климаттық қауіпсіздік мәселелеріне бағытталғанын көрсетеді. Жаңа тақырыптық бағыттар есебінен ғылыми қызығушылық шеңберінің біртіндеп кеңеюі байқалады, бұл осы тақырыптың пәнаралық сипатын көрсетеді. Алайда, климаттық өзгерістердің Гуманитарлық-әлеуметтік аспектілері жеткілікті түрде зерттелмегенін атап өтуге болады. 2020 жылдарға дейін климаттық көші-қон, климаттың өзгеруінің халықтың денсаулығына әсері, гендерлік және әлеуметтік аспектілер туралы іс жүзінде ешқандай жұмыс болған жоқ. Тек соңғы жылдары «Климаттық босқындар» және көші-қон тұжырымдамасына арналған мақалалар пайда болды (Тукумов, 2024).

Таңдалған ғылыми жарияланымдардың әдістемелік талдауы қолданылатын тәсілдердің сипаты туралы маңызды қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Құқықтық нормаларға, экологиялық тұжырымдамаларға, халықаралық стратегияларға және тұрақты даму саясатына назар аударатын сипаттамалық-аналитикалық жұмыстарға айтарлықтай басымдық бар.

Әр түрлі елдердегі немесе аймақтардағы Климаттық тәсілдер мен экологиялық тәуекелдер салыстырылатын салыстырмалы әдісті қолданатын басылымдар ерекше назар аудару-

ға тұрарлық. Мәселен, М. Иембекованың мақаласында ұлттық мүдделер мен ынтымақтастық әлеуетінің ерекшеліктерін көрсете отырып, су ресурстарын бөлу мәселесі бойынша Қазақстан мен Қытай арасындағы трансшекаралық өзара іс-қимылға талдау жүргізіледі (Иембекова, 2019:37). Бірқатар жұмыстарда салыстырмалы талдау Орталық Азия мемлекеттерінің бейімделу стратегияларындағы айырмашылықтарды зерттеуде қолданылады, бұл табысты тәжірибелерді де, институционалдық олқылықтарды да анықтауға мүмкіндік береді.

Сандық және сапалық әдістер (сауалнамалар, индекстер, сұхбаттар, форсайт және сценарийлік модельдеу) шектеулі жұмыстарда ұсынылған. Алайда, әсіресе соңғы жылдардағы басылымдарда пәнаралық тәсілдерге қызығушылықтың артып келе жатқанын атап өтуге болады. Сонымен, Кумар Е. зерттеуінде Қазақстандағы климаттық қауіптер мен экологиялық саясатты қабылдауды аша отырып, экологиялық белсенділердің пікірлеріне контент-талдау қолданылады (Кумар, 2022). Басқа мақалалар сценарийлік болжамдар мен осалдық индекстерін бағалауды қолданады, бұл әдістемелік құралдардың кеңеюін көрсетеді. Кейбір Жарияланымдар, мысалы, Е. Д. Жапаркулованың жұмысы метеобақылау, су ресурстары, температура мен жауын-шашын деңгейінің өзгеруі, Климаттық сценарийлерді модельдеу талдауларын қамтиды (Жапаркулова, 2023). Бұл экологиялық өзгерістерді бағалауға және олардың салдарын болжауға бағытталған сандық әдістерді қолданудың көрсеткіші болып табылады.

Орталық Азиядағы климаттың өзгеруі мен экологиялық қауіпсіздік мәселелеріне деген қызығушылық халықаралық деңгейде де, аймақтың өзінде де біртіндеп артып келеді. Өсіп келе жатқан климаттық тәуекелдерді, әсіресе су ресурстары мен тұрақты дамуды ескере отырып, ғылыми зерттеулер тек болып жатқан өзгерістерді талдаудың ғана емес, сонымен қатар шешімдерді табудың маңызды құралына айналуға Жүргізілген талдау жұмыстардың көпшілігінде Климаттық немесе гидрологиялық деректерге негізделген сипаттамалық шолулар мен эмпирикалық зерттеулер басым екенін көрсетеді. Пәнаралық, болжамды және әлеуметтік бағдарланған әдістер өзiрге нүктелiк және шектеулі түрде қолданылады.

Орталық Азиядағы Климаттық тақырыптар бойынша академиялық күн тәртібі қандай бағыттарда дамып жатқанын жақсы түсіну үшін

осы тақырып бойынша жұмыстар жиі жарияланатын ғылыми журналдарға жүгінген жөн. Фокуста-жаратылыстану және әлеуметтік-гуманитарлық басылымдар. «Гидрометеорология және экология» және «ҚазҰУ Хабаршысы. Географиялық Серия» тар табиғи зерттеулерге бағытталған мақалалар басым – мысалы, көл деңгейін бақылау, климаттық коэффициенттерді есептеу, аумақтарды картаға түсіру. Мәселен, Ж. Мұстафаева, А. Қозыкеева жұмыстарында трансшекаралық өзендер бассейнінің су жинау су ресурстарын кешенді басқаруды жоспарлау және іске асыру үшін әдістемелік қамтамасыз ету әзірленген (Мұстафаева, 2023). “ҚазҰУ газетінде” жарияланған тағы бір мақалада қоршаған орта температурасының қан жасушаларына әсері қарастырылады (Торманов, 2018).

Екінші жағынан, әлеуметтік-саяси профильдегі журналдарда экологиялық саясатқа, тұрақты даму мәселелеріне және нормативтік реттеуге бағытталған зерттеулер басым. Мысалы, А. Насердинованың мақаласы климаттың өзгеруіне бейімделу саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыру ерекшеліктерін қарастырады (Насердинова, 2021). А. Қусаинованың жұмысында Қазақстанның экологиялық саясатының құқықтық негіздері талқыланады (Қусаинова, 2022).

Басылымдардың бағытындағы мұндай қарама-қайшылық жаратылыстану және әлеуметтік-саяси тәсілдер арасында белгілі бір теңгерімсіздік сақталатынын көрсетеді. Сонымен қатар, сандық деректерді, институционалдық талдауды және әлеуметтік салдарды біріктіретін кешенді зерттеулер әлі де сирек кездеседі. Бұл климатологтар мен экологтардан бастап заңгерлерге, саясаттанушыларға, сондай – ақ білім беру және аймақтық даму мамандарына дейінгі әртүрлі ғылыми пәндерді қамтитын әдістерді қолданатын зерттеулерде пәнаралық диалогтың қажеттілігін көрсетеді.

Зерттеу ғылыми әдебиеттерде Орталық Азиядағы климаттық өзгерістер тақырыптары қалай көрінетінін түсінуге бағытталған. Негізгі сұрақ-отандық басылымдар осы тақырыптарды қаншалықты терең және жан-жақты зерттейді, қандай бағыттар басым және қай жерде әлі де болсын оқылықтар бар екенін анықтайды.

Нәтижелер Климаттық күн тәртібіне деген қызығушылық, әсіресе 2015 жылдан кейін артып келе жатқанын көрсетті, бұл халықаралық келісімдермен және Қазақстандағы климаттық саясаттың күшеюімен байланысты болуы мүмкін. Дегенмен, тереңірек қарасақ, ғылыми жұмыс-

тардың көпшілігі әлі де нормативтік құжаттарды, стратегияларды және келісімдерді сипаттайтыны немесе табиғи көрсеткіштерді талдаумен шектелетіні анық. Физикалық процестерді әлеуметтік салдармен байланыстыратын пәнаралық зерттеулер және болжамды зерттеулер сирек кездеседі.

Вакальчук пен бірлескен авторлардың жариялануы сияқты басқа жұмыстармен салыстыру жаһандық климаттық зерттеулерде Орталық Азияның жеткіліксіз өкілдігі мәселесі өзекті болып қала беретінін растайды [2]. Соңғы жылдары жарияланым белсенділігінің өсуі байқалғанымен, зерттеулер әлі де шектеулі, әсіресе халықтың климаттық тәуекелдерді қабылдауы, көші-қон салдары, мінез-құлық және гендерлік аспектілер, бейімделу тәжірибелері сияқты тақырыптарға қатысты.

Бұл зерттеудің шектеулері, ең алдымен, дереккөз базасымен байланысты. Белгілі бір қазақстандық журналдарда жарияланған мақалалар қаралды және зерттеу кезеңінде Қазақстанда жарияланған барлық журналдар мен мақалалар іріктемеге енгізілмеді. Осыған қарамастан, нәтижелер осы тақырып бойынша ғылыми күн тәртібінің дамып келе жатқанын көруге мүмкіндік береді, бірақ оған пәнаралық диалог жетіспейді. Пәнаралық зерттеулерге жағдай жасау, сондай-ақ климаттық өзгерістер мен бейімделу стратегияларының, соның ішінде жастардың, жергілікті қауымдастықтардың және халықаралық ұйымдардың қатысуымен зерттеулердің неғұрлым практикалық және қолданылатын сипатқа ие болуын зерттеуге бағытталған ғалымдарды қолдау қажет.

Қорытынды

Орталық Азиядағы климатты өзгеруі жөніндегі жарияланым белсенділігін талдау бірнеше негізгі тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Соңғы жылдары академиялық қызығушылықтың артқаны байқалады, бұл жарияланымдар санының көбеюімен, зерттеу тақырыптарының ауқымының кеңеюімен және «жасыл» экономика, климаттық дипломатия, тұрақты даму сияқты жаңа бағыттардың қалыптасуымен дәлелденеді.

Сонымен қатар, әдебиетте әдіснамалық теңгерімсіздік бар. Зерттеулердің едәуір бөлігі сипаттамалық немесе тар шеңбердегі эмпирикалық сипатта қалып отыр, ал кешенді пәнаралық тәсілдер-әсіресе болжауға, мінез-құлықтық аспектілерге және әлеуметтік осалдыққа бағдар-

ланған бағыттар-әлі де салыстырмалы түрде сирек кездеседі. Жаратылыстану ғылымдары мен қоғамдық-саяси перспективалар арасындағы тұрақты алшақтық та пәндер арасындағы интеграцияның жеткіліксіз екенін көрсетеді. Климаттық тәуекелдерді қоғамның қабылдауы, өңірлік және ұлттық деңгейлердегі бейімделу тәжірибелері, сондай-ақ климаттың өзгеруінің гендерлік және көші-қонға байланысты салдарлары секілді тақырыптар әдебиетте айқын түрде жеткіліксіз қамтылған.

Бұл зерттеу күн тәртібін кеңейту және климаттық қауіптердің әлеуметтік өлшемін жүйелі түрде ескеретін тәсілдерді енгізу қажеттігін аңғартады. Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері Орталық Азиядағы климаттық, қауіпсіздік мәселелері бойынша қазіргі академиялық дискурстың әрі күшті, әрі әлсіз жақтарын айқындауға мүмкіндік береді. Зерттеу тәсілдерінің бытыраңқылығы, жекелеген пәндік көзқарастардың басымдығы және әлеуметтік әрі мінез-құлықтық қырларға жеткіліксіз назар аударылуы пәнаралық зерттеулерді ілгерілетудің маңызын көрсетеді. Қоршаған ортадағы өзгерістерді әлеуметтік нәтижелермен байланыстыратын тәсілдерді қолдану, өңірлік ерекшеліктерді ескеру, жергілікті қауымдастықтар мен осал топтарды тарту және қолданбалы бейімделу тәжірибелерін дамытуды басымдыққа қою қажет.

Бұдан бөлек, халықаралық тәжірибе мен озық әдіснамаларды ұлттық және академиялық стратегияларға неғұрлым белсенді енгізу орынды. Бұл климаттық тәуекелдердің экономика, денсаулық сақтау және әлеуметтік сала сияқты негізгі секторлардың орнықтылығына ықпалын

талдауды қамтиды. Нақты өңірлік сын-қатерлерге бағдарланған қолданбалы, проблемалық-бағдарлы зерттеулерді дамыту анағұрлым орнықты әрі ғылыми негізделген климаттық саясат үшін дәлелдік базаны күшейте алады.

Осы жұмыстың нәтижелері болашақ зерттеулер, үшін бірнеше бағыт ұсынады. Біріншіден, климаттық өзгерістердің адам капиталына, көші-қон үрдістеріне және әлеуметтік теңсіздікке әсерін сандық және сапалық әдістерді біріктіре отырып тереңірек зерттеу қажет. Екіншіден, өңіршілік және шекарааралық ынтымақтастық тетіктерін талдау, су дипломатиясы мен трансшекаралық басқару тәжірибесін салыстырмалы зерттеулер арқылы бағалау маңызды. Үшіншіден, климаттық, саясат пен бейімделу стратегияларын әзірлеуде ғылыми нәтижелердің нақты, шешім қабылдау, үдерістеріне қалай енгізілетінін қарастыратын зерттеулерді күшейткен жөн.

Сондай-ақ, климаттық тақырыпты білім беру бағдарламаларына, кәсіби даярлық пен қоғамдық коммуникацияға жүйелі түрде енгізу бойынша ғылыми-тәжірибелік ұсыныстар әзірлеу өзекті. Университеттер, зерттеу орталықтары және мемлекеттік органдар арасындағы серіктестікті нығайту климаттық зерттеулердің сапасын арттыруға, ал алынған білімді ұлттық және өңірлік деңгейлердегі стратегиялық жоспарлау құжаттарына көбірек енгізуге мүмкіндік береді. Осылайша, жарияланым белсенділігін талдау тек академиялық үрдістерді сипаттап қана қоймай, Орталық Азиядағы климаттық саясат пен бейімделу шараларын ғылыми тұрғыдан негіздеудің маңызды құралдарының бірі бола алады.

Әдебиеттер

Водно-энергетическая программа для Центральной Азии. Годовой отчет 2020. (2020). <https://documents1.worldbank.org/curated/en/806391640019759580/pdf/Central-Asia-Water-and-Energy-Program-Annual-Report-2020.pdf>

Жапаркулова, Е., Бажанова, Л. (2023). Тенденция изменения климата на современном этапе, прогноз на период до 2050 г. и его влияние на водность рек ледниково-снегового питания (на примере трансграничной реки Куркуреу-Суу, Таласский бассейн). Гидрометеорология и экология, (4), 70–83.

Закон «О ратификации Киотского протокола к Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата» от 26 марта 2009 года № 144-IV. (2009).

Запуск нового водного проекта USAID по управлению водными ресурсами в Центральной Азии (2020). Посольство и консульство США в Казахстане. <https://kz.usembassy.gov/ru/new-usaid-program-to-strengthen-transboundary-water-cooperation-in-central-asia-ru/>

Иембекова, М. (2019) Проблема трансграничных рек между Казахстаном и Китаем: современное состояние и ходы регулирования. Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право, 2 (86), С. 36–45. <https://doi.org/10.26577/IRILJ.2019.v86.i2.04>

Кокорин, А.О. (2023) Аналитический обзор климатических переговоров по результатам 28-й конференции сторон РКИК ООН. Региональный экологический Центр Центральной Азии.

Кумар, Е.А. (2020). Оценка уровней экологической осведомленности: новая многомерная концептуальная основа. Вестник КазНУ. Серия экологическая, №1(70), 4–15. <https://doi.org/10.26577/EJE.2022.v70.i1.01>

Кусаинова, А. (2022) Қазақстан Республикасының экологиялық саясаты (саяси-құқықтық қырлары). Қоғам және Дәуір, 1 (73), 6-22. <https://doi.org/10.52536/2788-5860.2022-1.01>

Мустафаев, Ж., Козыкеева, А.(2023). Методологическое обеспечение интегрированного управления водными ресурсами бассейна трансграничных рек. Гидрометеорология и экология, (2), 99–117.

Насирдинова, А. (2021). К вопросу о необходимости создания национального проекта по подготовке городов к адаптации в условиях изменения климата. Journal of Central Asian Studies, 2(82), 31-39. https://doi.org/10.52536/KS/vol_82_issue_2_A3

О проекте. Подробнее о проекте, его истории и целях, а также экспертах, вовлеченных в реализацию проекта. Европейский Союз – Центральная Азия: сотрудничество в области водных ресурсов, окружающей среды и изменения климата (WECOOP). <https://wecoop.eu/ru/about/>

Парижское соглашение. Организация Объединенных Наций. <https://www.un.org/ru/climatechange/paris-agreement>

Программы бассейна Аральского моря. Межгосударственная координационная водохозяйственная комиссия Центральной Азии. http://www.icwc-aral.uz/asbp_ru.htm#p3

Торманов, Н.Т., Абылайханова, Н.Т., Тусупбекова, Г.А., Уршеева, Б.И., Тәнірбергенова, Ә.Ө. (2018). Влияние температуры окружающей среды на клетки крови человека. Вестник КазНУ. Серия экологическая, 3(48), 84–92.

Тукумов, Е.(2024). Влияние климатических изменений на миграционные процессы в Центральной Азии. Казахстан-Спектр. 3 (111), <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2024-3.04>.

Чонтоев, Д.(2020). Проблемы межгосударственного водного сотрудничества в Центральной Азии и пути их решения. Қоғам және Дәуір, (3), 112-118.

Чумаченко, Т.Н.(2015). Концепция экологической безопасности и развитие экологической политики Республики Казахстан. Вестник КазНПУ им. Абая, серия «Международная жизнь и политика, 3(42), 26-32.

Шонай, А., Моргунова, О., Курмангали, А. (2024). Влияние климатических изменений на международную торговлю и экономику: вызовы и возможности. Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право, 3 (107), 77–88. <https://doi.org/10.26577/IRILJ.2024.v107.i3-06>.

Central Asia Water and Energy Program (CAWEP). https://www.eeas.europa.eu/eeas/central-asia-water-and-energy-program-cawep_and_en#_ftnref2

Regional Climate Change Adaptation Strategy for Central Asia. <https://greencentralasia.org/wp-content/uploads/2024/05/strategy-eng.pdf>

Vakulchuk, R., Daloz, A. S., Overland, I., Sagbakken, H. F., Standal, K. (2022). A void in Central Asia research: climate change. Central Asian Survey, 1(42), 1–20. <https://doi.org/10.1080/02634937.2022.2059447>.

References

Central Asia Water and Energy Program (CAWEP). https://www.eeas.europa.eu/eeas/central-asia-water-and-energy-program-cawep_and_en#_ftnref2

Chontoev, D. (2020). Problemy mezhgosudarstvennogo vodnogo sotrudnichestva v Central'noj Azii i puti ih resheniya [Problems of interstate water cooperation in Central Asia and ways to solve them]. Kogam zhane Dauir, (3), 112-118. (In Russian).

Chumachenko, T.N. (2015). Konceptsiya ekologicheskoy bezopasnosti i razvitie ekologicheskoy politiki Respubliki Kazahstan [The concept of environmental safety and development of environmental policy of the Republic of Kazakhstan]. Vestnik KazNPU im. Abaya, seriya "Mezhdunarodnaya zhizn' i politika", 3 (42), 26-32. (In Russian).

Iembekova, M. (2019). Problema transgranichnyh rek mezhdru Kazahstanom i Kitaem: sovremennoe sostoyanie i hody regulirovaniya [The problem of transboundary rivers between Kazakhstan and China: current status and regulation processes]. Vestnik KazNU. Seriya mezhdunarodnye otnosheniya i mezhdunarodnoe pravo, 2 (86), 36–45. <https://doi.org/10.26577/IRILJ.2019.v86.i2.04>. (In Russian).

Kokorin, A. (2023). Analiticheskij obzor klimaticheskikh peregovorov po rezul'tatam 28-j konferencii storon RKIK OON [Analytical review of climate negotiations following the results of the 28th Conference of the Parties to the UNFCCC]. Regional'nyj ekologicheskij Centr Central'noj Azii. (In Russian).

Kumar, E.A. (2022). Ocenka urovnej ekologicheskoy osvedomlennosti: novaya mnogomernaya konceptual'naya osnova [Assessing ecological awareness levels: a new multi-dimensional conceptual framework]. Vestnik KazNU. Seriya ekologicheskaya, 1 (70), 4–15. <https://doi.org/10.26577/EJE.2022.v70.i1.01>

Kusainova, A. (2022). Kazakstan Respublikasynyn ekologiyalyk sayasaty (sayasi-kukuktyk kyrlary) [Environmental policy of the Republic of Kazakhstan (political and legal aspects)]. Kogam zhane Dәuir, 1(73), 6-22. <https://doi.org/10.52536/2788-5860.2022-1.01>. (In Kazakh).

Mustafaev, ZH., Kozykееva, A. (2023). Metodologicheskoe obespechenie integrirovannogo upravleniya vodnymi resursami bassejna transgranichnyh rek [Methodological support for integrated water resources management in transboundary river basins]. Gidrometeorologiya i ekologiya, (2), 99–117. (In Russian).

Nasiridinova, A. (2021). K voprosu o neobhodimosti sozdaniya nacional'nogo proekta po podgotovke gorodov k adaptacii v usloviyah izmeneniya klimata [On the need to create a national project to prepare cities for adaptation to climate change]. Journal of Central Asian Studies, 2(82), 31-39. https://doi.org/10.52536/KS/vol_82_issue_2_A3.

Parizhskoe soglasenie. Organizaciya Ob"edinennyh Nacij. <https://www.un.org/ru/climatechange/paris-agreement>. (In Russian).

Podrobnee o proekte, ego istorii i celyah, a takzhe ekspertah, vovlechennyh v realizaciyu proekta. Evropejskij Soyuz–Central'naya Aziya: sotrudnichestvo v oblasti vodnyh resursov, okruzhayushchej srede i izmeneniya klimata (WECOOP). <https://wecoop.eu/ru/about/>. (In Russian).

Programmy bassejna Aral'skogo morya. Mezghosudarstvennaya koordinacionnaya vodohozyajstvennaya komissiya Central'noj Azii. http://www.icwc-aral.uz/asbp_ru.htm#p3. (In Russian).

Regional Climate Change Adaptation Strategy for Central Asia. <https://greencentralasia.org/wp-content/uploads/2024/05/strategy-eng>.

Shonaj, A., Morgunova, O., Kurmangali, A. (2024). Vliyanie klimaticeskikh izmenenij na mezhdunarodnyuyu trgovlyu i ekonomiku: vyzovy i vozmozhnosti [The Impact of Climate Change on International Trade and Economy: Challenges and Opportunities]. Vestnik KazNU. Seriya mezhdunarodnye otnosheniya i mezhdunarodnoe pravo, 3(107), 77–88. <https://doi.org/10.26577/IRILJ.2024.v107.i3-06>. (In Russian).

Tormanov, N.T., Abylajhanova, N.T., Tusupbekova, G.A., Ursheeva, B.I., Tәңirbergenova, A. (2018) Vliyanie temperatury okruzhayushchej srede na kletki krovi cheloveka [The influence of ambient temperature on human blood cells]. Vestnik KazNU. Seriya ekologicheskaya, 3 (48), 84–92. (In Kazakh).

Tukumov, E. (2024) Vliyanie klimaticeskikh izmenenij na migracionnye processy v Central'noj Azii [The Impact of Climate Change on Migration Processes in Central Asia]. Kazakhstan-Spektr, 3(111), <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2024-3.04>. (In Russian).

Vakulchuk, R., Daloz, A. S., Overland, I., Sagbakken, H. F., & Standal, K. (2022). A void in Central Asia research: climate change. Central Asian Survey, 42(1), 1–20. <https://doi.org/10.1080/02634937.2022.2059447>

Vodno-energeticheskaya programma dlya Central'noj Azii. Godovoj otchet 2020. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/806391640019759580/pdf/Central-Asia-Water-and-Energy-Program-Annual-Report-2020.pdf> (In Russian).

Zakon «O ratifikacii Kiotskogo protokola k Ramochnoj konvencii Organizacii Ob"edinennyh Nacij ob izmenenii klimata» ot 26 marta 2009 goda № 144-IV.(2009). (In Russian).

Zapusk novogo vodnogo proekta USAID po upravleniyu vodnymi resursami v Central'noj Azii. Posol'stvo i konsul'stvo SSHA v Kazahstane. <https://kz.usembassy.gov/ru/new-usaid-program-to-strengthen-transboundary-water-cooperation-in-central-asia-ru/> (In Russian).

Zhaparkulova, E., Bazhanova, L. (2023). Tendenciya izmeneniya klimata na sovremennom etape, prognoz na period do 2050 g. i ego vliyanie na vodnost' rek lednikovo-snegovogo pitaniya (na primere transgranichnoj reki Kurkureu-Suu, Talasskij bassejn) [Climate change trends in the modern era, forecast for the period up to 2050 and its impact on the water content of ice-snow fed rivers (for example, the transboundary Kurkureu-Suu river, Talas basin)]. Gidrometeorologiya i ekologiya, (4), 70–83.

Авторлар туралы мәлімет:

Нурбаев Жаслан Есеевич – т.ғ.к., қауымдастырылған профессор, ҚР Президенті жанындағы Қазақстандық стратегиялық зерттеулер институты (Астана, Қазақстан, e-mail: nurbayev_zhye@enu.kz).

Аубакирова Динара Ниязбековна – Аймақтану кафедрасының докторанты, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан, e-mail: a_d_n_94@mail.ru).

Information about the authors:

Nurbaev Zhaslan Yeseevich – Candidate of Historical Sciences, associate professor Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan (Astana, Kazakhstan, e-mail: nurbayev_zhye@enu.kz).

Aubakirova Dinara Niyazbekovna – PhD student of the Department of Regional Studies, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, e-mail: a_d_n_94@mail.ru).

Информация об авторах:

Нурбаев Жаслан Есеевич – к. и. н., ассоциированный профессор, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК (Астана, Казахстан, e-mail: nurbayev_zhye@enu.kz).

Аубакирова Динара Ниязбековна – докторант кафедры регионоведения, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан, e-mail: a_d_n_94@mail.ru).

*Жіберілді: 19 тамыз 2025 жыл
Қайта жүктелді: 11 ақпан 2026 жыл
Қабылданды: 16 наурыз 2026 жыл*

W.N. Gao* , H. Li Lanzhou University, Lanzhou, China
*e-mail: gaown@lzu.edu.cn

ARAL SEA GOVERNANCE IN CENTRAL ASIA: PROBLEMS AND DIRECTIONS

The Aral Sea crisis remains a defining transboundary environmental challenge in Central Asia, with persistent implications for environmental security, regional stability, and sustainable development. This study synthesizes the literature on Aral Sea governance to consolidate the main constraints identified by scholars and to distill actionable directions for improving regional coordination and policy implementation. Drawing on a multilingual publication dataset published between 1991 and 2024, we first conduct a CiteSpace-based bibliometric analysis of the English-language subset to map the international research landscape, and then apply boundary analysis to the full multilingual dataset to identify and categorize the key governance problems discussed for the Aral Sea basin.

Across the reviewed literature, 27 governance problems are identified. Based on mention frequency, regional-level barriers account for the largest share (65%), followed by national (24%), individual (8%), and international-system factors (3%). Governance responses discussed in the literature largely fall under mitigation and adaptation, yet implementation is repeatedly constrained by weak institutional coordination, limited governance capacity, and related constraints. By showing how these barriers are distributed across governance levels, the study offers practical directions for regional cooperation and future research on Aral Sea governance.

Keywords: Aral Sea governance, Central Asia, ecological crisis, boundary analysis.

У.Н. Гао*, Х. Ли

Ланьчжоу университеті, Ланьчжоу, Қытай
*e-mail: gaown@lzu.edu.cn

Орталық Азиядағы Арал теңізін басқару: мәселелер мен бағыттар

Арал теңізі дағдарысы Орталық Азиядағы ең өзекті трансшекаралық экологиялық сын-қатерлердің бірі болып қалып отыр және экологиялық қауіпсіздікке, өңірлік тұрақтылыққа әрі орнықты дамуға ұзақ мерзімді ықпалын тигізуде. Бұл зерттеу Арал теңізін басқаруға қатысты ғылыми әдебиеттерді жинақтап, ғалымдар атап көрсеткен негізгі шектеулерді жүйелейді және өңірлік үйлестіру мен саясатты іске асыруды жақсартуға бағытталған қолданбалы ұсыныстарды айқындайды. 1991–2024 жылдары жарияланған көптілді жарияланымдар деректеріне сүйене отырып, алдымен CiteSpace негізіндегі библиометриялық талдау арқылы ағылшын тіліндегі деректердің ішкі жиынтығы бойынша халықаралық зерттеулердің жалпы көрінісі карталанады, кейін толық көптілді деректер жиынтығына шекаралық талдау әдісі қолданылып, Арал теңізі алабында талқыланып отырған басқарудың негізгі проблемалары анықталып, жіктеледі.

Қарастырылған әдебиеттер бойынша басқаруға қатысты 27 мәселе айқындалды. Аталу жиілігіне қарай кедергілердің ең үлкен үлесі өңірлік деңгейге тиесілі (65%), одан кейін ұлттық (24%), жеке (8%) және халықаралық жүйелік факторлар (3%) келеді. Әдебиетте талқыланып отырған басқару шаралары негізінен салдарын жұмсарту және бейімделу бағыттарына топтастырылғанымен, оларды іске асыру көбіне институционалдық үйлестірудің әлсіздігі, басқарушылық әлеуеттің шектеулілігі және соған байланысты өзге де шектеулер салдарынан қайта-қайта тежеледі. Осы кедергілердің басқару деңгейлері бойынша қалай бөлінетінін көрсету арқылы зерттеу өңірлік ынтымақтастықты күшейту және Арал теңізін басқару жөніндегі болашақ зерттеулер үшін практикалық бағыт-бағдар ұсынады.

Түйін сөздер: Арал теңізін басқару, Орталық Азия, экологиялық дағдарыс, шекаралық талдау.

У.Н. Гао*, Х. Ли

Ланьчжоуский университет, Ланьчжоу, Китай

*e-mail: gaown@lzu.edu.cn

Управление Аральским морем в Центральной Азии: проблемы и направления

Кризис Аральского моря остаётся одним из ключевых трансграничных экологических вызовов в Центральной Азии и продолжает оказывать устойчивое влияние на экологическую безопасность, региональную стабильность и устойчивое развитие. В настоящем исследовании обобщается научная литература по вопросам управления Аральским морем с целью систематизировать основные ограничения, выделяемые исследователями, и сформулировать практические направления для улучшения региональной координации и реализации политики. Опираясь на многоязычный массив публикаций за 1991–2024 гг., мы сначала проводим библиометрический анализ на основе CiteSpace по англоязычной подвыборке, чтобы картировать международный исследовательский ландшафт, а затем применяем метод пограничного анализа ко всему многоязычному массиву для выявления и классификации ключевых проблем управления, обсуждаемых применительно к бассейну Аральского моря.

По итогам обзора литературы выявлено 27 проблем управления. Согласно частоте упоминаний, наибольшая доля барьеров относится к региональному уровню (65%), далее следуют национальный (24%), индивидуальный (8%) и уровень факторов международной системы (3%). Обсуждаемые в литературе меры реагирования в целом группируются вокруг смягчения последствий и адаптации, однако их реализация неоднократно сдерживается слабой институциональной координацией, ограниченной управленческой ёмкостью и сопутствующими ограничениями. Показывая, как эти барьеры распределены по уровням управления, исследование предлагает практические ориентиры для развития регионального сотрудничества и дальнейших исследований по управлению Аральским морем.

Ключевые слова: управление Аральским морем, Центральная Азия, экологический кризис, пограничный анализ.

Introduction

The Aral Sea, located between Kazakhstan and Uzbekistan in the interior of the Eurasian continent, is characterized by extremely low annual precipitation (100–130 mm) and high evaporation rates (1250–1450 mm), resulting in a structurally fragile hydrological system (Central Asia Climate Portal, 2024). The basin's surface water resources (approximately 116 km³ per year) are primarily supplied by the Amu Darya and Syr Darya rivers, while groundwater reserves provide only limited additional support (Table 1). This natural imbalance, compounded by large-scale Soviet irrigation policies, initiated the severe shrinkage of the Aral Sea beginning in the 1960s (Figures 1 and 2). By the early 2000s, the lake had lost nearly 80% of its volume, salinity had increased by 6–12 times, and extensive coastal retreat and desertification had occurred (Wu, 2010: 200). Hydrological modeling further confirms that 86% of the shrinkage is attributable to unsustainable anthropogenic water use, rather than climate variation alone (Der Beek, 2011: 684).

The scale of ecological degradation – exemplified by the emergence of the Aralkum Desert,

a major source of toxic dust storms – underscores the urgent need for effective governance solutions. Although regional cooperation was institutionalized after independence through the establishment of the Interstate Commission for Water Coordination (ICWC) in 1992 and the International Fund for Saving the Aral Sea (IFAS) in 1993, the literature continues to document fragmented institutional mandates, limited coordination capacity, divergent national priorities, and uneven implementation. Meanwhile, growing involvement from external partners has made it more urgent to reassess governance approaches.

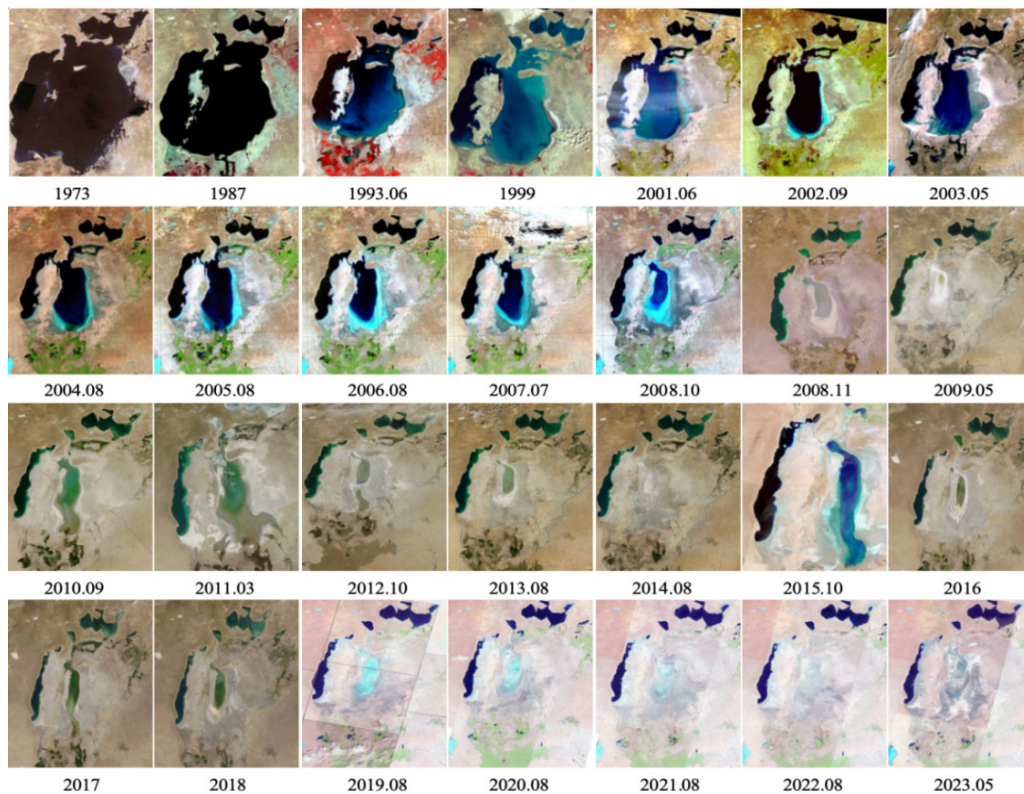
Although the hydrological decline of the Aral Sea and its socio-ecological impacts have been widely studied, we still lack a systematic, multi-level assessment of the governance constraints and the policy pathways discussed in the literature. This study therefore focuses on the Aral Sea governance system, examining the structural problems identified by scholars and the directions they propose for future action. Our aim is to synthesize this body of research to clarify the main barriers to effective governance and to highlight priority areas for strengthening regional cooperation.

Table 1. Surface water resources in the Aral Sea Basin (average annual runoff, km³/a)

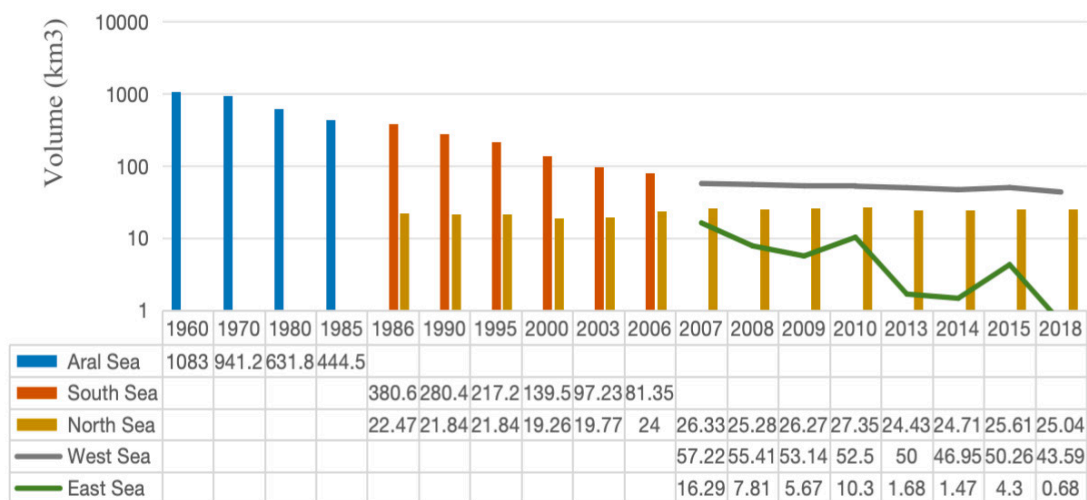
Country	River Basin		Total	
	Amu Darya Basin	Syr Darya Basin	Average Annual Total Runoff	Percentage of Total Basin Volume
Kazakhstan	—	2.516	2.516	2.2
Kyrgyzstan	1.654	27.542	29.196	25.2
Tajikistan	58.732	1.005	59.737	51.5
Turkmenistan	1.405	—	1.405	1.2
Uzbekistan	6.791	5.562	12.353	10.6
Afghanistan and Iran	10.814	—	10.814	9.3
Total	79.396	36.625	116.021	100

Source: The table compiled by the authors

Figure 1. Satellite imagery of the Aral Sea changes from 1973 to 2023

Source: The figure compiled by the authors

Figure 2. Changes in the volume of the Aral Sea from 1960 to 2018

Source: The figure compiled by the authors.

To meet these objectives, the study pursues three tasks: (1) mapping the field’s knowledge structure and thematic evolution through bibliometric visualization; (2) identifying governance obstacles across national, regional, and international levels using boundary and hierarchical analysis; and (3) synthesizing the governance strategies proposed in the literature and assessing their implications for future policy design.

Methodology

Using a multilingual set of publications from 1991 to 2024, this study first maps the research landscape of Aral Sea governance through CiteSpace-based bibliometric visualization and then identifies and structures governance problems using boundary analysis.

Data collection

We compiled a multilingual publication dataset on the Aral Sea crisis and its governance through systematic searches across multiple databases. All records were screened at the full-text level, and irrelevant items were excluded. The final dataset consists of 407 publications: 63 in Chinese, 247 in English, 88 in Russian, and 9 in Kazakh and Uzbek.

Chinese-language retrieval (CNKI; CQVIP). The search strategy targeted Chinese-language equivalents of “Aral Sea crisis” OR “Aral Sea governance”, within the time window 1991-12-26 to 2024-12-31. Document types were limited to jour-

nal articles, theses/dissertations, and conference papers. After screening, 63 records were retained.

English-language retrieval (Web of Science; PQDT; JSTOR; EBSCO). The search query was: Topic/All fields = (“The Aral Sea Crisis” OR “Management of the Aral Sea” OR “Governance of the Aral Sea”) AND Time = (1991–2024), with document types restricted to Article, Review Article, and Proceeding Paper. After screening, 247 records were retained. Because CiteSpace uses a Web of Science-compatible input standard and only the Web of Science Core Collection supports exporting full records in plain-text format, the Core Collection served as the primary source for bibliometric mapping. Records retrieved from PQDT, JSTOR, and EBSCO were treated as supplementary materials and manually imported into the CiteSpace input directory. After processing, CiteSpace successfully parsed 240 English-language records for visualization.

Russian-language retrieval (Google Scholar). The search query was: Content = (“Аральский кризис или управление Аральским морем”) AND Time = (1991–2024). After screening, 88 records were retained.

Kazakh- and Uzbek-language retrieval (Google Scholar). Searches were conducted sequentially in Kazakh and Uzbek using the terms for “Aral Sea crisis” and “Aral Sea governance” (Kazakh: “Арал теңізі дағдарысы”, “Арал теңізін басқару”; Uzbek: “Orol dengizi inqirozi”, “Orol dengizini boshqarish”). After screening, 9 records were retained.

Bibliometric mapping (English-language subset)

Bibliometric visualization was conducted on the English-language subset (see Appendix A) using CiteSpace 6.3.R1. Parameter settings were: Time Slicing = 1991–2024, Years Per Slice = 1, g-index ($k = 25$), Top N = 50, with network pruning via Pathfinder and Pruning sliced networks. Visual outputs were generated for institutions, countries, and keywords, producing an institutional collaboration network, a keyword co-occurrence map, and a burst-term table (burst detection parameter $\gamma = 0.6$). To improve readability, single-occurrence nodes (frequency = 1) were suppressed in the institutional and keyword maps.

Problem synthesis

To synthesize governance constraints systematically, all 407 publications were reviewed individually. Governance-related issues were extracted and consolidated into 27 distinct problems. A problem saturation curve was then constructed by relating the cumulative number of problems identified to the number of studies reviewed. The 27 problems were subsequently coded and grouped hierarchically into

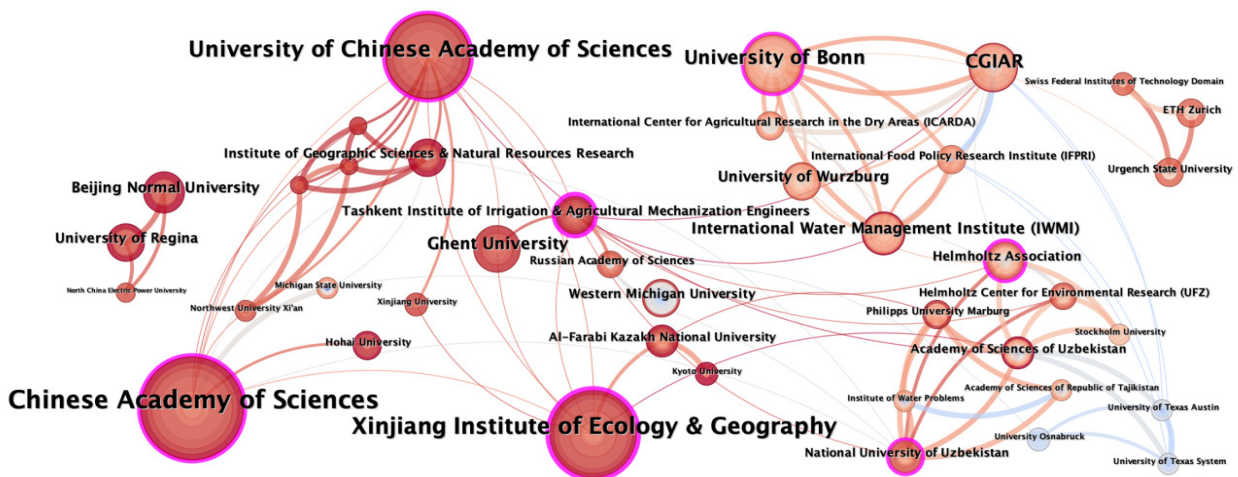
individual, national, regional, and international-system levels. Finally, we calculated and ranked how often each problem was mentioned across the dataset, showing where constraints concentrate and how these concentrations contribute to governance fragmentation.

Visual Analysis of Research Status

The visual analysis based on CiteSpace illustrates the structural characteristics of global scholarship on Aral Sea governance and highlights evolving research patterns across institutions, countries, and thematic domains.

As shown in Figure 3, three major collaboration clusters can be observed: one anchored by the University of the Chinese Academy of Sciences and the Xinjiang Institute of Ecology and Geography; a second cluster linking the University of Bonn, CGIAR, and the International Water Management Institute; and a third cluster connecting the Helmholtz Association with Uzbek scientific institutions, pointing to sustained European engagement in Central Asian ecological and water-related research.

Figure 3. Cooperation network of international research institutions

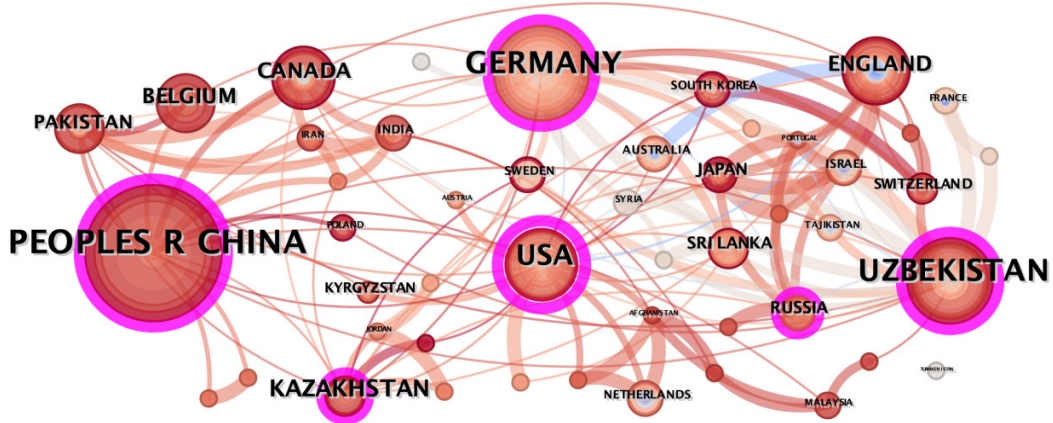

Source: The figure compiled by the authors

As shown in Figure 4, China, Uzbekistan, Germany, the United States, and Kazakhstan stand out as the principal hubs in the English-language literature on the Aral Sea. Uzbekistan, Germany, the United States, and China exhibit relatively high centrality and are linked to partners in Kazakhstan, Russia, the United Kingdom, India, Japan, etc., pointing

to a broadly cross-border pattern of collaboration. By comparison, China–Russia co-authorship ties appear thinner, which may reflect both database language coverage and differing research traditions, with Russian scholarship more strongly oriented toward multidisciplinary hydrological and ecological monitoring.

Figure 4. Distribution of countries publishing in international journals

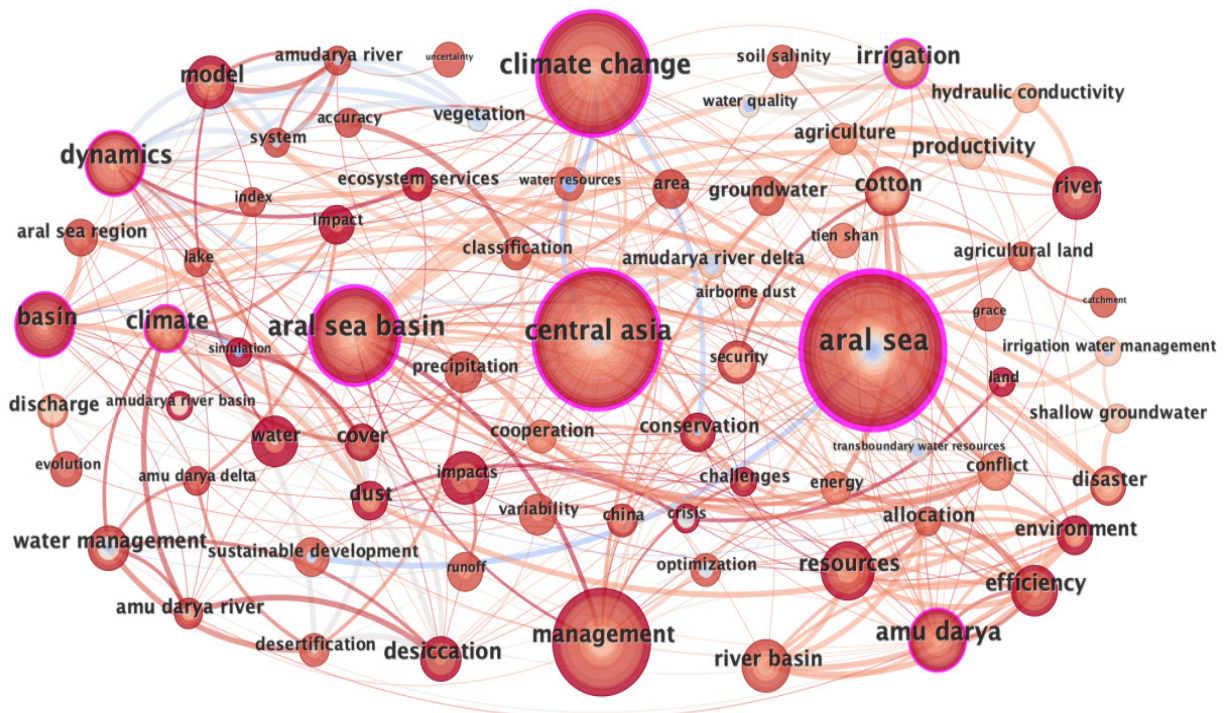

Source: The figure compiled by the authors

As shown in Figure 5, international keyword clustering suggests that climate change and ecological management serve as prominent organizing themes. Within this thematic structure, the literature pays close attention to the combined impacts of cli-

mate change and human activities on the Aral Sea, hydrological dynamics and evaluations of water-use efficiency, water-management approaches across the five Central Asian states, and ecological restoration strategies.

Figure 5. Co-occurrence map of keywords internationally

Source: The figure compiled by the authors

As shown in Table 2, burst-term analysis captures shifts in scholarly attention over time. Newly emerging terms (including “dynamics,” “precipitation,” and “impacts”) are consistent with growing interest in integrated climate–hydrology assessments and a stron-

ger tendency to discuss the broader security implications of water scarcity. Meanwhile, longer-lasting bursts (e.g., “cotton” and “water management”) indicate sustained attention to the irrigation legacy and the governance challenges associated with it.

Table 2. Top 9 keywords with the strongest citation bursts internationally

Keywords	Strength	Duration	1991-2024
water management	2.71	2003-2007	
cotton	3.09	2011-2016	
security	2.93	2014-2015	
conflict	2.59	2017-2019	
cooperation	2.19	2017-2019	
tien shan	2.35	2018-2019	
dynamics	2.48	2019-2020	
precipitation	2.23	2019-2022	
impacts	2.69	2021-2024	

Source: The table compiled by the authors

The visualizations indicate that research on Aral Sea governance has broadened institutionally and become more internationally networked. They also show a growing tendency to treat the crisis through an integrated lens that connects ecological degradation, climatic stressors, and fragmented governance. While these patterns do not in themselves prescribe solutions, they delineate the field’s contours and provide a clearer starting point for identifying where structural constraints cluster and how regional cooperation might be assessed and strengthened.

Problems in Aral Sea Governance Under Boundary Analysis

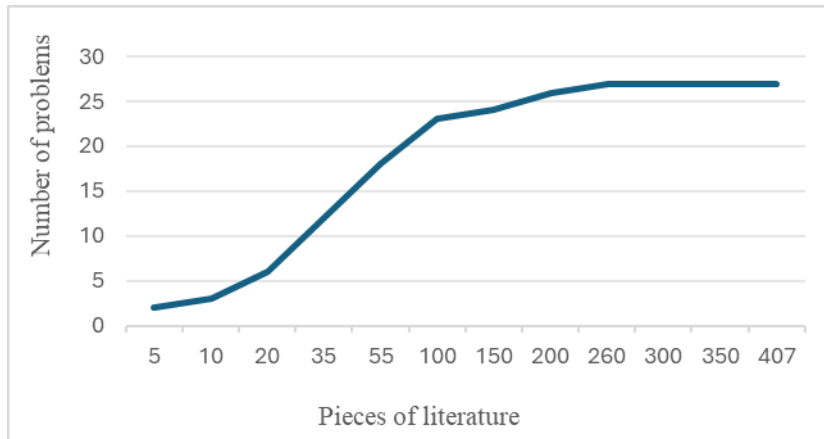
Through reviewing 407 pieces of literature individually, this study compiled 27 specific problems. Based on the number of problems discovered and the literature reviewed, we drew a problem saturation curve for the problems existing in the process of Central Asian countries’ governance of the Aral Sea crisis (Figure 6). Based on this, these specific problems were further classified hierarchically (Figure

7), and the frequency of problems mentioned in the literature was ranked (Table A.1). The results show that approximately 65% belong to regional-level problems, 24% to national-level problems, 8% to individual-level problems, and 3% to international system-level problems.

Regional-Level Problems

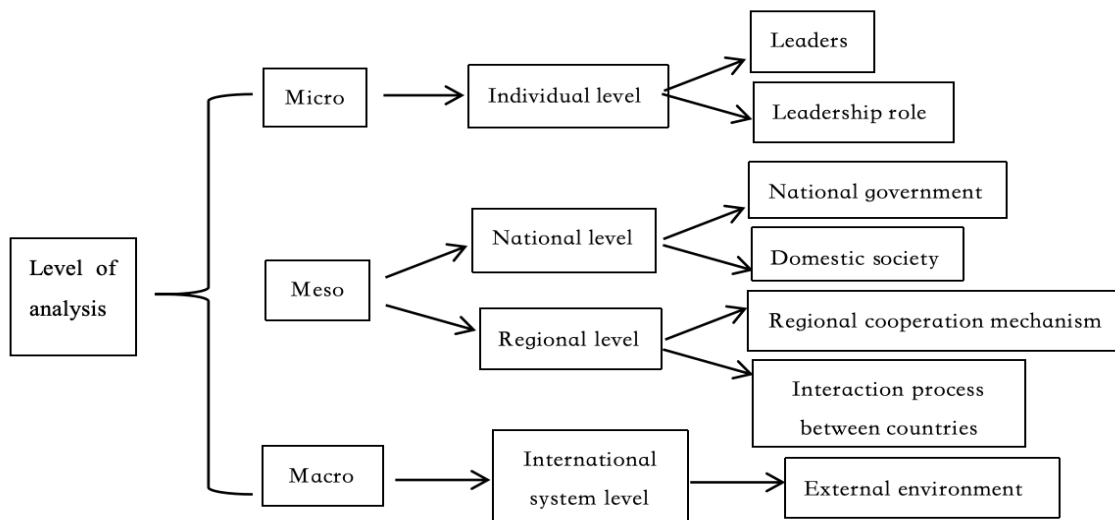
In Aral Sea governance, regional-level problems are recognized as the central bottleneck, which can be divided into four dimensions: First, water rights problems are often identified as a foundational constraint on governance, severely affecting the rational allocation and utilization of water resources; Second, current cooperation mechanisms have obvious deficiencies or operate inefficiently, making it difficult to meet actual governance needs; Third, significant differences and contradictions exist among the five countries, increasing coordination difficulties; Fourth, most agreements and laws have failed to be effectively implemented, making it difficult for governance to achieve practical results.

Figure 6. Problem saturation curve of Aral Sea governance

Source: The figure compiled by the authors

Figure 7. Levels of analysis of the Aral Sea governance problems

Source: The figure compiled by the authors

Uneven Water Allocation and Unsettled Water Rights

A persistent distributional imbalance across the basin sits at the center of the Aral Sea crisis (Turner, 2003: 55). In the Soviet era, seasonal water releases were effectively coordinated through a centrally managed water-energy bargain between upstream and downstream republics. After the Soviet Union dissolved, the basin-wide coordination embedded in the water-energy exchange largely unraveled. Although the 1992 Almaty Agreement formally preserved Soviet-era water allocation quotas (often described as a continuation of the principle

that water-rich upstream states used proportionally less water) these arrangements failed to establish clearly defined and mutually accepted water rights (Min, 2022: 64). As a result, regional actors entered a condition of nominal consensus combined with persistent practical confrontation (Guo et al., 2022: 18). At the same time, national economic priorities diverged: downstream countries continued to prioritize irrigation-based agricultural production, while upstream countries increasingly sought to utilize water resources for hydropower development. The breakdown of the former energy compensation mechanism intensified water-energy imbalances,

bringing supply–demand contradictions to the forefront and triggering recurrent disputes across the basin.

Mismatch Between Governance Needs and Regional Cooperation Mechanisms

A substantial gap exists between the complexity of Aral Sea governance challenges and the institutional capacity of existing regional cooperation mechanisms. First, many agreements concluded among Central Asian states rely heavily on broad and principle-oriented provisions regarding cooperation obligations and implementation pathways, limiting their operational effectiveness (Wang et al., 2022: 70). As a result, these agreements often lack problem orientation and fail to generate substantive governance outcomes.

Second, basin-wide management institutions remain weak, with unclear functional mandates and fragmented divisions of responsibility, leading to low operational efficiency. In particular, the International Fund for Saving the Aral Sea (IFAS) has been widely criticized for its largely formal authority and insufficient institutional reform (Janusz-Pawletta, 2015: 895). Third, key supporting mechanisms are underdeveloped, including transparent information-sharing systems (Li et al., 2018: 99), effective monitoring and sanction mechanisms (Weinthal, 2000: 295–311), incentive structures to promote compliance, credible dispute resolution procedures (Vinoogradov et al., 2001: 353), and sustained coordination platforms (Severskiy, 2004: 353). Finally, key legal areas – most notably groundwater governance, rules for transboundary allocation, and agreed limits on water use – remain underdeveloped, leaving the basin without a coherent legal architecture for collective action on the Aral Sea crisis (Rakhmatullaev et al., 2012: 67–80).

Divergent Interests and Uneven Governance Capacity

Cross-state differences among the five Central Asian countries add another layer of difficulty to regional governance. First, low levels of political trust and enduring suspicions make it hard to sustain stable coalitions for cooperation (Kamalov, 2009: 367–369). Second, priorities around water use, energy security, and development diverge sharply, so states often pursue different policy objectives rather than a shared basin-wide agenda (Yu et al., 2019: 10). Third, willingness to participate and administrative capacity vary substantially across countries, which translates into uneven

implementation and inconsistent outcomes on the ground (Hao, 2021: 65).

Within the existing literature, Kazakhstan is frequently identified as the most proactive actor in Aral Sea governance. Due to its geographical position in the northern Aral Sea and its relatively stronger fiscal capacity, Kazakhstan faces more immediate ecological impacts and possesses greater resources to support governance initiatives. Consequently, it has emerged as a central participant and an important driver of water resource management reforms in the basin. In contrast, other Central Asian states have undertaken more limited actions and contributed comparatively fewer resources to addressing the crisis (Yang et al., 2024: 181–184).

Weak Implementation of Agreements and International Water Law

The limited effectiveness of regional governance is further reflected in the persistent gap between treaty commitments and practical implementation. Many agreements signed since independence lack enforceability and binding force, resulting in weak compliance and continued disputes over water allocation (Isaynov et al., 2013: 95). Moreover, international water law has not been uniformly adopted or effectively applied across the region.

Although Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan have acceded to the Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, and Kazakhstan and Uzbekistan have joined the Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses, other Central Asian states remain outside these frameworks. Divergent interpretations of international water law and differing national positions have prevented the establishment of a shared normative foundation for transboundary river governance. As a result, the region continues to lack universally recognized guiding principles capable of structuring stable, predictable, and effective cooperation.

National-Level Problems

At the national level, governance constraints primarily stem from political–institutional structures and socio-economic limitations within Central Asian states. In terms of state governance, most Central Asian countries exhibit highly centralized and authoritarian political systems. The excessive concentration of political power increases the risk of unequal resource allocation and rent-seeking behavior, which undermines effective environmental

governance (Borishpolets, 2010: 32). In the context of Aral Sea governance, public funds and resources intended for ecological restoration are often diverted to satisfy specific interest groups rather than addressing the core environmental challenges. Empirical studies indicate that corruption and misappropriation of project funds (such as the redirection of resources to non-affected regions or affiliated enterprises through fictitious contracts) have significantly reduced the effectiveness of governance initiatives (Glanz et al., 2014: 153). In addition, the economic structures of Central Asian countries have remained heavily dependent on cotton cultivation and other irrigation-intensive agricultural activities since the dissolution of the Soviet Union. This path-dependent development model has weakened economic resilience and constrained fiscal capacity. Even Kazakhstan and Uzbekistan, which possess relatively stronger economic foundations among the five states, face substantial financial limitations that restrict their ability to implement large-scale and sustained interventions to mitigate the ongoing shrinkage of the Aral Sea (Ablekim et al., 2019: 16).

From the perspective of domestic society, public engagement in Aral Sea governance remains limited. Existing research suggests a general lack of sustained attention and participation by local communities and social organizations (Hirsch et al., 2010). While public awareness of the severity of the Aral Sea crisis has increased at a superficial level, this awareness has not translated into active participation or collective action. This disjunction between cognition and practice reflects a broader pattern of participation inertia, in which individuals fail to perceive their own responsibilities and agency in addressing environmental problems. As a result, the Aral Sea crisis has struggled to evolve into a socially mobilizing public issue. Furthermore, the widespread deterioration and aging of hydrological infrastructure significantly constrain governance capacity (Migranyan, 2024: 104–124). Inadequate monitoring facilities and outdated technical equipment impede accurate assessment of ecological conditions and delay policy adjustments. Shortages of professional expertise, insufficient technical training, and weak administrative execution capabilities further exacerbate national-level governance challenges.

Individual-Level Problems

At the individual level, governance outcomes are strongly shaped by how political leaders set priorities and weigh competing goals. Since independence, most Central Asian states have consolidated

presidential systems in which agenda-setting and key policy powers are concentrated in the executive. Where checks on executive authority are weak, policy practice tends to reflect leaders' preferences rather than stable, rule-based constraints – so institutions are more often molded by power than used to constrain it (Liang, 2022: 36).

This governance structure has two recurring consequences. First, nationalist narratives among political elites can harden bargaining positions (Shi, 2009: 29), pushing decision-makers to prioritize narrowly defined national or ethnic interests over basin-wide ecological needs and the legitimate claims of neighboring states. Second, short-term economic considerations can displace long-horizon ecological strategies that require sustained commitment and yield benefits only gradually, encouraging a reactive approach to the Aral Sea crisis. Some officials have even questioned whether preserving the Sea is worthwhile, arguing that allocating water to irrigated agriculture delivers quicker economic returns (Glanz et al., 2014: 153).

International System-Level Problems

At the international system level, governance of the Aral Sea is shaped and often constrained by Central Asia's broader geopolitical and security environment. Since the dissolution of the Soviet Union, major powers, including the United States and Russia, have sought to expand their regional influence through diplomatic engagement, economic and technical assistance, and strategic communication. Such competitive dynamics have contributed to the securitization of transboundary water issues, recasting water allocation and basin management as questions of national and regional security rather than shared environmental governance. As a result, basin-wide integration and multi-level cooperation have been weakened (Li et al., 2018: 103). In addition, a volatile regional security context can further crowd out sustained attention and resources for long-term environmental cooperation, increasing uncertainty and transaction costs for coordinated action on the Aral Sea crisis.

Constraints and Pathways

Aral Sea governance faces a set of persistent constraints as well as a growing, but still contested, range of governance pathways.

Problem Synthesis

Aral Sea governance is not something any single state can address on its own. As a transboundary environmental challenge, it is hindered by persistent

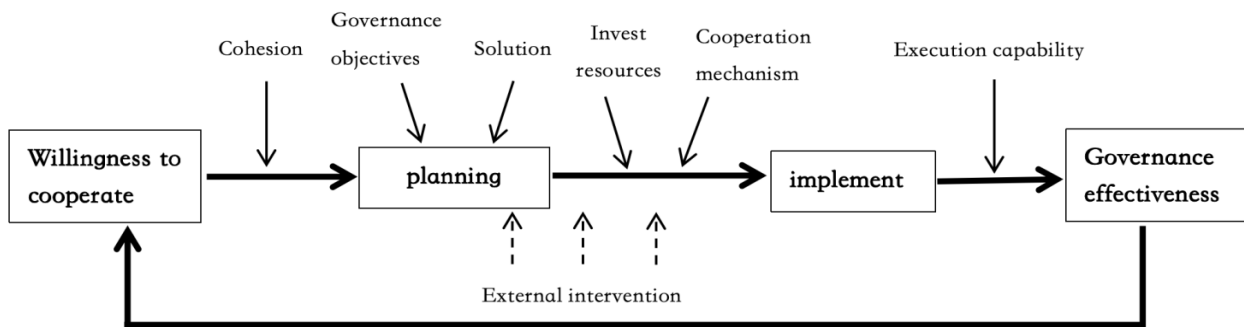
coordination gaps and uneven cooperation among the five Central Asian countries.

First, effective governance requires a shared diagnosis of regional environmental risks and sustained political commitment to cooperation. Enhancing mutual understanding and political trust is a prerequisite for building collective action capacity. Second, countries need to articulate common governance objectives and establish coherent policy pathways, supported by adequate resource inputs (including finance, technology, expertise, and infrastructure) and functional cooperation mechanisms such as information-sharing, coordination, incentives, and compliance frameworks. Third, effective implementation depends on an integrated governance structure combining top-down state coordination with bottom-up participation by local

communities, enterprises, civil society, and international organizations. Governance outcomes should, in turn, feed back into policy learning and strategic adjustment. Throughout this process, external actors continue to exert significant influence on regional governance dynamics (Figure 8).

In sum, weak regional cooperation remains the primary constraint on effective Aral Sea governance. Existing work attributes governance shortfalls to four interrelated factors: limited political commitment and cohesion; fragmented planning and competing objectives; gaps in institutional arrangements and resource support; and weak implementation and enforcement of existing agreements. Taken together, these dynamics generate a vicious circle that continues to constrain governance effectiveness.

Figure 8. Path map of factors affecting regional environmental governance effectiveness

Source: The figure compiled by the authors

Governance pathways

Current governance strategies generally follow two complementary pathways: mitigation and adaptation.

Mitigation

Mitigation strategies primarily emphasize ecological restoration and the deceleration of the Aral Sea's shrinkage. The literature identifies two mutually reinforcing approaches: top-down coordinated governance and bottom-up polycentric collaboration.

From a top-down perspective, differences in resource endowments and vulnerability levels necessitate differentiated responsibilities. Kazakhstan and Uzbekistan, given their relatively stronger capacities and higher exposure, are expected to assume greater responsibility for supplying regional environmental

public goods, while other states contribute through coordinated support. Priority actions include basin-wide assessments of existing policies and ecological risks (particularly climate change) to identify governance gaps and coordination bottlenecks (Prniyazova et al., 2024: 44). On this basis, comprehensive and context-specific restoration programs should be developed, guided by principles of ecological suitability, water balance, and integrated land–water management (He et al., 2021: 136). Strengthening institutional capacity is essential, including enhancing the authority and effectiveness of ICWC and IFAS, clarifying institutional mandates through supplementary legal instruments, and deploying modern hydrological monitoring and data systems in key river basins.

Complementing this approach, bottom-up and outside-in polycentric governance seeks to address

the fundamentally human-induced nature of the Aral Sea crisis. This requires activating local ecological awareness and participation through environmental education and community engagement (Berdimuratova, 1999: 128-139), while decentralizing governance authority to empower local governments. Local actors are better positioned to design and implement context-sensitive measures aligned with on-the-ground realities. At the same time, international organizations and external partners should be encouraged to participate through embedded and equal cooperation, rather than hierarchical intervention, thereby enhancing resource mobilization and policy innovation.

Adaptation

Adaptation strategies focus on mitigating the socio-economic, political, and human security impacts of the Aral Sea crisis. Politically, ecological degradation has intensified tensions over transboundary water allocation and increased the risk of regional instability. Economically, declining water availability undermines agriculture, fisheries, and livelihoods, exacerbating poverty and inequality. Socially, environmental degradation has generated population displacement and health risks, giving rise to new challenges associated with environmental migration.

In response, two priority adaptation pathways have emerged. The first centers on resolving focal water-related conflicts, particularly disputes over water allocation, energy compensation, and hydropower development. Effective resolution requires shared recognition of the public-good nature of transboundary water resources and basin ecosystems, alongside the dual attributes of water as both a livelihood necessity and an economic commodity. Establishing unified regional water governance frameworks that integrate scientifically grounded allocation rules with market-based water-energy exchange mechanisms can help mitigate persistent coordination dilemmas. These arrangements should be accompanied by broader institutional reforms and supported by international organizations and external partners capable of providing financial, technical, and policy assistance.

The second pathway prioritizes safeguarding livelihoods and promoting sustainable development. Immediate efforts should focus on improving public health systems, livelihood protection, and disaster preparedness in affected areas (Wu et al., 2023: 925), with particular attention to vulnerable groups such as women and children. In

the longer term, adaptation requires transforming regional development models by improving water-use efficiency, modernizing irrigation infrastructure, promoting crop diversification, and fostering emerging industries. Reducing excessive dependence on irrigation-intensive agriculture and resource-based sectors is essential for enhancing economic resilience and long-term adaptive capacity.

Results and discussion

This section situates the study's main findings within broader debates on environmental governance and clarifies their implications for future research and policy.

Based on a systematic review and bibliometric analysis, this study finds that existing scholarship has developed a solid understanding of Aral Sea governance at the national and regional levels, with particular attention to governance motivations, institutional arrangements, policy instruments, and implementation constraints across the five Central Asian states. However, the dominance of national and regional lenses also means that the field remains largely state-centric and regionally bounded, which limits its ability to capture the crisis's multi-layered governance complexity. Consequently, the absence of an integrated multi-level analytical framework has constrained more systematic accounts of how global norms, international actors, and transboundary environmental regimes interact with regional institutions and domestic policies.

At the same time, the frequent conflation of Aral Sea governance with broader Central Asian water management highlights the need for more problem-specific analysis. Regional water governance is an essential backdrop, but overly general framings can blur what is distinctive about the Aral Sea case – its acute ecological sensitivity, the legacy of Soviet-era irrigation, and the particular configuration of cross-border governance constraints. Relatedly, the crisis is not well captured by political or institutional accounts alone. It is produced through the interaction of ecological change, climatic variability, socioeconomic restructuring, and historical path dependence, which points to the value of more systematic interdisciplinary integration.

Debates over future governance pathways place institutional design and political feasibility at the center of the discussion. Calls for supranational arrangements reflect awareness of deep-seated constraints – unequal allocation patterns, contested

rights and responsibilities, and weak coordination, but their prospects are often limited by sovereignty sensitivities and domestic incentive structures. In this regard, more flexible arrangements (such as regional water-energy alliances) may offer a pragmatic alternative, balancing coordination needs with political realities. Overall, advancing research on Aral Sea governance requires a shift toward multi-level,

interdisciplinary, and problem-specific approaches, alongside renewed attention to institutional innovation, to enhance both analytical rigor and policy relevance.

This research article supported by the Fundamental Research Funds for the Central Universities (No. 2025jbkyjd003)

References

- 阿布都米吉提·阿布力克木, et al. (2019). 咸海的过去、现在与未来. 干旱区研究, (1), 1–16.
- Бердимуратова, А. К. (1999). Обострение экологического кризиса в среднеазиатском регионе (на материалах Приаралья). *Философия и общество*, (2), 128–139.
- Боришполец, К. П. (2010). Вода как *perpetuum mobile* центральноазиатской политики. *Вестник Московского университета*, (5), 24–36.
- CAWater-Info. (2025). *Aral Sea: Formation of the surface flow*. http://www.cawater-info.net/aral/water_e.htm#quality
- CAWater-Info. (2025). *Database of the Aral Sea*. http://www.cawater-info.net/aral/data/index_e.htm
- Central Asia Climate Portal. (2024). *Did “Rain Man” raise the water level in the Aral Sea – Kazhydromet conclusion*. <https://centralasiacclimateportal.org/did-rain-man-raise-the-water-level-in-the-aral-sea-kazhydromet-conclusion/>
- Der Beek, T. A., Voss, F., & Flörke, M. (2011). Modelling the impact of global change on the hydrological system of the Aral Sea basin. *Physics and Chemistry of the Earth*, 36(13), 684–695.
- Dunn, W. N. (2015). *Public policy analysis*. Routledge.
- Glantz, M. H., et al. (2014). Аральские моря: Последствие экологической деградации в Центральной Азии. *Проблемы постсоветского пространства*, (2), 141–156.
- 郭利丹, et al. (2022). 上下游型跨界流域水资源重复博弈及策略——以咸海流域为例. *水利经济*, (6), 16–23.
- 郝韵. (2021). 中亚国家生态政策差异性及其效果评价 (Doctoral dissertation). 新疆大学.
- 何明珠, et al. (2021). 咸海生态危机：荒漠化趋势与生态恢复防控对策. *中国科学院院刊*, (2), 130–140.
- Hirsch, D., Abrami, G., Giordano, R., et al. (2010). Participatory research for adaptive water management in a transition country: A case study from Uzbekistan. *Ecology and Society*, 15(3), Article 23.
- Исайнов, Х. Р., & Шералиев, Э. Н. (2013). Водно-энергетический потенциал Центральной Азии: проблемы и пути решения. *Природообустройство*, (1), 95–100.
- Janusz-Pawletta, B. (2015). Current legal challenges to institutional governance of transboundary water resources in Central Asia and joint management arrangements. *Environmental Earth Sciences*, 73(2), 887–896.
- Kamalov, Y. (2009). The Aral Sea: A matter of mutual trust. In J. A. A. Jones et al. (Eds.), *Threats to global water security* (pp. 367–369). Springer.
- 李立凡, & 陈佳骏. (2018). 中亚跨境水资源: 发展困境与治理挑战. *国际政治研究*, (3), 89–107.
- 梁强. (2022). 吉尔吉斯斯坦混合制国家权力体制评析. *俄罗斯东欧中亚研究*, (6), 18–38.
- Мигранян, А. А. (2024). Проблемы экологической безопасности и водообеспечение потребностей центрально-азиатского региона. *Геоэкономика энергетики*, 28(4), 104–124.
- 闵月. (2022). 咸海流域水资源利用研究——基于国际河流水权的视角. *争议解决*, (1), 56–66.
- Rnriyazova, A. E., et al. (2024). Орталык Азиядагы су қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша шешімдер қабылдау мәселелері. *Political Sciences*, 149(4), 32–49.
- Rakhmatullaev, S., Huneau, F., Kazbekov, J., et al. (2012). Groundwater resources of Uzbekistan: An environmental and operational overview. *Open Geosciences*, 4(1), 67–80.
- Severskiy, I. V. (2004). Water-related problems of Central Asia: Some results of the GIWA international water assessment program. *AMBIO*, 33(1), 52–62.
- Turner, T. (2003). Water and environment issues in the Black, Caspian, and Aral Seas. *Problems of Economic Transition*, 46(4), 6–76.
- Vinogradov, S., & Langford, V. P. (2001). Managing transboundary water resources in the Aral Sea Basin: In search of a solution. *International Journal of Global Environmental Issues*, 1(3–4), 345–362.
- Weinthal, E. S. (2000). Applying lessons from the Aral Sea Basin: The role of non-state actors. In W. Ascher et al. (Eds.), *The Caspian Sea: A quest for environmental security* (pp. 295–311). Springer.
- 吴淼, et al. (2023). 咸海生态治理：深化与中亚科技合作的重要路径. *中国科学院院刊*, (6), 917–931.
- 吴淼, et al. (2010). 哈萨克斯坦水资源利用. *干旱区地理*, (2), 196–202.
- Yu, Y., Pi, Y., Yu, X., et al. (2019). Climate change, water resources and sustainable development in the arid and semi-arid lands of Central Asia in the past 30 years. *Journal of Arid Land*, 11(1), 1–14.

References

- Abudumijiti, A., et al. (2019). Xianhai de guoqu, xianzai yu weilai [The past, present and future of the Aral Sea]. *Ganhanqu Yanjiu*, (1), 1–16.
- Berdimuratova, A. K. (1999). Obostrenie ekologicheskogo krizisa v sredneaziatskom regione (na materialakh Priaral'ya) [Aggravation of the ecological crisis in the Central Asian region (based on the Aral Sea region)]. *Filosofiya i obshchestvo*, (2), 128–139.
- Borishpolets, K. P. (2010). Voda kak perpetuum mobile tsentral'noaziatskoy politiki [Water as a perpetuum mobile of Central Asian politics]. *Vestnik Moskovskogo universiteta*, (5), 24–36.
- CAWater-Info. (2025). *Aral Sea: Formation of the surface flow*. http://www.cawater-info.net/aral/water_e.htm#quality
- CAWater-Info. (2025). *Database of the Aral Sea*. http://www.cawater-info.net/aral/data/index_e.htm
- Central Asia Climate Portal. (2024). *Did “Rain Man” raise the water level in the Aral Sea – Kazhydromet conclusion*. <https://centralasiacclimateportal.org/did-rain-man-raise-the-water-level-in-the-aral-sea-kazhydromet-conclusion/>
- Der Beek, T. A., Voss, F., & Flörke, M. (2011). Modelling the impact of global change on the hydrological system of the Aral Sea basin. *Physics and Chemistry of the Earth*, 36(13), 684–695.
- Dunn, W. N. (2015). *Public policy analysis*. Routledge.
- Glantz, M. H., et al. (2014). Aral'skie morya: Posledstvie ekologicheskoy degradatsii v Tsentral'noy Azii [Aral seas: Consequences of ecological degradation in Central Asia]. *Problemy postssovetskogo prostranstva*, (2), 141–156.
- Guo, L., et al. (2022). Shangxia you xing kuajie liuyu shui ziyuan chongfu boyi ji celüe: Yi Xianhai liuyu wei li [Repeated game and strategies of water resources in upstream–downstream transboundary basins: The Aral Sea basin as a case study]. *Shuili Jingji*, (6), 16–23.
- Hao, Y. (2021). *Zhongya guojia shengtai zhengce chayixing ji qi xiaoguo pingjia* [Differences in ecological policies of Central Asian countries and evaluation of their effects] (Doctoral dissertation). Xinjiang University.
- He, M., et al. (2021). Xianhai shengtai weiji: Huangmohua qushi yu shengtai huifu fangkong duice [The ecological crisis of the Aral Sea: Desertification trends and ecological restoration strategies]. *Zhongguo Kexueyuan Yuankan*, (2), 130–140.
- Hirsch, D., Abrami, G., Giordano, R., et al. (2010). Participatory research for adaptive water management in a transition country: A case study from Uzbekistan. *Ecology and Society*, 15(3), Article 23.
- Isainov, Kh. R., & Sheraliev, E. N. (2013). Vodno-energeticheskii potentsial Tsentral'noy Azii: problemy i puti resheniya [Water and energy potential of Central Asia: Problems and solutions]. *Privodoobustroystvo*, (1), 95–100.
- Janusz-Pawletta, B. (2015). Current legal challenges to institutional governance of transboundary water resources in Central Asia and joint management arrangements. *Environmental Earth Sciences*, 73(2), 887–896.
- Kamalov, Y. (2009). The Aral Sea: A matter of mutual trust. In J. A. A. Jones et al. (Eds.), *Threats to global water security* (pp. 367–369). Springer.
- Li, L., & Chen, J. (2018). Zhongya kuajing shui ziyuan: Fazhan kunjing yu zhili tiaozhan [Transboundary water resources in Central Asia: Development dilemmas and governance challenges]. *Guoji Zhengzhi Yanjiu*, (3), 89–100.
- Liang, Q. (2022). Jierjisi sitan hunhezhi guojia quanli tizhi pingxi [Analysis of Kyrgyzstan's hybrid system of state power]. *Eluosi Dongou Zhongya Yanjiu*, (6), 18–38.
- Migranyan, A. A. (2024). Problemy ekologicheskoy bezopasnosti i vodoobespechenie potrebnostey tsentral'no-aziatskogo regiona [Problems of environmental security and water supply in the Central Asian region]. *Geoekonomika energetiki*, 28(4), 104–124.
- Min, Y. (2022). Xianhai liuyu shui ziyuan liyong yanjiu: Jiyu guoji heliu shuiquan de shijiao [Water resource utilization in the Aral Sea basin: From the perspective of international river water rights]. *Zhengyi Jiejue*, (1), 56–66.
- Prniyazova, A. E., et al. (2024). Ortalyq Aziyadagy su qauipsizdigin qamtamasyz etu boyynsha sheshimder qabyldau maseleleri [Decision-making issues in ensuring water security in Central Asia]. *Political Sciences*, 149(4), 32–49.
- Rakhmatullaev, S., Huneau, F., Kazbekov, J., et al. (2012). Groundwater resources of Uzbekistan: An environmental and operational overview. *Open Geosciences*, 4(1), 67–80.
- Severskiy, I. V. (2004). Water-related problems of Central Asia: Some results of the GIWA international water assessment program. *AMBIO*, 33(1), 52–62.
- Turner, T. (2003). Water and environment issues in the Black, Caspian, and Aral Seas. *Problems of Economic Transition*, 46(4), 6–76.
- Vinogradov, S., & Langford, V. P. (2001). Managing transboundary water resources in the Aral Sea Basin: In search of a solution. *International Journal of Global Environmental Issues*, 1(3–4), 345–362.
- Weinthal, E. S. (2000). Applying lessons from the Aral Sea Basin: The role of non-state actors. In W. Ascher et al. (Eds.), *The Caspian Sea: A quest for environmental security* (pp. 295–311). Springer.
- Wu, M., et al. (2010). Hasakesitan shui ziyuan liyong [Water resource utilization in Kazakhstan]. *Ganhanqu Dili*, (2), 196–202.
- Wu, M., et al. (2023). Xianhai shengtai zhili: Shenhua yu Zhongya keji hezuo de zhongyao lujing [Aral Sea ecological governance: An important pathway for deepening scientific cooperation with Central Asia]. *Zhongguo Kexueyuan Yuankan*, (6), 917–931.
- Yu, Y., Pi, Y., Yu, X., et al. (2019). Climate change, water resources and sustainable development in the arid and semi-arid lands of Central Asia in the past 30 years. *Journal of Arid Land*, 11(1), 1–14.

Information about the authors:

Wanni Gao (corresponding author) – Doctor of Law, Associate Professor, Institute of Central Asian Studies and the School of Politics and International Relations at Lanzhou University (Gansu, China, e-mail: gaown@lzu.edu.cn).

Hong Li – Master of Political Science, School of Politics and International Relations at Lanzhou University (Gansu, China, e-mail: lihong2023@lzu.edu.cn).

Авторлар туралы мәлімет:

Ванни Гао (корреспондент-автор) – з.ғ.д., қауымдастырылған профессор, Ланьчжоу университетінің Орталық Азияны зерттеу институты және Саясат және халықаралық қатынастар мектебі (Ганьсу, Қытай, e-mail: gaown@lzu.edu.cn).

Хун Ли – саясаттану магистрі, Ланьчжоу университетінің Саясат және халықаралық қатынастар мектебі (Ганьсу, Қытай, e-mail: lihong2023@lzu.edu.cn).

Информация об авторах:

Ванни Гао (корреспондент-автор) – д. ю. н, ассоциированный профессор, Институт исследований Центральной Азии и Школы политики и международных отношений Ланьчжоуского университета (Ганьсу, Китай, e-mail: gaown@lzu.edu.cn).

Хун Ли – магистр политических наук, Школа политики и международных отношений Ланьчжоуского университета (Ганьсу, Китай, e-mail: lihong2023@lzu.edu.cn).

Previously sent December 3, 2025.

Re-registered January 14, 2026.

Accepted March 10, 2026.

А. Ермекбаев^{1*}, А. Райымбекова², Н. Илияс¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: adilbekea@gmail.com

ТМҰ: ДЕКЛАРАТИВТІ ИНТЕГРАЦИЯДАН ЭКОНОМИКАЛЫҚ БЕЛДЕУГЕ

Бұл мақала Түркі мемлекеттері ұйымының (ТМҰ) символдық-идеялық үйлестіруден тұрақты экономикалық ықпалдастыққа қандай жағдайларда өте алатынын талдайды. Зерттеудің өзегінде саяси топтасу институционалдық орындалу деңгейі мен нақты материалдық нәтижелерден озып кеткенде туындайтын «риторика-нәтиже» алшақтығы түр. Теориялық негіз ретінде өңірлік интеграция теориялары, неофункционализм, үкіметаралық тәсіл және геоэкономикалық талдау ұштастырылды. Эмпирикалық бөлім түсіндірмелі mixed-methods үлгісіне сүйеніп, салыстырмалы институционалдық талдауды, process tracing әдісін және сауда, транзит, инвестиция мен реттеуші үйлесімділік динамикасын сипаттамалық бағалауды біріктіреді. Нәтижелер панидеялық ынтымақтастықтың саяси заңдылық пен жұмылдыру тұрғысынан маңызды ресурс екенін, алайда ол міндетті орындалатын институттарға айналмайынша ұзақ мерзімді тұрақтылықты қамтамасыз ете алмайтынын көрсетеді. ТМҰ-ның орнықтылығы шешімдерді іске асыру тетіктерінің сапасына, экономикалық саясатты үйлестірудің тығыздығына және қатысушылар арасындағы пайданың теңгерімді бөлінуіне тәуелді. Орта дәліз мысалы қазіргі үрдістің екіжақтылығын айқындайды: геоэкономикалық маңызы артқанына қарамастан, инфрақұрылымдық, нормативтік және басқарушылық шектеулер ықпалдастықтың тұрақты, қайталанатын тиімділігін тежеп отыр. Сценарийлік талдау ТМҰ дамуының үш бағытын – инерциялық, шектеулі-прагматикалық және трансформациялық – айқындап, ұзақ мерзімді өміршеңдікке жеткізетін алғышарттар тек «экономикалық белдеу» үлгісіне өткенде ғана қалыптасатынын дәлелдейді. Негізгі қолданбалы қорытынды: декларативті ықпалдастықтан басқарылатын экономикалық ынтымақтастыққа көшу қажет; ол үшін орындалуы міндетті міндеттемелер, жобалық қаржыландыру, өлшенетін KPI және нәтижені тұрақты институционалдық мониторингтеу жүйесі қажет.

Түйін сөздер: Түркі Мемлекеттері Ұйымы (ТМҰ), өңірлік ықпалдастық, панидеялық ынтымақтастық, экономикалық орындалым, «риторика-нәтиже» алшақтығы, институционалдық үйлестіру, Орта дәліз, геоэкономика, реттеуші үндестіру, транзиттік байланыстылық, инвестициялық ынтымақтастық, сценарийлік талдау.

A. Yermekbayev^{1*}, A. Rayimbekova², N. Iliyas¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

e-mail: adilbekea@gmail.com

OTS: From Declarative Integration to an Economic Belt

This article examines the conditions under which the Organization of Turkic States (OTS) can transition from symbolic-ideological coordination to sustainable economic integration. Its central focus is the structural «rhetoric–outcome» gap that emerges when political consolidation outpaces institutional implementability and material effects. The theoretical framework integrates regionalism, neofunctionalism, intergovernmental analysis, and geoeconomics. Empirically, the study follows an explanatory mixed-methods design combining comparative institutional analysis, process tracing, and a descriptive assessment of dynamics in trade, transit, investment, and regulatory compatibility. The findings show that pan-ideational solidarity is an important source of legitimacy and mobilization, but cannot ensure long-term sustainability unless converted into enforceable institutions. The resilience of the OTS depends on the quality of implementation mechanisms, the density of economic-policy coordination, and a balanced distribution of gains among participants. The Middle Corridor case highlights the dual nature of current trends: despite growing geoeconomic relevance, persistent infrastructural, regulatory, and governance constraints continue to limit reproducible integration effects. Scenario analysis identifies three trajectories of OTS evolution-inertial, limited-pragmatic, and transformational and demonstrates that only the transition to an «economic belt» model creates the preconditions for long-term organizational viability. The key policy implication is the need to move from declarative integration to managed

economic cooperation based on enforceable commitments, project financing, measurable KPIs, and institutionalized performance monitoring.

Keywords: Organization of Turkic States (OTS), regional integration, pan-ideational solidarity, economic implementability, rhetoric-outcome gap, institutional coordination, Middle Corridor, geoeconomics, regulatory harmonization, transit connectivity, investment cooperation, scenario analysis.

А. Еремекбаев^{1*}, А. Райымбекова², Н. Ильяс¹

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Казахский университет международных отношений и мировых языков

имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

*e-mail: adilbekea@gmail.com

ОТГ: от декларативной интеграции к экономическому поясу

В статье рассматриваются условия, при которых Организация тюркских государств (ОТГ) может перейти от символическо-идеологической координации к устойчивой экономической интеграции. В центре внимания структурный разрыв «риторика–результат», возникающий тогда, когда политическая консолидация опережает институциональную исполнимость и материальные эффекты. Теоретическая рамка объединяет подходы регионализма, неофункционализма, межправительственного анализа и геоэкономики. Эмпирически исследование выполнено в объяснительной логике mixed-methods и сочетает сравнительный институциональный анализ, process tracing и дескриптивную оценку динамики торговли, транзита, инвестиций и регуляторной совместимости. Результаты показывают, что панидеациональная солидарность является важным источником легитимности и мобилизации, но не обеспечивает долгосрочную устойчивость без преобразования в исполнимые институты. Устойчивость ОТГ зависит от качества механизмов реализации, плотности координации экономической политики и сбалансированного распределения выгод между участниками. Кейс Среднего коридора демонстрирует двойственную природу текущих тенденций: несмотря на рост геоэкономической значимости, сохраняющиеся инфраструктурные, регуляторные и управленческие ограничения по-прежнему сдерживают воспроизводимые интеграционные эффекты. Сценарный анализ выделяет три траектории эволюции ОТГ – инерционную, ограниченно-прагматическую и трансформационную и показывает, что только переход к модели «экономического пояса» создает предпосылки долгосрочной жизнеспособности организации. Ключевой практический вывод состоит в необходимости перехода от декларативной интеграции к управляемой экономической кооперации, основанной на исполнимых обязательствах, проектном финансировании, измеримых KPI и институционализированном мониторинге результативности.

Ключевые слова: Организация тюркских государств (ОТГ), региональная интеграция, панидеациональная солидарность, экономическая исполнимость, разрыв «риторика–результат», институциональная координация, Средний коридор, геоэкономика, регуляторная гармонизация, транзитная связанность, инвестиционная кооперация, сценарный анализ.

Кіріспе

Жаһандық жеткізу тізбектерінің бытыраңқылығы мен геоэкономикалық бәсекенің ушығуы жағдайында аймақтық ұйымдар барған сайын символдық капиталымен емес, мүше мемлекеттерге орнықты материалдық пайда әкелу қабілетімен бағалануда. Осы тұрғыда Түркі мемлекеттері ұйымы (ТМУ) айқын мысал бола алады: ұйым берік тарихи-мәдени және тілдік ортақтыққа сүйенгенімен, экономикалық ынтымақтастықты институттандыру қажеттілігімен бетпе-бет келеді (Қозақ, 2023). Бұл ахуал өзекті зерттеу сұрағын алға тартады: пан-идеялық ынтымақтасуға басым түрде негізделген жоба символдық ресурстарды нақты экономикалық нәтижелерге айналдырмайынша, ұзақ мерзімде тұрақты бола ала ма?

Теориялық тұрғыдан бұл мәселе аймақтау, неофункционализм, интерүкіметаралық тәсіл және геоэкономика бойынша зерттеулер тоғысында қарастырылады. Идентификациялық жақындық саяси трансакциялық шығындарды төмендетіп, бастапқы үйлестіруді жеңілдеткенімен, ол өздігінен өзара сауданың өсуін, инвестициялық байланыстардың терендеуін немесе реттеушілік үйлесімділіктің қалыптасуын қамтамасыз етпейді (Demir, 2022). Аймақтық құрылымдар тәжірибесі интеграцияның ұзақ өміршеңдігі оның функционалды орындалымдылығына тәуелді екенін көрсетеді: бірлескен инфрақұрылым мен өндірістік тізбектердің болуы, болжамды ережелер, инвестициялық тетіктер және пайданың салыстырмалы түрде теңгерімді бөлінуі қажет (Aydin & Liu, 2024). Бұл шарттар орындалма-

ған жағдайда интеграция көбіне декларативті деңгейде қалып қояды.

Осы аналитикалық шеңберде ТМҰ ерекше маңызды, өйткені оның институционалдық эволюциясы екі параллель үрдіспен қатар жүрді: символдық-идентификациялық күн тәртібінің кеңеюі және транзит, логистика, энергетика, өнеркәсіптік кооперация мен цифрлық байланыстылық салаларында прагматикалық ынтымақтастыққа сұраныстың артуы. Сондықтан «идеологиялық платформа» күйінен «экономикалық белдеу» моделіне өту түбегейлі мәнге ие. Бұл мақалада «экономикалық белдеу» ұғымы институционалдық тұрғыдан орныққан жүйе ретінде анықталады және ол: (1) үйлестірілген көлік-логистикалық және өндірістік тізбектерді; (2) сауда, кеден және техникалық режимдердің сәйкестенуін; (3) инвестиция тарту мен бөлудің тетіктерін; (4) ұжымдық шешімдердің орындалуын мониторингтеу және бағалау құралдарын қамтиды.

Зерттеудің өзектілігі үш фактормен айқындалады. Біріншіден, дәліздер арасындағы бәсеке және сыртқы бастамалардың күшеюі топ ішіндегі институционалдық үйлеспешіліктің құнын арттырады. Екіншіден, мүше мемлекеттердің ұлттық мүдделері экономикалық тұрғыдан барған сайын прагматикаланып, ынтымақтастықтың өлшенетін нәтижелеріне сұранысты күшейтуде. Үшіншіден, ТМҰ туралы әдебиетте айқын теңсіздік бар: идеологиялық және өркениеттік негіздер экономикалық орындалым тетіктеріне және оларды институционалдық тұрғыдан бекіту шарттарына қарағанда әлдеқайда жиі зерттеледі.

Бұл мақаланың мақсаты – ТМҰ-ның басым түрде идеологиялық платформа сипатынан экономикалық тұрғыдан өміршең интеграциялық форматқа қандай шарттарда трансформациялана алатынын және экономикалық тартымдылық тапшылығының неге стратегиялық тоқырау қаупін арттыратынын анықтау. Негізгі зерттеу сұрағы мынадай: ТМҰ-ның ұзақ мерзімді тұрақтылығына қандай институционалдық және экономикалық параметрлер қажет және олардың жоқтығын идеологиялық топтасу қаншалықты өтей алады? Негізгі гипотезаға сәйкес, өлшенетін экономикалық өзек қалыптаспайынша, яғни өзара сауданың өсуі, инвестициялық байланыстылықтың күшеюі, транзит тиімділігінің артуы және реттеушілік үйлесімділіктің тереңдеуі қамтамасыз етілмейінше – ТМҰ шектеулі тиімділік моделін қайта өндіреді әрі бытыраңқылық тәуекелі жоғары күйде қалады. Осылайша, идеология маңызды мобилизациялық ресурс ретінде

қарастырылады, бірақ орнықты интеграцияның дербес тетігі ретінде емес.

Бұл гипотезаны эмпирикалық тұрғыдан сынау үшін ТМҰ-ның екі аналитикалық күйі ажыратылады: «идеологиялық платформа» және «экономикалық белдеу». Біріншісі символдық риторика, декларативті құжаттар және саяси-идентификациялық нарративтер басым болып, ал шешімдердің орындалуы шектеулі қалатын форматты білдіреді. Екіншісі – сауда, транзит, инвестиция және өнеркәсіптік кооперация салаларында орнықты материалдық әсер беретін мемлекетаралық үйлестірудің институционалдық тұрғыдан бекіген жүйесі.

Тәуелді негізгі айнымалы – ТМҰ интеграциялық жобасының тұрақтылығы; ол ұйымның саяси циклдерге, жекелендірілген дипломатияға және қысқа мерзімді конъюнктуралық ауытқуларға қарамастан ынтымақтастықты сақтай алу қабілеті ретінде түсіндіріледі. Операционалдық деңгейде бұл келісілген шешімдердің жүйелі орындалуынан, бірлескен жобалардың сабақтастығынан және өзара іс-қимылдың институционалдық болжамдылығынан көрініс табады. Негізгі түсіндірмелік айнымалы – ТМҰ-ның экономикалық тартымдылығы; ол төрт өлшемнен тұрады: сауда-инвестициялық, транзит-логистикалық, институционалдық-реттеушілік және үлестіру (дистрибутивтік). Бірінші өлшем өзара сауда мен инвестиция динамикасын және қосылған күн тізбектері шеңберіндегі кооперацияны қамтиды; екіншісі маршруттар бойынша транзит уақыты, рәсімдердің сәйкестенуі және жүк ағындарының тұрақтылығы арқылы практикалық байланыстылықты сипаттайды; үшіншісі орындалуы міндетті тетіктердің болуына қатысты (ортақ ережелер, техникалық үйлестіру, мониторинг және есептілік); ал төртіншісі пайданың бөліну теңгерімін бағалайды, өйткені асимметрияның жоғары деңгейі саяси тосқауыл мен бытыраңқылықтың факторы ретінде әрекет етеді.

Әдіснама

Әдіснамалық тұрғыдан зерттеу түсіндірмелі аралас-әдістер (*explanatory mixed-methods*) шеңберінде құрылады және салыстырмалы институционалдық талдауға, процесс-трейсингке (*process tracing*), сондай-ақ негізгі экономикалық көрсеткіштердің динамикасын сипаттамалы бағалауға сүйенеді. Гипотезаны тексеру мына себептік тізбек арқылы ұйымдастырылады: «идеялық топтасу → институционалдық үйлес-

тіру → өзара іс-қимыл кедергілерінің азаюы → экономикалық әсерлер → интеграцияның тұрақтылығы». Аналитикалық назар іске асыру кезеңіне шоғырландырылады, өйткені дәл осы кезең саяси келісімдердің байқалатын экономикалық өзгерістерге айналу-айналмауын айқындайды. Егер ТМҰ-ның даму динамикасында символдық шешімдер басым болып, сонымен қатар экономикалық және институционалдық көрсеткіштер әлсіз күйде қалса, бұл идеологиялық форматтың құрылымдық шектеулерін растайды; ал өлшемдердің көпшілігі бойынша тұрақты ілгерілеу байқалса, «экономикалық белдеу» моделіне өтудің белгілері бар деген қорытынды жасауға болады.

Талдаудың уақыттық ауқымы ТМҰ-ның институционалдық эволюция кезеңдеріне сай құрылымдалады: символдық топтасудың бастапқы кезеңі, функционалдық күн тәртібінің кеңею кезеңі және экономикалық орындалымдылық сыналатын қазіргі кезең. Аналитикалық айқындық үшін үш деңгейлі «риторика → институттар → нәтижелер» сызбасы қолданылады: бірінші деңгейде идеялық дискурстың қарқындылығы мен мазмұны талданады; екінші деңгейде шешімдердің формалдану дәрежесі және іске асыру құралдарының (implementation instruments) бар-жоғы бағаланады; үшінші деңгейде сауда, транзит және инвестициялық байланыстылық динамикасы қарастырылады. Осы үш деңгейдің барлығында орнықты оң үрдістің қатар байқалуы институционалдық кемелденудің көрсеткіші ретінде түсіндіріледі; ал риторикалық-институционалдық параметрлер мен нақты экономикалық әсерлер арасындағы алшақтық декларативті интеграцияның дәлелі ретінде қарастырылады.

Растауға бейімділікті (confirmation bias) азайту мақсатында баламалы түсіндірмелер енгізіледі: сыртқы геоэкономикалық соққылар, ұлттық нарықтардың сыйымдылығына байланысты құрылымдық шектеулер, реттеушілік әркелкілік және сыртқы экономикалық стратегиялардың көпвекторлы сипаты. Осы факторларды бақылағаннан кейін де іске асыру институттарының сапасы мен экономикалық ынтымақтастық тереңдігі арасындағы байланыс орнықты сақталса, гипотеза расталды деп есептеледі. Зерттеудің шектеулері ретінде елдераралық статистиканың толық салыстырмалылығының болмауы, саяси-экономикалық үдерістердегі эндогенділік ықтималдығы және бейресми үйлестіру тетіктерінің шектеулі бақылануы атап көрсетіледі; бұл тәуекелдер дереккөздерді іріктеудің ашық қағидалары арқылы, факт пен интерпретацияны

қатаң ажырату арқылы және тұжырымдарды әртүрлі дереккөздер бойынша өзара тексеру (cross-source validation) арқылы төмендетіледі.

Осылайша ұсынылған ұғымдық-әдіснамалық негіз мақаланың орталық тезисін эмпирикалық тұрғыдан сынауға мүмкіндік береді: ТМҰ-ның өміршендігі пан-идеялық ынтымақтасудың өзімен емес, сол ынтымақтасуды институционалдық тұрғыдан бекітілген әрі экономикалық түрде қайта өндірілетін кооперацияға айналдыру қабілетімен айқындалады.

Риторика мен нәтижелер түйіні: ТМҰ-дағы символдық интеграция мен экономикалық орындалым арасындағы алшақтықтың эмпирикалық талдауы

ТМҰ-ның эмпирикалық даму траекториясы көптеген аймақтық бірлестіктерге тән парадоксты көрсетеді: саяси-символдық дискурстың күшеюі экономикалық интеграцияның соған сай тереңдеуімен әрдайым қабаттаса бермейді. «Ортақ түркі кеңістігі» туралы риториканың кеңеюі өздігінен орнықты экономикалық белдеуді қалыптастырмайды. Аналитикалық айқындық үшін бұл алшақтықты өзара байланысты үш жазықтықта қарастырған дұрыс: декларативті, институционалдық және материалдық-экономикалық.

Декларативті деңгейде ТМҰ жоғары дәрежедегі топтасуды көрсетеді. Ұйымның дискурсы ортақ тарихи жадқа, өркениеттік жақындыққа және мәдени-тілдік бірлікке сүйеніп құралады; бұл көпжақты өзара іс-қимылдың символдық легитимділігін күшейтіп, интеграциялық ілгерілеуге деген күтілімді ұдайы қолдап отырады. Дегенмен дәл осы жерде «символдық инфляция» тәуекелі туындайды: идеологиялық риторика неғұрлым қоюланған сайын, қоғам мен саяси элиталар тарапынан өлшенетін нәтижеге сұраныс соғұрлым артады. Егер мұндай нәтижелер көрінбесе, риторикалық капитал біртіндеп мобилизациялық ресурс мәртебесінен күмән мен скепсис көзіне айнала бастайды.

Институционалдық деңгейде көрініс аралас сипатқа ие. Бір жағынан, тақырыптық күн тәртібі кенейіп, үйлестірудің ұйымдық архитектурасы қалыптасу үстінде, көлік, сауда, энергетика және логистика салаларында саясаттық мақсаттар айқындалуда. Екінші жағынан, институционалдану тереңдігі жиі шектеулі күйде қалады: шешімдердің едәуір бөлігі рамкалық сипаттан аса алмайды, міндетті орындалымды қамтамасыз ететін тетіктер біркелкі дамымаған, ал ұлттық реттеуші режимдер «егемен бақылау-

дың басымдығы» логикасымен жұмыс істеуді жалғастырады. Нәтижесінде «жартылай институционалдық» модель қалыптасады: саяси міндеттемелер жарияланады, алайда іске асыру мен мониторинг құралдары жеткілікті деңгейде тығыз әрі жүйелі болмай қалады.

Материалдық-экономикалық деңгейде алшақтық ең айқын көрінеді. «Экономикалық белдеу» форматына өту сауда және кеден рәсімдерін синхрондауды, транзит бағыттарының болжамдылығын, инвестициялық басымдықтарды үйлестіруді және пайданы бөлудің салыстырмалы теңгерімін талап етеді. Іс жүзінде осы элементтердің әрқайсысы шектеулерге тап болады: реттеушілік әркелкілік трансакциялық шығындарды өсіреді; инфрақұрылымдағы тар орындар мен басқару режимдерінің айырмашылықтары дәліздердің жылдамдығы мен сенімділігін төмендетеді; инвестициялық шешімдер жиі көпжақты емес, екіжақты қисынмен қабылданады; ал экономикалық әлеуеттегі асимметрия жылдам ұлттық қайтарымы бар жобаларға таңдаулы қатысуды ынталандырады.

Дәл осы тұста «идеологиялық платформа» мен «экономикалық белдеу» арасындағы мазмұндық шекара айқындалады. Біріншісі жоғары саяси-символдық деңгейдің экономикалық практикадағы фрагментациямен қатар өмір сүруіне мүмкіндік береді. Ал екіншісі жүйеленген «күнделікті» үйлестіруге мүмкін емес: үйлесімді рәсімдер, біріздендірілген стандарттар, тұрақты қаржылық тетіктер және орындалмау үшін жауапкершілік тетіктері қажет. Мұндай рәсімдерді жүйелеу іске аспайынша, интеграция құрылымдық сипатқа емес, оқиғалық сипатқа (саммиттерге және саяси «мүмкіндік терезелеріне» тәуелді) ие болып қала береді.

Алшақтықтың қосымша қайнары – сыртқы және ішкі геоэкономикалық векторлар арасындағы бәсеке. ТМҰ мемлекеттері бір мезетте бірнеше көлік-сауда және саяси-экономикалық контурларға кіріктірілген. Тәуекелді әртараптандыру тұрғысынан бұл стратегия ұтымды, алайда топшылық экономикалық күн тәртібін қатаң басымдыққа шығарудың ықтималдығын төмендетеді. Соның салдарынан ТМҰ маңызды дипломатиялық платформа ролін сақтағанымен, экономикалық тұрғыдан міндеттеуші шешімдер қабылдайтын орталық түйінге айналмауы мүмкін.

Эмпирикалық тұрғыдан бұл риторикадан нәтижеге өтудің сызықтық емес екенін білдіреді: кейбір секторларда ілгерілеу байқалады (саяси үйлестіру, логистикадағы жекелеген жобалар),

ал басқаларында инерция басым (ережелерді үйлестіру, институционалдық орындатым, пайданың бөліну теңгерімі). Салалық теңсіздік интеграцияның толық сәтсіздігін білдірмейді, бірақ ұзаққа созылса, ол құрылымдық бытыраңқылықтың тетігіне айналады. Осыдан аралық қорытынды шығады: қазіргі ТМҰ моделі символдық-саяси топтасуды қамтамасыз етуде әлеуеті жоғары, алайда орнықты экономикалық белдеуге өту үш тапшылықты еңсеруге тәуелді – орындалымдылық, үйлестіру тығыздығы және үлестіру теңгерімі.

ТМҰ-ның кең ауқымды институционалдық траекториясы мәдени-тілдік үйлестіруден біртіндеп күрделірек күн тәртібіне (экономика, көлік, кедендік өзара іс-қимыл және логистика мәселелерін қамтитын бағытқа) ығысуын көрсетеді (Shafiyev, 2023). Тарихи тұрғыдан ұйым 1992 жылдан бергі түркітілдес мемлекеттер саммиттері форматынан бастау алып, 2009 жылғы Нахчыван келісімі арқылы құқықтық тұрғыдан рәсімделді, ал 2021 жылы Түркі мемлекеттері ұйымы (ТМҰ) ретінде ұйымдық қайта айқындалудан өтті (Togaman, 2024). Күн тәртібінің «экономикалануы» Орта дәлізге (Middle Corridor) басымдық беруден, Зангезур бағытын талқылаудан, кеден рәсімдерін жеңілдету мәселелерінен және инвестициялық құралдарды ілгерілетуден айқын көріне бастады (Mustofaev, 2022). Дегенмен стратегиялық құжаттар мен саяси мәлімдемелердің болуы өздігінен институционалдық және экономикалық әсерлердің соған тең деңгейде қалыптасуына кепіл болмайды.

Геоэкономикалық тұрғыдан Орта дәліз түркі ынтымақтастығының практикалық өміршеңдігін сынайтын негізгі «стресс-тест» ретінде көрінеді. Дүниежүзілік банк бағалауларына сәйкес, 2030 жылға қарай мақсатты инвестициялар жүзеге асқан жағдайда бұл бағыт Қытай мен Еуропаның батыс шекарасы арасындағы жеткізу уақытын шамамен екі есе қысқартып, жүк көлемін 11 млн тоннаға дейін арттыра алады (Gafarlı, 2024). Алайда мұндай параметрлерге жету үшін теміржол және автожол инфрақұрылымын жаңғыртуға, жылжымалы құрамды ұлғайтуға және порт қуаттарын кеңейтуге шамамен 18,5 млрд еуро көлемінде инвестиция қажет (Aslanlı, 2024). Қазіргі кезеңде дәліз әлеуеті толық іске асқан жоқ: Қытай–Еуропа тасымал ағындарындағы үлесі әлі де Солтүстік дәліздің тарихи деңгейлерінен едәуір төмен (Kamaci, 2025).

2022 жылдан кейін солтүстік бағыт бойынша тасымалдың әлсіреуі аясында бағыттарды әртараптандыру және бір транзиттік контурға тәуел-

ділікті азайту логикасында Орта дәліздің маңызы айқын түрде артты (Biró & Vasa, 2024). Қуаттық шектеулер сақталғанымен, ол бірқатар учаскелерде, соның ішінде Қытай–Түркия бағыты бойынша жеткізу уақытын қысқарту әлеуеті арқылы маңызды логистикалық артықшылық көрсете алады (Middle Trade and Transport Corridor, 2023). Бұл Түркияның тораптық хаб ретіндегі рөлін күшейтеді, бірақ инфрақұрылымдық олқылықтарға, тасымал құнының жоғарылығына және мемлекетаралық үйлестіру тапшылығына байланысты жүйелік кедергілерді толық жоймайды (Unlocking Transport Connectivity in the Caucasus and Central Asia, 2024).

Осылайша Орта дәліз кейсінен шығатын негізгі түйін мақаладағы жалпы гипотезамен үйлеседі: геосаяси сұраныс пен саяси қолдаудың болуы институционалдық тұрғыдан орнықты тиімділікпен тең емес. «Стратегиялық уәде» күйінен «тұрақты экономикалық нәтиже» деңгейіне өту үшін «қатқыл» және «жұмсақ» инфрақұрылымды қатар жаңғырту қажет: бір жағынан – тасымал қуаттарын арттыру және интермодальдық интеграцияны күшейту; екінші жағынан – рәсімдерді цифрландыру, реттеушілік үйлесімділік, адами капитал құзыреттері және логистикалық саясатты үйлестіру (OECD, 2023).

Ең салмақты құрылымдық шектеулер қатарына мыналар жатады: (1) реттеушілік ортаның фрагментациясы және кедендік ынтымақтастықтың жеткіліксіздігі; (2) интермодальдық интеграциядағы тапшылық және порттар жұмысының біркелкі болмауы; (3) теміржол инфрақұрылымындағы техникалық әркілкілік, соның салдарынан қосымша қайта тиеу және рельс табанын ауыстыру операцияларының қажеттілігі; (4) халықаралық логистика және жеткізу тізбектерін басқару салаларындағы кадр тапшылығы; (5) ұзаққа созылатын операциялық іркілістерді туындатуы мүмкін экологиялық және климаттық тәуекелдер (Gafarlı, 2024). Осындай жағдайларда Орта дәлізді дамыту үдерісін сызықтық инфрақұрылымдық жоба ретінде емес, көпдеңгейлі институционалдық міндет ретінде түсіндірген дұрысырақ. Мұнда өзара байланысқан үш басымдық шешуші мәнге ие: реттеушілік жақындасу (рәсімдерді біріздендіру және цифрлық кеден шешімдері), операциялық сенімділік (транзит уақытының құбылмалылығын төмендету және тораптық қуаттарды жаңғырту), және ұзақ мерзімді орнықтылық (жасыл логистика қағидаттарын енгізу және экологиялық тәуекелдерге бейімделу). Жиынтық түрде бұл мақала-

ның өзекті тезисін қуаттайды: ТМУ идеологиялық ынтымақтасудан «экономикалық белдеу» форматына тек орындалуы міндетті институттар, реттеушілік ортаның синхрондалуы және логистикалық көрсеткіштердің болжамдылығы арқылы ғана өте алады.

ТМУ дамуының сценарийлері: декларативті үйлестіруден «экономикалық белдеуге» дейін

Анықталған «риторика–нәтиже» алшақтығын ескере отырып, ТМУ-ның болашақ траекториясы үш базалық сценарий бойынша өрбуі ықтимал: инерциялық, шектеулі-прагматикалық және трансформациялық («экономикалық белдеу» сценарийі). Сценарийлік тәсіл ұйым эволюциясының ықтимал бағыттарын жүйелеумен қатар, символдық интеграцияны институционалдық тұрғыдан орнықты экономикалық жүйеге айналдыруға мүмкіндік беретін шекті шарттарды айқындауға көмектеседі.

Инерциялық сценарий: құрылымдық тереңдеусіз символдық интеграция

Инерциялық сценарий қазіргі үлгінің сақталуын білдіреді: саяси-идеологиялық топтасу экономикалық орындалымнан жылдамырақ жүреді. Бұл режимде ТМУ дипломатиялық платформа ретінде өзектілігін жоғалтпайды, ортақтық дискурсын ұдайы қайта өндіреді және саммиттік белсенділіктің жоғары қарқынын ұстап тұрады; алайда сауда–кеден, инвестиция және реттеушілік салалардағы практикалық үйлестіру фрагментті түрде ғана дамиды.

Осы сценарийдің негізгі белгілері: ұжымдық шешімдердің көбіне рамкалық сипатта қалуы, орындатымның (enforceability) шектеулілігі, көпжақты тетіктерге қарағанда екіжақты мәмілелердің басымдығы, стандарттарды үйлестірудің әлсіздігі және ұлттық реттеуші режимдердің арасындағы тұрақты айырмашылықтар. Мұндай жағдайда экономикалық әсерлер оқшау сипатта қалып, ұйым ауқымында масштабталатын нәтижелерге айналмайды. Инерциялық траекторияның басты саяси тәуекелі – интеграциялық риторикаға сенімнің біртіндеп әлсіреуі: амбиция мен практикалық нәтиже арасындағы сәйкессіздік неғұрлым ұзақ сақталса, «символизмнен қажу» ықтималдығы соғұрлым жоғарылайды.

Шектеулі-прагматикалық сценарий: таңдаулы функционалдану

Екінші сценарий толық институционалдық трансформациясыз, идеологиялық логикадан

функционалдық логикаға ішінара ауысуды көздейді. Бұл нұсқада ТМҰ ұлттық мүдделер ең көбірек тоғысатын әрі үйлестіру шығындары салыстырмалы түрде төмен салалардың шектеулі жиынтығында практикалық ынтымақтастықты күшейтеді (транзит-логистиканың жекелеген сегменттері, энергетикалық кооперация, рәсімдерді цифрландыру). Оның өзекті сипаты – салалық селективтілік: қайтарымы жоғары бағыттарда ілгерілеу байқалғанымен, ол көршілес салаларға автоматты түрде таралмайды. Соның нәтижесінде ұйым институционалдық әркелкілікті сақтай отырып, шектеулі болса да нақты экономикалық дивидендтерге қол жеткізеді. Мұндай сценарий орта мерзімде орнықты болуы және интеграция идеясының толық құнсыздану тәуекелін төмендетуі мүмкін, бірақ жүйелік фрагментацияны түбегейлі жоймайды. Мәні жағынан бұл пан-идеялық легитимация мен ұлттық басымдықтардың прагматикасы арасындағы «жұмыс істейтін ымыра» болып табылады.

Трансформациялық сценарий: ТМҰ – «экономикалық белдеу» ретінде

Үшінші сценарий сапалық серпілісті – экономикалық бағдарланған, институционалдық архитектурасы берік интеграциялық модельге өтуді білдіреді. Бұл идеологиялық өлшемді ығыстыруды емес, оны функционалдық тұрғыдан бағындыруды көздейді: символдық ынтымақтасу саяси легитимділік көзі ретінде сақталады, ал табыс материалдық пайданың жүйелі әрі қайта өндірілетін түрде қалыптасуымен өлшенеді.

Бұл сценарийді іске асыру өзара байланысты бес шарттың орындалуын талап етеді.

Біріншіден, шешімдердің орындалатынын күшейту: рамкалық тұжырымдардан нақты мерзімдері көрсетілген, жауапты құрылымдары айқындалған, мониторинг тетіктері мен жария есептілігі бар процедуралық тұрғыдан міндеттеуші міндеттемелерге көшу.

Екіншіден, реттеушілік және рәсімдік үйлесімділік: сауда–кеден және техникалық режимдерді кезең-кезеңімен үйлестіру, шекарааралық рәсімдерді жеңілдету және әкімшілік кедергілерді азайту.

Үшіншіден, ортақ қаржылық-инвестициялық негіз: көпжақты жобаларды болжамды қаржыландыру құралдарын қалыптастыру (маманданған қорлар, даму институттарының үйлесімді әрекеті, іріктеудің ашық өлшемдері және тиімділікті бағалау рәсімдері).

Төртіншіден, пайданың асимметриясын басқару: дивидендтер шектеулі қатысушыларда

шоғырланса, саяси қолдау әлсірейді; сондықтан өтемік тетіктер және қатысуы кеңінен бөлінген жобалық шешімдер қажет.

Бесіншіден, ішкі және сыртқы байланыстылықты сәйкестендіру: бәсекелес дәліздер мен сыртқы бастамалар жағдайында ТМҰ ішкі жобаларды кеңірек аймақтық контурлармен синхрондай отырып, агенттігін және келіссөздік автономиясын сақтауы тиіс.

Осы шарттар орындалған жағдайда ұйым «оқиғалық» интеграциядан «құрылымдық» интеграцияға өте алады: мұнда орнықтылық саяси сигнал берудің жиілігімен емес, экономикалық әсерлердің тұрақты түрде қайта өндірілуімен қамтамасыз етіледі.

Сценарийлерді салыстырмалы бағалау және өтудің шекті межесі

Үш траекторияны салыстыру критикалық шек (өтудің шешуші межесі) идеологиялық мобилизацияның деңгейімен емес, сол мобилизацияның экономикалық практикаға институционалдық тұрғыдан қаншалықты айналдырыла алу дәрежесімен айқындалатынын көрсетеді. Инерциялық сценарий символдық капиталды сақтайды, бірақ уақыт өте келе оның қайтарымын төмендетеді. Шектеулі-прагматикалық сценарий жобаны тұрақтандырады, алайда құрылымдық әркелкілікті «бекітіп» қояды. Тек трансформациялық сценарий ғана ТМҰ-ның аймақтық экономикалық актор ретіндегі ұзақ мерзімді өміршендігіне қажетті алғышарттарды қалыптастырады. Демек стратегиялық дилемманы «идеология немесе экономика» формуласы дәл бермейді; оны «идеология – экономикалық институционалдандырудың ресурсы» логикасы анағұрлым нақты сипаттайды. Әйтпесе идеологиялық өлшем өзін-өзі қайталайтын риторикаға айналып, интеграциялық жобаның делегитимациясын жеделдету тәуекелін күшейтеді.

Бөлімнің аралық қорытындысы

Сценарийлік талдау мақаланың негізгі гипотезасын растайды: «экономикалық белдеу» моделіне өтпейінше, ТМҰ тиімділігі шектеулі декларативті интеграция форматында орнығып қалу қаупіне ұшырайды. Керісінше, экономикалық тартымдылықты институттандыру – орындалуы міндетті ережелер, үйлестірілген инвестициялар, реттеушілік үйлесімділік және пайданың теңгерімді бөлінуі арқылы – пан-идеялық ынтымақтасудың өзіндік мақсат болудан қалып, орнықты аймақтық дамудың құралына айналуына мүмкіндік беретін шарттарды қалыптастырады.

«Turkic World Vision – 2040» құжаты ТМҮ-ның институционалдық өзін-өзі айқындауындағы маңызды кезең болып табылады: ол ұзақ мерзімді бағдарларды төрт өлшем бойынша белгілейді – саяси, экономикалық, гуманитарлық (people-to-people) және сыртқы ынтымақтастық (Research, 2022). Осы зерттеу үшін бұл құжаттың символдық бірліктен функционалдық ынтымақтастық моделіне қарай жылжу ниетін бекітуі айрықша мәнді; мұнда көлік, сауда, энергетика, цифрлық трансформация және халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимыл бағыттары қамтылады (Kalambekova, 2022). Тексерілетін гипотеза тұрғысынан Vision–2040 құжатын жүзеге асқан интеграцияның дәлелі ретінде емес, «экономикалық белдеуге» ықтимал бетбұрыстың бағдарламалық индикаторы ретінде түсіндіру қажет; бұл бетбұрыс кейіннен орындалымдылық, пайданың бөлінуі және нәтижелердің орнықтылығы критерийлері бойынша эмпирикалық верификацияны талап етеді.

Орта дәліз бойындағы транзит уақытының қысқаруы оның бәсекеге қабілеттілігін арттырып, бір мезетте Түркияның Еуропа мен Азияның жеткізу тізбектері арасындағы тораптық логистикалық хаб ретіндегі стратегиялық рөлін күшейтеді (Kaması, 2025). Алайда бұл артықшылықтар шартты сипатта қала береді: дәліз әлеуеті әлі де инфрақұрылымдық олқылықтармен, күрделі географиямен, тасымал құнының жоғары деңгейімен және мемлекетаралық үйлестірудің жеткіліксіздігімен шектеледі (Unlocking Transport Connectivity in the Caucasus and Central Asia, 2024).

Саясаттық ұсынымдар: ТМҮ-ны символдық үйлестіруден экономикалық орындалымға көшіру

Талдау ТМҮ-ның түйінді проблемасы саяси риториканың тапшылығында емес, символдық ынтымақтасуды орнықты материалдық нәтижелерге айналдыратын институционалдық «тығыздықтың» жеткіліксіздігінде екенін көрсетеді. Сондықтан практикалық күн тәртібі экономикалық тартымдылықты институттандыруға және мемлекетаралық үйлестіру шығындарын төмендетуге шоғырлануы тиіс.

Институционалдық деңгейде шұғыл басымдық – декларативті шешімдерден міндеттемеге негізделген режимге көшу. Әрбір ұжымдық шешімге мерзімдерді, жауапты орындаушыларды, өлшенетін индикаторларды және жария есептілік рәсімдерін көрсететін «іске асыру матрицасы» қоса бекітілуі қажет. Мұндай негіз саяси

сигнал беру мен әкімшілік орындау арасындағы алшақтықты қысқартады. Сонымен қатар сауда, транзит, инвестиция және реттеушілік үйлесімділік бойынша ілгерілеуді қадағалайтын тұрақты мониторинг және тәуелсіз бағалау тетігі қажет; орындалым жөніндегі жыл сайынғы есепті жариялау тәртіпке келтіруші әрі ашықтықты арттыратын құрал бола алады. Бұдан бөлек, мемлекетаралық реттеушілік дауларды шешу рәсімдерін формалдандыру маңызды, өйткені институционалданған арбитраж жоқ жағдайда техникалық келіспеушіліктер тез саясиланып, функционалдық ынтымақтастықты бөгеп қалады.

Экономикалық-реттеушілік деңгейде басымдық байланыстылыққа қатысты трансакциялық шығындарды жүйелі түрде азайту болуы тиіс. Ең шынайы стратегия – кедендік және техникалық рәсімдерді кезең-кезеңімен үйлестіру: жекелеген режимдерді өзара тану, цифрлық құжат айналымын біріздендіру және транзит операцияларын стандарттау. Осы салаларда ішінара үйлесімділіктің өзі қысқа мерзімде байқалатын нәтижелер бере алады. Сонымен қатар назар «жылдам қайтарымды дәліздерге» – нәтижесі қысқа циклде көрінетін жобаларға (логистика, шекара рәсімдерін цифрландыру, сервистік хабтар) шоғырлануы қажет; бұл интеграцияның практикалық пайдалылығын тексеруге мүмкіндік береді. Орта мерзімде ТМҮ басым түрде инфрақұрылымға сүйенетін модельден күн тізбектері логикасына көшуі тиіс: көлік бағыттарымен қатар өнеркәсіптік кооперация, өңдеу, логистика және цифрлық сервистер бойынша бірлескен күн тізбектерін дамыту қажет.

Қаржылық деңгейде алдын ала болжанатын қолдау архитектурасы қажет. Көпжақты бастамаларды іріктеу және бірлесіп қаржыландыру үшін ортақ жоба-инвестициялық тетік ашық өлшемдерге сүйеніп құрылуы тиіс: экономикалық қайтарым, байланыстылыққа қосатын үлес, пайданың бөлінуі және қатысудың инклюзивтілігі. Күн тәртібін басқарылатын ету үшін институционалдық қолдауы кепілдендірілген шектеулі «ТМҮ флагмандық жобалар портфелін» енгізу орынды. Әдетте мемлекетаралық мәні жоғары аз ғана жобалар жиынтығы саяси назар мен ресурстар тез бөлшектенетін кен, бірақ бытыраңқы күн тәртібінен тиімдірек.

Саяси-басқарушылық деңгейде асимметрияларды және фрагментация тәуекелдерін басқару шешуші мәнге ие. Егер интеграция дивидендтері ұзақ уақыт бойы қатысушылардың тар шеңберінде шоғырланса, ынтымақтастықтың саяси

эрозиясы қауіпті артады; сондықтан өтемік құралдар және қатысуы кеңінен бөлінген жобалық дизайн қажет. Сонымен бірге сыртқы экономикалық саясаттың көпвекторлы сипатын жоймайтын, бірақ байланыстылықтың негізгі салаларында өзара үйлеспейтін шешімдерге жол бермейтін ең төменгі «ұлттық стратегиялардың үйлесімділік кодексін» келісу ұсынылады. Ақырында, символдық және операциялық күн тәртібін институционалдық тұрғыдан ажырату керек: идеялық-нормативтік өлшем жобаның легитимділігін қолдаса, техно-экономикалық трек орындалымдылық пен өлшенетін нәтижелерді қамтамасыз етуі тиіс.

Кезеңдеу тұрғысынан практикалық стратегияны үш сатыға бөлуге болады. Қысқа мерзімде (1–2 жыл) басымдықтар: іске асыру матрицасын енгізу, рәсімдерді цифрландыру және жылдам қайтарымды фламандық жобаларды іске қосу. Орта мерзімде (3–5 жыл): салалық реттеушілік үйлестіру, ортақ жобалық қаржыландыруды жандандыру және нәтижелер мониторингін тұрақты институттандыру. Ұзақ мерзімде (5+ жыл): қайта өндірілетін интеграциялық әсерлері бар «экономикалық белдеу» моделіне көшу, секторлар арасындағы тұрақты үйлестіруді орнықтыру және пайданың қатысушылар арасында теңгерімдірек бөлінуін қамтамасыз ету көзделді.

Қорытынды

Бұл мақала ТМҰ негізінен идеологиялық жоба ретінде сақталған жағдайда оның ұзақ мерзімде өміршең бола алу-болмауын талдады. Теориялық және эмпирикалық талдау пан-идеялық ынтымақтасудың саяси легитимділік пен бастапқы мобилизацияның маңызды көзі екенін, алайда орнықты интеграцияның дербес тетігі болуға жеткіліксіз екенін көрсетеді. Риторика жүйелі түрде орындалымнан озып кеткен кезде құрылымдық «риторика–нәтиже» алшақтығы қалыптасып, интеграция форматына деген сенімді әлсіретеді.

Негізгі тұжырым мынадай: ТМҰ-ның өміршеңдігі символдық дискурстың қоюлығымен емес, сауда, транзит, инвестиция және реттеушілік үйлесімділік салаларында материалдық ұтыстарды өндіру және оларды институционалдық тұрғыдан бекіту қабілетімен айқындалады.

Басқаша айтқанда, мәселе «идеология мен экономика» арасындағы таңдауда емес, олардың иерархиясында: идеология тек экономикалық ынтымақтастықтың функционалдық архитектурасына енгізілген жағдайда ғана нәтижелі болады.

Сценарийлік талдау инерциялық траектория декларативті интеграцияны қайта өндіретінін, шектеулі-прагматикалық траектория ішінара, бірақ жүйелік емес ілгерілеу беретінін, ал тек трансформациялық «экономикалық белдеу» траекториясы ғана ұзақ мерзімді орнықтылыққа қажетті шарттарды қалыптастыратынын қуаттайды. Өту шекті межесі үш критикалық параметр арқылы анықталады: шешімдердің орындалуы, экономикалық саясаттарды үйлестірудің тығыздығы және қатысушылар арасында пайданың салыстырмалы теңгерімді бөлінуі.

Практикалық тұрғыдан бұл ТМҰ-ның стратегиялық табысы басқарылатын экономикалық интеграцияға бет бұруға тәуелді екенін білдіреді: саммиттік дипломатиядан іске асыру рәсімдеріне; рамкалық декларациялардан жобалық қаржыландыру мен өлшенетін КРІ жүйесіне; символдық ортақтықтан бірлескен күн тізбектеріне көшу қажет. Мұндай ауысым жүзеге аспаса, ТМҰ саяси тұрғыдан көрінетін, бірақ экономикалық мүмкіндігі шектеулі платформа ретінде орнығып қалу тәуекеліне ұшырайды. Ал бұл ауысым орындалса, ұйым идеологиялық жақындық экономиканың орнын басатын құрал емес, керісінше экономикалық ықпалды күшейтетін саяси мультипликатор қызметін атқаратын орнықты аймақтық акторға айналу мүмкіндігіне ие болады.

Осылайша мақаланың негізгі гипотезасы расталады: экономикалық тартымдылықсыз пан-идеялық ынтымақтасу стратегиялық нәтижесіздік тәуекелін арттырады; ал пан-идеялық ынтымақтасуды институционалдық тұрғыдан «экономикалық белдеуге» айналдыру өміршең аймақтық интеграцияның берік негізін қалыптастыра алады.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасының Ғылым және Жоғары Білім Министрлігі тарапынан қаржыландырылды (AP23483774 гранты: «Түркі интеграциясын тереңдету: Қазақстан үшін перспективалар, геосаяси тәуекелдер мен қатерлер»).

Әдебиеттер

- Koçak, M. (2023). Potential of Organization of Turkic States in the International System: Promises and Vulnerabilities. *Insight Turkey*, 25, 115. <https://doi.org/10.25253/99.2023254.8>
- Demir, C. (2022). The Organization of Turkic States: Implications for the Regional Balance of Power. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 39. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjtj.1104776>
- Aydın, M. E., & Liu, Y. (2024). Organization of Turkic States: Diverse Motivations For A Common Aim. *Siyasal Journal of Political Sciences*, 33(1), 35. <https://doi.org/10.26650/siyasal.2024.33.1363769>
- Shafiyev, F. (2023). Azerbaijan and the Rise of Turkic Unity: The Journey of the Organization of Turkic States. *Insight Turkey*, 25, 13. <https://doi.org/10.25253/99.2023254.1>
- Toraman, Y. (2024). The Roles of the Organization of Turkic States (OTS) in International Trade, Logistics and European Union's (EU) Energy Supply Security. *EMAJ Emerging Markets Journal*, 13(1), 1. <https://doi.org/10.5195/emaj.2023.301>
- Mustofaev, M. (2022). The Organization of Turkic States: A New Approach to Global and Regional Challenges. *DergiPark (Istanbul University)*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/perception/issue/71446/1149303>
- Gafarlı, T. (2024). Unlocking the Potential in the South Caucasus: The Zangezur Corridor's Impact on the Trans-Caspian International Transport Route (Middle Corridor). *DergiPark (Istanbul University)*. <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/89886/1535350>
- Aslanlı, K. (2024). Feasibility of Regional Connectivity Projects in Energy and Transportation: The Collision of Microfoundations and Geopolitical Considerations. *DergiPark (Istanbul University)*. <https://dergipark.org.tr/en/pub/perception/issue/89886/1535340>
- Kamacı, K. (2025). The role of the Middle Corridor in global supply chains and SWOT analysis of Türkiye's logistics infrastructure. *Journal of Life Economics*, 12(1). <https://doi.org/10.15637/jlecon.2989>
- Biró, D., & Vasa, L. (2024). Unveiling the Strategic Significance of the Middle Corridor in Global Trade and Geopolitical Dynamics. *The Economy Strategy and Practice*, 19(2), 70. <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2024-2-70-83>
- Middle Trade and Transport Corridor: Policies and Investments to Triple Freight Volumes and Halve Travel Time by 2030. (2023). In Washington, DC: World Bank eBooks. <https://doi.org/10.1596/40626>
- Unlocking Transport Connectivity in the Caucasus and Central Asia. (2024). In Asian Development Bank Institute eBooks. <https://doi.org/10.56506/slww3183>
- OECD. (2023). Realising the Potential of the Middle Corridor. In OECD Publishing eBooks. <https://doi.org/10.1787/635ad854-en>
- Research, C. F. S. (2022). Organization of Turkic States: Deepening Turkic Cooperation and Turkic World Vision-2040. *DergiPark (Istanbul University)*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/perception/issue/71446/1149275>
- Kalambekova, B. (2022). The Paradigm of Soft Power and the Importance of the Organization of Turkic States: Perspective from Kyrgyzstan. *DergiPark (Istanbul University)*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/perception/issue/71446/1149302>

Авторлар туралы мәлімет:

Әділбек Ермекбаев – PhD, қауымдастырылған профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: adilbekea@gmail.com).

Акерке Райымбекова – аға оқытушы, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және өлем тілдері университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: akerke8383@mail.ru).

Нұрат Ильяс – PhD, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: nuratkz01@gmail.com).

Information about the authors:

Adilbek Yermekbayev – PhD, associate professor, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: adilbekea@gmail.com).

Akerke Rayimbekova – senior lecturer, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages (Almaty, Kazakhstan, e-mail: akerke8383@mail.ru).

Nurat Ilyas – PhD, senior lecturer, al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: nuratkz01@gmail.com).

Информация об авторах:

Адилбек Ермекбаев – PhD, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: adilbekea@gmail.com).

Акерке Райымбекова – старший преподаватель, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана (Алматы, Казахстан, e-mail: akerke8383@mail.ru).

Нұрат Ильяс – PhD, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: nuratkz01@gmail.com).

Жіберілді: 21 желтоқсан 2025 жыл
Қайта жүктелді: 19 қаңтар 2026 жыл
Қабылданды: 11 наурыз 2026 жыл

J. Nicharapova*, A. Oseledko, E. Chigibaeva

American University of Central Asia, Bishkek, Kyrgyz Republic

*e-mail: nicharapova_jil@auca.kg

INTERNATIONAL MIGRATION AND SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: THE ROLE OF THE INSAN-LEILEK FOUNDATION IN SUPPORTING MIGRANTS FROM KYRGYZSTAN

The article analyzes the social challenges faced by labor migrants from Kyrgyzstan working in Russia, as well as by their families both in the country of origin and in the host society. It is noted that approximately one million Kyrgyz citizens are employed in Russia, highlighting the significant socio-economic importance of labor migration. Particular attention is given to the activities of the Insan-Leilek Foundation, which studies and addresses the consequences of labor migration.

The paper examines how the organization employs social entrepreneurship mechanisms to address social issues, combining human rights advocacy, educational initiatives, and social support with the implementation of sustainable projects. In particular, it explores the establishment of kindergartens as social enterprises, the provision of legal assistance to migrants' families, educational support for children in southern Kyrgyzstan, and assistance to women migrants through a crisis center in Moscow.

The study applies a qualitative methodology based on the analysis of open sources and semi-structured interviews with the foundation's staff. The findings demonstrate that the integration of social entrepreneurship into the activities of non-profit organizations can strengthen the sustainability of social initiatives and expand support mechanisms for migrant communities. The case of the Insan-Leilek Foundation illustrates how income-generating social projects can be reinvested to finance humanitarian programs and protect vulnerable groups.

The central research question of the article is how social entrepreneurship addresses the social problems faced by labor migrants and their families in Kyrgyzstan and Russia. The theoretical framework draws on approaches from international migration studies and social entrepreneurship. The empirical basis of the study consists primarily of semi-structured interviews with the foundation's staff and open-source data.

Keywords: International labor migration, Social Entrepreneurship, Kyrgyzstan, non-commercial organisation.

Ж. Нишарапова*, А. Оселедко, Е. Чигибаева

Орталық Азиядағы Америка университеті, Бішкек, Қырғыз Республикасы

*e-mail: nicharapova_jil@auca.kg

**Халықаралық көші-қон және әлеуметтік кәсіпкерлік:
Қырғызстаннан келген мигранттарды қолдаудағы
«Инсан-Лейлек» қорының рөлі**

Мақалада Ресейде жұмыс істейтін Қырғызстаннан шыққан еңбек мигранттарының, сондай-ақ олардың шыққан елінде және қабылдаушы қоғамда өмір сүретін отбасыларының алдында тұрған әлеуметтік мәселелер талданады. Ресейде шамамен бір миллионға жуық Қырғызстан азаматтарының еңбек ететіні атап өтіліп, бұл еңбек көші-қонының маңызды әлеуметтік-экономикалық құбылыс екенін көрсетеді. Зерттеуде еңбек көші-қонының салдарын зерттеп, мигранттар мен олардың отбасыларын қолдауға бағытталған «Инсан-Лейлек» коммерциялық емес қорының қызметіне ерекше назар аударылады.

Мақалада ұйымның әлеуметтік мәселелерді шешуде әлеуметтік кәсіпкерлік құралдарын қалай пайдаланатыны қарастырылады. Қор құқық қорғау, білім беру және әлеуметтік қолдау қызметтерін тұрақты әлеуметтік бастамаларды жүзеге асырумен ұштастырады. Атап айтқанда, әлеуметтік кәсіпорын ретінде балабақшалар құру тәжірибесі, мигранттардың отбасыларына құқықтық көмек көрсету, Қырғызстанның оңтүстігіндегі балаларға білім беру қолдауын ұйымдастыру және Мәскеудегі дағдарыс орталығы арқылы әйел-мигранттарға көмек көрсету мәселелері талданады.

Зерттеу сапалық әдіснамаға негізделген және ашық дереккөздерді талдауды, сондай-ақ қор қызметкерлерімен жүргізілген жартылай құрылымдалған сұхбаттарды қамтиды. Зерттеу нәтижелері әлеуметтік кәсіпкерлік элементтерін коммерциялық емес ұйымдардың қызметіне енгізу әлеуметтік бастамалардың тұрақтылығын арттырып, мигранттарды қолдау механизмдерін кеңейтуге мүмкіндік беретінін көрсетеді. «Инсан-Лейлек» қорының тәжірибесі әлеуметтік жобалардан алынған табысты гуманитарлық бағдарламаларды қаржыландыруға және әлеуметтік

осал топтарды колдауға қайта бағыттауға болатынын дәлелдейді.

Зерттеудің негізгі сұрағы – әлеуметтік кәсіпкерлік Қырғызстан мен Ресейдегі еңбек мигранттары мен олардың отбасыларының алдында тұрған әлеуметтік мәселелерді шешуге қалай ықпал етеді деген мәселе.

Түйін сөздер: Халықаралық еңбек миграциясы, Әлеуметтік кәсіпкерлік, Қырғызстан, коммерциялық емес ұйым.

Ж. Нишарапова*, А. Оселедко, Е. Чигибаева

Американский университет в Центральной Азии, Бишкек, Кыргызская Республика

*e-mail: nicharapova_jil@auca.kg

Международная миграция и социальное предпринимательство: роль фонда «Инсан-Лейлек» в поддержке мигрантов из Кыргызстана

В статье анализируются социальные проблемы, с которыми сталкиваются трудовые мигранты из Кыргызстана, работающие в России, а также их семьи, остающиеся в стране происхождения и проживающие в принимающем обществе. Отмечается, что в России трудится около одного миллиона граждан Кыргызстана, что придаёт трудовой миграции значительное социально-экономическое значение. Особое внимание уделяется деятельности некоммерческого фонда «Инсан-Лейлек», который изучает последствия трудовой миграции и реализует инициативы по поддержке мигрантов и их семей.

В статье рассматривается, каким образом организация использует инструменты социального предпринимательства для решения социальных задач, сочетая правозащитную деятельность, образовательные инициативы и социальную поддержку с реализацией устойчивых проектов. В частности, анализируются такие инициативы, как создание детских садов как социальных предприятий, оказание юридической помощи семьям мигрантов, образовательная поддержка детей на юге Кыргызстана, а также помощь женщинам-мигрантам через кризисный центр в Москве.

Исследование основано на качественной методологии и включает анализ открытых источников и полуструктурированных интервью с сотрудниками фонда. Полученные результаты показывают, что интеграция элементов социального предпринимательства в деятельность некоммерческих организаций способствует повышению устойчивости социальных инициатив и расширению механизмов поддержки мигрантов. Опыт фонда «Инсан-Лейлек» демонстрирует, что доходы от социальных проектов могут быть реинвестированы в гуманитарные программы и направлены на защиту уязвимых групп населения.

Основной исследовательский вопрос статьи заключается в выявлении роли социального предпринимательства в решении социальных проблем трудовых мигрантов и их семей в Кыргызстане и России.

Ключевые слова: международная трудовая миграция, социальное предпринимательство, Кыргызстан, некоммерческая организация.

Introduction

International labour migration is an essential part of global socioeconomic processes. According to the International Organization for Migration (IOM), in 2020, there were more than 281 million international migrants worldwide, more than half of whom were labour migrants (IOM, 2022). In 2024, the number of international migrants was 304 million, of whom 48% were women (Migration Data Portal, 2025). Amid growing economic inequality, limited labour market opportunities, and political and climate crises, moving abroad in search of work is a survival strategy for millions of people (IOM, 2022).

Labour migration makes a significant contribution to the economies of destination countries by filling labour shortages, simultaneously supporting migrants' families in their countries of origin

through remittances. According to the World Bank, such remittances to low- and middle-income countries amounted to US\$626 billion in 2022 (World Bank, 2022) and US\$ 857 billion in 2023 (Migration Data Portal, 2025). The labour migrants in many countries face limited access to legal, social, and health protections (IOM, 2017), as well as human trafficking victims, around 223,000 people in 2022-2023, among whom 71% were women, 73,000 were missing, and 44 million were asylum seekers (Migration Data Portal, 2025). Moreover, the challenges associated with labour migration affect not only the migrants themselves but also their family members, especially children, for whom separation from their parents has a negative psychological impact. The prolonged parental absence disrupts emotional bonds within the family and can contribute to psychological difficulties in children, especially if other social problems coexist within the household

(Zhao et al., 2018). All these factors directly impact the well-being of both migrants and their families.

Labour migration has remained a key socioeconomic trend in Kyrgyzstan. According to an IOM report based on data from the National Statistical Committee of Kyrgyzstan, 876,883 people were abroad in 2022, primarily for employment. The migration problem is particularly acute in the southern regions, Batken, Jalal-Abad, and Osh, where up to 40% of the working-age population is temporarily absent due to internal or external migration. 79% of Kyrgyz migrants were in the Russian Federation. Residents cite low wages, job shortages, financial difficulties, debt, and a general lack of economic prospects as the main reasons for leaving the country (IOM, 2023). One of the primary reasons for Kyrgyzstan's accession to the Eurasian Economic Union was to support migrants working in EAEU member states. The first years of Kyrgyzstan's participation in the EAEU yielded mixed results: on the one hand, it improved conditions for migrants, which led to growth in remittances and FDI; on the other hand, it reduced trade with EAEU countries (Nicharapova, 2021). From 2015 to 2022, the number of Kyrgyz migrant workers in Russia increased from 400,000 to over 1 million, and in 2023, remittances from Russia to Kyrgyzstan reached USD 2.7 billion, accounting for 26.5% of Kyrgyzstan's annual GDP. Kyrgyzstan is heavily reliant on remittances from migrant workers (Nicharapova, 2024). In 2024, total remittance to Kyrgyzstan was US\$2.99 billion, a 10 per cent increase from 2023 (IOM, 2025).

In our article, we discuss the *Insan-Leilek Public Foundation*, which was founded in August 2000 in the Batken Region to address the challenges faced by Kyrgyz labour migrants working in Russia. This Foundation arose in response to increasing labor migration from Kyrgyzstan's southern regions and the associated need for social and legal support and was founded by a group of activists seeking to build a sustainable mechanism to assist labor migrants facing various difficulties abroad. Today, the foundation's activities extend to the entire country and Russia. The organization has a central office in the Batken Region and a branch in Bishkek, allowing it to coordinate its work at the national level and maintain constant communication with migrant communities across the region (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

According to the Insan-Leilek team (2025), the organization focuses on ensuring access to legal support, legal information, and protection mechanisms for people facing social vulnerability during migration. The foundation's work is based on the princi-

ples of human rights, respect for human dignity, and the promotion of fair working and living conditions for all categories of migrants. The foundation's activities encompass both direct support for migrants and educational, research, and partnership work (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025). We aim to analyze the role of social enterprises in addressing social issues in Kyrgyzstan, using the Insan-Leilek Foundation as a case study. Our main research question is: *How does social entrepreneurship assist address the social issues faced by labor migrants and their families in Kyrgyzstan and Russia?* Our *methodology* is qualitative, based on an analysis of open sources and semi-structured interviews with the Insan-Leilek Foundation team. Most of our article is based on interviews conducted with the Leilek-Insan Team within the *ImpactSE* project funded by the US Embassy in Bishkek.

Findings/Discussion

Activities of the Insan-Leilek Foundation for supporting migrants

Insan-Leilek has several activities that support migrants. One of the foundation's tools for rapid legal support is a **hotline** for migrants that operates in both Kyrgyzstan and the Russian Federation. Through it, the foundation's lawyers provide free consultations on migration law, document processing, registration in the registry of controlled persons, and pre-departure preparation. Consultations are conducted remotely, which is especially important for those without access to in-person legal assistance. In addition to one-time requests, the hotline regularly receives inquiries from citizens whose rights have been violated, and lawyers assist and provide support during administrative or judicial proceedings. Thus, the hotline serves not only as a communication channel but also as a tool for promptly responding to specific violations (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

In July 2023, with the support of the *Insan-Leilek Public Foundation* and in partnership with the Embassy of the Kyrgyz Republic in the Russian Federation, the first **crisis centre for female migrants** from Kyrgyzstan was launched. The centre, located at the diplomatic mission in Moscow, is designed to assist women in difficult situations abroad, including victims of domestic violence, psychological pressure, human trafficking, and other forms of vulnerability. The initiative is the result of a *Memorandum of Understanding signed between the foundation and the Kyrgyzdipservice State Enterprise under the Office of the President of the Kyrgyz Republic*. The centre

can simultaneously provide temporary shelter for up to nine women, who receive legal and psychological assistance during their stay. Assistance in returning home is provided through diplomatic channels (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

Men Kochmon hubs operate in several towns in the Batken region and serve as a space where potential migrants and their family members can obtain up-to-date information on labor migration, including legal issues, working conditions, safety concerns, and life in destination countries. The hubs focus on women migrants and provide training in digital and professional skills, raising awareness and preparing them for employment abroad. Thanks to their geographical accessibility, the hubs become points of initial information and preventative support for those considering migration as a life strategy. The implementation of this initiative was made possible by funding from the European Union's BOMCA 10 grant programmes, which aim to strengthen cross-border cooperation, and is carried out in partnership with the International Centre for Migration Policy Development (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

The *Insan-Leilek Foundation* conducts **research** into current developments in migration. From March to August 2024, this Foundation conducted research, "Europe – A New Destination for Kyrgyz Migrants in Russia," jointly with the Friedrich-Ebert-Stiftung, to analyze the possibilities of European countries as destinations for Kyrgyz citizens (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025). In addition to other activities, **educational activities** are considered a vital component of support for migrants. Through educational events, training sessions, and information modules, the foundation strives to increase legal literacy among both citizens planning to leave for work and professionals working with migrant communities. These efforts aim to set expectations about labour migration, reduce the risk of exploitation, and disseminate verified information about migrants' rights and opportunities. Furthermore, the foundation participates in training public service employees. In collaboration with the Ministry of Digital Development, a seminar was held for mobile groups of public service centers to identify and counsel potential labour migrants and victims of forced labour. One of the foundation's educational activities is supporting female deputies of local councils: raising their awareness and strengthening their role in decision-making and local community development (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

In addition to offline events, the foundation maintains an active presence on social media platforms, YouTube, Instagram, and Facebook. These channels have an educational function; they regularly publish videos, texts, and training videos in Russian and Kyrgyz. These topics cover a wide range of issues related to labour migration, labour rights, social protection, and risk prevention.

Insan-Leilek as Social Enterprise

The *Insan-Leilek Foundation's* activities are primarily supported by a network of partnerships, including both international organizations and national structures. The main donors of the Foundation are Friedrich Ebert Foundation, UNDP, the Solidarity Center, the European Union, the International Center for Migration Policy Development (ICMPD), Hungarian Interchurch Aid (HIA), the Soros Foundation-Kyrgyzstan, and the UN World Food Programme (WFP).

Since 2018, the Foundation has begun developing an initiative that not only addresses social issues but also partially covers operating expenses. This approach helps strengthen financial sustainability and reduce dependence on external funding. An example of an internal sustainability strategy is the creation of two preschools working as social enterprises. These pre-schools aim to expand access to high-quality preschool education for migrant worker families, partially covering operating costs, such as the cost of maintaining a crisis center in Moscow.

According to theoretical approaches, *social entrepreneurship* is the process of recognising a social problem and "using entrepreneurial skills to organise, create, and manage a venture to bring about social change" (Nteere, 2012). Social entrepreneurs focus on "developing social impact, social change, and social transformation" and focus on attaining a social mission (Raghda, 2013). In order not to depend on external donors and make their activities sustainable, social enterprises make strategic moves to sponsor their activities by developing profitable actions in their non-profit activities (Nicholls, 2006; Dees, 1998), or by for-profit projects (Cleveland and Anderson, 2001), or through cross-partnerships with commercial companies (Nicholls, 2006). In the case of *Foundation*, they developed for-profit activities and projects to remain sustainable. Below, we discuss some of them.

The first children's center founded by the *Insan-Leilek Foundation* opened in 2018 in Razzakov, Batken region. The kindergarten, called "Myrzaim," was created through the foundation team's participation in the "Change the World Around You" social entrepre-

neurship competition, organized by the University of Central Asia with the support of the Coca-Cola Foundation. Winning the competition provided the seed funding necessary to launch the facility. The project was conceived as a social enterprise, combining an educational mission with financial sustainability, and aimed at addressing limited access to preschool education for children from migrant worker families and other socially vulnerable groups. Currently, 40% of children attend kindergarten on a socially subsidized basis: for these families, the monthly fee is 2,000 soms, while the full cost of a commercial place is 5,000 soms. This model simultaneously provides access to education for vulnerable groups and maintains the institution's partial financial autonomy. "It generates income, which allows us to maintain a shelter for migrant women in Moscow... It's a fantastic system of sustainability. But we knew it wasn't enough, because our organization, like all other NGOs in Kyrgyzstan, faces periods between projects when we lack funding. So, we decided to launch a new kindergarten" (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

In January 2024, the *Foundation* opened its second preschool, the *AidaneK Kindergarten and Educational Center*, located in the center of Razzakov town. With a capacity of up to 80 children aged 1 to 7, it offers a nine-hour day-care program. The core educational program is implemented in accordance with the Nariste¹ national preschool education standard. It includes a wide range of developmental activities as well as meals and classes in English, music, art, and sports. This is an inclusive space, open to children with special educational needs. In addition to the core program, short-term services are offered for a fee: speech therapist assessments and support, individual lessons, and sensory rooms. Its opening was made possible by the support of the Nama Foundation and was held on land owned by the *Insan-Leylek Foundation*. Currently, over 200 children are enrolled in the foundation's two preschools. The migration of parents abroad leaves children in the care of their mothers or other relatives and often results in a lack of attention, structured learning, and a stable developmental environment. Both institutions complement each other, creating a sustainable model for early childhood support in a

region vulnerable to migration. Their activities not only expand educational coverage but also reduce social inequality, strengthen family stability, and create a favourable environment for the development of the most vulnerable children (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

Both preschools operate on the principles of social entrepreneurship, combining an educational mission with partial self-financing. *Myrzaim* uses a cross-subsidization model: parents who pay the commercial fee effectively subsidize children's education for vulnerable migrant families. This system not only expands coverage but also reduces dependence on external funding. The *Aydanek Center* strengthens the foundation's sustainability plan by commencing new educational and inclusive practices.

The funds from the preschools are used to finance the foundation's women's crisis center in Moscow, covering the salaries of a lawyer and a social worker, food, and utilities. The foundation's kindergarten projects serve as a financial support for other programs. This clearly demonstrates how income generated within a social structure can be re-invested in supporting vulnerable groups, creating a holistic model in which economic activity becomes a tool for social impact. Building on partnerships, human rights-based approaches, and a deep understanding of community needs, the foundation has gradually integrated social entrepreneurship into its strategy, expanding both its impact modalities and funding sources.

Challenges and Opportunities

One of the key challenges the *Insan-Leilek Foundation* faces in developing its social enterprises is limited internal expertise in entrepreneurship. The organization was initially formed as a human rights and humanitarian organization focused on providing legal and social support to migrant workers. Accordingly, the team's professional competencies have traditionally focused on human rights advocacy, case support, and educational and outreach initiatives. However, launching and sustainably developing social enterprises, especially in a competitive marketplace, requires a different set of competencies, from strategic management and financial modelling to marketing, customer service, and operations management. A lack of these competencies hinders growth, reduces the effectiveness of management decisions, and complicates positioning in the educational services market. "We still lack knowledge in the areas of enterprise, business, sales, marketing, and so on" (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

¹ The Nariste program (480 hours) is the official preschool program for children in Kyrgyzstan, which focuses on developing social skills and cognitive processes. This program covers speech development, mathematical concepts, familiarization with the surrounding world, and creativity, preparing children for adaptation to the school environment and readiness.

Furthermore, the foundation's representatives emphasize that a lack of entrepreneurial expertise directly limits their participation in investment initiatives. As a result, the organization is forced to forego a significant portion of potential opportunities that could contribute to the development and scaling of existing initiatives. "Unfortunately, because we are a non-profit organization, we lack the human resources to develop investment projects; that is, we lack expertise" (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

The foundation's team is facing increasing competition from home-based kindergartens, legalized as part of government policy to expand access to preschool education. Simplified licensing and oversight requirements have contributed to the rapid growth of kindergartens and reshaped the local educational services market. On the one hand, it stimulates women's employment, increases system flexibility, and improves families' economic situation. On the other hand, the emergence of many new players creates direct competition with more structured institutions, such as the foundation's kindergartens. As a result, the organization needs to revise its competitive strategies to not only maintain its social mission but also strengthen the economic sustainability of its social enterprises. "The government is currently doing a lot to address the issue of access to preschool education. Many home-based kindergartens have appeared. On the one hand, this is great. But on the other hand, this has created more competition for us, and this has certainly impacted our attendance and occupancy rates" (Interview with the Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

Another significant challenge is the shortage of qualified teaching staff, particularly acute at the Aydanek Inclusive Center, which, in addition to implementing a basic educational program, incorporates elements of the Montessori method and provides specialized services for children with special educational needs. As noted in the interview (2025), access to relevant specialists in Razzakov town is minimal, making recruitment a complex and resource-intensive task. The organization assumes responsibility for training and professional development for new employees, which increases the team's workload and slows growth. The quality of teaching is a key factor in gaining parental trust; staff instability poses a risk to both educational effectiveness and financial sustainability. "There is a real shortage of experts. We wanted to open a kindergarten that could also accommodate children with special needs. We couldn't find specialists. We hire staff and train them ourselves". Another

significant challenge is the underdeveloped digital infrastructure and the lack of automated processes in managing preschool institutions. During the first years of operation, payment collection and accounting were handled manually. The lack of automated tools, such as CRM systems and electronic payment platforms, made payment and document management vulnerable and ineffective, especially as the number of customers grew (Interview with Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

Finally, the limited number of acceleration and investment initiatives aimed at supporting social entrepreneurship in Kyrgyzstan remains a significant constraint. For projects like the *Insan-Leilek Foundation's* preschool centres, this means limited opportunities to scale, innovate, and expand beyond the local context. As the Foundation's experience shows, a lack of competencies in business planning, marketing, or operational management significantly limits their potential for growth and sustainability. In this regard, developing targeted ecosystem solutions, such as acceleration platforms, social impact funds, and public-private partnership instruments, is crucial. They can provide organizations not only with initial support but also with guidance throughout the growth stages, providing access to educational programs, institutional expertise, and investment resources with a social mandate. Creating such conditions would be an essential step toward transforming initiatives that have proven effective into sustainable, scalable social enterprises (Interview with Insan-Leilek Foundation team, 2025).

Despite the identified challenges, the Insan-Leilek Foundation's social entrepreneurship has revealed several opportunities. One key opportunity to contribute to the Foundation's financial sustainability in social entrepreneurship is the tax exemption under Kyrgyz law. In accordance with Article 239 of the Tax Code, "preschool educational organizations established based on private ownership" are exempt from income tax (Ministry of Justice of the Kyrgyz Republic, 2022). This provision directly applies to the Foundation's kindergartens registered as private institutions. This tax exemption significantly reduces the financial burden, allowing more resources to be directed toward infrastructure development, subsidizing preferential places, and covering operating expenses. This assistance plays a critical role in guaranteeing the project's sustainability (Interview with Insan-Leilek Foundation Team, 2025).

In addition to external support measures, the foundation's internal resources, developed through its human rights activities, are essential to sustaining and developing its social entrepreneurship. Kin-

dergartens operating as social enterprises receive organizational and legal support from the foundation's main structure, enabling them to leverage its existing infrastructure. One such resource is legal assistance: in-house lawyers who handle migrants' requests also provide advice on the business and legal activities of preschool institutions. This helps reduce administrative costs, simplify the paperwork process, and ensure the legal integrity of social enterprises' operations. "We currently have no legal difficulties. We have a lawyer at the foundation who helps us resolve legal issues, find legal gaps, and ensure everything is properly formalized" (Interview with the Insan-Leylek Foundation Team, 2025).

Another essential organizational resource for the foundation is its dedicated *Fundraising department*, which systematically seeks donor and partner support, including opportunities aligned with social initiatives. It facilitates the foundation's participation in competitions, negotiates with international organizations, and formulates cooperation proposals, thereby creating a strategic foundation for both humanitarian and entrepreneurial projects (Interview with the Insan-Leylek Foundation Team). Thus, the social enterprises created by the foundation are not independent and isolated entities, but rather part of a broader institutional ecosystem. Their integration into the foundation's overall organizational architecture provides administrative, legal, and strategic support, enhancing their resilience and reducing their vulnerability to both internal and external risks.

Participation in local professional networking is becoming an additional resource for the sustainability initiatives. Although the *Insan-Leylek Foundation* is not yet part of national or international social entrepreneurship networks. Such networking connections, even if local, create space for professional dialogue, coordination, and the development of standard guidelines, for example, on service quality, communication with parents, or administration. Meetings within this network allow for discussing pressing issues, seeking joint solutions, and implementing elements of standardization that might otherwise be unavailable (Interview with the Insan-Leylek Foundation Team, 2025).

In addition to localized collaboration mechanisms, access to educational and mentoring programs that strengthen managerial and entrepreneurial competencies remains essential for the development and sustainability of social entrepreneurship within organizations such as the *Insan-Leylek Foundation*. The interview (2025) emphasizes that participation in initiatives that combine financial and technical support helps partially compensate for this gap.

Such programs provide not only grant funding but also valuable support, consultations, training sessions, and joint development of marketing solutions.

Conclusion

The story of the *Insan-Leilek Foundation* demonstrates how a human rights organization, formed in response to the social challenges of labour migration, can seamlessly integrate a social entrepreneurship model into its work. Without abandoning its humanitarian mission, the foundation expanded its toolkit by opening kindergartens as social enterprises. These institutions instantaneously address pressing issues of access to preschool education in a migration-vulnerable region and help ensure the organization's partial financial sustainability. This integration of social and entrepreneurial logic has enabled the foundation not only to maintain stability amid fluctuating external funding but also to create mechanisms for internal resource reinvestment to support a women's crisis center in Moscow.

Furthermore, the foundation's social entrepreneurship model is built on a well-designed cross-subsidization system that balances the social mission with the target audience's financial capacity. It demonstrates that sustainable forms of social assistance are possible even with limited resources, with a strategic approach, local rootedness, and institutional readiness for development. Importantly, while providing accessible services to vulnerable groups, the foundation is developing new approaches to preschool education, expanding both the scope and content of its programs. This demonstrates the model's flexibility and its potential to innovate and adapt to meet the community's diverse needs. Also, this experience can serve as a benchmark for other nonprofits seeking to integrate elements of entrepreneurship into their activities without losing their social focus.

At the same time, the foundation's experience highlights that the sustainability of such initiatives remains vulnerable without systematic external support. Key constraints include a lack of entrepreneurial skills within the team, personnel challenges, weak digital infrastructure, increasing competition from home-based childcare centers, and limited access to acceleration and investment mechanisms in the country. Opportunities, however, include tax incentives, participation in educational and grant programs, internal resources such as legal support and fundraising, and engagement in local professional networks. All these elements form the foundation for sustainable growth, which requires a compre-

hensive approach and a supportive ecosystem capable of ensuring the long-term viability and scalability of such models.

The article is a result of the ImpactSE project funded by the US Embassy in Bishkek.

References

- Cleveland, J. and Anderson, R. (2001). "Background on social venture enterprises, produced by innovation network for communities, available at: www.nupolis.com/public/item/222113.
- Dees, J.G. (1998), "The meaning of social entrepreneurship", available at: www.caseatduke.org/documents/dees_sedef.pdf.
- International Organization for Migration (IOM). (2023). Migration situation in Kyrgyzstan: Compilation report. https://kyrgyzstan.iom.int/sites/g/files/tmzbd11321/files/documents/2024-04/compilation_report_dec_2023.pdf
- International Organization for Migration (IOM). (2022). World Migration Report 2022. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>
- International Organization for Migration (IOM). (2017). The health of migrant workers & left-behind families. https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/2018-07/Factsheet-migrant-workers-and-left-behind-families_15.11.2017.pdf
- International Organization for Migration (IOM) (2025). Migration Situation Report 2024 – Kyrgyzstan. https://kyrgyzstan.iom.int/sites/g/files/tmzbd11321/files/documents/2025-06/07.-migration-situation-report_2024.pdf
- Interview conducted with the Insan-Leilek Team. (2025, April 18) by Laylibekova, N. Firuz Ahmad, N.
- Migration Data Portal (2025). World. https://www.migrationdataportal.org/dist_2025_05_16/dist/index.html?cache
- Ministry of Justice of the Kyrgyz Republic. (2022). Tax Code of the Kyrgyz Republic of January 18, 2022, No. 3. <https://cbd.minjust.gov.kg/112340/edition/2264/ru>
- Nicharapova, J. (2021). Russia- and China-led organisations in CA, whose interests do they serve? The case of Kyrgyzstan. In Alix, Baizakova, Chabal, *Evolving regional values and mobilities in global contexts. The emergence of new (Eur)Asian regions and dialogues with Europe*. Peter Lang Group, Volume 13.
- Nicharapova, J. (2024). An analysis of the participation of the Kyrgyz Republic in the EAEU since 2015. *Journal of Eurasia Szemle*, Volume 4, Issue 2, 2024/2. Eurasia Center, Neumann University, Budapest.
- Nicholls, A. (2006), *Social Entrepreneurship: New Models of Sustainable Social Change*, Oxford University Press, New York, NY.
- Nteere, K. K. (2021). Theories of Social Entrepreneurship: An Empirical Review. *The Strategic Journal of Business and Change Management*. Vol. 8, Iss. 2, pp 459 – 465. June 17, 2021.
- Raghda El Ebrashi (2013). "Social entrepreneurship theory and sustainable social impact", *Social Responsibility Journal*, Vol. 9 Issue 2 pp.188-20.
- World Bank. (2022). Remittances grow 5% in 2022, despite global headwinds. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/11/30/remittances-grow-5-percent-2022>
- Zhao, C., Wang, F., Zhou, X., Jiang, M., & Hesketh, T. (2018). Impact of parental migration on psychosocial well-being of children left behind: a qualitative study in rural China. *International journal for equity in health*, 17(1), 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12939-018-0795-z>

Information about the authors:

Jildiz Nicharapova – PhD, Associate Professor, Department of Liberal Arts and Sciences, American University of Central Asia (Bishkek, Kyrgyzstan, e-mail: nicharapova_jil@auca.kg).

Alena Oseledko – Research Hub Coordinator, American University of Central Asia (Bishkek, Kyrgyzstan).

Elena Chigibaeva – Instructor, Coordinator of the Social Entrepreneurship and Design Thinking Concentration, American University of Central Asia (Bishkek, Kyrgyzstan, e-mail: chigibaeva_e@auca.kg).

Авторлар туралы мәлімет:

Жылдыз Ничарапова – PhD, қауымдастырылған профессор, «Еркін өнер және ғылымдар» департаменті, Орталық Азиядағы Америка университеті (Бишкек, Қырғызстан, e-mail: nicharapova_jil@auca.kg).

Алена Оселедко – Research Hub үйлестірушісі, Орталық Азиядағы Америка университеті (Бишкек, Қырғызстан).

Елена Чигибаева – оқытушы, әлеуметтік кәсіпкерлік және дизайн-ойлау концентрациясының үйлестірушісі, Орталық Азиядағы Америка университеті (Бишкек, Қырғызстан, e-mail: chigibaeva_e@auca.kg).

Информация об авторах:

Жылдыз Ничарапова – PhD, ассоциированный профессор, департамент «Свободные искусства и науки», Американский университет в Центральной Азии (Бишкек, Кыргызстан, e-mail: nicharapova_jil@auca.kg).

Алена Оселедко – координатор Research Hub, Американский университет в Центральной Азии (Бишкек, Кыргызстан).

Елена Чигибаева – преподаватель, координатор концентрации социального предпринимательства и дизайн-мышления, Американский университет в Центральной Азии (Бишкек, Кыргызстан, e-mail: chigibaeva_e@auca.kg).

Previously sent December 24, 2025.

Re-registered February 1, 2026.

Accepted March 12, 2026.

3-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ
ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Section 3
**CURRENT ISSUES
OF INTERNATIONAL LAW**

Раздел 3
**АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ
МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА**

Su Ming-zhe¹, Ye.T. Omirzhanov¹,
Xiao Sheng-le^{2*}

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²Harbin Institute of Technology, Harbin, China

*e-mail: xiaoshengle0107@126.com

LEGAL BASIS AND PROSPECTS OF INTERNATIONAL COOPERATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND CHINA IN THE FIELD OF PROTECTION THE RIGHTS OF TOURISTS

The purpose of the study was to analyse the legal and regulatory framework and assess the possibilities for developing international cooperation between Kazakhstan and China to protect the rights of tourists. The study used a comparative analysis of legal acts, an analysis of intergovernmental agreements regulating the tourism sector, as well as a content analysis of reports of government agencies and industry associations. The paper examines the main mechanisms of legal regulation of tourist rights protection in Kazakhstan and China. The study analysed the effectiveness of existing institutional mechanisms of cooperation, in particular the functioning of the Kazakhstan-China Tourism Forum and joint border coordination groups operating under bilateral agreements. The study identified key problems, including insufficient coordination between national consumer protection authorities, the lack of a unified system for administrative review of tourist complaints, and difficulties with judicial settlement of disputes, which causes significant financial and time costs for tourists. It was found that a significant number of conflict situations are resolved through the mechanisms of self-regulation of the tourism business and out-of-court dispute resolution, in particular with the participation of industry associations and insurance companies. Prospects for cooperation were analysed, including the possibility of creating a single electronic database of tourist complaints between Kazakhstan and China, harmonizing travel insurance standards, and expanding alternative dispute resolution mechanisms, including international arbitration. Effective legal regulation of tourism activities is an important factor in the development of cross-border tourism and ensuring its sustainability, and the introduction of coordinated mechanisms for protecting the rights of tourists will help increase confidence in the tourism market and strengthen bilateral relations between Kazakhstan and China.

Keywords: legislation, regulations, liability, agreements, safety, cross-border travel.

Су Минчжэ¹, Е.Т. Омиржанов¹, Сю Сю Сценлэ^{2*}

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Харбин политехникалық университеті, Харбин, Қытай

*e-mail: xiaoshengle0107@126.com

Қазақстан мен Қытай арасындағы туристердің құқықтарын қорғау саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың құқықтық негізі және болашағы

Зерттеудің мақсаты құқықтық және нормативтік базаны талдау және туристердің құқықтарын қорғау үшін Қазақстан мен Қытай арасындағы халықаралық ынтымақтастықты дамыту мүмкіндіктерін бағалау болды. Зерттеуде құқықтық актілердің салыстырмалы талдауы, туризм саласын реттейтін үкіметаралық келісімдердің талдауы, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен салалық қауымдастықтардың есептерінің мазмұндық талдауы қолданылды. Мақалада Қазақстан мен Қытайдағы туристердің құқықтарын қорғауды құқықтық реттеудің негізгі тетіктері қарастырылады. Зерттеуде ынтымақтастықтың қолданыстағы институционалдық механизмдерінің, атап айтқанда, Қазақстан-Қытай туристік форумының және екіжақты келісімдер бойынша жұмыс істейтін бірлескен шекаралық үйлестіру топтарының жұмыс істеуінің тиімділігі талданды. Зерттеуде негізгі мәселелер, соның ішінде ұлттық тұтынушылардың құқықтарын қорғау органдары арасындағы үйлестірудің жеткіліксіздігі, туристік шағымдарды әкімшілік қараудың бірыңғай жүйесінің болмауы және туристер үшін айтарлықтай қаржылық және уақыт шығындарына әкелетін дауларды сот арқылы шешудегі қиындықтар анықталды. Даулы жағдайлардың айтарлықтай саны туристік бизнестің өзін-өзі реттеу механизмдері және соттан тыс дауларды шешу арқылы, атап айтқанда, салалық қауымдастықтар мен сақтандыру компанияларының қатысуымен шешілетіні анықталды. Ынтымақтастықтың перспективалары

Қытай арасындағы туристік шағымдардың бірыңғай электрондық дерекқорын құру, саяхат сақтандыру стандарттарын үйлестіру және халықаралық арбитражды қоса алғанда, дауларды шешудің балама тетіктерін кеңейту мүмкіндігі қарастырылды. Туристік қызметті тиімді құқықтық реттеу шекарааралық туризмді дамытуда және оның тұрақтылығын қамтамасыз етуде маңызды фактор болып табылады, ал туристердің құқықтарын қорғаудың үйлестірілген тетіктерін енгізу туризм нарығына сенімді арттыруға және Қазақстан мен Қытай арасындағы екіжақты қарым-қатынастарды нығайтуға көмектеседі.

Түйін сөздер: заңнама, ережелер, жауапкершілік, келісімдер, қауіпсіздік, шекара арқылы саяхат.

Су Минчжэ¹, Е.Т. Омиржанов¹, Сю Сценлэ^{2*}

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Харбинский политехнический университет, Харбин, Китай

*e-mail: xiaoshengle0107@126.com

Правовые основы и перспективы международного сотрудничества Казахстана и Китая в области защиты прав туристов

Целью исследования являлся анализ нормативно-правовой базы и оценка возможностей развития международного сотрудничества Казахстана и Китая в сфере защиты прав туристов. В исследовании использовался сравнительный анализ нормативных правовых актов, анализ межправительственных соглашений, регулирующих сферу туризма, а также контент-анализ отчетов государственных органов и отраслевых ассоциаций. В статье рассматриваются основные механизмы правового регулирования защиты прав туристов в Казахстане и Китае. Проведен анализ эффективности действующих институциональных механизмов сотрудничества, в частности функционирования Казахстанско-китайского туристического форума и совместных приграничных координационных групп, действующих в рамках двусторонних соглашений. В ходе исследования были выявлены ключевые проблемы, среди которых недостаточная координация деятельности национальных органов по защите прав потребителей, отсутствие единой системы административного рассмотрения жалоб туристов, а также сложности с судебным урегулированием споров, что влечет значительные финансовые и временные затраты для туристов. Установлено, что значительное количество конфликтных ситуаций разрешается посредством механизмов саморегулирования туристского бизнеса и внесудебного урегулирования споров, в частности, с участием отраслевых ассоциаций и страховых компаний. Были проанализированы перспективы сотрудничества, включая возможность создания единой электронной базы данных жалоб туристов между Казахстаном и Китаем, гармонизации стандартов страхования путешествующих, расширения альтернативных механизмов разрешения споров, включая международный арбитраж. Эффективное правовое регулирование туристской деятельности является важным фактором развития трансграничного туризма и обеспечения его устойчивости, а внедрение согласованных механизмов защиты прав туристов будет способствовать повышению доверия на туристическом рынке и укреплению двусторонних отношений между Казахстаном и Китаем.

Ключевые слова: законодательство, правила, ответственность, соглашения, безопасность, трансграничные поездки.

Introduction

The topic of the legal framework and prospects for international cooperation between Kazakhstan and China is particularly relevant in the context of growing tourist flows and the globalisation of the tourism market. The intensification of tourism exchanges between the two countries necessitates the development of effective legal mechanisms that ensure both the safety of travellers and the protection of their rights and freedoms. This issue reflects a broader trend of increasing interdependence in international tourism and highlights the need for coordinated legal solutions to cross-border challenges.

However, the current cooperation between Kazakhstan and China in the tourism sector still faces several problems, including insufficient harmonisation of legal standards, bureaucratic difficulties in visa processes, and a lack of clearly defined procedures for protecting tourists' rights in the event of violations. This study aims to examine the existing legal framework of bilateral cooperation, identify key challenges, and outline potential avenues for improving the mechanisms that govern the protection of travellers' rights.

In the study by A. Mussabayeva *et al.* (2024) and Q. Shi *et al.* (2024) examines the issue of harmonization of legal norms in the field of tourism

between countries with different legal traditions. The authors note that Kazakhstan and China use different approaches to regulating tourism activities: Kazakhstan is guided by international standards and the European model of tourism law, while China uses a more centralized approach with strict state regulations. This makes it difficult to develop unified mechanisms for protecting the rights of tourists within the framework of bilateral cooperation.

According to a study by Z. Chen (2020), one of the main challenges in the field of international tourism law is to ensure effective protection of tourists' rights in the event of breach of contract or force majeure. The author emphasizes that it is necessary to improve the mechanisms of judicial and pre-trial settlement of tourism disputes, in particular by establishing a joint arbitration centre or a specialized mediation service.

G. Makenova *et al.* (2020) emphasize that an important challenge is the issue of the responsibility of tour operators for the quality of services provided. In many countries, including China and Kazakhstan, there are no clear legal mechanisms regulating the liability of tour operators in the event of poor quality services or changes in the terms of the tourism product. This creates situations where tourists face violations of their rights, but do not have effective legal tools to protect their interests.

As noted by A. Kalkabayev (2024) notes that digitalization and the use of artificial intelligence technologies to monitor the observance of tourist rights play a significant role in the protection of tourist rights. The introduction of digital complaint registration mechanisms and online compensation systems helps to increase the effectiveness of human rights mechanisms. Similarly, B. Shilibekova *et al.* (2024) emphasize that digitalization is transforming tourism by reshaping its organization and technological infrastructure.

Research by Y. Chen *et al.* (2022) indicates that interstate cooperation in the field of tourism largely depends on political factors. The authors emphasize that Kazakhstan and China have different models of state regulation of tourism, which can create difficulties in developing common approaches to protecting the rights of tourists. At the same time, the political will of both countries to strengthen tourism ties opens up opportunities for adapting their legal systems to international standards.

Based on a study by A. Sultanova & G. Ilyasova (2022), an important aspect of international tourism law is to ensure effective protection of tourists' rights in the event of breach of contractual ob-

ligations or force majeure. The authors emphasize the need to create transparent legal mechanisms that allow tourists to seek compensation or damages without complicated legal procedures. In particular, it is important to develop standards for establishing liability for violations of tourists' rights by both tour operators and public authorities.

The problem of the analysed studies is that, despite the comprehensive coverage of certain aspects of legal regulation of international tourism cooperation between Kazakhstan and China, most scientific works focus on general issues of harmonization of legislation, liability of tour operators and digitalization of tourism, without paying sufficient attention to a number of critical topics. In particular, the legal features of the implementation of mechanisms for cross-border protection of tourists' rights in case of violation of their rights in the territory of another state, the role of consular offices in resolving conflict situations, and the lack of analysis of judicial and administrative practice in tourism disputes between citizens of Kazakhstan and China remain outside the field of research. In addition, certain aspects of the political and legal interaction between the parties in the field of tourism security have not received adequate coverage, in particular in the context of interaction between border and migration services. The study partially fills these gaps by focusing on a comprehensive analysis of the legal framework for bilateral cooperation, mechanisms for protecting the rights of tourists in the border, visa and post-conflict contexts, as well as on assessing the institutional potential for further deepening the legal dialogue between Kazakhstan and China in the field of tourism.

The purpose of this paper was to analyse the legal framework for Kazakhstan–China cooperation in protecting tourist rights and to identify key challenges and development prospects. To achieve this goal, the author will study the legislative framework of the two countries, assess the effectiveness of international agreements in the field of tourism, analyse the key issues arising in the field of protection of tourist rights, and propose possible ways to improve the legal mechanism of cooperation between Kazakhstan and China.

Materials and methods

This paper employs two research methods: literature analysis and empirical analysis.

Literature analysis method – This article, through a review of relevant legal documents and secondary research materials, points out the defi-

ciencies in the current laws in protecting the rights of cross-border tourists and suggests corresponding ways to improve them.

Empirical Analysis – This paper statistically analyzes tourist data between Kazakhstan and China and explores the relationship between tourist volume and legal integrity.

Literature review

This study applies a comprehensive approach to analysing the legal framework and prospects for international cooperation between Kazakhstan and China in the field of tourist protection. At the first stage, a comparative legal analysis was applied to collect and systematize data on existing bilateral agreements, memoranda, and regulations governing the protection of tourist rights between Kazakhstan and China. Particular attention was paid to the legal mechanisms laid down in such agreement the Agreement on Simplified Border Crossing (Agreement on China-Kazakhstan border ports and their management system, 2023) and analysis of the communiqué of agreements as the Memorandum of Understanding on Cooperation in the Field of Tourism (The State Council of the People’s Republic of China, 2019). In addition, the study analyses the participation of Kazakhstan and China in international organizations such as the United Nations World Tourism Organization (UNWTO) and the Shanghai Cooperation Organization (SCO), which provide a common legal framework for tourism regulation (Adopted at the 2nd session of the standing committee of the 12th National People’s Congress Tourism Law of the People’s Republic of China, 2017).

In the second stage, an institutional analysis was conducted to assess the differences in the approaches of Kazakhstan and China to the protection of tourist rights within their different legal systems. This analysis focuses on jurisdictional issues and problems of harmonization of legal standards. The role of state authorities in law enforcement and dispute resolution mechanisms was analysed. The effectiveness of out-of-court mechanisms, including arbitration and consumer protection institutions. The report by the Astana International Financial Centre (AIFC, 2024) provided insights into the functioning of international arbitration in Kazakhstan, with emphasis on accessibility for foreign and domestic parties in tourism-related disputes. The annual report of the Beijing Arbitration Commission (2025) highlighted procedural innovations in resolving transnational

consumer conflicts, particularly in the tourism and hospitality sectors. Legislative materials compiled by the Institute of Legislation and Legal Information of Kazakhstan (2024) were instrumental in mapping the national legal framework for out-of-court dispute resolution, while the strategic program of the Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan (2024) identified institutional priorities and ongoing reforms in consumer rights protection within the tourism industry.

The third step used political and economic analysis to examine how factors such as geopolitical tensions and trade relations affect the development of legal frameworks for tourism cooperation. A comparative institutional analysis was conducted to assess government initiatives, joint commissions, and private sector participation, including the role of travel agencies, insurance companies, and industry associations in protecting the rights of tourists. The study also examined promising legal strategies, such as the introduction of a single electronic database for tourist complaints (China Justice Observer, (2023); The Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan, (2024)).

In Kazakhstan, the main legal document is the Law “On Tourism Activities in the Republic of Kazakhstan” (Law of the Republic of Kazakhstan dated June 13, 2001 No. 211-II ..., 2025), which establishes the rights and obligations of suppliers and consumers of tourism services, and also outlines the mechanisms of state regulation. In China, tourism is regulated by the “Tourism Law of the People’s Republic of China” (Adopted at the 2nd session of the standing committee of the 12th National People’s Congress Tourism Law of the People’s Republic of China, 2017), which also ensures the rights of tourists, defines clear terms of contracts, and regulates the behavior of travel agencies. In addition, both countries have separate legal acts regulating the status of foreigners: the Law of Kazakhstan “On the Legal Status of Foreigners” (Law of the Republic of Kazakhstan of June 19, 1995 No. 2337..., 2024) defines the legal framework for the stay, rights and obligations of foreign citizens, including tourists, while the Exit and Entry Administration Law of the People’s Republic of China (Exit and Entry Administration Law of the People’s Republic of China, 2019) regulates the visa regime, administrative procedures and conditions of stay of foreigners. By integrating these methodological approaches, the study provides an in-depth understanding of the legal mechanisms governing tourism cooperation between Kazakhstan and China, and offers recommen-

dations for improving international legal standards in the field of tourist protection.

Discussion

Kazakhstan and China have developed a comprehensive contractual and legal framework governing bilateral cooperation in the field of tourism. Over the past ten years (2015–2025), several key documents have been signed aimed at expanding tourist flows, eliminating administrative barriers, and creating mechanisms for the legal protection of tourists. Among them: the Agreement on Mutual Abolition of Visa Requirements (The Agreement between the Government..., 2023), which simplified cross-border mobility for citizens of both countries, the Joint Declaration on a New Stage of Comprehensive Strategic Partnership of 2015 (Joint Declaration on a New Stage of Comprehensive ..., 2015), which emphasizes the importance of people-to-people exchanges and the development of tourism, Memorandum of Understanding on Deepening Cooperation on the China-EU Trans-Caspian Transport Lines (Memorandum of Understanding on Deepening..., 2023)

The long-term strategic partnership between Kazakhstan and China, enshrined in the Joint Declaration on New Stage of Comprehensive Strategic Partnership in 2015 (Joint Declaration on New Stage of Comprehensive Strategic Partnership Between the People's Republic of China and the Republic of Kazakhstan, 2015), created the preconditions for deepening cooperation in the tourism sector. The document contains general provisions on economic integration, including the development of tourism infrastructure, stimulating investment in the hotel business, expanding transport accessibility, and simplifying border crossing procedures. Further consolidation of the strategic partnership in the context of tourism took place in 2019, when the presidents of Kazakhstan and China reached an agreement to expand tourism cooperation within the framework of a long-term strategic partnership at the Second Forum for International Cooperation “One Belt, One Road” (The State Council of the People's Republic of China, 2019). Within the framework of this meeting, the parties confirmed their intention to increase the number of tourist exchanges, develop infrastructure for joint tourism projects, and simplify border crossing conditions. As part of the implementation of the agreements, the “Year of Tourism of Kazakhstan in China” was officially opened in Beijing the same year, which included a number of joint events,

including tourism exhibitions, cultural festivals, and business meetings between representatives of the tourism business of the two countries. In addition, an intergovernmental agreement was signed to harmonize policies in the tourism sector, in particular, in the areas of simplifying the issuance of group tourist visas and establishing direct flights between the main tourist centres of Kazakhstan and China.

The intergovernmental agreement on the mutual abolition of visa requirements signed in 2023 provides for the right of citizens of both countries to make short-term trips without the need to obtain a visa (The State Council of the People's Republic of China, 2023). It entered into force on November 10, 2023 and allows Kazakh and Chinese citizens to stay in the territory of another state for up to 30 days without additional permits. This document is key in reducing bureaucratic restrictions for tourists and helps to increase the number of mutual visits. Its implementation has led to a significant increase in tourist flows between the two countries. According to the Border Guard Service of Kazakhstan and Kazinform, the number of Chinese tourists who visited Kazakhstan increased from 18,000 in 2022 to 367,000 in 2023, a 20-fold increase. In 2024, this upward trend continued, with the number of Chinese tourists visiting Kazakhstan increasing by another 50% (Kazinform, 2024). Data from the Ministry of Sports and Tourism of Kazakhstan show that between January and June 2024, 69,918 Chinese tourists visited Kazakhstan, making them the second-largest group of foreign visitors during this period (The Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan, 2024) (Tab. 1). Conversely, the number of Kazakhstani tourists travelling to China has also increased significantly. From 2023 to 2024, the number of trips by Kazakh citizens to China increased to 217,000, reflecting the mutual benefits of the visa-free agreement (The State Council of the People's Republic of China, 2024). This statistic emphasizes the significant impact of the visa-free agreement on enhancing tourism exchanges between China and Kazakhstan.

However, the agreement does not contain any mechanisms for resolving disputes over violations of tourists' rights, which remains a problematic aspect in the event of consumer conflicts. The absence of provisions on the procedure for filing and reviewing complaints, determining the responsible authority, and compensation procedures creates legal uncertainty for citizens of both countries. In case of violation of tourists' rights, such as refusal to provide paid services, inadequate quality of

tourist services or fraud, the lack of direct dispute resolution mechanisms under the agreement forces victims to turn to national legal systems, which is

complicated by jurisdictional limitations and differences in legislative approaches between Kazakhstan and China.

Table 1. Number of foreign tourists in China and Kazakhstan

Year	Foreign tourists in Kazakhstan	Chinese tourists in Kazakhstan	Foreign tourists in China	Kazakh tourists in China
2023	9.2 million	367 thousand	35.4 million	No data available
2024	11.5 million	655 thousand	64.8 million	No data available

Source: National Immigration Administration (2025), Caspian Post. (2024), Astana Times (2025a), Astana Times. (2024b)

In 2024, Kazakhstan declared the Year of Tourism in China, which was an important milestone in strengthening tourism ties between the two countries. The official opening took place on March 28-29 in Beijing with the participation of high-ranking officials and representatives of the tourism industry of both countries (Kazakhstan Republics Tourism and Sports Ministry, 2024). Over the course of the year, more than 30 joint projects were implemented, including cultural events, tourism forums, and exhibitions aimed at popularizing Kazakhstan's tourism potential among Chinese citizens. The successful celebration of the Year of Tourism laid a solid foundation for the further development of cooperation in the tourism sector between China and Kazakhstan.

Tourism cooperation between Kazakhstan and China is a component of broader economic cooperation within the framework of the One Belt, One Road initiative (Council on Foreign Relations, 2023). Considerable attention is paid to simplifying legal procedures for tourists, which contributes to an increase in tourist flows. In 2023, an agreement (The Agreement between the Government..., 2023) was signed to simplify the visa regime between the two countries, which contributed to an 11-fold increase in the flow of tourists (Global Times, 2024). In addition, both countries are working to harmonize the regulatory framework in the tourism sector, including ensuring the rights of tourists and harmonizing service quality standards.

Kazakhstan and China actively cooperate in the field of tourism within the framework of international organizations such as the World Tourism Organization (UNWTO) and the Shanghai Cooperation Organization (SCO). As members of the World Tourism Organization (UNWTO), they actively cooperate in the field of tourism, adhering to international standards and principles of sustainable de-

velopment. The UNWTO, as a specialized agency of the United Nations, is responsible for promoting responsible, sustainable and inclusive tourism. Both countries participate in UNWTO activities and initiatives aimed at improving the quality of tourism services, protecting the rights of tourists and developing sustainable tourism. They are obliged to comply with the Global Code of Ethics for Tourism (Resolution adopted by the General Assembly 56/212..., 2002), which establishes principles of ethical behaviour for all participants in tourism activities. Kazakhstan and China's participation in the UNWTO promotes the exchange of experience and best practices in the field of tourism, as well as strengthening bilateral relations between the countries. Working together within the organization allows them to coordinate efforts to ensure the safety of tourists, improve the quality of services and promote cultural exchange.

Cooperation between Kazakhstan and China within the framework of the Shanghai Cooperation Organization covers a wide range of areas. The countries regularly participate in the SCO summits at the highest level. In July 2024, the presidents of both countries met in Astana during the 24th SCO summit to discuss regional security and cooperation (Shanghai Cooperation Organization Secretariat, 2024).

Kazakhstan and China are actively developing cultural exchange by organizing joint events, festivals, and educational programs, which promotes mutual understanding between the peoples and strengthens friendly relations. Cooperation within the SCO is multifaceted and contributes to strengthening stability, economic development and cultural exchange in the region. In 2023, the SCO member states, including Kazakhstan and China, signed the SCO Tourism Cooperation Program for 2024-2025

(Shanghai Cooperation Organization Secretariat, 2024b), which provided for joint measures to develop tourism and protect the rights of tourists.

The legislative approaches of Kazakhstan and China to protecting the rights of tourists demonstrate significant differences, rooted in their distinct legal systems and national priorities. Kazakhstan, as a country adhering to the continental (civil law) system, bases its legal regulation of tourism on codified acts, in particular the Law of the Republic of Kazakhstan “On Tourism Activities” No. 211-II dated 13 June 2001 (Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 года № 211-II..., 2025). This law clearly defines the rights and obligations of tourism actors and includes, for example, Article 17, which outlines the duties of tourism operators, and Article 20, which defines the procedure for resolving disputes with tourists, including the application of administrative penalties for breaches of contract.

In contrast, China follows a mixed legal system with strong administrative-legal characteristics, where the main regulatory emphasis is placed on subordinate normative acts, regulations, and administrative instructions issued by the State Council and relevant ministries. One of the core documents is the Tourism Law of the People’s Republic of China (Adopted at the 2nd session of the standing committee of the 12th National People’s Congress Tourism Law of the People’s Republic of China, 2017), where Article 69 stipulates the procedure for handling complaints by tourists, and Article 77 defines the supervisory powers of tourism authorities. However, unlike Kazakhstan’s law, China’s law does not define tourism entrepreneurship in a unified framework, and key terminology such as “tourism product,” “tourism operator,” or “tourist service contract” may differ in scope and legal weight.

These discrepancies result in non-harmonized legal interpretations of core concepts. For example, while Kazakhstan’s law requires licensing for tour operators under Article 10 (Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 года № 211-II ..., 2025), China allows operation upon registration, without a licensing procedure of the same legal effect. This difference may create legal uncertainty for joint Kazakh-Chinese tourism enterprises or cause complications when tourists seek legal protection across borders.

Kazakhstan’s Law “On Tourism Activities” (Art. 24) (Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 года № 211-II ..., 2025) provides a clear mechanism for compensating tourist losses in case of service failure, while the Chinese Tourism

Law (Art. 80) (Adopted at the 2nd session of the standing committee of the 12th National People’s Congress Tourism Law of the People’s Republic of China, 2017) allows for administrative fines against companies but gives tourists fewer direct channels for reimbursement, relying instead on internal complaint resolution by companies. Such asymmetry may negatively impact cross-border tourism flows due to perceived legal insecurity, especially from the side of tourists coming from countries with stronger consumer protection mechanisms.

Thus, the lack of harmonization in tourism legislation, both in conceptual and procedural dimensions, may hinder the formation of a unified tourist space between Kazakhstan and China. Differences in complaint resolution procedures, inconsistent obligations for tour operators, and divergent enforcement mechanisms contribute to uncertainty and could reduce the attractiveness of cross-border travel for tourists and investors alike.

The harmonization of tourist protection standards between Kazakhstan and China faces a number of legal challenges due to significant differences in their legal systems and enforcement mechanisms. Firstly, Kazakhstan is governed by continental law, which provides for clearly codified rules, while China applies a complex system of legislative and administrative regulations that change frequently and have regional characteristics. This complicates the harmonization of regulations, as each party is guided by its own approaches to legal regulation of the tourism sector.

Second, differences in the methods of quality control of tourism services lead to differences in the level of consumer protection. Kazakhstan has a unified state system of supervision over the tourism market, which includes mechanisms for certification and control of operators. At the same time, China’s tourism industry is regulated by numerous departmental regulations that set differentiated requirements depending on the region and type of service. The absence of uniform standards makes it difficult to mutually recognize safety guarantees and service standards, which can pose risks to tourists.

Another problem is jurisdiction and enforcement in cross-border disputes. In the event of a violation of a tourist’s rights in another country, the question arises as to the competent court, applicable law, and the mechanism for enforcing court decisions. Differences in consumer dispute resolution procedures and limited access to judicial mechanisms in China for foreigners create difficulties for Kazakhstani citizens trying to assert their rights.

The absence of bilateral agreements that would clearly regulate the mechanisms for resolving legal conflicts in the tourism sector increases legal uncertainty and complicates access to effective protection for tourists. Currently, there are no joint institutions or special procedures that would facilitate the prompt resolution of complaints and provide equal guarantees for tourists from both countries. This creates risks for the further development of tourist flows and requires the development of new mechanisms for international cooperation in the legal regulation of tourism activities.

Scholars emphasize the importance of bilateral agreements in ensuring legal protection of tourists. The research of U. Khalid *et al.* (2022) indicates that formalized agreements between states create a legal basis for cooperation, especially in resolving cross-border disputes and establishing common standards of consumer protection. In particular, M. Baimuratov *et al.* (2024) note that such agreements contribute to the harmonization of legal norms, which avoids conflicts between national laws and provides tourists with an equal level of legal protection regardless of the country of residence.

Multilateral cooperation plays an important role in shaping the legal framework for tourist protection. Studies by W. C. Chao (2021) and H. Go (2023) show that participation in organizations such as the UNWTO or the SCO helps to align national policies with global best practices. Kazakhstan and China are members of these organizations and have ratified key international conventions on tourist rights. However, as noted in this study, the commitment to international norms is not always reflected in national legal systems. While China is actively promoting mechanisms for regulating tourism within the framework of the One Belt, One Road initiative, Kazakhstan has limited institutional capacity to effectively implement international obligations.

J. Zhu *et al.* (2021) note that Chinese tourism diplomacy is closely linked to the development of outbound tourism and government regulation. China uses tourism as an economic tool based on a legal system with socialist principles that focuses on state control and administrative regulation. A. Aday (2024) emphasizes that the tourism industry in Kazakhstan is showing rapid growth, but structural problems accompany its development. Despite the increase in total revenue and the number of tourists, tourism enterprises remain small in scale and insufficiently competitive. The main challenges of the industry are related to the market structure and institutional capacity to enforce regulations, which

affects the effectiveness of bilateral agreements in the tourism sector. This thesis is confirmed in this study, which indicates that differences create legal uncertainty for tourists, especially in the case of cross-border disputes. The lack of unified mechanisms for resolving them remains a serious obstacle to effective legal cooperation.

Another challenge in the field of legal protection of tourists is the issue of jurisdiction in cross-border disputes. In the study by R. Zhamiyeva *et al.* (2022) and G. M. Vaccaro-Incisa (2021) emphasize that in order to effectively resolve such situations, it is necessary to have clear provisions on the choice of court and applicable law. As noted in this study, the Chinese legal system provides for a significant role of domestic courts in the consideration of such cases, which may complicate access to justice for foreign nationals. Kazakhstan, for its part, is actively developing alternative dispute resolution mechanisms, including mediation, which can be an effective tool in the field of tourism rights. However, the absence of generally accepted standards complicates the harmonization of legal protection mechanisms, which confirms the need to further improve bilateral and multilateral cooperation in this area.

Results

In the area of legal protection of tourists between Kazakhstan and China, national executive authorities play a central role. The Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan regulates the tourism industry and monitors the implementation of legislation in the field of tourism services. The Ministry of Culture and Tourism of the People's Republic of China is responsible for regulating tourism policy, issuing licences and coordinating the activities of travel companies in China. The Consumer Protection Agency of Kazakhstan and the State Administration for Market Regulation of the People's Republic of China (SAMR) monitor the observance of tourists' rights as consumers, including complaints and supervision of the quality of tourist services.

Legal issues of tourism cooperation are regulated by ministries and agencies on the basis of signed cooperation documents. The Kazakhstan-China Tourism Forum is a platform for discussing problematic aspects of tourist transport, insurance, and the development of tourism infrastructure; it operates on the basis of a Memorandum of Understanding in the field of tourism (The State Council of the People's Republic of China, 2023). Joint bor-

der coordination groups monitor tourist flows and promptly resolve issues related to border crossings. They operate within the framework of the Agreement between the governments of Kazakhstan and China on Simplified Border Crossing (Agreement on China-Kazakhstan border ports and their management system, 2023).

Despite the existence of intergovernmental mechanisms, the effectiveness of joint commissions and working groups between China and Kazakhstan remains uneven. There are a number of problems in the implementation of joint projects and coordination of actions in the tourism sector that limit the effectiveness of cooperation. One of the main obstacles is the bureaucratic complexity of decision-making at the intergovernmental level, particularly in relation to the approval of bilateral agreements, harmonization of tourism standards, and coordination between responsible agencies. These processes often involve multiple ministries, such as foreign affairs, internal affairs, tourism development agencies, and border control services, each of which operates under its own procedural rules and priorities. As a result, decisions on key issues – such as simplifying visa regimes, recognizing licences for tourism services, or allocating funding for cross-border infrastructure – are subject to prolonged negotiations, interdepartmental

inconsistencies, and repeated revisions. This multi-layered bureaucratic structure reduces institutional responsiveness and makes it difficult to quickly adapt to market dynamics or emerging challenges in the tourism industry.

Insufficient coordination between the national consumer protection authorities in China and Kazakhstan creates significant difficulties for tourists who encounter problems during their travels. The absence of agreed procedures and a single mechanism of interaction between the Consumer Protection Agency of Kazakhstan and the State Administration for Market Regulation of China (SAMR) makes it difficult to resolve complaints in cross-border disputes. In cases where tourists encounter breaches of contractual obligations, fraudulent schemes or poor quality services, they are forced to apply directly to local authorities in the host country, which significantly complicates the process of protecting their rights. Due to the lack of agreed procedures, administrative conflict resolution is often ineffective. This forces victims to apply to judicial or arbitration institutions, which significantly increases financial and time costs.

Despite the mechanisms for judicial protection of tourists provided for by the laws of Kazakhstan and China, there are significant difficulties in accessing justice (Tab. 2).

Table 2. Comparison of the rights of tourists in the legislation of Kazakhstan and China

Category	Kazakhstan	China
Refunds for services not provided	The tourist is entitled to a full refund if the service was not provided through the fault of the tour operator	It is decided on the basis of a contract with a travel company. The Law guarantees a refund in case of fraud or breach of contract
Responsibility of tour operators for the quality of services	The tour operator is financially liable for the improper provision of services. In case of violations, a fine or licence revocation may be imposed	The tour operator is liable only within the scope of the contract, unless malice is proven. The Tourism Law of the PRC obliges tour operators to compensate for the losses of tourists in case of proven fault
Compensation for non-pecuniary damage	The law allows claiming compensation for non-pecuniary damage in case of proven violations	The legislation does not provide for specific provisions on non-pecuniary damage in the tourism sector
Entitlement to accident insurance benefits	Mandatory travel insurance is provided	Insurance is not mandatory but recommended.

Sources: Закон Республики Казахстан от 30 апреля 2021 года № 34-VII ..., 2021; Law of the Republic of Kazakhstan dated May 4, 2010 No. 274-IV ..., 2024; Law of the Republic of Kazakhstan dated May 4, 2010 No. 274-IV ..., 2024; Law of the Republic of Kazakhstan dated May 4, 2010 No. 274-IV ..., 2024; Law of the People's Republic of China on the Protection of Consumer Rights and Interests, 2013; Consumer Protection Laws and Regulations China 2024-2025, 2024

The absence of intergovernmental agreements on simplified filing of claims by foreign nationals complicates the process of initiating court proceedings. The consular services of Kazakhstan in China and the PRC in Kazakhstan have limited legal assistance functions (Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 25, 2016..., 2021), (Consular Legalisation/Apostillisation, 2024), which significantly limits the possibilities of legal support for cases. First and foremost, consulates can provide tourists with information support, advice on legislation and consumer rights in the host country, and help in the process of finding local lawyers or attorneys to resolve legal issues. However, consular services do not have the right to represent citizens in judicial or administrative bodies, which greatly complicates access to legal assistance in the event of serious legal conflicts.

At the same time, consular services can provide assistance in cases involving violations of the rights of Kazakh citizens, in particular in cases of arrest or detention, as well as in cases where access to medical services or repatriation is required. However, for more complex legal issues, such as tourism disputes, consulates can only provide advice and facilitate the engagement of local lawyers, as their role is limited by diplomatic norms.

Due to the limitations of traditional dispute resolution mechanisms, alternative methods, such as international arbitration centres, are becoming increasingly important, providing a faster and more efficient process for resolving disputes between tourists and operators. One such mechanism is the International Arbitration Centre in Beijing, which offers an expedited procedure for handling cases. However, the effectiveness of arbitration largely depends on whether there are arbitration clauses in contracts between tourists and tour operators. In the absence of such provisions, the possibility of recourse to arbitration may be limited.

In Kazakhstan, a similar function is performed by the Astana International Arbitration Centre (AIFC Court), which operates under English common law and focuses on resolving cross-border disputes, including in the tourism sector. Despite the growing use of such mechanisms, there are important legal challenges concerning the mutual recognition and enforcement of arbitration awards. While both Kazakhstan and China are parties to the 1958 New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, practical application may be hindered by differences in national legislation, judicial discretion, and procedural obstacles.

Although both countries are signatories to the 1958 New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, 1958), practical enforcement remains inconsistent. In China, courts retain broad discretion to refuse to recognize foreign arbitral awards on grounds of public policy, insufficient notice to the parties, or procedural irregularities. Although such refusals are relatively rare, they create legal uncertainty, particularly in international tourism disputes, where standards of service and consumer protection vary widely. Furthermore, the lack of a bilateral agreement specifically regulating the mutual recognition and enforcement of arbitral awards between Kazakhstan and China further exacerbates this legal fragmentation. Without agreed procedural rules or mutual enforcement protocols, arbitration risks being reduced to a theoretical mechanism with limited practical impact, especially for individuals such as tourists who may not have the legal knowledge or resources to navigate complex transnational enforcement procedures.

The situation is further complicated by the regulatory framework and legal status of online mediation platforms. In China, the China Consumer Protection Platform, established by the State Administration for Market Regulation (SAMR), is designed to improve administrative efficiency and accessibility. However, the platform's decisions do not have the legal status of enforceable court or arbitration decisions and largely rely on voluntary compliance by businesses. In Kazakhstan, similar digital consumer protection platforms exist under the Ministry of Trade and Integration, but they also lack clear enforcement mechanisms in cases involving foreign entities or service providers operating abroad.

These discrepancies highlight the broader problem of insufficient harmonisation of the legal treatment of ADR mechanisms. Unlike in the European Union, where directives and regulations create a common legal space for consumer arbitration and mediation, legal interaction between Kazakhstan and China remains largely uncoordinated. The lack of uniform procedural standards, mutual recognition provisions and transparent monitoring of ADR outcomes significantly reduces the ability of tourists to rely on such mechanisms as effective tools for legal redress.

Despite the potential of international arbitration centers and digital mediation platforms as modern tools for protecting tourists' rights, their effective-

ness is limited by structural and legal differences between the two countries. To improve the situation, it would be necessary to develop bilateral treaties or memoranda of understanding that define the conditions for the recognition of arbitral awards, define standards for online dispute resolution and establish joint supervisory bodies to ensure procedural fairness and legal compatibility.

The role of travel agencies, insurance companies and industry associations in protecting tourists is a key element in the regulation of cross-border tourism between Kazakhstan and China. A significant number of conflict situations are resolved outside the judicial system through self-regulation and out-of-court dispute resolution mechanisms. The associations of tourism operators in both countries act as intermediaries in the consideration of tourist claims, facilitating the rapid achievement of compromise solutions. In China, tourist disputes are resolved through the China International Economic and Trade Arbitration Commission (CIETAC), which provides online conflict resolution, which significantly speeds up the complaint process. In Kazakhstan, a similar function is performed by specialised arbitration bodies, including the Astana International Arbitration Centre (AIFC Court). Insurance companies play an important role, offering policies that cover not only medical expenses but also legal services in the event of legal claims. In Kazakhstan, this practice is enshrined in the Law on Insurance Activities, which regulates the terms of insurance coverage for tourists (Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan, 2024). Chinese insurance companies, such as Ping An Insurance and China Life Insurance, also include legal protection in their insurance products for foreign tourists.

In addition, Kazakhstan and China are actively working to improve the legal environment for tourists. A significant step was the opening of the AIFC Court office in China (AIFC, 2024), which simplifies access to dispute resolution mechanisms for Chinese tourists in Kazakhstan. The possibility of creating a unified electronic database of tourist complaints is also being discussed, which will help to increase transparency and efficiency of claims processing.

The development of tourism cooperation between China and Kazakhstan is taking place in a challenging geopolitical and economic environment. Both countries recognize the strategic importance of tourism as a driver of economic growth and regional integration, as evidenced by the initiatives under the One Belt, One Road (Council on Foreign

Relations, 2023) and the Kazakhstan 2050 Strategy (President of the Republic of Kazakhstan, 2012). However, despite the expansion of bilateral agreements and investments in infrastructure, legal mechanisms for protecting the rights of tourists remain underdeveloped. Geopolitical tensions and specifics of trade relations directly affect the effectiveness of legal regulation in this area, creating both opportunities and challenges for further cooperation.

Despite strong economic and political ties, tourism cooperation between Kazakhstan and China is hindered by unresolved issues related to border control, visa procedures, and the lack of unified legal protection for tourists. Economic asymmetries influence regulatory decisions, often prioritising China's interests and creating imbalances in the protection of travellers' rights. Although trade-driven travel is growing, legal safeguards such as consumer protection, compensation mechanisms, and dispute resolution remain underdeveloped. The absence of bilateral agreements and harmonised legal frameworks forces tourists to rely on national systems, which limits access to justice in cross-border situations.

According to studies by Y. Jin *et al.* (2022) and C. Haibo *et al.* (2020), the Ministry of Culture and Tourism of China has broad regulatory powers that allow it to effectively monitor compliance with tourism legislation. In Kazakhstan, as noted by A. Tleuberdinova *et al.* (2022) and L. Lipkova (2020), the Ministry of Tourism operates in a fragmented institutional system that limits its ability to effectively protect consumer rights. Although both countries have established joint working groups, their effectiveness remains low due to bureaucratic obstacles and the lack of coordinated enforcement mechanisms.

An important area for improving tourism legislation is the development of alternative dispute resolution mechanisms. As noted by researchers A. Shaimenova *et al.* (2020) and S. M. Rasoolimanesh *et al.* (2021), the system of arbitration and mediation in the tourism sector is underdeveloped in both Kazakhstan and China. At the same time, the practice of other countries shows that such mechanisms can significantly simplify conflict resolution and reduce the burden on the judicial system. This suggests the need for more active involvement of both public and private institutions in creating a more effective system of tourism rights protection.

Political and economic factors also influence the development of legal cooperation in the tourism sector. According to J. Shepherd (2024) and R. Vogler (2023), legal frameworks in the tourism sector are often shaped by diplomatic considerations, rather

than solely by consumer protection. Although economic cooperation promotes tourism development, political sensitivities sometimes hinder the strengthening of legal protection for tourists. This is in line with the findings of this study, which argues that China's broader geopolitical strategies, including its economic expansion in Central Asia, are shaping the legal framework for cross-border tourism. Kazakhstan is forced to balance economic dependence on China with maintaining regulatory sovereignty.

Geopolitical risks further complicate legal cooperation between Kazakhstan and China. The study by S. Saha *et al.* (2022) and J. Duan *et al.* (2022) show that regional instability, including border security issues, affects bilateral tourism policy. As noted by A. S. Purnomo & M. S. Rofii (2024), problems with visa policies, surveillance and legal transparency continue to pose significant barriers for tourists, complicating the process of obtaining entry permits, increasing administrative costs and causing uncertainty about the legal status of stay.

According to studies by Y. Jin *et al.* (2022) and C. Haibo *et al.* (2020), the Ministry of Culture and Tourism of China has broad regulatory powers that allow it to effectively monitor compliance with tourism legislation. In Kazakhstan, as noted by A. Tleuberdinova *et al.* (2022) and L. Lipkova (2020), the Ministry of Tourism operates in a fragmented institutional system that limits its ability to effectively protect consumer rights. Although both countries have established joint working groups, their effectiveness remains low due to bureaucratic obstacles and the lack of coordinated enforcement mechanisms.

An important area for improving tourism legislation is the development of alternative dispute resolution mechanisms. As noted by researchers A. Shaimenova *et al.* (2020) and S. M. Rasoolimanesh *et al.* (2021), the system of arbitration and mediation in the tourism sector is underdeveloped in both Kazakhstan and China. At the same time, the practice of other countries shows that such mechanisms can significantly simplify conflict resolution and reduce the burden on the judicial system. This suggests the need for more active involvement of both public and private institutions in creating a more effective system of tourism rights protection.

Political and economic factors also influence the development of legal cooperation in the tourism sector. According to J. Shepherd (2024) and R. Vogler (2023), legal frameworks in the tourism sector are often shaped by diplomatic considerations, rather than solely by consumer protection. Although eco-

economic cooperation promotes tourism development, political sensitivities sometimes hinder the strengthening of legal protection for tourists. This is in line with the findings of this study, which argues that China's broader geopolitical strategies, including its economic expansion in Central Asia, are shaping the legal framework for cross-border tourism. Kazakhstan is forced to balance economic dependence on China with maintaining regulatory sovereignty.

Geopolitical risks further complicate legal cooperation between Kazakhstan and China. The study by S. Saha *et al.* (2022) and J. Duan *et al.* (2022) show that regional instability, including border security issues, affects bilateral tourism policy. As noted by A. S. Purnomo & M. S. Rofii (2024), problems with visa policies, surveillance and legal transparency continue to pose significant barriers for tourists, complicating the process of obtaining entry permits, increasing administrative costs and causing uncertainty about the legal status of stay.

H. Uyar (2022), B. Atasoy *et al.* (2023), and M. Vasvári *et al.* (2025) emphasize that regional instability not only reduces tourist flows but also forces governments to adapt their tourism development strategies to security challenges. This is confirmed by the study, which notes that while some countries impose restrictions on tourism during political crises, others, on the contrary, seek to maintain a stable level of tourist flows by adapting marketing strategies and offering special incentives to attract foreign tourists.

Conclusions

A study of the legal framework and prospects for international cooperation between Kazakhstan and China in the field of tourist protection has revealed both achievements and key challenges in this area. An analysis of existing bilateral agreements and memorandums has shown that Kazakhstan and China are actively developing the legal framework for regulating tourist flows. The Memorandum of Understanding in the field of tourism and the agreement on simplified border crossing laid the foundation for coordination in the protection of tourists, but contain a limited number of specific legal protection mechanisms. At the same time, the participation of both countries in international organizations such as the UNWTO and the SCO ensures a certain level of harmonization of standards, although national legal systems remain heterogeneous.

A comparative analysis of legal mechanisms for tourist protection has revealed significant differ-

ences between the approaches of Kazakhstan and China. The Kazakh system is based on continental law, which ensures transparency and predictability of legal regulation. China, on the other hand, has a model of socialist law with national peculiarities, which complicates the mutual adaptation of legal norms. The main problems are differences in approaches to jurisdiction, the complexity of cross-border disputes, and different levels of access to judicial and extrajudicial conflict resolution mechanisms. The institutional analysis has shown that Kazakh and Chinese government agencies regulate the tourism industry, but coordination between them remains ineffective. Despite the existence of joint commissions and working groups, the mechanisms for implementing intergovernmental agreements are complicated by differences in administrative procedures. The private sector plays a special role in protecting tourists. Travel agencies and insurance companies are actively developing policies that cover legal costs in the event of disputes, and industry associations promote out-of-court settlements. However, the absence of a unified electronic database of tourist complaints between the two countries makes it difficult to monitor problematic issues and resolve them promptly. Political and economic factors have a significant impact on the development of legal mechanisms in the tourism sector. Despite the growth of tourist flows between Kazakhstan and China, periodic political tensions, trade disputes and economic instability may create obstacles to expanding bilateral cooperation in this area.

A comparative analysis of the legal framework of Kazakhstan and China in the field of protection of tourists' rights has shown the presence of significant inconsistencies that complicate the effective imple-

mentation of joint initiatives. The legal system of Kazakhstan is based on continental law and international standards in the field of tourism, in particular in terms of consumer protection, which provides for transparent mechanisms of legal protection and access to judicial and extrajudicial dispute resolution. China, on the other hand, adheres to a model of socialist law with national specifics, where the resolution of disputes often depends on administrative intervention, and enforcement may be less predictable. This creates problems in the recognition and enforcement of arbitration or court decisions made in another country, and also complicates the coordination of procedures for filing complaints and obtaining compensation. The difference in approaches to jurisdiction, consumer protection, as well as the level of digitalization of procedures (in particular, the lack of an integrated database of tourist complaints) leads to low efficiency of interstate response tools. Thus, despite the existence of bilateral agreements and the participation of both countries in international organizations, the lack of regulatory harmonization remains a key barrier to the development of a common legal system for the protection of tourists' rights.

Prospects for further research may focus on analysing the effectiveness of joint initiatives of Kazakhstan and China in the field of tourism legislation. An important area is the study of the practical implementation of international legal norms in the context of tourism and the impact of global economic and political changes on the tourism market of the two countries. In addition, it is promising to analyse models for resolving cross-border disputes in the tourism sector on the example of other international partnerships.

References

- Aday, A. (2024). The Kazakhstan tourism market structure analysis and optimization path selection. *Journal of Geography and Environmental Management* 72, 144-154. <https://doi.org/10.26577/JGEM.2024.v72.i1.011>
- Adopted at the 2nd session of the standing committee of the 12th National People's Congress Tourism Law of the People's Republic of China. (2017). https://govt.chinadaily.com.cn/s/201706/16/WS5b77e7e8498e855160e88bcc/tourism-law-of-the-peoples-republic-of-china-full-text_1.html
- Agreement on China-Kazakhstan border ports and their management system. (2023). https://www.mfa.gov.cn/wjb_673085/zjg_673183/bjhysws_674671/bhgjty/kaglt/202303/P020230320563226064589.pdf
- Atasoy, B., Şeyhanlioğlu, H. Ö., & Zengin, B. (2023). Crises and tourism: an early assessment on the Russia-Ukraine war. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10325794>
- Astana Times. (2025a). Tourist Numbers from China to Kazakhstan Surge 78% in 2024. <https://astanatimes.com/2025/02/tourist-numbers-from-china-to-kazakhstan-surge-78-in-2024/>
- Astana Times. (2024b). Kazakh Tourism: Data Shows 50% Increase in Visitors from China. <https://astanatimes.com/2024/11/kazakh-tourism-data-shows-50-increase-in-visitors-from-china/>
- AIFC. (2024). The AIFC Court and International Arbitration Centre (IAC) launched 'AIFC Court & IAC Beijing' at new world-class premises in Beijing, China. <https://aifc.kz/news/the-aifc-court-and-international-arbitration-centre-iac-launched-aifc-court-iac-beijing-at-new-world-class-premises-in-beijing-china/>

- Baimuratov, M., Kofman, B., Bobrovnik, D., & Yefremova, N. (2024). Research on the impact of international agreements and standards on national legal systems and legal order. *Revista Amazonia Investiga*, 13, 90–102. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.74.02.8>
- Beijing Arbitration Commission. (2025). 北仲在线仲裁平台全新改版升级. <https://www.bjac.org.cn/news/view?id=5081> (in Chinese)
- Caspian Post. (2024). Kazakhstan Welcomes 11.5 Million Tourists in 2024. <https://caspiantpost.com/kazakhstan/kazakhstan-welcomes-11-5-million-tourists-in-2024>
- Chao, W. C. (2021). The Political Economy of China's Rising Role in the Shanghai Cooperation Organization (SCO): Leading with Balance. *The Chinese Economy*, 55(4), 293–302. <https://doi.org/10.1080/10971475.2021.1972548> (in Chinese)
- Chen, Z. (2020). Jurisdiction and Choice of Law in Foreign-Related Tourist-Consumer Disputes in China Under the One Belt One Road Initiative – Based on Case Analysis in the Chinese Judiciary. In: Wei, D., Nehf, J.P., Marques, C.L. (eds) *Innovation and the Transformation of Consumer Law*. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-8948-5_14
- Chen, Y., Zhang, D., & Ji, Q. (2022). Impacts of regional cooperation agreements on international tourism: Evidence from a quasi-natural experiment. *International Review of Economics & Finance*, 82. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2022.08.006>
- China Justice Observer. (2023). 2023 Guide to Enforce Kazakhstani Judgments in China-CTD 101 Series. <https://www.china-justiceobserver.com/a/2023-guide-to-enforce-kazakhstani-judgments-in-china>
- Council on Foreign Relations. (2023). One Belt, One Road. <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative>
- Consumer Protection Laws and Regulations China 2024-2025. (2024). <https://iclg.com/practice-areas/consumer-protection-laws-and-regulations/china>
- Consular Legalisation/Apostillisation. (2024). <http://cs.mfa.gov.cn/wgrlh/lsrc/lsrczjs/>
- Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated April 25, 2016 № 240 On approval of the Consular charter of the Republic of Kazakhstan. (2021) <https://adilet.zan.kz/eng/docs/U1600000240>
- Duan, J., Xie, C., & Morrison, A. M. (2022). Tourism Crises and Impacts on Destinations: A Systematic Review of the Tourism and Hospitality Literature. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 46(4), 667-695. <https://doi.org/10.1177/1096348021994194>
- Exit and Entry Administration Law of the People's Republic of China. (2019). <https://www.nia.gov.cn/n741440/n741547/c1013311/content.html>
- Go, H. & Kang, M. (2023). Metaverse tourism for sustainable tourism development: Tourism Agenda 2030. *Tourism Review*, 78(2), pp. 381-394. <https://doi.org/10.1108/TR-02-2022-0102>
- Global Times. (2024). Chinese tourists of 'utmost importance' to Kazakhstan, more collaboration in energy, industry, agriculture underway: Kazakh Deputy FM. <https://www.globaltimes.cn/page/202403/1309106.shtml>
- Haibo, C. et al. (2020). Tourism and sustainable development in China: a review. *Environ Sci Pollut Res* 27. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-10016-7>
- Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan. (Ed. 2024). The Law of the Republic of Kazakhstan dated. <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z000000126>
- Jin, Y., Xi, H., Wang, X., Ren, X., & Yuan, L. (2022). Evaluation of the integration policy in China: Does the integration of culture and tourism promote tourism development?. *Annals of Tourism Research*, 97. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2022.103491>
- Joint Declaration on New Stage of Comprehensive Strategic Partnership Between the People's Republic of China and the Republic of Kazakhstan. (2015). https://www.fmprc.gov.cn/eng/zy/gb/202405/t20240531_11367302.html
- Kalkabayev, A. (2024). The role of public and private structures in the formation of the organizational model of the management system in the tourism industry. *Public Administration and Civil Service*, 90, 47–61. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1252>
- Khalid, U., Okafor, L. E., & Burzynska, K. (2022). Do Regional Trade Agreements Enhance International Tourism Flows? Evidence from a Cross-Country Analysis. *Journal of Travel Research*, 61(6), 1391-1408. <https://doi.org/10.1177/00472875211028321>
- Kazinform. (2024). Expansion of visa-free opportunities: What is the strength of the Kazakh passport. <https://en.inform.kz/news/expansion-of-visa-free-opportunities-what-is-the-strength-of-the-kazakh-passport-a655a7/>
- Law of the People's Republic of China on the Protection of Consumer Rights and Interests. (2013). <https://lawinfochina.com/display.aspx?id=15518&lib=law>
- Law of the Republic of Kazakhstan dated 18 December 2000 No. 126. On insurance activities. (2024). <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z000000126>
- Law of the Republic of Kazakhstan dated May 4, 2010 No. 274-IV "On Protection of Consumer Rights". (2024). <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z100000274>
- Lipkova, L., Madiyarova, A., & Blembayeva, A. (2020). Importance of state regulation of the tourism industry in the republic of Kazakhstan. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 159, p. 04007). EDP Sciences. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015904007>
- Makenova, G., Tuleubayeva, M., Issayeva, A., & Daurenbekova, A. (2020). Analysis of the Development of International Tourism and Its Impact to Tourism Market: Evidence of Kazakhstan. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 11(8). <https://journals.aserspublishing.eu/jemt/article/view/5813>
- Memorandum of Understanding on Deepening Cooperation on the China-EU Trans-Caspian Transport Lines with the Government of Kazakhstan. (2023). https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/zyxw/202405/t20240530_11332353.html
- Mussabayeva, A., Mutaliyeva, L., Abdramanova, G., Akhtayeva, B., Zhadigerov, B., Tercan, T., Uandykova, M., Mikhaylov, A., Ivanyuk, V., & Gumilyov, L. (2024). Regulation mechanisms of smart tourism development in Kazakhstan. *Journal of Infrastructure Policy and Development*, 8, 8834. <https://doi.org/10.24294/jipd8834>

- National Immigration Administration. (2025). 610 Million Exit-Entry Trips Recorded in 2024. <https://en.nia.gov.cn/n147413/c179666/content.html>
- New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards. (1958). <https://www.newyorkconvention.org/english>
- President of the Republic of Kazakhstan. (2012). Kazakhstan-2050 Strategy. https://www.akorda.kz/en/addresses/addresses_of_president/address-by-the-president-of-the-republic-of-kazakhstan-leader-of-the-nation-nnazarbayev-strategy-kazakhstan-2050-new-political-course-of-the-established-state
- Purnomo, A. S., & Rofii, M. S. (2024). Global Landscape On Current Immigration Visa Policy Studies: A Bibliometric Analysis. Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/978-2-38476-267-5_3
- Rasoolimanesh, S. M., Wang, M., Roldan, J. L., & Kunasekaran, P. (2021). Are we in right path for mediation analysis? Reviewing the literature and proposing robust guidelines. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 48, 395–405. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2021.07.013>
- Resolution adopted by the General Assembly 56/212 Global Code of Ethics for Tourism. (2002). <https://digitallibrary.un.org/record/455432?ln=en&v=pdf>
- The Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan. (2024). Подведены итоги Года туризма Казахстана в Китае: поток посетителей из КНР увеличился почти на 50%. <https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/press/news/details/891333?lang=ru>
- Saha, S., Yap, G., & Kim, Y. R. (2022). Moderation effects of political instability and tourism on economic growth. *Tourism Analysis*, 27(2). <https://doi.org/10.3727/108354221X16187814403092>
- Shanghai Cooperation Organization Secretariat. (2024a). SCO Secretary General holds press briefing regarding Astana Summit. <https://eng.sectsco.org/20240710/1446562.html>
- Shanghai Cooperation Organization Secretariat. (2024b). Meeting of SCO countries' tourism administrations heads. <https://eng.sectsco.org/20240529/1368222.html>
- Shaimenova, A., Ilyassova, G., Klyuyeva, Y., & Khashimova, A. (2020). Development of the institution of arbitration in Kazakhstan: Problems of theory and practice. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, 11(1), 169. [https://doi.org/10.14505/jarle.v11.1\(47\).21](https://doi.org/10.14505/jarle.v11.1(47).21)
- Shi, Q., Liang, Z., Yang, Q., Dooranov, A., & Liang, L. (2024). Sustainable development and global tourism governance in China and other countries: A review of research. *Journal of Environmental Law & Policy*, 4(2), 118–148. <https://doi.org/10.33002/jelp040205>
- Shilibekova, B., Plokhikh, R., & Dávid, L. D. (2024). On the path to tourism digitalization: The digital ecosystem by the example of Kazakhstan. *Geojournal of Tourism and Geosites*, 37, 2060–2070. <https://doi.org/10.30892/gtg.574spl20-1373>
- Shepherd, J. (2024). Tourism in Oppressed Destinations: Political responsibility and the prospect of oppression offsetting. *Annals of Tourism Research*, 108. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2024.103810>
- Sultanova, A., & Ilyassova, G. (2022). The Consumer Protection Approach in Kazakhstan: Obstacles and Prospects for Introduction of European Legislative Practices. *European Journal of Comparative Law and Governance*, 10(1). <https://doi.org/10.1163/22134514-bja10046>
- Tleuberdinova, A., Salauatova, D., & Pratt, S. (2022). Assessing tourism destination competitiveness: the case of Kazakhstan. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 16(2), 265–283. <https://doi.org/10.1080/19407963.2022.2027954>
- The Agreement between the Government of the People's Republic of China and the Government of the Republic of Kazakhstan on Mutual Visa Exemption. (2023). https://www.mfa.gov.cn/wjzbwfwpt/kzx/tzgg/202311/t20231103_11172619.html
- The State Council of the People's Republic of China. (2019). List of Deliverables of the Second Belt and Road Forum for International Cooperation. https://www.fmprc.gov.cn/eng/zy/gb/202405/t20240531_11367382.html
- The State Council of the People's Republic of China. (2023). List of Practical Cooperation Deliverables of the Third Belt and Road Forum for International Cooperation. https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/zyxw/202405/t20240530_11332353.html
- The State Council of the People's Republic of China. (2024). China, Central Asia reap remarkable benefits from win-win cooperation. https://english.www.gov.cn/news/202405/21/content_WS664bfcf3c6d0868f4e8e74c5.html
- Vaccaro-Incisa, G. M. (2021). China's Treaty Policy and Practice in International Investment Law and Arbitration. Leiden, The Netherlands: Brill | Nijhoff. <https://doi.org/10.1163/9789004443938>
- Vasvári, M., Gergely, L., & Dávid, L. D. (2025). Tourism as a catalyst for resilience: Insights from a literature review on crisis adaptation and regional development. *Ecocycles*, 11, 31–45. <https://doi.org/10.19040/ecocycles.v11i1.479>
- Vogler, R. (2023). Legality of Political and Ethical Consumerism in Tourism. *Tourism*. <https://doi.org/10.37741/t.71.2.8>
- Uyar, H. (2022). The future of post-pandemic tourism and hospitality industry: A comprehensive assessment. *Springer*. https://doi.org/10.1007/978-981-19-5763-5_19
- Zhamiyeva, R. et al. (2022). Problems of the effectiveness of the implementation of international agreements in the field of waste management: the study of the experience of Kazakhstan in the context of the applicability of European legal practices. *Int Environ Agreements* 22, 177–199. <https://doi.org/10.1007/s10784-021-09549-0>
- Zhu, J., Siriphon, A., Airey, D., & Mei-lan, J. (2021). Chinese tourism diplomacy: a chinese-style modernity review. *Anatolia*, 33(4), 550–563. <https://doi.org/10.1080/13032917.2021.1978515>
- Закон Республики Казахстан от 19 июня 1995 года N 2337 О правовом положении иностранцев. (2024). https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002337_

Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 года № 211-ІІ «О туристской деятельности в Республике Казахстан». (2025). https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1023618&pos=4;-106#pos=4;-106

Закон Республики Казахстан от 30 апреля 2021 года № 34-VII «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам туристской деятельности». (2021). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36134761&pos=1;-16#pos=1;-16

Қазақстан Республикасы Туризм және спорт министрлігі. (2024). ЕРТЕҢ ҚЫТАЙДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ТУРИЗМІ ЖЫЛЫ РЕСМИ ТҮРДЕ БАСТАУ АЛАДЫ. <https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/press/news/details/735616?lang=kk>

Information about the authors:

Su Ming-zhe – PhD student, Department of the International Law, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: su_minchzhe1@kaznu.kz).

Yesbol Omirzhanov – Candidate of the Law, associate professor, Department of the International Law, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, e-mail: omyrzhanov.esbol@kaznu.kz).

Xiao Sheng-le – Master student of the Faculty of S.S. & Humanities, Harbin Institute of Technology (Harbin, China, e-mail: xiaoshengle0107@126.com).

Авторлар туралы мәлімет:

Су Минчжэ – халықаралық құқық кафедрасының PhD докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: su_minchzhe1@kaznu.kz).

Есбол Омиржанов – з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, халықаралық құқық кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан, e-mail: omyrzhanov.esbol@kaznu.kz).

Сью Сценлэ – Харбин политехникалық университетінің гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультетінің магистранты (Харбин, Қытай, e-mail: xiaoshengle0107@126.com).

Информация об авторах:

Су Минчжэ – PhD-докторант кафедры международного права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: su_minchzhe1@kaznu.kz).

Есбол Омиржанов – к. ю. н., доцент, кафедра международного права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, e-mail: omyrzhanov.esbol@kaznu.kz).

Сью Сценлэ – магистрант факультета гуманитарных и социальных наук Харбинского политехнического университета (Харбин, Кунтай, e-mail: xiaoshengle0107@126.com).

Sent December 2, 2025.

Accepted March 4, 2026.

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«ҚазҰУ. Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясында» материалдарды жариялау Open Journal System арқылы, онлайн жіберу жүйесі және сараптамалық бағалауды қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Мақалаға қойылатын талаптар

- Редакциялық коллегия журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала журналдың функционал сайтына жүктеу арқылы ҒАНА (Open Journal System) электронды форматта (doc, .docx, .rtf форматында) қабылданады.

- Шрифт кеглі – 12 (андапта, кілт сөздер, әдебиеттер тізімі – 10, кесте мәтіні – 9–11), шрифт – Times New Roman, мәтін беттің ені бойынша тегістеу арқылы теріледі, аралығы– бір, абзац бойынша шегініс – 0,8 см, шеттері: үстіңгі және астыңғы – 2 см, сол және оң жақ – 2 см.

- Сурет, кесте, графика, диаграмма және т.б. мәтін ішінде нөмір және атаумен белгіленеді. (Мысалы, 1-сурет – Сурет атауы). Суреттердің, таблица, графика мен диаграммалардың саны мақала көлемінің 20% -нан (кейбір жағдайда 30%) артық болмауы керек.

- Мақала көлемі (атауы, авторлар бойынша ақпарат, андатпа, түйін сөз, әдебиеттер тізімін қоспағанда) әлеуметтік және гуманитарлық бағытта 3 000 сөзден кем, 7 000 сөзден артық емес болуы шарт.

- Авторлар жіберіліп отырған мақаланың/қолжазбаның бұрын соңды еш жерде жарияланбағаны, мақалада/қолжазбада басқа жұмыстардың мәтіндеріне сілтемесіз алынған кірме фрагменттердің жоқ екендігі туралы Open Journal System жүйесіндегі ілеспе хатта МІНДЕТТІ түрде жазу керек.

Мақала құрылымы:

Бірінші бет:

- Бірінші жол – FTAMP нөмірі (ерекше жағдайда ЭОЖ), мәтін беттің сол жақ шетімен тегістеледі, қаралау шрифт.

- Мақала атауы (Тақырып) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аудару керек. Тақырып қысқа әрі ақпараттық, жаргондар мен аббревиатурасыз жазылуы тиіс. Тақырыптың орташа ұзындығы 5-7 сөз (кей жағдайда 10-12 сөз). Мақаланың тақырыбы орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде берілуі керек. Тақырып қаралау шрифтті кіші әріптермен, беттің ортасымен тегістеледі.

- Мақала автор(лар)ы – аты-жөнінің бірінші әріптері және тегі, жұмыс істейтін орны (аффилиация), қала, мемлекет, e-mail – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады. Авторлар туралы ақпарат қалыпты шрифтті кіші әріптермен жазылып, беттің ортасында тегістеледі.

- Андатпа көлемі 150 сөз орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде жазылады.

- Түйін сөздер/сөз тіркестері – орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде 3–5 сөз аралығында.

Келесі бет (жаңа бет):

- Кіріспе келесіде берілген негізгі элементтерден тұрады:

- Таңдалған тақырыптың негіздемесі; тақырып өзектілігі мен зерттеу проблемалары. Таңдалған тақырыптың негіздемесінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибелері негізінде проблемалық жағдайдың (зерттеу жұмыстарының жоқтығы, жаңа зерттеу нысанының пайда болғаны және т.б.) бар екендігі айтылады. Тақырыптың өзектілігі аталған зерттеу нысанының қойылған сұрақтарға толық жауаптардың болмаған жағдайда, тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы арқылы дәлелденіп жалпыға ортақ мүдде арқылы анықталады.

- Жұмыстың нысанын, пәнін, мақсаттарын, міндеттерін, тәсілдерін, әдістер, гипотезасын анықтау. Зерттеудің мақсаты тезисті дәлелдеумен, яғни зерттеу тақырыбын автор таңдаған аспектімен көрсетумен байланысты.

- Материал мен әдістер – материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек

- Әдебиеттерге шолу жасау бөлімінде – зерттеу тақырыбы бойынша ағылшын тілінде шетелдік авторлардың іргелі және жаңа еңбектер (кемінде 15 жұмыс), оларды ғылыми үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ сіздің мақалаңызда толықтырылған зерттеу кемшіліктері беріледі.

- Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелердің болуы немесе сіздің жетістіктеріңіз туралы, алдыңғы жұмыстарыңызды көрсететін сілтемелерді қосуға **БОЛМАЙДЫ**.

- Нәтижелер мен Талқылау бөлімінде сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауы және талқылауы беріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беру арқылы негізгі мәні айқындалады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі болып саналады. Онда жұмысыңыздың нәтижелерінің талдауы және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және тұжырымдамаларымен салыстыру арқылы сәйкес нәтижелерді талқылау беріледі.

- Қорытынды, тұжырымдама – жұмыстың осы кезеңдегі нәтижелерін жалпылау және қорытындылау; автор алға қойған тұжырымның растығын және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысын растау. Қорытынды абстрактілі болмауы керек, оларды ұсыныстарды немесе одан әрі жасалатын жұмысты сипаттай отырып белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін қолдану керек.

- Пайдаланылған әдебиеттер тізімі немесе библиографиялық тізім кем дегенде әлеуметтік және гуманитарлық бағыттарға 15 атаулардан тұрады, ал ағылшын тіліндегі жалпы атаулар саны 50%-дан кем болмауы керек. Егер сілтемелер тізімінде кириллицада берілген еңбектер болса, сілтемелер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі – түпнұсқада, екіншісі – романизацияланған алфавитте (транслитерация). Әлеуметтік және гуманитарлық бағытта романизацияланған әдебиеттер тізімін, ағылшын тіліндегі (басқа шет тіліндегі) дереккөздер рәсімдеу стилі – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

INFORMATION FOR AUTHORS

Submissions to the International Relations and International Law Journal are made using Open Journal System, the online submission and peer review system.

MANUSCRIPT REQUIREMENTS:

- The Editorial Board accepts previously unpublished articles in research areas of the journal. The paper should be submitted in electronic format (in .doc, .docx, .rtf) ONLY by submitting it through the function (Open Journal System) at the journal's website
- Font size -12 (abstract, keywords, references - 10, table text - 9-11), font -Times New Roman, alignment - text width, spacing - single, paragraph indentation - 0.8 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.
- Figures, tables, graphs, diagrams, etc. are presented directly in the text, indicating the number and title (for example, Figure 1 – The name of the figure). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of total volume of the article (in some cases up to 30%).
- The volume of the article (excluding title, information about authors, abstract, keywords, references) should be at least 3,000 words and not exceed 7,000 words for social and humanitarian areas, and 1,500-7,000 words for natural science and technical areas.
- Authors must indicate in the cover letter in the Open Journal System that the submitted article/manuscript has not been published anywhere before, and that the article does not contain borrowed text fragments from other papers without referencing them.

The structure of the article:

First page:

- The first line is the IRSTI (Interstate rubricator of scientific and technical information number) (in exceptional cases, UDC), alignment is left, the font is bold.
- The title of the article (Title) should reflect the essence and content of the article and attract the reader's attention. The name should be short, informative and not contain any jargon or abbreviations. The optimal length of the title is 5-7 words (in some cases 10-12 words). The title of the article should be presented in Russian, Kazakh and English. The title of the article is presented in bold, lowercase letters, and alignment is centered.
- Author (s) of the article – Initials and surname, place of work (affiliation), city, country, email – in Russian, Kazakh and English. Information about authors is presented in an ordinary font in lowercase letters, alignment is centered.
- Abstract of at least 150 words in Russian, Kazakh and English
- Keywords are words/collocations - 3-5 words in Russian, Kazakh and English.

Next page (new):

- Introduction consists of the following main elements:
- Justification for the topic chosen; relevance of topic or problem. The chosen topics should be based on the description of our predecessors' experience and report a problem to solve (lack of any research, the emergence of a new object, etc.). The relevance of the topic is due to general interest to the research object with a lack of comprehensive answers on relevant questions, which is proved by the theoretical or practical importance of the topic.
- Defining the object, subject, goals, objectives, methods, approaches, hypothesis, and meaning of your work. The purpose of the study is related to proof of thesis, that is presentation of the research subject in the aspect chosen by the author.
- Materials and Methods should consist of a description of materials and progress of work, as well as a full description of methods used.
- The literature review section should cover fundamental and new papers on the subject under study by foreign authors in English (at least 15 references), analysis of these works from the point of view of their scientific contribution, as well as gaps in research that authors supplement in their article.
- It is UNACCEPTABLE to have a lot of links that are not related to research, or inappropriate judgments about your own achievements, links to your previous work.
- In the Results and Discussion section, authors can analyze and discuss the results of their research. Conclusions on results obtained in the course of study are presented, the main essence is revealed. In addition, this is one of the most important sections of the article. It is necessary to analyze the results of research and discuss relevant results in comparison with previous work, analyses and conclusions.
- The conclusions section covers the generalization and summing up of work at this stage; truth confirmation of statements put forward, expressed by the author, and the author's conclusion about change in scientific knowledge, taking into account the results obtained. Conclusions should not be abstract, they should be used to summarize the results of research in a particular research area, with a description of proposals or opportunities for further work.
- The list of references consists of at least 15 titles for socio-humanitarian areas. A total number of titles in English should be at least 50%. If there are references presented in Cyrillic in the list of references, it is necessary to present the list of references in two versions: first - in the original language, second – in the Romanized alphabet (transliteration).
- Style of the Romanized list of references, as well as sources in English (another foreign language) for social and humanitarian areas - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Халықаралық қатынастардың өзекті мәселелері	Section 1 Contemporary problems of international relations	Раздел 1 Актуальные проблемы международных отношений
Иембекова М.О. «Пантюркизм» және қазіргі түркі елдері ынтымақтастығының ерекшелігі.....		4
Байзакова К.И., Кукеева Ф.Т., Жанаштай Ф.К. Стратегическая устойчивость Транскаспийского международного транспортного маршрута в условиях геополитической нестабильности и региональной конкуренции держав		16
Delovarova L.F., Yermekov A.B., Ghulam R. The Evolution of the China-Pakistan Economic Corridor in the Context of the Formation of a Macroregional Security Complex		31
Alimbetova G.A. The Concept of Political Ideology and Its Interpretation in the Teachings of Eastern and Western Thinkers		43
Садыкова А., Шеръязданова К., Қалиева А. Қазақстанның энергетикалық дипломатиясы көмірсутектік қуаттан декарбонизацияға дейін.....		50
Aghazada M.M., Najran Saeed N.A.M., Alshebli Y.B., Karoom H. Russia and the Arab World Amid the Transformation of the International Order: A Comparative Analysis of Russia's Relations with Egypt, Syria and Yemen.....		63
2-бөлім Аймақтанудың өзекті мәселелері	Section 2 Current issues of regional studies	Раздел 2 Актуальные вопросы регионоведения
Nurov M.M., Aliyarov E.K., Zhandossova Sh.M. Religion as an instrument of politics and ideology in the international relations of post-soviet Central Asia.....		76
Нурбаев Ж.Е., Аубакирова Д.Н. Орталық Азияның климаттық қауіпсіздігі: қазақстандық жарияланымдарды талдау		87
Gao W.N., Li H. Aral Sea Governance in Central Asia: Problems and Directions.....		98
Ермекбаев А., Райымбекова А., Ілияс Н. ТМҰ: декларативті интеграциядан экономикалық белдеуге		113
Nicharapova J., Oseledko A., Chigibaeva E. International Migration and Social Entrepreneurship: The Role of the Insan-Leilek Foundation in Supporting Migrants from Kyrgyzstan		123
3-бөлім Халықаралық құқықтың өзекті мәселелері	Section 3 Current issues of International Law	Раздел 3 Актуальные вопросы международного права
Su Ming-zhe, Yesbol Omirzhanov, Xiao Sheng-le Legal Basis and Prospects of International Cooperation between Kazakhstan and China in the Field of Protection the Rights of Tourists		132
Авторларға арналған ақпарат.....		148